

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ 2014

СТРАТЕГІЧНІ ОЦІНКИ, ПРОГНОЗИ ТА ПРІОРИТЕТИ
щорічник

За редакцією
професора Г. М. Перепелиці
та О. В. Потехіна

Київ
Видавничий дім «Стилос»
2015

**ББК 66.4(4УКР)
3-78**

Видано за підтримки Інституту Кеннана
Центру імені Вудро Вілсона
(м. Вашингтон, США)

Оцінки, викладені в матеріалах, належать їхнім авторам і віддзеркалюють виключно авторські погляди на події міжнародного життя й зовнішньої політики України. Щорічник Інституту зовнішньої політики не представляє офіційної позиції Міністерства закордонних справ України

Зовнішня політика України – 2014: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г. М. Перепелиці, О. В. Потехіна. – К. : ВД «Стилос», 2015. – 326 с.

ISBN 978-966-193-

Мета щорічника – дати комплексний аналіз зовнішньої політики України, ключових тенденцій, властивих їй протягом року та викласти прогнозні сценарії їх розвитку, а також окреслити пріоритетні напрями реалізації зовнішньополітичного курсу країни. Книжка покликана стимулювати політикум та науковий загал України до дискусії і наукового пошуку шляхів вирішення зовнішньополітичних проблем та вдосконалення зовнішньополітичної діяльності країни.

Щорічник розрахований на широке коло вітчизняних та зарубіжних фахівців, науковців, вітчизняного дипломатичного корпусу, посольств України за кордоном та іноземних представництв в Україні, а також читачів які цікавляться зовнішньою політикою та міжнародними відносинами.

ББК 66.4(4УКР)

ISBN 978-966-193-

Зміст

Передмова	5
<i>Г. М. Перепелиця</i>	
Розділ I. Внутрішній та міжнародний контексти зовнішньої політики України	
§ 1. Україна на зламі сучасних міжнародних процесів	
<i>Г. М. Перепелиця</i>	
§ 2. Тенденції зовнішньої політики України у 2014 р.	
<i>О. В. Потехін, І. Я. Тодоров</i>	
§ 3. Україна в міжнародному економічному співробітництві	
<i>В. М. Мовчан</i>	
Розділ II. Українська дипломатія проти російської воєнної агресії	
§ 1. Російсько-українська війна та її вплив на зовнішню політику України	
<i>Г. М. Перепелиця</i>	
§ 2. Міжнародні та національно-правові аспекти протидії російській агресії	
<i>В. А. Василенко</i>	

Розділ III. Стратегічні напрями реалізації зовнішньої політики України

- § 1. Контекст відносин Україна – ЄС в умовах російської загрози європейській безпеці
- О. С. Врадій*
- § 2. НАТО та Україна: випробування відносин російською гібридною війною
- М. М. Хилько*
- § 3. Українсько-американські стосунки на тлі російської воєнної агресії проти України.....
- В. А. Дубовик*
- § 4. Оптимальна модель зовнішньої політики для постреволюційної України: безпековий вимір
- В. І. Головченко*

Розділ IV. Україна у двосторонніх міжнародних відносинах

- § 1. Україна в системі двосторонніх відносин з провідними європейськими країнами
- Г. М. Перепелиця*
- § 2. Україна і країни СНД
- С. Г. Федуняк*
- § 3. Українсько-канадські відносини
- Г. М. Перепелиця*
- § 4. Відносини України з країнами Азії
- Г. М. Перепелиця*
- § 5. Відносини України з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону
- Г. М. Перепелиця*

Післямова

Додатки. Міжнародні документи, підписані Україною у 2014 р.....

Додаток 1. Перелік багатосторонніх міжнародних договорів України, укладених у 2014 р.

Додаток 2. Перелік двосторонніх міжнародних договорів України, укладених у 2013 р.

Про авторів

Передмова

Інститут зовнішньої політики представляє на розсуд читачів дев'яте видання Щорічника «Зовнішня політика України: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети». Воно розраховане як на вітчизняних фахівців, дипломатів, політиків, тих хто цікавиться сьогоденням і перспективою розвитку зовнішньої політики України, так і на широку міжнародну спільноту. Традиційно у виданні публікується неупереджений аналіз міжнародних подій, зовнішньополітичних рішень, успіхів і проблем у реалізації зовнішньополітичного курсу країни за річний період.

Щорічник дає можливість оцінити ефективність реалізації зовнішньополітичних інтересів України на міжнародній арені, провести їх ідентифікацію в різних регіонах світу. На відміну від попереднього видання, він містить комплексний аналіз глобальних міжнародних трансформацій, складних та суперечливих внутрішніх процесів у країні, омитій кров'ю Євромайдану та російської воєнної агресії проти України, та їх віддзеркалення в зовнішній політиці нашої держави.

Зовнішня політика України у 2014 р. була позначена драматичними подіями, спровокованими зовнішніми загрозами найвищого ступеня – війною, яку Росія розв'язала не лише проти України, а й проти всього існуючого світового порядку. 2014 рік показав входження системи міжнародних відносин у фазу найбільшої нестабільності. Україна, яка опинилася в епіцентрі цих міжнародних трендів у результаті розв'язаної проти неї російської воєнної агресії, насправді показала реальну слабкість США, беспорядність американської зовнішньої політики в реагуванні на кризові ситуації, подібні до російсько-української війни. Грубе порушення гарантій Будапештського меморандуму Росією та відсутність адекватної дієвої реакції з боку США – зайвий тому

приклад. Іншим доказом втрати США своєї ролі гаранта є відсторонення від будь-яких форматів переговорів з урегулювання російсько-українського конфлікту. Небажання Б. Обами реанімувати «жневський формат» також свідчать про це.

Російсько-українська війна показала також втрату сили міжнародного права та дієздатності міжнародних безпекових організацій. Росія порушила понад 300 міжнародних конвенцій, угод та договорів і не отримала не те що покарання, а навіть рішучого осуду з боку міжнародного співтовариства. Під час голосування в ООН близько 100 країн засудили анексію Росією Криму. Решта – або утримались, або не підтримали відповідну резолюцію. Російська воєнна агресія проти України коштувала Росії тільки запровадження економічних санкцій, які зачіпають усього лиш 6% її економіки. Рада Безпеки ООН, провівши понад двадцять засідань з «українського питання», не ухвалила жодного дієвого рішення, щоб зупинити російську воєнну агресію проти України.

Це означає, що той світовий постбіполярний порядок, який склався на основі однополярного світу після закінчення «холодної війни», руйнується. Відтак міжнародне право втрачає свою силу. Росія, розв'язавши війну проти України, створила прецедент його порушення, цим самим показавши всьому світу, що міжнародне право, яке запроваджувало правила поведінки держав на міжнародній арені в умовах однополярного світу, більше не діє, що його можна порушувати. Що стосується діяльності міжнародних організацій, то вони теж віддзеркалювали той баланс сили, який склався за результатами закінчення «холодної війни», були покликані підтримувати міжнародний порядок однополярного світу.

Тенденції глобальної системи міжнародних відносин до багатополарності відкрили Росії вікно можливостей повернути свій статус світової держави, без якого росіяни не уявляють майбутнього своєї країни. Першим етапом у відновленні такого статусу мала бути реінтеграція пострадянського простору й цілковите поглинання його Росією. Без України вирішення такого стратегічного завдання не мало сенсу. В умовах, коли Україна відмовилася від реінтеграційних проєктів і висловила намір підписати Угоду про асоціацію з ЄС, воєнно-силовий сценарій виявився єдиним шляхом реалізації такого стратегічного завдання РФ. Воєнна окупація України та ліквідація її державності розв'язувала Росії руки для поглинання всього пострадянського простору.

Назва

7

Російсько-українська війна викрила глибоку кризу європейської безпеки загалом і безпеки Європейського Союзу зокрема. Неадекватність сприйняття цієї війни призвело до того, що авторитет ЄС як кризового центру поставлений під сумнів, а вплив нормативних, економічних та політико-дипломатичних заходів у розв'язанні цієї кризової ситуації виявився незначним.

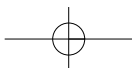
Чи усвідомила Україна цю нову геополітичну ситуацію у світі, опинившись у 2014 р. у ролі жертви російської агресії? Автори цього видання виклали свою відповідь на запитання, безпосередньо пов'язані із зовнішньою політикою і визначальні для долі країни.

Таким чином, щорічник являє собою своєрідний довідник визначальних зовнішньополітичних подій, котрі відбулися протягом року, в якому викладений комплексний аналіз ключових аспектів зовнішньої політики України. Проблеми, які стоять перед українським зовнішньополітичним відомством у доволі складних внутрішньополітичних умовах сьогодення, потребують відкритої дискусії, критичного переосмислення та виважених оцінок зовнішньої політики України. Щорічник «Зовнішня політика України – 2014: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети» покликаний втілювати означену функцію. Це дає підстави сподіватися, що видання буде цікавим для дипломатів, фахівців з міжнародних відносин, а також широкого вітчизняного й міжнародного загалу.

З повагою,

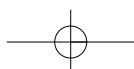
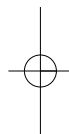
доктор політичних наук, професор
Г. М. Перепелиця

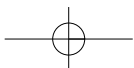

РОЗДІЛ I

ВНУТРІШНІЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

§ 1. Україна на зламі сучасних міжнародних процесів

Чотирнадцятий рік нового століття вже втретє поспіль стає віхою історичних зламів в розвитку людства. 1914 рік був початком Першої світової війни, а 1814-й – ознаменувався падінням наполеонівської Франції, що стало основною передумовою для заснування нової системи міжнародних відносин у Європі та встановлення нового балансу сили, на базі якого було створено так званий «Європейський концерт». Система «Європейського концерту» нормативно була закріплена на Віденському конгресі впродовж 1814–1815 рр. У рамках цієї системи вперше був визначений статус великих держав, якого набули три країни: Росія, Австрія та Велика Британія. Росія тоді вперше досягла своєї найбільшої стратегічної мети – набула домінуючого положення в Європі.

Сьогодні, через два століття, ця мета також стоїть на порядку денному зовнішньої політики Росії, і знову, як і в ті часи, Росія розраховує її досягти, розгортаючи свій геополітичний наступ на Захід, зокрема й шляхом воєнної експансії. Задовольнити цю мету Росії на думку Генрі Кісінджера могла б «концепція порядку, яка виходила би за межі устремлінь та ідеалів окремого регіону чи країни. В цей момент історії вона повинна являти собою певну вдосконалену версію вестфальської системи, доповненої сучасними реаліями»¹. Г. Кісінджер в інтерв'ю журналу «Шпигель» також із розумінням поставився до російської агресії проти України, анексії Криму Росією, оскільки, мовляв, «Україна завжди мала особливе значення для Росії. Не розуміти цього було помилкою»².

¹ Kissinger Henry. World Order. – New York : Penguin, 2014. – www.amazon.com/gr/product/1594206147/ref.

² Інтерв'ю з Генрі Кісінджером: «Ми можемо досягти світового порядку через хаос чи розуміння?». – 26 грудня 2014. – <http://uarp.org/ua/news/1419629087#.VeieQynxKu4>.

Перша світова війна зруйнувала стару систему «Європейського концерту», замість якої була створена вашингтонсько-версальська система, котру знову було порушено гітлерівською Німеччиною та агресією СРСР проти Фінляндії.

Яку роль відіграє 2014 рік порівняно з попередніми віхами минулих століть? Чи є російсько-українська війна, розв'язана Росією проти України, початком зміни системи міжнародних відносин? Попри заперечення Г. Кіссінджера, що, мовляв, анексію Криму не можна порівнювати із захопленням чехословацьких Судетів Гітлером, а розв'язуючи агресію проти України Росія зовсім не має наміру переглядати світовий порядок³, не можна спрощувати ситуацію та ігнорувати глобальні причинно-наслідкові зв'язки, спричинені цією російсько-українською війною. Здійснюючи воєнну інтервенцію в Афганістан, Радянський Союз також не планував змінювати світовий порядок, проте одним з наслідків тієї авантюри стали і зміна світового порядку, і розпад СРСР.

Динаміка, котрої набули глобальні трансформаційні процеси системи міжнародних відносин у 2014 р., дає підстави стверджувати, що саме цей рік став історичною віхою – точкою неповернення до старої постбіполярної системи міжнародних відносин, основаної на балансі сили, який установився після закінчення «холодної війни» й на базі якого склався постбіполярний світовий порядок. Цей баланс насправді являв собою глибинну асиметрію в співвідношенні сил між Заходом та Росією. Росія після розпаду СРСР успадкувала близько 65% його воєнної могутності, однак продовжувала швидко деградувати. Але, втративши могутність, вона не позбулась амбіцій наддержави.

Незбалансованість у силі зумовила незбалансованість інтересів. Силова перевага дала можливість НАТО та ЄС розширитись на Схід та інтегрувати колишню зону радянського впливу в Центрально-Східній Європі в об'єднану Європу. Таке розширення було сприйняте Росією як захоплення її власного життєвого простору, як проникнення ворожої сили в глибину її оборони. Отже, протягом постбіполярного періоду встановлення балансу інтересів на базі нового співвідношення сил так і не відбулося.

Афганська війна, звичайно, не була основною рушійною силою в установленні постбіполярної системи міжнародних відносин. Проте вона виявила нову реальність, яка показала

³ Інтерв'ю з Генрі Кіссінджером: «Ми можемо досягти світового порядку через хаос чи розуміння?».

безперспективність продовження «холодної війни», неспроможність Радянського Союзу втримувати стратегічний паритет зі США на такому високому рівні. Стала очевидною безперспективність біполярної системи безпеки, яка убезпечила людство від ядерної війни, але підтримання безпеки такою високою ціною виявилось не під силу обом наддержавам. Афганська війна також показала вичерпаність ялтинсько-постдамської системи міжнародних відносин у Європі, оскільки цей континент уже ввійшов у новий етап цивілізаційного розвитку, де ідеологічне протистояння поступилося ліберальним цінностям і вільному ринку.

Таким чином, афганська війна призвела до прозріння та визнання того, що стара система міжнародної безпеки перестала працювати, втратила свою життєздатність. Гельсінкський процес зруйнував ялтинсько-постдамські паркани. Очевидно, що російсько-українській війні 2014 р. приготована подібна роль. Як і афганська війна, вона показала обмеженість можливостей постбіполярної системи забезпечувати міжнародну стабільність і безпеку. Однополярна система, котра утворилася по факту розпаду СРСР, виявилася нетривкою й тимчасовою. Сполучені Штати Америки стали неспроможними самотужки підтримувати світовий порядок. Млява реакція США на нові виклики ХХІ ст., агресію Росії проти Грузії та України виявили очевидну слабкість американської могутності.

Це, у свою чергу, призвело до зростання амбіцій слабших геополітичних гравців, які поспішили зайняти чи розділити місце США в ієрархії міжнародних відносин. Першою про такі претензії заявила Росія, котра зображала із себе незаслужено обділену світову державу. Тому саме Росія стала першим і основним руйнівником біполярного світового порядку, розв'язавши війну проти України. Ця війна означає, що світова система остаточно вийшла зі стану рівноваги й перейшла в еру багатополарності.

Глобальний баланс сили виявився порушеним, що поставило на порядок денний початок ескалації протистояння з метою нового переділу сфер впливу у світі. Російсько-українська війна стала тим спусковим гачком, який запустив цей процес. Процес, який уже ніхто не зможе зупинити, оскільки старі структури безпеки виявились безпорадними, а США – достатньо ослабленими, щоб протидіяти такій зухвалій агресивності Росії та зупинити цунамі глобальної та регіональної нестабільності, яка насувається.

Порушення Росією норм і правил поведінки, встановлених існуючим світовим порядком на міжнародній арені, створило прецедент, дивлячись на який країни – претенденти на статуси світових і регіональних держав більше не зважатимуть на ці норми й покладатимуться лише на силу в досягненні своїх амбітних цілей. Безумовно, світова спільнота, передусім США та Європа, не хоче вірити в таку перспективу й намагається зберегти постбіполярний світовий порядок, примушуючи та переконуючи Росію повернутися до стратегічного партнерства із Заходом, що ще більше переконує Кремль у «слабкості» останнього і ще більше розпалює бажання Росії змінити баланс сили на свою користь чи принаймні знівелювати перевагу Заходу, потіснивши його сферу впливу.

Чи вдасться Заходу зберегти постбіполярний світовий порядок після 2014 р.? Відповідь на це запитання залежить від того, чи вдасться США відновити свою могутність і контроль над глобальними процесами. Внутрішні та зовнішньополітичні тренди, які переживають США, вказують на неможливість позитивної відповіді на це запитання.

По-перше, Сполучені Штати Америки впродовж шести років так і не змогли подолати наслідки фінансово-економічної кризи 2008 р. Державний борг Америки так і не вдалося знизити менше 60%. За прогнозами експертів, за збереження теперішнього бюджету адміністрації Б. Обама, до 2025 р. державний борг США подолає найвищий показник із часів Другої світової війни – 108,6% ВВП⁴.

По-друге, американська фінансова система втратила свою ефективність, що призвело до погіршення ситуації на внутрішньому фінансовому ринку, ускладнило соціальне становище американців, зіпсувало імідж Америки у світі, послабилася віра в силу американського долара.

По-третє, бюджетна й фінансова кризи ускладнюють реконструкцію національної інфраструктури США, яка повільно занепадає. Відповідно, така негативна тенденція гальмує економічний розвиток і створює соціальну напруженість у суспільстві.

По-четверте, проблеми фінансової системи США позначаються на військовій могутності та соціальній сфері. Скорочення соціальних програм, диспропорції в заробітній платі в економічній та фінансовій сфері на користь останньої призвели до утворення

⁴ *Бжезінський Збігнев*. Стратегічне бачення. Америка і криза глобальної влади. – Львів : Літопис, 2012. – С. 43.

разуючої нерівності в розподілі доходів, що загрожує суспільній злагоді і стабільності демократії. Процес соціальної поляризації призводить до домінування партійного монополізму в політичній системі США. Крім того, «українська залежна від фінансової підтримки політичних кампаній, сучасна політична система Сполучених Штатів дедалі більше підпорядковується заможним внутрішнім лобі, що дбають тільки про власні інтереси і користаються з теперішньої політичної структури, щоб вирішувати свої справи коштом національних інтересів»⁵. Так починається ерозія демократії в США.

Великою мірою цей процес був зумовлений наслідками політики Джорджа Буша, який під приводом боротьби з тероризмом та посилення заходів внутрішньої безпеки вдався до значного обмеження прав і свобод американських громадян. Зовнішньополітичні наслідки ерозії американської демократії призводять до того, що Америка стає дедалі байдужішою до загроз демократичним режимам у світі, а сам принцип захисту демократії втрачає свою пріоритетність у колі стратегічних національних інтересів США.

З іншого боку, такі негативні внутрішньополітичні тренди США дають Росії змогу чинити зовнішній вплив на американську політику та суспільну думку за допомогою американських же засобів масової інформації, експертного середовища, формувати проросійське лобі з метою послаблення внутрішньої єдності США. Отже, такі внутрішні негаразди, як погіршення якості життя, занепад національної інфраструктури, падіння економічної конкурентоспроможності та ерозія політичної системи не дали змогу президенту Бараку Обамі реалізувати його доктрину «Відновлення», метою котрої було збалансування наявних ресурсів на користь внутрішніх викликів, з якими стикається американське суспільство. Виклики на міжнародній арені визнавались у цій доктрині вторинними. Фокусування уваги й ресурсів на критичних внутрішніх потребах мало зміцнити могутність країни і з кращих позицій дати адекватну відповідь на реальні чи потенційні стратегічні виклики і загрози сформувати відгук на що з'явилися на виклики та загрози, які постануть перед США в нову епоху. Доктрина «Відновлення» припускає проведення США активної зовнішньої політики, здатної нейтралізувати загрози, що виникають на міжнародній арені. При цьому обмежується участь США у війнах, які не зачіпають життєво важливих

⁵ Бжезінський Збігнєв. Стратегічне бачення. Америка і криза глобальної влади. – С. 48.

інтересів країни, і у такий спосіб дають нації вибір – проводити її або обмежитися проведенням альтернативної політики⁶.

Нездатність відновити національну могутність США призвела до провалу зовнішньої політики Б. Обама та чергових поразок на міжнародній арені. Послаблення глобального впливу Сполучених Штатів утворило геополітичний вакуум у різних регіонах світу, який поспішили заповнити своїм домінуванням нові і старі регіональні гравці. Це спричинило регіональну нестабільність, з якою США вже неспроможні впоратись. У результаті система міжнародних відносин зазнає суттєвої деформації в бік багатополлярності, яка супроводжується появою зон нестабільності, локальних і регіональних конфліктів та геополітичних розломів.

Початок такої різкої негативної динаміки на міжнародній арені був спровокований двома війнами, які розв'язали США проти Іраку та Афганістану й у яких вони зазнали політичної поразки. Американська інтервенція в Афганістан 2001 р. мала ті самі результати, що й радянська інтервенція 1979–1989 рр. Як і радянський контингент у 1989 р., американські війська почали залишати Афганістан у 2014 р. У результаті цієї війни США втратили підтримку своїх союзників у боротьбі з тероризмом, а союзники по НАТО від самого початку усвідомлювали безглуздя спроби Дж. Буша поєднати компанію боротьби з Аль-Каїдою зі створенням сучасного демократичного Афганістану. Як наслідок, саме НАТО як головна структура європейської безпеки виявилася дезорієнтованою та безпорадною перед глобальними викликами міжнародній безпеці. Афганська війна показала нездатність Альянсу реагувати на регіональні конфлікти, які розгортаються за межами євroatлантичного простору.

2014 рік показав, що НАТО не впоралась із завданнями Чиказького саміту 2012 р. Це призвело до падіння іміджу цієї організації та до появи реальних воєнних загроз уже на кордонах самого Альянсу, оперативно реагувати на які він виявився не готовим. Воєнне вторгнення США в Ірак на початку 2003 р. теж не знайшло підтримки у європейських союзників Америки. Його підтримали лише Ізраїль та Велика Британія, тоді як інші утримались або виступили проти вторгнення. Війна в Афганістані та Іраку стали найтривалішими в історії Америки й коштували їй

⁶ Haass R. N. Bringing Our Foreign Policy Home // Time Magazine, August 8, 2011; 15 August 2011. – <http://www.cfr.org/us-strategy-and-politics/bringing-our-foreign-policy-home/p25514>.

мільярдів доларів, а їхня загальна вартість перевищила всі попередні війни разом узяті, окрім Другої світової війни.

Результатами цих двох війн стали:

- утрата довіри до США з боку європейських союзників та руйнація євроатлантичної солідарності між ними і як наслідок – усамітнення Америки;
- вибух Великого Близького Сходу, що проявилось у потенційній загрозі конфлікту з Іраном, утворенні Ісламської держави та громадянській війні в Сирії, з якими США самостійно не спроможні впоратися.

Усі ці внутрішні й міжнародні тренди дають підстави Збігневу Бжезінському спрогнозувати майбутній занепад Америки як глобального геополітичного гравця й остаточну руйнацію однополярного світу до 2025 р. «Річ у тім, – пише З. Бжезінський, – що американська система застаріє через брак соціальних, економічних і політичних реформ, а хибна зовнішня політика, що останнім часом суперечить духові постімперської епохи, матиме руйнівні наслідки. Тим часом імовірно суперники Америки (зокрема в Азії) крок за кроком цілеспрямовано стають сучасними країнами XXI ст. Незабаром усі ці чинники загублять внутрішні ідеали та закордонні інтереси Америки»⁷. Обслуговування зовнішньополітичних інтересів за умови економічної та соціальної стагнації стануть для США настільки обтяжливими, що так чи інакше «Америка більше не зможе відігравати провідної ролі у світі. Внутрішні труднощі і тривалі проблеми на світовій арені виснажать США, деморалізують американське суспільство, зроблять непривабливою американську соціальну систему, пробудять сумніви у світовому верховенстві Америки, і в неспокоїному світі 2025 р. де-факто покладуть край пануванню Штатів у XXI ст., яке вони колись самовпевнено проголосили. Але хто ж тоді на нього претендуватиме?»⁸ – задасться запитанням З. Бжезінський.

Таким чином, 2014 р. показав входження системи міжнародних відносин у фазу найбільшої нестабільності. Україна, яка опинилась у центрі цих міжнародних трендів у результаті розв'язаної проти неї російської військової агресії, насправді показала реальну слабкість США, безпорадність американської зовнішньої

⁷ Бжезінський З. Стратегічне бачення. Америка і криза глобальної влади. – С. 63.

⁸ Там само. – С. 64.

політики в реагуванні на кризові ситуації на кшталт російсько-української війни. Грубе порушення гарантій Будапештського меморандуму Росією та відсутність адекватної дієвої реакції з боку США – зайвий тому приклад. Іншим доказом втрати США своєї ролі гаранта є відсторонення від будь-яких форматів переговорів з урегулювання російсько-українського конфлікту. Небажання Б. Обама реанімувати «жневський формат» також свідчить про це.

Російсько-українська війна показала також втрату сили міжнародного права та дієздатності міжнародних безпекових організацій. Росія порушила понад 300 міжнародних конвенцій, угод і договорів і не отримала не те що покарання, ба навіть рішучого осуду з боку міжнародного співтовариства. Під час голосування в ООН близько 100 країн засудили анексію Криму Росією, решта або утрималися, або не підтримали відповідну резолюцію. Російська воєнна агресія проти України коштувала Росії тільки запровадженням економічних санкцій, які зачіпають лишень 6% її економіки. Для порівняння: СРСР за розв'язання війни проти Фінляндії був виключений з Ліги Націй, а Ірак та Югославія за подібні міжнародні злочини опинились у повній міжнародній блокаді. Рада Безпеки ООН, провівши понад двадцять засідань з «українського питання», не ухвалила жодного дієвого рішення, щоб зупинити російську воєнну агресію проти України.

Це означає, що той світовий постбіполярний порядок, який склався на основі однополярного світу після завершення «холодної війни», руйнується. Відтак втрачає свою силу міжнародне право. Росія, розв'язавши війну проти України, створила прецедент його порушення. Цим самим вона показала всьому світу, що міжнародне право, яке запроваджувало правила поведінки держав на міжнародній арені в умовах однополярного світу, більше не діє, що його можна порушувати. Що стосується діяльності міжнародних організацій, то вони теж віддзеркалювали той баланс сили, який склався за результатами закінчення «холодної війни» та були покликані підтримувати міжнародний порядок однополярного світу. Саме під цей порядок намагалися підлаштувати свої функції такі організації, як ООН, НАТО та ОБСЄ.

Протягом 2000-х рр. ОБСЄ було дуже важко знайти своє місце в підтриманні безпеки однополярного світу. Замість побудови системи загальноєвропейської безпеки задекларованої Паризькою хартією, її функції звелися до запобігання конфліктам,

контролю над озброєннями, моніторингу за демократичними виборами та правами меншин.

НАТО взялася на допомогу США підтримувати глобальну безпеку в установленні однополярного світового порядку. Проте вона не впоралася із цим глобальним завданням США і була змушена згорнути свою місію ISAF в Афганістані. ООН намагалася також провести реформи відповідно до умов однополярного світу, проте її постійна структура, вибудована під біполярний світ, так і не змогла цілковито прилаштуватися до умов однополярного світу. Певною мірою Організація Об'єднаних Націй виконувала свої функції, але при цьому її заходи й рішення далеко не завжди були ефективними та адекватними міжнародній ситуації. Сьогодні, як показала російсько-українська війна, ООН практично втратила свою дієздатність.

Отже, послаблення США призвело до розбалансування всієї системи функціонування однополярного світу. Їхня неспроможність надалі бути гарантом цього світового порядку, як передбачає З. Бжезінський, рано чи пізно спричинить швидку ланцюгову реакцію, що призведе до глобального політичного та економічного хаосу, а «повільний рух Америки а бік занепаду та/або безкінечної війни з ісламом не закінчиться “коронацією” рішучого глобального наступника до 2025 року. До того часу жодна держава не буде готова виконувати ту роль, яку виконували Сполучені Штати Америки після розпаду Радянського Союзу 1991 р. Швидше за все, розпочнеться тривалий етап нерішучих і децю хаотичних перегруповань світової та регіональної влади, на якому не буде звитяжних переможців, тільки чимало невдач. Це відбуватиметься в умовах міжнародної нестабільності й навіть смертельних ризиків для світового добробуту»⁹.

Намагання претендентів посісти місце США чи принаймні регіонального лідера, серед яких першу заявку робить Росія, призведе до загострення боротьби між ними й виникнення цілої низки локальних та регіональних конфліктів. «Традиційно суперники відкрито змагатимуться за верховенство у своєму регіоні, навіть застосовуючи силу. Слабші держави опиняться під загрозою, адже могутніші країни перегрупують сили у відповідь на геополітичні зсуви у світовому розподілі влади. Демократію згодом заступить національна безпека, яка ґрунтується на

⁹ Бжезінський З. Стратегічне бачення. Америка і криза глобальної влади. – С. 65.

авторитаризмі, націоналізмі та релігії. “Загальне надбання людства” постраждає від пасивної байдужості або надмірного використання для вузьких і нагальних внутрішніх потреб»¹⁰.

Виходячи з такої перспективи, Україна не може розраховувати на довгострокову та одностайну підтримку з боку США, оскільки Америка буде поступово втрачати свою здатність чинити вирішальний вплив на міжнародні процеси, а коло стратегічних інтересів Америки значно звужиться, принаймні Україна залишиться поза його межами. Стратегічне партнерство України та США, очевидно, втратить свою теперішню актуальність.

НАТО опиниться перед викликом збереження трансатлантичної єдності та здатності виконувати безпекові та оборонні зобов'язання перед своїми членами. Імовірно, це призведе до зміни структури НАТО та обмеження відповідальності за безпеку євроатлантичного простору. Як у цій ситуації Європа може впоратися з проблемами своєї безпеки та оборони, які з утратою спроможностей НАТО дедалі поглиблюватимуться?

Не маючи достатніх оборонних ресурсів та за відсутності механізмів реалізації Спільної безпекової та оборонної політики, Європейський Союз уже зараз стикається з викликами, спровокованими реваншистською політикою Росії проти України. Реакція ЄС на російську воєнну агресію у 2014 р. виявилася неоднозначною. Попри те, що переважна більшість країн ЄС засудила дії Росії, а ЄС запровадив проти неї економічні санкції, погляди на вирішення цього конфлікту розділилися.

Велика частина європейського політикуму продовжує вірити в концепцію міжнародного порядку, який склався за результатами «холодної війни», й тому намагається примусити Росію повернутися до стратегічного партнерства із Заходом. У цих намаганнях проглядається бажання зберегти старий постбіполярний міжнародний порядок, який виявився найбільш комфортним для Європи. Згідно з таким підходом, стратегія Заходу в розв'язанні російсько-українського конфлікту спрямована на *умиротворення Росії*. Реалізація цієї стратегії у 2014 р. полягала у стримуванні Росії від подальшої ескалації воєнної агресії. Але водночас ЄС демонстрував готовність до відновлення взаємодії з Росією з тим, щоб не створювати фіксованих ліній розмежування та конфронтації. Прихильники такого підходу все ще живуть ілюзією

¹⁰ Бжезінський З. Стратегічне бачення. Америка і криза глобальної влади. – С. 65–66.

побудови «Великої Європи» та переконані, що без Росії повернутися до старого міжнародного порядку неможливо. Вони не враховують несумісності стратегічних інтересів і цінностей Росії та Заходу. Цей антагонізм цінностей дає підставу стверджувати, що *саме з Росією неможливо повернутися до старого міжнародного порядку*.

Інша частина європейського політикуму розуміє це й усвідомлює, що Росію вже неможливо інтегрувати в європейський міжнародний порядок на основі правил і цінностей, визнаних усіма європейськими державами, доти, доки не відбудеться кардинальної зміни кремлівського курсу. Прихильники такого підходу вважають, що подібна зміна має відбутися всередині самої Росії. Але при цьому «Захід не має ані бажання, ані засобів сприяти чи протидіяти зміні режиму в Росії»¹¹. Вважається, що із часом економічні проблеми в поєднанні з нестримною корупцією на найвищому рівні, викличуть зростаючу потребу в змінах. Нова модель розвитку Росії є нестійкою, і західним урядам варто розробити можливі варіанти реагування на різні сценарії подібних змін¹².

Таким чином, вважається, що Росія не витримає економічних труднощів, не зможе підтримувати експорт енергоносіїв на задекларованому рівні, а отже, не буде здатною фінансувати свою амбітну програму переозброєння. Усі ці проблеми наростатимуть і врешті-решт призведуть до зміни путінського режиму Росії. Економічні санкції, запроваджені європейцями та американцями, мають сприяти прискоренню падіння путінського режиму в цьому контексті. Прихильники такого підходу вважають, що путінський режим у Росії буде приречений незалежно від того, коли це станеться. Хоча при цьому західні політики усвідомлюють, що «самі по собі європейські та американські санкції навряд чи спровокують такі економічні труднощі, які змусять відмовитися від своєї політики стосовно України»¹³. Головне, щоб українське керівництво в це вірило.

Найбільше західний політикум хвилюють «можливі наслідки хаотичного розпаду путінської системи», а не майбутнє України. Тому основним своїм завданням Захід вважає «підготуватися до ускладнень і можливостей, які неодмінно з'являться, коли

¹¹ The Russian Challenge. Chatham House Report. – London, RIIA, 2015. – P. XI.

¹² Ibid. – P. IX.

¹³ Ibid. – P. X.

в Росії під кінець відбудеться зміна керівництва»¹⁴. У такому підході простежується стереотипне мислення часів завершення «холодної війни», коли Захід більше боявся вже не Радянського Союзу, а наслідків його розпаду. Такі ж самі побоювання зараз виникають у західного політичного істеблішменту стосовно уявних майбутніх наслідків розпаду путінського режиму в Росії.

Інша ілюзорність такого бачення Заходом російської перспективи полягає в тому, що всі проблеми, викликані російською агресивною політикою, західний політикум асоціює виключно з персоною В. Путіна та його політичним режимом, а не із самою Росією та російським суспільством. Відповідно до такого погляду, виходить, що вся проблема – у В. Путіні. Варто його відсторонити від влади, і Росія одразу стане демократичною та повернеться до стратегічного партнерства із Заходом.

Та попри значні розбіжності і ЄС, і США одностайні в одному: «За відсутності чинників, здатних стримувати російську військову силу, ризик полягає не в тому, що Росія зможе нав'язати воєнне рішення, а в тому, що їй вдасться реалізувати політичний сценарій, який завдасть школи Заходу і зведе нанівець його зусилля. Розв'язання конфлікту, основане на умовах, продиктованих сучасною Росією, не може бути стійким»¹⁵.

Тренди глобальної системи міжнародних відносин до багатополярності відкрили Росії вікно можливостей повернути статус світової держави, без якого росіяни не уявляють майбутнього своєї країни. Першим етапом у відновленні такого статусу мала бути реінтеграція пострадянського простору і цілковите поглинання його Росією. Без України вирішення такого стратегічного завдання не мало сенсу. В умовах, коли Україна відмовилася від реінтеграційних проєктів і висловила намір підписати Угоду про асоціацію з ЄС, воєнно-силовий сценарій виявився єдиним шляхом реалізації цього стратегічного завдання. Воєнна окупація України та ліквідація її державності розв'язувала Росії руки для поглинання всього пострадянського простору.

Виконання такого стратегічного завдання забезпечувало повернення «нової» Східної Європи до російської сфери впливу, встановлення жорсткого зовнішнього управління Кремля над цією частиною Європи. Це унеможливило б реалізацію

¹⁴ The Russian Challenge. Chatham House Report. – London, RIIA, 2015. – P. XI.

¹⁵ Ibid. – P. X.

Євросоюзом і НАТО будь-яких інтеграційних проектів, пов'язаних з подальшим розширенням євроатлантичної цивілізації на Схід, повернуло б ситуацію в Європі до часів початку «холодної війни», коли Росія де-факто встановила свій контроль над більшою частиною Європи, і змусила б Захід повернутися до ялтинсько-постдамської системи міжнародних відносин. Установлення біполярної регіональної системи в Європі – Ялта-2 – вивело би Росію не лише на позиції домінуючої сили в Європі, а й дало б Росії всі підстави посісти місце світової держави в ієрархії глобальної системи міжнародних відносин. Розрахунок на те, що Сполучені Штати втраять роль світового лідера до 2025 р., вселяло в російське керівництво надію посісти це спустіле місце замість них.

Таким чином, усунення присутності США не лише з пострадянського простору, а й з Європи та з інших ключових геостратегічних регіонів світу на кшталт Близького Сходу дасть Росії змогу заповнити цей геополітичний вакуум і відновити глобальне домінування. Стратегія Росії з відновлення глобального домінування ґрунтується на створенні глобальної антиамериканської коаліції, послаблення американського впливу у стратегічно важливих регіонах, де США стикаються з викликом своїм інтересам, зміні балансу сили у відносинах з НАТО та розколі ЄС.

2014 рік став стартовою віхою реалізації цієї стратегії з відновлення світового домінування Росії, якого вона прагне досягти до 2025 р. Євромайдан вніс певні корективи в ці плани, прискоривши їх виконання. З огляду на цю обставину Росія не встигла належним чином приготуватися до такої глобальної реструктуризації системи міжнародних відносин. Нарощення Росією антиамериканських зусиль мало відбуватися в міру послаблення США. Євромайдан і повалення режиму В. Януковича в Україні виявилися «передчасними» в глобальних планах Кремля. Тому Росії довелося відкривати антиамериканський фронт, що називається, «на марші».

Перший виклик глобальному домінуванню США В. Путін зробив ще у 2007 р. на Мюнхенському саміті з питань безпеки, де почув схвальну реакцію з боку представників Франції та Німеччини. Від того часу Росія розгорнула глобальну антиамериканську кампанію, намагаючись залучити до антиамериканської коаліції такі країни, як Китай та об'єднання БРІКС. На антиамериканській хвилі Росія шукає союзників в ісламських країнах та в державах Латинської Америки. Під прапором антиамериканізму Росія хоче залучити до своєї коаліції всіх, хто не задоволений

політикою США. Саме цим геополітичним цілям були підпорядковані такі заходи 2014 р., як державний візит В. Путіна до Китаю та укладання 30-річного газового контракту між Росією та Китаєм.

Іншою визначальною подією, яка мала завуальовану антиамериканську спрямованість, став липневий 2014 р. саміт БРІКС, котрий відбувся в Бразилії. Основна політична мета цього союзу – змінити світовий порядок, очолюваний Сполученими Штатами Америки. Це підтверджується заснуванням на саміті фінансових інститутів на кшталт тих, які були створені в межах бреттон-вудської валютно-фінансової системи¹⁶. Головна ідея такої справи – підірвати фінансовий вплив американського долара у світі, створивши власну резервну валюту.

Великі перспективи у зміні глобального балансу сили, що має послабити США, Росія покладає на союз із Китаєм. Розглядаючи протистояння Росії із Заходом, Китай зайняв вичікувальну позицію. Проте, зважаючи на ситуацію російсько-української війни, Китай волів би, щоб Україна залишалась у сфері впливу Росії. Політику підтримки України європейськими країнами в цій війні Китай розцінює як фіаско Заходу і вважає, що «стратегічне зближення Росії та Китаю стане оплотом стабільності у світі». Не випадково при голосуванні резолюції Ради Безпеки ООН про засудження агресії Росії проти України Китай відмовився її підтримувати. Як пише німецьке видання *Der Spiegel*, Москва і Пекін уже працюють над створенням союзу, здатного істотно змінити співвідношення сил у світі¹⁷. Очевидно, що агресія Росії щодо України може слугувати прикладом для китайських дій у захопленні його власних сфер впливу. Китайська компартія зацікавлена також у збереженні свого авторитарного режиму, що зближуватиме її з режимом В. Путіна в Росії. З іншого боку, якщо Європа об'єднає свої зусилля в протидії Росії, виступатиме наполегливіше з метою захисту прав людини, у Китаю також виникнуть проблеми у відношеннях із Заходом, що також сприятиме його зближенню з Росією¹⁸.

¹⁶ Саміт країн БРІКС може змінити світову валютну політику. – <http://www.dw.com/uk/саміт-країн-брікс-може-змінити-світову-валютну-політику/a-17782821>.

¹⁷ Цит. за: Геополітика після анексії Криму. – <http://www.day.kiev.ua/uk/article/svitovi-diskusiyi/geopolitika-pislya-aneksiyi-krimu>.

¹⁸ *A Rude Awakening* / Nikles Granhelm, Johannes Malminen and Gudrun Persson (eds). – Stockholm : FOI, 2014. – P. 13.

Інші больові точки стратегічних інтересів США, на які намагається тиснути Росія, послаблюючи американський вплив у регіоні Близького Сходу, – це іранська ядерна програма, громадянська війна в Сирії та Ісламська держава. Розуміючи, що США не можуть самі впоратись із цими кризовими ситуаціями, Росія пропонує свої послуги «в обмін на поступливість США в “українському питанні”». Американська адміністрація охоче йде на таке співробітництво, намагаючись виторгнути в Росії певну підтримку в розв’язанні цих міжнародних проблем. Ця віра американської адміністрації в «глобальне партнерство» з Росією, зокрема, зумовили й вичікувальну позицію американської адміністрації стосовно протидії російській військовій агресії проти України.

Насправді Росія працює на послаблення позицій США в Близькосхідному регіоні й чергову поразку Америки у вирішенні цих конфліктів. Як зазначають оглядачі, Росія своєю участю в переговорах про ядерну програму Ірану має досить зручний канал впливу на політику США. І не випадково в період російського вторгнення на Донбас Росія раптом запропонувала свою допомогу у вирішенні іранського питання незадовго до 24 листопада 2014 р., коли спливав термін на переговори про ядерну програму Ірану. Коли ж США виявилися не досить поблажливими в питанні російської агресії проти України, Росія посиліла військово-технічне співробітництво з Іраном, надаючи йому сучасну зброю.

Сирія також стала ахіллесовою п’ятою політики Б. Обама, виявивши слабкість американського президента в прийнятті рішень на застосування сили. Росія домовилась з урядом Б. Асада вивести хімічну зброю з країни, чим позбавила Б. Обаму необхідності застосовувати воєнну силу проти Сирії. З іншого боку, цим самим вона посилила власний вплив на процеси в Сирії й урятувала режим Асада, який має чітку проросійську орієнтацію, що надає Росії можливість розгорнути свою військову присутність у цьому стратегічно важливому регіоні. Таким чином, баланс сили, який склався у світі на початок 2014 р., дав Росії підстави особливо не зважати на реакцію США на початок війни проти України. Підставою для такого переконання була впевненість Кремля в особистій слабкості Б. Обама.

З поступовою втратою США свого авторитету на міжнародній арені роль Росії порівняно з периферійним положенням України в системі американських інтересів лише зростатиме. Тож В. Путін був упевнений, що Америка поступиться Україною заради

збереження стратегічного партнерства з Росією. Проекція сприйняття США як знесилоного гіганта екстраполювалась і на НАТО.

Після російсько-грузинської війни Росія була абсолютно впевнена, що НАТО не наважиться втрутитись у російсько-українську війну й захистити Україну. І така уявна проекція справдилась. НАТО, як і в ситуації російської агресії проти Грузії 2008 р., обмежилася тимчасовим припиненням діяльності Ради «Росія – НАТО» й політико-дипломатичними заявами про неприпустимість порушення територіальної цілісності України. Розв'язуючи війну проти України, В. Путін був упевнений, що НАТО побоїться вступати у відкритий військовий конфлікт із Росією. Тому для того, щоб нейтралізувати й дискредитувати НАТО Росія обмежилася відкритими військовими провокаціями проти країн – членів НАТО, вдавшись до методів залякування, в арсеналі яких – і застосування тактичної ядерної зброї проти сил НАТО.

І справді, реакція НАТО на російську військову агресію у 2014 р. укладалась у рамки очікуваної Кремлем, що не завадило російським військам нарощувати ескалацію бойових дій на Донбасі. Уельський 2014 р. саміт НАТО ухвалив рішення, які закріплювали пріоритет політико-дипломатичних засобів у відносинах з Росією. Було прийняте рішення тимчасово припинити відносини стратегічного партнерства з Росією. Україна отримала запевнення, що НАТО й надалі докладатиме політико-дипломатичних зусиль (заяв і декларацій), спрямованих на підтримку її територіальної цілісності і припинення російської військової агресії. Що ж до реальної військової допомоги, то Уельський саміт НАТО передав це рішення на розсуд національних урядів країн – членів НАТО.

Що стосується Європейського Союзу, то Росія не вважає його гідним суперником. Кремль має тверде переконання, що Європі не вистачить готовності заплатити необхідну ціну для захисту своїх принципів і цінностей. Тому, розв'язавши війну проти України, і навіть повністю не окупувавши її територію, Росія цілком здатна примусити Європу визнати, що «безпеки без участі Росії не може бути»¹⁹.

Російсько-українська війна викрила глибоку кризу європейської безпеки загалом і безпеки Європейського Союзу зокрема. Неадекватність сприйняття цієї війни призведе до того, що авторитет ЄС як кризового центру поставлений під сумнів і вплив

¹⁹ The Russian Challenge. – Р. X.

нормативних, економічних та політико-дипломатичних заходів у розв'язанні цієї кризової ситуації виявився незначним.

Таким чином, Євросоюз показав себе слабкою ланкою у виробленні згуртованого й сучасного реагування на російський виклик європейській безпеці, який виявився для Європи абсолютно неочікуваним. Адже саме «ЄС найбільше втрачає від наслідків російської агресії щодо України. У той час, як основні цінності цілком поділяються країнами ЄС, його внутрішня згуртованість викликає багато запитань, його військовий потенціал недостатній або відсутній у багатьох галузях і немає жодної впевненості, що він може бути використаний для вирішення зовнішніх справ. Росія ж досягла значного успіху у двосторонніх відносинах з багатьма державами – членами ЄС, тоді як ЄС постійно запізнювався з розв'язанням проблем на багатосторонньому рівні»²⁰.

Завдяки такій стратегії Росії вдалося значною мірою розколоти внутрішню єдність і солідарність країн ЄС. Це створює величезний виклик не тільки майбутньому існуванню ЄС, а й усій чинній системі міжнародних відносин. Як передбачає З. Бжезінський, в умовах багатополярного світу й непевних перспектив Сполучених Штатів, «не згуртована Європа курсуватиме в кількох напрямках: Німеччина та Італія – до Росії через торговельні інтереси; Франція та нестабільна Центральна Європа – до політично поміркованого ЄС; а Велика Британія намагатиметься зберегти рівновагу в ЄС, підтримуючи особливі відносини з нестабільними Сполученими Штатами. Інші країни діятимуть, швидше, щоб захопити регіональні сфери впливу: Туреччина – в межах колишньої Османської імперії, Бразилія – у південній півкулі, і так далі»²¹.

Водночас, як зазначають аналітики Королівського інституту міжнародних справ, «Росія сигналізувала про свої амбіції та наміри понад десять років тому, але тоді Заходу було зручно не звертати на це увагу й віддаватися фантазіям, що Росія розвивається в напрямі ліберально-демократичної моделі, яка влаштовує Захід. Війна в Україні – це, окрім іншого, результат політики потурання, яку Захід здійснював щодо Росії. Захід вважає колишні радянські республіки повністю суверенними країнами. Тому прагнення В. В. Путіна відновити російське панування в країнах,

²⁰ A Rude Awakening. – P. 11.

²¹ Бжезінський З. Стратегічне бачення. Америка і криза глобальної влади. – С. 66.

які були в минулому підвладні їй, – суть російського виклику для Європи!»²².

За останнє десятиліття Росія розробила й запровадила достатньо ефективну стратегію розколу Європейського Союзу. Серед заходів такої стратегії: незаконні дії Росії в країнах ЄС з монополізації європейського ринку, кооптація європейських еліт у російські інтереси, провокування право- та ліворадикальних політичних рухів, накладання торговельних ембарго, тимчасове припинення постачання енергоресурсів, широке використання підривного потенціалу російських спецслужб і російської діаспори, різні форми кібератак та інкорпорація ділових і політичних еліт.

Усе це дало Росії змогу значно знівелювати той баланс сили, який склався в її відносинах із Заходом за результатами «холодної війни». Усвідомивши це, РФ наважилася порушити цей баланс, розв'язавши війну проти України. Таким чином, Україна стала тим центральним майданчиком світової геополітики, окупувавши який Росія намагається змінити баланс сили і переглянути баланс інтересів, який склався в постбіполярній системі міжнародних відносин і закріплений відповідними договорами, угодами, конвенціями та іншими документами міжнародного права. Отже, кінцевою стратегічною метою Росії та наслідком російсько-української війни буде руйнація постбіполярного світового порядку, на якому тримається сучасна система міжнародної безпеки. Порушення цього порядку призведе до наслідків передбачуваних З. Бжезінським.

Чи усвідомила Україна цю нову геополітичну ситуацію у світі, опинившись у 2014 р. у ролі жертви російської агресії? На жаль, наша держава продовжувала дотримуватися такої лінії поведінки, як і Європа, увірувавши у фетиш дипломатії, міжнародної підтримки та міжнародного права, яке втратило свою силу, оскільки Росія продемонструвала прецедент його порушення та безкарності за подібні дії. Прикладом неусвідомлення цієї нової ситуації є віра України в силу гарантій Будапештського 1994 р. меморандуму її національної безпеки.

Україна ж розглядала обіцяні в Будапештському меморандумі гарантії як найдієвіший міжнародно-правовий інструмент забезпечення своєї національної безпеки. Фетишизація дипломатії як основного засобу гарантування своєї національної безпеки

²² The Russian Challenge. – P. X.

та оборони простежувалася не лише стосовно Меморандуму, а й в інших нормативно-правових документах. Так, у новій редакції Воєнної доктрини України, прийнятій за часів президентства В. Януковича, центральний змістовний елемент – війна – піднімається воєнним конфліктом. Таким чином, зі змісту доктрини випадає завдання оборони країни, натомість приписується завдання запобігання та ліквідації чи нейтралізації воєнного конфлікту. Оскільки конфлікт можна врегулювати різними засобами, то зі Збройних Сил України фактично знімаються завдання організації оборони країни, а застосування воєнної сили стає другорядним завданням, тоді як пріоритет віддається політико-дипломатичним та іншим невійськовим засобам. Інші положення цього розділу практично усувають Збройні Сили від заходів із запобігання виникненню воєнного конфлікту. Пріоритет на цьому етапі воєнного конфлікту віддається виключно політико-дипломатичним засобам. Так, до основних принципів воєнної політики України із запобігання виникненню воєнних конфліктів належать: забезпечення обґрунтованості воєнної політики, дотримання позаблокового та без'ядерного статусу, координація та узгодженість дій на міждержавному рівні.

З таких суперечливих положень Доктрини випливає висновок, що політико-дипломатичні інструменти без підкріплення їх чинником воєнної сили не можуть бути ефективними. У воєнному конфлікті, на всіх етапах його розвитку вони мають бути тільки допоміжними, тоді як Україна вважала їх основними, виключивши при цьому будь-які можливості прямого застосування воєнної сили.

Такими самими неефективними й непродуктивними виявились і шляхи запобігання воєнному конфліктові, які визначені статтею 17 Воєнної доктрини України. Основним з них є «юридично-правове оформлення міжнародних гарантій Будапештського меморандуму, наданих Україні у зв'язку з відмовою від ядерної зброї». Такі шляхи, як «розширення міжнародного співробітництва з питань розвитку адміністративно-територіальних одиниць, території яких прилягають до державного кордону України», навпаки, сприяли розвитку сепаратизму та колабораціоністських настроїв стосовно російського агресора в прилеглих до Росії східних регіонах, що, власне, зміцнювало переконання Росії в її легкій і повній перемозі у війні з Україною. Інші з перелічених шляхів, наприклад, такі як «забезпечення інформаційної безпеки», взагалі були проігноровані, або не прийняті до уваги.

Зрештою, дій, до яких Україна, згідно зі статтею 20 Воєнної доктрини, має вдатися, щоб стримати воєнного агресора, небагато: їй слід активізувати дії в міжнародному інформаційному просторі та звернутися до Ради Безпеки ООН, інших міжнародних і регіональних організацій, впливових держав, держав – гарантів безпеки України відповідно до Будапештського меморандуму щодо здійснення заходів з недопущення застосування воєнної сили проти України.

Сподіваючись на виняткову дієвість гарантій Будапештського меморандуму, з початком воєнної агресії Росії проти України Верховна Рада України ухвалила 28 лютого 2014 р. Постанову «Звернення Верховної Ради України до держав-гарантів відповідно до Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї», в якій вона вимагала від усіх держав – гарантів відповідно до Будапештського меморандуму практичними діями підтвердити закріплені в Меморандумі зобов'язання втримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України і що жодна їхня зброя ніколи не використовуватиметься проти України.

Згідно з пунктами 6 і 7 Будапештського меморандуму, Верховна Рада закликала сторони-підписанти Меморандуму провести негайні консультації з Україною для зняття напруженості й відновлення атмосфери взаємної довіри та підтримати здійснення Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй моніторингу ситуації в окремих регіонах України, зокрема в Автономній Республіці Крим. У разі ескалації напруженості Верховна Рада вимагала від держав-гарантів домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, у тому числі з урахуванням попереднього розгляду цього питання, за результатами якого була прийнята заява Голови Ради Безпеки ООН від 20 липня 1993 р.²³

Одночасно Верховна Рада України звернулася до Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй з пропозицією скликати засідання для розгляду зазначених проблем та до парламентів держав –

²³ Звернення Верховної Ради України до держав-гарантів відповідно до Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. – http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4306&skl=8.

гарантів безпеки України і міжнародних організацій із закликом направити спеціальні моніторингові місії з метою ознайомлення з реальним станом справ в Україні. Зокрема, вона запросила ООН, ОБСЄ, Раду Європи, Європейський Союз, НАТО, СНД та інші заінтересовані міжнародні структури організувати виїзні засідання своїх органів в Україні²⁴.

11 березня 2014 р. Верховна Рада України ухвалила нову Постанову «Про Звернення Верховної Ради України до держав-гарантів безпеки», у якій звернулася до Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії та Сполучених Штатів Америки як країн-учасниць Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї з проханням виконати свої зобов'язання відповідно до його положень та застосувати всі можливі дипломатичні, політичні, економічні та військові заходи для негайного припинення агресії та збереження незалежності, суверенітету й існуючих кордонів України. Окремо Верховна Рада України звернулася до Російської Федерації, згідно з положеннями Меморандуму, з вимогою негайно вивести війська з території України та припинення агресії проти Української Держави та гарантування її територіальної цілісності та незалежності»²⁵.

Якою ж виявилася реакція міжнародних організацій та країн – гарантів на звернення українського Парламенту щодо порушення гарантій Будапештського меморандуму? Звернення до Ради Безпеки ООН не дало жодних дієвих результатів, окрім обговорення та прийняття розлогих заяв рекомендаційного характеру Генеральною Асамблеєю ООН. Жодних виїзних засідань ООН, ОБСЄ, Ради Європи, Європейського Союзу, НАТО, тим більше СНД в Україні так і не відбулося. Що ж до моніторингу, то місія ООН та ОБСЄ так і не змогла потрапити до Криму, оскільки її не пустили туди представники окупаційних

²⁴ Верховна Рада України прийняла Постанову «Про Звернення Верховної Ради України до парламентів держав-гарантів безпеки України та міжнародних організацій». – <http://rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/88843.html>.

²⁵ Верховна Рада України прийняла Постанову «Про Звернення Верховної Ради України до держав-гарантів безпеки України». – <http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/89190.html>.

російських військ, а на Донбасі спостерігачі ОБСЄ були захоплені сепаратистами та російським спецназом як заручники.

Що ж до країн – гарантів безпеки України, підписантів Будапештського меморандуму, то вони навіть не спромоглися на спільну зустріч. Більше того, одна з них (Росія) виявилася агресором, а Китай утримався від будь-яких рішень та заяв на підтримку України.

Відповідно до пункту 6 Будапештського меморандуму, тільки з ініціативи американської сторони 5 березня 2014 р. у Парижі відбулася зустріч державного секретаря США Джона Керрі, державного секретаря Великої Британії в закордонних справах і справах Співдружності Вільяма Хейга та виконуючого обов'язки міністра закордонних справ України Андрія Дешиці. Сполучені Штати надсилали запрошення на цю зустріч Російській Федерації, проте остання відмовилася взяти в ній участь. Китай її також проігнорував. Міністр закордонних справ Франції Лоран Фабіус зустрівся з керівником українського зовнішньополітичного відомства окремо й висловив безумовну підтримку українському народу та наголосив, що Франція й надалі рішуче підтримуватиме суверенітет та територіальну цілісність України. Свою позицію Франція, як і Китай, обґрунтовують тим, що окремо вони дотримуються таких гарантій, а положення про те, що вони зобов'язані змушувати інших країн – підписантів виконувати свої зобов'язання Будапештський меморандум не містить.

Відповідальнішу позицію зайняли США та Велика Британія. Так, міністр закордонних справ Великої Британії В. Хейг запевнив українську сторону у беззаперечній підтримці його державою як країною-підписантом Будапештського меморандуму суверенітету й територіальної цілісності України. Державний секретар США Дж. Керрі зазначив: «Хочу, щоб ви знали: ми надзвичайно серйозно ставимося до своїх зобов'язань перед Україною, які взяли на себе ще в 1994 р., виступивши гарантом суверенітету та територіальної цілісності вашої країни»²⁶. Водночас посол США Джеффри Пайетт заявив, що Будапештський меморандум, підписаний США, Великою Британією та РФ, не надавав гарантій

²⁶ Турчинов, Яценюк та Керрі обговорили ситуацію в Криму. – http://www.ukrinform.ua/ukr/news/turchinov_yatsenyuk_ta_kerri_obgovorili_situatsiyu_v_krimu_1914676.

безпеки Україні: «Будапештський меморандум не був договором про надання гарантій безпеки»²⁷.

США, Велика Британія та Україна погодилися, що прямі переговори між Україною та Росією за сприяння, в разі необхідності, членів міжнародного співтовариства є вирішальними для врегулювання поточної ситуації. Вони також погодилися, що міжнародні спостерігачі мають бути негайно направлені до України, зокрема до Східної України та Криму. Три уряди підтвердили важливість захисту прав усіх українських громадян та висловили впевненість у тому, що міжнародні спостерігачі допоможуть зняти будь-яке занепокоєння щодо нерегулярних сил, військової активності та ставлення до всіх українців безвідносно до їхньої етнічної належності або мови, якою вони розмовляють²⁸.

Реакція Росії на порушення своїх гарантій перед Україною згідно з Будапештським меморандумом виявилася надзвичайно брутальною. Так, В. Путін у своєму інтерв'ю заявив: якщо в Україні революція, то це означає, що на її території виникає нова держава, як це було після катастрофи Російської імперії після революції 1917 р., коли виникла нова держава. «А із цією державою й відносно цієї держави ми жодних зобов'язуючих документів не підписували»²⁹. За такою логікою, Росію не можна вважати правонаступницею СРСР, а отже, вона не може бути членом ООН і бути стороною переважної більшості міжнародних договорів та угод, підписаних Радянським Союзом.

Російська делегація на саміті з фізичної ядерної безпеки в Гаазі 25 березня 2014 р., посилаючись на сфабрикований референдум у Криму та ігноруючи свою воєнну окупацію півострова, цинічно заявила: «Ми в Будапешті не брали на себе зобов'язання примушувати частини України залишатися в її складі проти волі їхнього населення. Після оголошення своєї незалежності Республіка Крим провела демократичний референдум, у ході якого

²⁷ Посол США: Будапештський меморандум не був договором про гарантії безпеки. – http://dt.ua/POLITICS/posol-ssha-budapeshtskiy-memorandum-ne-buv-dogovorom-pro-garantiyi-bezpeki-144263_.html.

²⁸ Заява для преси США, Великої Британії та України за підсумками зустрічі стосовно Будапештського меморандуму. – <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/18939-zajava-dlya-presi-ssha-velikoji-britaniji-ta-ukrajini-za-pidsumkami-zustrichi-stosovno-budapeshtsykogo-memorandumu>.

²⁹ Владимир Путин ответил на вопросы журналистов о ситуации на Украине. – <http://kremlin.ru/news/20366>.

майже 97% народу Криму висловилися за входження своєї країни в Російську Федерацію. Але це вже інша історія, що ніякого відношення ні до Будапештського меморандуму, ні до України не має. Таким чином, із правової точки зору посилання на Будапештський меморандум є безпредметними, а з політичної – протизаконними»³⁰.

Прем'єр-міністр РФ Д. Медведєв в інтерв'ю телеканалу «Росія», попри свою юридичну освіту, теж повторив недолугу й цинічну путінську інтерпретацію того, що в порушенні своєї територіальної цілісності винна сама Україна і що російська військова агресія проти України не порушує зобов'язань Росії за Будапештським меморандумом. Виявляється, що російська сторона вважає, що взяті Росією зобов'язання чинні тільки стосовно тієї ситуації, коли інші країни-гаранти порушують свої гарантії за Будапештським меморандумом, загрожуючи суверенітету України, а не коли сама Росія становитиме таку загрозу. Тобто Д. Медведєв тлумачить гарантії, надані Росією, як зобов'язання захищати Україну від ядерних країн-гарантів або інших держав: «Гарантії Російської Федерації, ще раз повторюю, поширювалися на ситуацію загрози суверенітету України, якщо хто-небудь буде їй загрожувати. Усе, що стосується Криму, – це історія абсолютно іншого порядку. Тому ці докори є безпідставними. Російська Федерація свої зобов'язання виконує. Але ні одна держава у світі не може гарантувати територіальну цілісність іншої держави – це юридичний абсурд. Нехай ті, хто про це говорить, уважно читають Будапештський меморандум»³¹. Таке цинічне перекручування «юристом» сенсу гарантії Будапештського меморандуму виглядає справді абсурдним. Коли відверта анексія території країни шляхом воєнної операції називається «типовим процесом, яких у світі достатньо багато», і при цьому агресор знімає із себе будь-яку відповідальність за порушення територіальної цілісності країни, то це вказує на те, що прем'єр-міністр РФ Дмитро Медведєв або некваліфікований юрист, або він зовсім не читав Будапештського меморандуму.

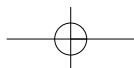
³⁰ Заявление российской делегации в связи с выступлением украинского представителя на саммите по физической ядерной безопасности, Гаага, 25 марта 2014 года. – http://www.mid.ru/brp_4.nsf/newslines/09AFA7C4298D6E2944257CA6003D91C9.

³¹ Интервью Дмитрия Медведева телеканалу «Россия». – <http://government.ru/news/12590>.

Адже всім очевидно, що Росія грубо й цинічно порушила всі положення Будапештського меморандуму. Замість поваги до незалежності й суверенітету та існуючих кордонів України (п. 1 Меморандуму) Росія вдалася до анексії території України та застосування військової сили в поваленні державного суверенітету, політичної незалежності країни та знищення її державних кордонів. Замість зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України (п. 2), Росія скоїла відверту військову агресію та окупувала Крим своїми військами. Зобов'язавшись утримуватися від економічного тиску (п. 3), Росія розв'язала цілу серію «газових», «сирних», «м'ясних» та інших видів економічної війни, а також запровадила економічну блокаду України.

Усупереч пункту 4 Меморандуму, згідно з яким Росія мала б домогатися негайних дій з боку Ради Безпеки ООН, якщо Україна стане жертвою агресії, вона сама виступила в ролі воєнного агресора, а її офіційний представник В. Чуркін заблокував будь-які рішення РБ ООН на виконання цього пункту Будапештського меморандуму. Росія також проігнорувала пункт 6 Меморандуму, відмовившись від участі в проведенні консультацій країн – гарантів Будапештського меморандуму, пов'язаних із ситуацією військової агресії з боку Росії та порушенням нею своїх зобов'язань перед Україною.

Отже, із ситуації війни, в яку у 2014 р. потрапила Україна, потрібно винести урок, який полягає у тому, що попри відчайдушні зусилля української дипломатії, **ставка на політико-дипломатичні засоби гарантування національної безпеки виявилася перебільшеною**. В умовах силової політики провідних держав світу, коли Україна опинилася на перетині геополітичних інтересів світових центрів сили, можливості політики компромісів без силової підтримки вкрай обмежені. У такій ситуації потрібна контрсилова політика, яка може будуватися на використанні впливу одного із центрів сили, а також на власних силових механізмах.

§ 2. Тенденції зовнішньої політики України у 2014 р.¹

2014 рік був для зовнішньої політики України надзвичайно складним і водночас переламним. Завдяки Революції гідності був усунутий від влади злочинний режим В. Януковича. Проте одразу після перемоги Революції почалася російська агресія, був окупований Крим і частина територій Донецької й Луганської областей України. Відбулися позачергові вибори голови держави та парламенту. Нарешті, була підписана й ратифікована Угода про асоціацію з ЄС. Із закону «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики України» було вилучене ганебне положення про так званий «позаблоковий статус», що формально відкрило шлях для відновлення процесу євроатлантичної інтеграції.

Експерти більшою, порівняно з 2013 р., мірою вважають, що Євромайдан та згодом Революція гідності позитивно вплинули на

¹ Аналіз процесів базується на результатах двох опитувань експертів, проведених, відповідно, у грудні 2013 р. та грудні 2014 р. за традиційною методикою (застосовується з 1997 р.) серед чотирьох груп осіб, причетних до аналізу, планування, експертизи зовнішньої та безпекової політики України та прийняття політичних рішень (працівників органів державної влади, насамперед МЗС і державних аналітичних структур, військової еліти, фахівців неурядових організацій та вишів, журналістів), які представляють основні регіони України – Центр (в основному Київ), Схід, Захід, Південь. Автор програми дослідження О. Потехін. В опитуванні брали участь 40 експертів на початку грудня 2013 р. (після призупинення укладання Угоди про асоціацію з ЄС і до укладання угод з Росією щодо кредиту та «здешевлення» ціни на газ). Збирання та обробка анкет – Н. Пархоменко, експерт Центру миру, конверсії та зовнішньої політики України. Для порівняння залучено результати опитування, проведеного в другій половині грудня 2014 р., у якому брали участь 57 експертів. Збирання та обробка інформації – В. Лебідь.

міжнародне становище України (*табл. 1.2.1*), хоча й відбулося чимало подій, які, здавалось би, були здатні похитнути впевненість декого з них у правдивості цієї тези – наприклад, недостатня підтримка ззовні України як об'єкта російської агресії (принагідно нагадаємо, що експерти не фільтруються під час опитувань за критерієм політичних уподобань, до того ж опитування проводилося цілком анонімно).

Парадокс української ситуації полягає в тому, що набуття країною міжнародної суб'єктності відбулося в процесі втрати Києвом контролю над окупованими Росією Кримом і частиною Донецької та Луганської областей, тобто внаслідок грубого обмеження суверенітету держави на її національній території. Однак саме такі дії Кремля стосовно України всупереч наріжним нормам міжнародного права, зафіксованим Статутом ООН, підпису Москви під Будапештським меморандумом і статтям Великого українсько-російського договору 1997 р. та іншими формально чинними двосторонніми документами, примусили світову спільноту до кроків, які однозначно послідовно затвердили суб'єктність України. Це відбулося шляхом невизнання словом і ділом анексії невід'ємної частини України – Автономної Республіки Крим – і дипломатичної та економічної протидії російській агресії на території двох східних областей країни.

Найвагомішим аргументом на користь ствердження нової суб'єктності Української держави постало створення на руїнах силових структур, до виникнення яких призвели дії В. Януковича та його кліки, народної армії, котра, зупинивши наступ російсько-терористичних угруповань, зірвала московський план окупації східних і південних областей України – від Харкова до Одеси – й заснування тут маріонеткової Новоросії.

У 2014 р. верхівка владної президентської вертикалі в особі П. Порошенка та його Адміністрації посилили вплив на формування зовнішньої політики України. При цьому роль професіоналів із МЗС дещо зросла, особливо порівняно з минулим роком, коли вона впала до нуля за В. Януковича та його міністра закордонних справ. Важко виокремити впливи МЗС та Головного управління зовнішньої політики Адміністрації Президента, адже вони діють узгоджено.

Вплив законодавчого органу – Верховної Ради – в цій царині помітно зріс, так само як і Кабінету Міністрів (*табл. 1.2.2*). Роль такого легітимного органу, як РНБОУ, теж стала помітнішою.

Назва

39

Таблиця 1.2.1

**Відповідь експертів на запитання:
«Яким чином на міжнародне становище України
вплинули акції громадянської непокорності в листопаді – грудні
2013 р. та в січні – лютому 2014 р. – Євромайдан,
згодом Революція гідності?», %**

	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.
Позитивно	42,5	71,0
Скоріше позитивно, ніж негативно	35,0	25,0
Скоріше негативно, ніж позитивно	12,5	2,0
Негативно	2,5	0
Ніяк не вплинули	7,5	1,0

Таблиця 1.2.2

**Відповідь експертів на запитання:
«Які інститути і групи еліт усередині України мають сьогодні
найбільший вплив на зовнішню політику України?», %
(підсумок може перевищувати 100%, оскільки експерти
могли обирати до трьох варіантів відповіді)**

	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.
Президент України та його Адміністрація	82,5	94,0
Вузьке неформальне коло осіб навколо Президента	82,5	33,0
Фінансово-промислові групи	82,5	45,0
Керівництво Кабінету Міністрів	7,5	34,0
Міністерство закордонних справ	0	24,0
Рада національної безпеки і оборони України	0	7,0
Верховна Рада України	2,5	22,0
Незалежні аналітики, експерти, журналісти	0	1,0
Регіональні лідери	0	3,0
Ніхто з перелічених	0	0

Утім, практично цілковито були відсутні впливи на формування зовнішньополітичного курсу країни з боку регіональних лідерів, представників громадянського суспільства та експертного середовища. Водночас існуючі впливи стали більш прозорими. Помітно скоротився вплив у цій сфері з боку вузького неформального кола осіб навколо Президента та фінансово-промислових груп.

Відповідно, переважна більшість експертів зазначила, що діяльність Президента України, Прем'єр-міністра та Верховної Ради загалом позитивно (на відміну від 2013 р.) позначаються на міжнародному становищі України. Умови реалізації інтересів

Таблиця 1.2.3

**Відповідь експертів на запитання:
«Яким чином позначається на міжнародному становищі
України... (дайте лише одну відповідь)?», %**

	Діяльність Президента		Діяльність Прем'єр-міністра		Дії Верховної Ради	
	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.
Умови реалізації інтересів України поліпшуються, однак поки без відчутного прогресу	2,5	55,0	0	49,0	0	48,0
Досягнуто реального прогресу в реалізації інтересів України на міжнародній арені	0	30,0	0	22,0	0	17,0
Міжнародне становище України залишається незмінним	2,5	2,0	2,5	9,0	5,0	15,0
Зберігається тенденція до погіршення, однак вона не пов'язана з діяльністю...	0	2,0	0	1,0	15,0	5,0
Відбувається погіршення міжнародного становища, в тому числі й через...	87,5	9,0	85,0	9,0	72,5	9,0
Важко сказати	7,5	2,0	12,5	9,0	7,5	6,0

Назва

41

України поліпшуються, однак відчутному прогресові стали на заваді війна та необхідність у стислі терміни привести до робочого стану політичну систему за умов подальшого загострення економічної кризи, до якої призвели дії попередників (*табл. 1.2.3*).

Відносини з ключовими партнерами: порівняльні оцінки

Якісний стан відносин України з ключовими зовнішніми західними партнерами ЄС та США протягом 2014 р. характеризувався експертами в контексті підтримки Революції гідності та засудження російської агресії насамперед як «зближення» – більше двох третин опитаних дотримувалися такої точки зору (*табл. 1.2.4*). Водночас відмічалася значна «ворожість» у відносинах офіційного Києва з Москвою (87%). Провідними характеристиками російсько-українських відносин, які й раніше були надто далекі від модельних рівноправних партнерських, постали «ворожнеча», «напруженість», «дистанціювання», які, відповідно, заступили місце довоєнних «нерівноправного партнерства», «сателітної залежності» Києва від Москви, «клієнт-патрональних відносин».

Підписання й ратифікація Угоди про асоціацію з ЄС супроводжувалися схваленням в Україні низки так званих «єврозаконів», що дало 28% експертів підстави вважати, що інтеграція України та ЄС тривала протягом року. Водночас близько чверті опитаних й досі вважають відносини як з Європейським Союзом, так і зі Сполученими Штатами «нерівноправним, асиметричним партнерством». Природним чином у дев'ять разів впала кількість експертів, котрі заявили про сателітну залежність Києва від Москви (з 45% до 5%).

Польща помітно посилила позицію єдиного партнера, характер відносин з яким можна вважати «рівноправним», порівняно з іншими основними партнерами України. В умовах наявності спільного ворога зросла частка прибічників оцінки українсько-польських відносин як «рівноправного партнерства». Більш як удвічі зросла кількість експертів, які констатували українсько-польське зближення. Так само дещо зросла чисельність прихильників точки зору, згідно з якою між двома країнами «відбувається інтеграція та посилюється взаємозалежність».

Таблиця 1.2.4

Відповідь експертів на запитання:
«Характеристика змін якісного стану відносин України
з ключовими для неї державами», %
(підсумок може перевищувати 100%, оскільки експерти
могли обирати до трьох варіантів відповіді)

	Європейський Союз		Російська Федерація		Сполучені Штати Америки		Польща	
	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.
Зближення	22,5	69,0	25,0	1,0	5,0	78,0	27,5	64,0
Дистанціювання	35,0	2,0	2,5	37,0	25,0	1,0	2,5	3,0
Стабільність, збереження статус-кво	5,0	13,0	0	1,0	20,0	21,0	52,5	31,0
Інтеграція	15,0	28,0	2,5	0	2,5	2,0	10,0	17,0
Стагнація відносин	52,5	8,0	10,0	14,0	42,5	1,0	5,0	3,0
Сателітна залежність України	2,5	11,0	45,0	5,0	2,5	11,0	0	2,0
Рівноправне партнерство	2,5	6,0	0	0	0	8,0	27,5	36,0
Нерівноправне, асиметричне партнерство	7,5	22,0	55,0	7,0	27,5	26,0	2,5	1,0
Конкуренція, суперництво	0	–	12,5	–	2,5	–	5,0	–
Напруженість	37,5	6,0	37,5	54,0	20,0	0	10,0	0
Ворожнеча	0	0	10,0	87,0	0	0	0	0
Взаємозалежність	12,5	6,0	10,0	10,0	0	3,0	15,0	22,0
Клієнт-патрональні відносини	2,5	16,0	12,5	3,0	25,0	23,0	0	1,0

Понад три чверті експертів (78%) указали на зближення зі Сполученими Штатами Америки. Це обумовлюється послідовною політичною підтримкою України в її протистоянні з Росією. Хоча характер і масштаби економічної та військової допомоги, отриманої нашою країною, не міг не викликати в експертів гострої критики. Протягом року Київ знов набув для Вашингтона значення пріоритетної країни, передусім у контексті протидії підриву Російською Федерацією засад міжнародної безпеки та стабільності у Європі.

Отже, загалом 2014-й став роком отримання нових можливостей і надій для ствердження міжнародного становища України. Завдяки небувалому підйому патріотизму, становленню нації та всупереч значним людським і матеріальним втратам удалося ствердити міжнародну правосуб'єктність держави й запобігти її маргіналізації на світовій арені.

Відносини з Європейським Союзом

Після відсторонення від влади В. Януковича Європейський Союз пішов на швидке підписання 21 березня 2014 р. політичної частини Угоди про асоціацію (раніше розподіл Угоди на дві частини – політичну й економічну – категорично відкидався Брюсселем). Визнаючи європейські прагнення України й вітаючи її європейський вибір, ЄС підтвердив відданість ідеї політичної асоціації та економічної інтеграції України з Європейським Союзом на основі поваги до спільних цінностей та їхнього ефективного просування. Угода про асоціацію між ЄС та Україною в цілому була підписана 27 червня 2014 р. головами держав або урядів країн Європейського Союзу та Президентом України П. Порошенком у Брюсселі. 16 вересня 2014 р. відбулася її одночасна ратифікація Верховною Радою та Європейським парламентом. Проте стаття 4 Угоди, у якій ідеться про встановлення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі, має вступити в силу лише 31 грудня 2015 р. Для підтримки українських експортерів ЄС продовжив час дії автономних торговельних преференцій до того самого терміну. Утім, успіх України на шляху до ЄС залежатиме вже не від уміння українських можновладців і дипломатів переконати європейців у серйозності взятих зобов'язань стосовно реформ, виконання так званих *acquis communautaire* ЄС, а від реальних кроків, яких Брюссель очікує від Києва.

Абсолютна більшість опитаних експертів (99%) впевнена в тому, що курс на вступ до Європейського Союзу повністю чи здебільшого відповідає національним інтересам (табл. 1.2.5). Розвиток подій в Україні протягом року значно ствердив позиції прихильників євроінтеграції.

Проте проблема нерозуміння сутності євроінтеграції з боку частини українських політиків і чиновників залишалася, а в новій владі спостерігався брак політичної волі вдатися до рішучої модернізації країни за європейськими стандартами. До євроінтеграції,

Таблиця 1.2.5

**Відповідь експертів на запитання:
«Чи відповідає національним інтересам України курс
на вступ до Європейського Союзу?», %**

	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.
Так	90,0	86,0
Скоріше так, ніж ні	2,5	13,0
Скоріше ні, ніж так	5,0	0
Ні	0	1,0
Важко сказати	2,5	0

Таблиця 1.2.6

**Відповідь експертів на запитання:
«Якими, на Ваш погляд, є шанси України
на успішну реалізацію Угоди про асоціацію з ЄС
у наступному році?», %**

	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.
Високими	5,0	21,0
Середніми	30,0	53,0
Низькими	40,0	20,0
Нульовими	10,0	3,0
Важко сказати	15,0	3,0

як і раніше, ставилися здебільшого як до засобу, який дає змогу більш-менш активно маневрувати в політичному полі. Беззаперечною для експертного виявилася теза, що Угода має бути реалізована. Майже три чверті опитаних оптимістично оцінюють шанси України на успішну реалізацію Угоди про асоціацію з ЄС у наступному 2015 р. (табл. 1.2.6).

Відповідно, експерти помітно підвищили оцінки ефективності забезпечення реалізації курсу України на європейську інтеграцію. Зокрема, понад половина опитаних загалом позитивно оцінюють дії органів виконавчої влади і кадрове забезпечення. Що стосується забезпечення підтримки європейського вибору українським суспільством та міжнародною спільнотою, то майже 90% експертів оцінили її високо (табл. 1.2.7).

Серед перешкод на шляху європейської інтеграції України, відзначених експертами (табл. 1.2.8), абсолютна першість віддана

Назва

45

Таблиця 1.2.7

**Відповідь експертів на запитання:
«Оцініть, будь ласка, ефективність забезпечення
реалізації курсу України на європейську інтеграцію
за такими параметрами», %**

	Висока		Посередня		Низька		Нульова		Важко відповісти	
	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.
Дії органів виконавчої влади	5,0	7,0	12,5	49,0	42,5	34,0	10,0	6,0	5,0	1,0
Законодавче забезпечення	2,5	10,0	47,5	52,0	20,0	31,0	25,0	5,0	5,0	2,0
Кадрове забезпечення	5,0	6,0	27,5	47,0	55,0	38,0	0	6,0	12,5	0
Фінансове забезпечення	0	1,0	10,0	25,0	55,0	55,0	25,0	14,0	10,0	2,0
Якість виконання ухвалених рішень	0	2,0	12,5	26,0	50,0	56,0	32,5	9,0	5,0	1,0
Забезпечення громадської підтримки	45,0	59,0	25,0	30,0	17,5	8,0	5,0	1,0	7,5	0
Забезпечення міжнародної підтримки	42,5	41,0	32,5	47,0	17,5	9,0	2,5	1,0	5,0	0

корупції та організованій злочинності – 75%, (зростання майже вдвічі порівняно з 2013 р.); вагомими чинниками експерти вважають також повільні економічні реформи (48%) та збереження впливу «російського чинника» (47%), спадщину радянської системи мислення та суспільної організації (41%), нездатність лідерів держави визначити та втілювати на практиці стратегічні пріоритети (39%). Показово, що майже чверть опитаних по суті конкретизує російський чинник, згадуючи анексію Криму Росією та війну на сході України. Майже не знайшлося серед опитаних тих, хто покладає провину за гальмування процесу наближення нашої країни до Європи на байдужість до України керівних структур ЄС.

Таблиця 1.2.8

**Відповідь експертів на запитання: «Що в Україні сьогодні головним чином перешкоджає її інтеграції до Європи», %
(підсумок може перевищувати 100%, оскільки експерти могли обирати до трьох варіантів відповіді)**

	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.
Спадщина радянської системи мислення та суспільної організації	40,0	41,0
Нездатність лідерів держави визначити та втілювати на практиці стратегічні пріоритети	50,0	39,0
Корупція та організована злочинність	42,5	75,0
Вплив лівих політичних сил	0	0
Професійна нездатність дипломатичної служби	0	5,0
Вплив «російського чинника»	77,5	47,0
Повільні економічні реформи	17,5	48,0
Слабкість інститутів громадянського суспільства	15,0	6,0
Порушення прав людини	2,5	2,0
Небажання на практиці правлячої еліти інтегруватися	45,0	13,0
Байдужість до України керівних структур ЄС, які гальмують цей процес	0	8,0
Анексія Криму Росією, війна на сході України	–	23,0
Ніщо не перешкоджає	0	1,0

Відносини з НАТО

Фіксація позаблокового статусу України, до якої В. Янукович удався на угоду Москві ще у 2010 р., перетворила співробітництво та партнерство з НАТО на такий самий фейк, як і просування до Європи. Звичайно, тільки інтеграція до цього військово-політичного союзу, шанс на отримання членства в якому втратив безталанний президент В. Ющенко, була здатна запобігти реалізації загроз суверенітету й територіальній цілісності України.

Упродовж 2014 р. співпраця України з Організацією Північноатлантичного договору отримала певний поштовх. Річні національні програми співробітництва з Альянсом (РНП) залишалися основним механізмом взаємодії. Проте нова РНП так і не була офіційно затверджена Президентом. Проекти Указу Президента

України та Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2014 р. були розроблені Міністерством закордонних справ України ще у 2013 р., узгоджені на засіданні Уряду й представлені на розгляд Президенту України 17 січня 2014 р. Однак у березні 2014 р. документ було повернуто до МЗС України на доопрацювання у зв'язку зі зміною складу Кабінету Міністрів, а також принципово новою внутрішньо- та зовнішньополітичною ситуацією. Новий проект РНП-2014 був доопрацьований Міністерством закордонних справ України за участі Комісії з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору з урахуванням особливостей співпраці в умовах збройної агресії Російської Федерації проти нашої держави. Зокрема НАТО запропонувала додаткові механізми інтенсифікації співпраці в усіх сферах, а також збільшила фінансування практично всіх існуючих програм співробітництва з Україною. Цей проект, схвалений Кабінетом Міністрів України 2 вересня 2014 р., мав особливу актуальність, оскільки 4–5 вересня у Великій Британії відбувся саміт НАТО, в рамках якого пройшло засідання Комісії Україна – НАТО на рівні голів держав та урядів. Проте відповідний указ Президента так і не з'явився.

На тлі агресії РФ проти України в експертному середовищі дещо змінилися оцінки співпраці з Альянсом. Так, скоротилася кількість прибічників створення передумов для вступу України до НАТО в перспективі, підготовці кадрів, прямій допомозі в здійсненні військової реформи (*табл. 1.2.9*). Визначаючи пріоритети України в її співробітництві з НАТО, абсолютна більшість експертів висловилися за створення передумов для вступу України до НАТО, причому майже половина з них упевнена, що це варто робити найближчим часом. Майже три чверті опитаних сподіваються на пряму допомогу у здійсненні військової реформи, понад половина – на надання додаткових гарантій безпеки Україні.

Ефективність забезпечення реалізації курсу України на співробітництво й зближення з НАТО, за експертними спостереженнями, демонструє певну оптимістичну динаміку. Позитивно в цілому оцінено дії органів виконавчої влади та законодавче забезпечення. Проте низькою, або нульовою переважає більшість експертів вважає фінансове та кадрове забезпечення і якість виконання ухвалених рішень. Безсумнівним виглядає прогрес у забезпеченні набуття міжнародної підтримки євроатлантичних прагнень України (*табл. 1.2.10*).

Таблиця 1.2.9

**Відповідь експертів на запитання:
«Які напрями співробітництва з НАТО
є пріоритетними для України сьогодні?», %
(підсумок може перевищувати 100%, оскільки експерти
могли обрати до трьох варіантів відповіді)**

	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.
Таких немає, співробітництво з НАТО взагалі не потрібне	2,5	0
Створення передумов для вступу України до НАТО в перспективі	32,5	26,0
Створення передумов для вступу України до НАТО найближчим часом	25,0	46,0
Спільна розробка концептуальних засад військової політики	10,0	22,0
Пряма допомога у здійсненні військової реформи	35,0	74,0
Допомога у створенні системи демократичного цивільного контролю за силовими структурами	25,0	18,0
Надання додаткових гарантій безпеки Україні	52,5	51,0
Узгодження військово-технічної політики, підтримка військово-промислового комплексу	10,0	25,0
Торгівля зброєю, спецтехнікою, послугами військово-технічного призначення	7,5	17,0
Підготовка кадрів	25	36,0
Спільні навчання	32,5	22,0
Участь у миротворчих операціях	27,5	9,0

Протидія російській агресії та масштабна волонтерська діяльність визначили перспективу відродження, а фактично створення Збройних Сил України. Відповідно, експерти проявили стриманий оптимізм в оцінках можливостей подолання стагнації військово-промислового комплексу. Абсолютна більшість експертів (майже 70%) вважають такі перспективи добрими або принаймні посередніми, хоча чверть експертів залишаються в цьому питанні песимістами (табл. 1.2.11).

Варто звернути увагу на те, що Альянс, на відміну від ЄС, одразу після окупації Криму однозначно й жорстко висловився з приводу порушення міжнародного права Російською Федерацією. Генеральний Секретар НАТО Єнс Столтенберг певен, що порушення суверенітету й територіальної цілісності України

Назва

49

Таблиця 1.2.10

**Відповідь експертів на запитання:
«Оцініть, будь ласка, ефективність забезпечення
реалізації курсу України на партнерство і співробітництво
з НАТО за такими параметрами», %**

	Висока		Посередня		Низька		Нульова		Важко відповісти	
	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.
Дії органів виконавчої влади	0	6,0	20,0	45,0	50,0	36,0	22,5	8,0	7,5	3,0
Законодавче забезпечення	2,5	10,0	40,0	46,0	22,5	30,0	27,5	7,0	7,5	5,0
Кадрове забезпечення	2,5	6,0	22,5	39,0	45,0	39,0	15,0	9,0	15,0	5,0
Фінансове забезпечення	0	5,0	12,5	23,0	50,0	48,0	25,0	16,0	12,5	6,0
Якість виконання ухвалених рішень	5,0	2,0	10,0	31,0	47,5	47,0	25,0	6,0	17,5	7,0
Забезпечення громадської підтримки	2,5		32,5		35,0		25,0		5,0	
Забезпечення міжнародної підтримки	10,0	32,0	37,5	46,0	27,5	14,0	17,5	2,0	7,5	1,0

Таблиця 1.2.11

**Відповідь експертів на запитання:
«Оцініть, будь ласка, які існують передумови подолання
сучасної стагнації ВПК України?», %**

	Грудень 2013 р.	Грудень 2014
Добрі	0	23,0
Посередні	17,5	46,0
Низькі	72,5	23,0
Нульові	5,0	2,0
Важко сказати	5,0	6,0

загрожує безпеці всієї Європи. Повертаючись до витоків проблеми, нагадаємо, що у 2008 р. Росія прагнула недопущення приєднання України до Плану дій щодо членства в НАТО й домоглася свого. Це вможливило російську агресію в Україну в 2014 р.

Динаміка зовнішніх впливів на політичні процеси в Україні

Експертні оцінки стосовно впливів зарубіжних партнерів на прийняття рішень в Україні, отримані в грудні 2014 р. та в грудні 2013 р., кардинально відрізняються. Москва втратила аномальний абсолютний стовідсотковий рівень впливу на Київ, забезпечуваний клікою В. Януковича. Звісно, Кремль не змінив своєї нереальної мети – ліквідації української державності, але характер його впливу змінився докорінним чином із переходом до відкритої агресії, навіть якщо вона відбувається у вигляді неоголошеної «гібридної» війни. Прямий руйнівний вплив РФ підірвав засади політики Москви, яка до цього будувалася на інтеграційних проектах, побудові «руського міра» та легенді про «єдиний народ». Україна отримала ворога, у спротиві якому не мала альтернативи, крім шукати допомоги на Заході. Отже, значно зріс вплив Сполучених Штатів Америки та міжнародних фінансових інституцій (у яких вирішальне слово належить Вашингтону). Як і раніше, значний вплив Європейського Союзу на перебіг подій в Україні ще більше зріс (табл. 1.2.12).

Таблиця 1.2.12

Відповідь експертів на запитання: «Вплив зарубіжних партнерів на прийняття рішень в Україні», %

	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.
Європейський Союз	75,0	86,0
НАТО	0	6,0
Росія	100,0	55,0
МВФ, інші фінансові установи	37,5	64,0
США	37,5	79,0
Транснаціональні корпорації	17,5	20
Рада Європи	2,5	1,0
ОБСЄ	0	0
ООН	0	1,0

Експертні оцінки достатньою мірою відобразили зміни в російсько-українських відносинах, що відбувалися починаючи з 20 лютого 2014 р., коли Кремль розпочав загарбання Криму. На цьому тлі цілком закономірною виглядала вимога більшості експертного співтовариства негайно денонсувати «Харківські угоди» (2010) щодо пролонгації перебування на території України Чорноморського флоту РФ (табл. 1.2.13). Чому цього не сталося після проголошення Москвою Криму частиною Російської Федерації та припинення орендних платежів за використання території України, належність якої нам визнана світовою спільнотою? Аргументація опонентів виглядає так: по-перше, це завадить поверненню Криму до складу України, оскільки Росія буде шалено опиратися, тому що це потягне за собою необхідність виводити флот з півострова; по-друге, це завадить отриманню репарацій за незаконне використання баз у Криму через міжнародні суди; по-третє, Києву слід уникати будь-яких додаткових конфронтаційних моментів, оскільки кінець-кінцем усе одно треба буде шукати компромісу з Москвою.

Таблиця 1.2.13

**Відповідь експертів на запитання:
«Чи відповідає національним інтересам України
негайна денонсація Харківських угод щодо пролонгації
перебування на території України
Чорноморського флоту РФ?», %**

	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.
Так	47,5	72,0
Скоріше так, ніж ні	17,5	10,0
Скоріше ні, ніж так	15,0	6,0
Ні	10,0	6,0
Важко сказати	10,0	6,0

Ще менше однастайності серед експертів у ставленні до російсько-українського договору 1997 р. (табл. 1.2.14), усі засадничі статті якого були порушені Російською Федерацією під сміховинним приводом «нелегітимності українського уряду після втечі В. Януковича», мовляв, із сучасними можновладцями Києва «договір не дійсний». Правова мізерність такого підходу Москви не потребує особливого доведення: «договори мають виконуватися», інакше потрібно було б заново створювати міжнародно-правову

Таблиця 1.2.14

**Відповідь експертів на запитання:
«Чи потрібно негайно скасувати Великий
українсько-російський договір 1997 р., оскільки РФ
порушила всі його засадничі статті?» (грудень 2014 р.), %**

Так	38
Скоріше так, ніж ні	23
Скоріше ні, ніж так	19
Ні	11
Важко сказати	9

Таблиця 1.2.15

**Відповідь експертів на запитання:
«Чи набув процес перетворення України на сателіта Росії
незворотного характеру?» (грудень 2014 р.), %**

Ні	15,0
Скоріше ні, ніж так	60,0
Скоріше так, ніж ні	17,5
Так	0
Важко сказати	7,5

Таблиця 1.2.16

**Відповідь експертів на запитання:
«Чи процес перетворення України на сателіта Росії
остаточно зупинився?» (грудень 2014 р.), %**

Так	25
Скоріше так, ніж ні	55
Скоріше ні, ніж так	16
Ні	4
Важко сказати	0

базу відносин із кожною зміною уряду, чого, як відомо, не спостерігається. Позірна миролюбність України підкреслюється й у цьому питанні: з нами ворогують, а ми не відмовляємося від «договору про дружбу» з агресором, навіть не вийшли з договору про СНД, статут якого не підписували – бо треба ж зберегти «майданчик для контактів» та договірно-правову базу в рамках СНД, хоча здебільшого її дія обмежується папером, котрий ігнорується підписантами.

Назва

53

Більшість експертів (80%), так само, як і минуло року, зберігають оптимізм щодо зупинки процесу перетворення України на сателіта Росії. Цьогорічний оптимізм ґрунтується на суспільній оцінці російської агресії в Україні (табл. 1.2.15, 1.2.16).

Переважна більшість опитаних експертів вважає, що реальних перспектив припинення російської агресії немає, й тому, на їхній погляд, міжнародні санкції проти РФ посилюватимуться чи принаймні зберігатимуться в існуючому обсязі (табл. 1.2.17).

Таблиця 1.2.17

**Відповідь експертів на запитання:
«Міжнародні санкції проти РФ у 2015 році...»
(грудень 2014 р.), %**

Посилюватимуться	41
Збережуться на сучасному рівні	31
Послаблюватимуться	17
Важко сказати	11

Близько чверті експертів оптимістично оцінюють шанси на суттєвий прогрес України у вирішенні на нашу користь у міжнародних судах справ щодо компенсації РФ збитків, завданих анексією Криму та агресією на сході України, а також шанси на вирішення на користь України газової справи у Стокгольмському арбітражному суді. Проте більшість небезпідставно вважає такі шанси посередніми чи низькими (табл. 1.2.18, 1.2.19).

Таблиця 1.2.18

**Відповідь експертів на запитання:
«Шанси на суттєвий прогрес України у вирішенні
на нашу користь у міжнародних судах справ щодо компенсації
РФ збитків, завданих анексією Криму та агресією
на сході України» (грудень 2014 р.), %**

Високі	23
Посередні	41
Низькі	25
Відсутні	6
Важко сказати	5

Таблиця 1.2.19

**Відповідь експертів на запитання:
«Шанси на вирішення на користь України
газової справи у Стокгольмському арбітражному суді»
(грудень 2014 р.), %**

Високі	29,0
Посередні	51
Низькі	8
Відсутні	2
Важко сказати	10

Оптимізм притаманний експертним оцінкам можливості РФ залучити Казахстан, Білорусь, інші країни СНД до подальшої економічної війни проти України. Жоден з експертів не вважає однозначною таку можливість. Абсолютна ж більшість упевнена в неможливості або малій імовірності цього (табл. 1.2.20).

Таблиця 1.2.20

**Відповідь експертів на запитання:
«Чи вдасться Москві залучити Казахстан, Білорусь,
інші країни СНД до подальшої економічної війни
проти України?» (грудень 2014 р.), %**

Так	0
Скоріше так, ніж ні	14
Скоріше ні, ніж так	62
Ні	18
Важко сказати	6

Певний оптимізм відбився також в оцінці шансів на отримання закордонної допомоги, здатної суттєво підвищити боєздатність Збройних Сил України. У цьому впевнена майже чверть опитаних, хоча абсолютна більшість (60%) розцінює таку можливість як посередню (табл. 1.2.21).

Погляди експертів на те, які зовнішньополітичні партнери України є пріоритетними для неї, зазнали суттєвих змін (табл. 1.2.22). У 2014 р. уперше за всі роки досліджень з першої трійки зникла Росія. Це виглядає цілком природно в контексті її неприкритої агресії проти України. Натомість експерти відновили

Назва

55

Таблиця 1.2.21

**Відповідь експертів на запитання:
«Шанси України на отримання допомоги з-за кордону,
здатної суттєво підвищити боєздатність
Збройних Сил України...» (грудень 2014 р.), %**

Високі	22
Посередні	60
Низькі	14
Відсутні	2
Важко сказати	2

Таблиця 1.2.22

**Відповідь експертів на запитання:
«Назвіть три-чотири учасника міжнародних відносин
(країни, союзи держав, міжнародні організації тощо),
успішний розвиток відносин з якими є пріоритетним
для України сьогодні», %**

Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.
ЄС – 90	ЄС – 90; США – 90
США – 67,5	НАТО – 62
Російська Федерація – 70	Німеччина – 4; Польща – 47
НАТО – 0	КНР – 18; Канада – 17
Німеччина – 25; Польща – 17,5	РФ, Литва, МВФ, Вишеградська четвірка, Велика Британія – по 10
Китай – 28	ООН, Франція, Японія – по 8
МВФ – 5; Туреччина – 7,5; Велика Британія – 5	Туреччина, Країни Балтії, Білорусь, ОБСЄ – по 6
Франція, Азербайджан, СНД, ООН, країни Близького Сходу та держави-сусіди – по 2,5	Рада Європи, Грузія – по 5; Австралія, Казахстан – по 3; Румунія, Молдова, ГУАМ – по 2

значення НАТО, посилили позиції Німеччини та Польщі. Невизначна позиція Китаю позбавила його, на думку експертів, пріоритетності для України.

Наступні дані (*табл. 1.2.23*) показують, що зберігається деяка невідповідність між дійсним і бажаним рівнем розвитку двосторонніх відносин України з іншими країнами, але слід підкреслити, що цей розрив докорінним чином звузився порівняно з тим, який спостерігався завжди². Це водночас є ознакою того, що зовнішня політика України та її міжнародне становище набувають певної основи, країна вже не є флюгером, котрий крутиться з боку в бік залежно від того, звідки дме вітер. Цьому прислужилися Революція гідності та війна Росії проти України.

Загрози

Під впливом кардинальних зрушень оцінки експертами актуальних для України загроз у грудні 2014 р. суттєво трансформувалася, як і порядок їхніх рейтингів. Як існуючі на цей момент загрози експерти називають насамперед: анексію частини території України Росією (майже всі опитані), зростання рівня бідності населення і конфліктогенність майнового розшарування в суспільстві, економічний занепад, втрату або обмеження державного суверенітету, втягування України в конфронтацію міжнародних суб'єктів.

² Див.: *Потехін О. В., Тодоров І. Я.* Основні тенденції зовнішньої політики України у 2008 році // *Зовнішня політика України – 2008: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети* / За ред. Г. М. Перепелиці. – К. : ВД «Стилос», 2009. – С. 48–49; *Потехін О. В., Тодоров І. Я.* Основні тенденції зовнішньої політики України у 2009 році // *Зовнішня політика України – 2009: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети* / За ред. Г. М. Перепелиці. – К. : ВД «Стилос», 2010. – С. 64, 66; *Потехін О. В., Тодоров І. Я.* Основні тенденції зовнішньої політики України у 2010 році // *Зовнішня політика України – 2010: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети* / За ред. Г. М. Перепелиці. – К. : ВД «Стилос», 2011. – С. 44; *Потехін О. В., Тодоров І. Я.* Основні тенденції зовнішньої політики України у 2011 році // *Зовнішня політика України – 2011: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети* / За ред. Г. М. Перепелиці. – К. : ВД «Стилос», 2012. – С. 48; *Потехін О. В., Тодоров І. Я.* Основні тенденції зовнішньої політики України у 2012 році // *Зовнішня політика України – 2012: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети* / За ред. Г. М. Перепелиці. – К. : ВД «Стилос», 2013. – С. 39–40; *Потехін О. В., Тодоров І. Я.* Основні тенденції зовнішньої політики України у 2013 році // *Зовнішня політика України – 2013: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети* / За ред. Г. М. Перепелиці. – К. : ВД «Стилос», 2014. – С. 46, 48.

Таблиця 1.2.23

**Відповідь експертів на запитання:
«Назвіть три-чотири (2013 р.) або п'ять-шість (2014 р.)
учасників міжнародних відносин (країни, союзи держав,
міжнародні організації тощо), з якими відносини України
розвивалися останнім часом найбільш успішно», %**

Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.
1. ЄС – 50. 2–3. Польща, Китай – 35	1. США – 76. 2. Польща – 68. 3. ЄС – 59. 4. Литва – 33. 5. Канада – 29. 6. НАТО – 25.
4. ОБСЄ – 25. 5. ООН – 15. 6. НАТО – 12,5. 7. США – 7,5. 8–10. Росія, РЄ, Туреччина – по 5. 11–15. Білорусь, ФРН, Грузія, Литва, ЮНЕСКО – по 2,5. Важко сказати, таких немає – 22,5	7. Німеччина – 17. 8. Австралія, Грузія, Велика Британія – по 10. 9. Білорусь, Швеція – по 7. 10. Японія, ОБСЄ – по 6. 11. Туреччина, Вишеградська четвірка, РЄ – 4. 12. МВФ, ООН, Чехія – по 3

Щоб запобігти реалізації загроз або зменшити їхні наслідки, країна теоретично має три шляхи: опора виключно на власні сили (нереальний шлях, оскільки навіть Сполучені Штати потребують союзників), наявність надійних партнерів та інтеграція до міжнародних структур. Звичайно, у реальному житті спостерігається тією чи іншою мірою комбінація всіх трьох факторів стабілізації міжнародного становища й економічного поступу держави. Надзвичайна вразливість України потребувала особливих зусиль для подолання численних загроз.

Зовнішня агресія та консолідована відповідь українського суспільства на ці загрози додали оптимізму в експертному баченні стану відмінностей між регіонами у ставленні до зовнішньополітичного курсу України. Уперше понад половина опитаних вважають, що такі відмінності нівелюються (табл. 1.2.24). Адже це свідчить про просування до становлення єдиної політичної нації, що, у свою чергу, руйнує плани агресора, який розраховував, що схід країни через брак загальноукраїнської ідентичності стане легкою здобиччю промосковської агентури.

Таблиця 1.2.24

**Відповідь експертів на запитання:
«Як відомо, існують відмінності між регіонами
у ставленні до зовнішньополітичного курсу України.
Як Ви вважаєте, сьогодні вони...», %**

	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.
Поглиблюються	52,5	20,0
Нівелюються	17,5	59,0
Залишаються без змін	27,5	16,0
Важко сказати	2,5	50,0

Основні цілі зовнішньої політики України

При визначенні пріоритетів зовнішньої політики України експертам було запропоновано низку варіантів, при цьому оцінка зазначених цілей проводилася за трибальною системою, де 1 бал означав «найбільшу» значущість вказаної цілі для зовнішньої політики України, а 3 бали – «другорядність». Відповідно, найменший показник за результатами опитування свідчить про максимальну пріоритетність.

У 2014 р. абсолютно пріоритетною ціллю експертами була визначена відсіч агресії РФ проти України. Такі цілі, як «створення зони вільної торгівлі з ЄС» «реалізація угоди про асоціацію з ЄС із перспективою членства», «сприяння надходженню масштабних інвестицій з боку країн Заходу», «приєднання до Спільної енергетичної політики ЄС» залишалися провідними. До провідних цілей в умовах війни природно потрапили «просування України до набуття в перспективі членства в НАТО», «надання Україні надійних гарантій її міжнародної безпеки, територіальної цілісності» та «розвиток відносин зі США». Експертне середовище також погоджується, що до цілей української зовнішньої політики мають бути долучені такі, як «відновлення АР Криму як інтегральної частини України» та «збереження Луганської та Донецької областей у складі України», проте вони не визначені як першочергові. Так само, як і «участь у здійсненні Спільної зовнішньої та безпечної/оборонної політики ЄС», «розвиток співробітництва з країнами Центрально-Східної Європи», «збереження та розвиток транзитного потенціалу» й «активне співробітництво з ПАРЄ, іншими європейськими структурами». Традиційно відносно другорядними

Назва

59

цілями експерти вважають «розвиток відносин з Китаєм, Індією, іншими азійськими лідерами» та «висунення нових мирних ініціатив, підтримка політики роззброєння та контролю над озброєннями». Агресія Росії у 2014 р. закономірно поставила ціль «відновлення взаємовигідних стосунків з Росією» на останнє місце (табл. 1.2.25).

Таблиця 1.2.25

**Відповідь експертів на запитання:
«Якими, на Ваш погляд, мають бути сьогодні
основні цілі зовнішньої політики України?
Позначте важливість кожної з зазначених цілей
(за трибальною шкалою, найвищий пріоритет – 1)»**

	Грудень 2013 р.	Грудень 2014 р.
Збереження та розвиток транзитного потенціалу	1,60	1,60
Укладення (2013) / реалізація (2014) угоди про асоціацію з ЄС із перспективою членства	1,25	1,19
Відновлення взаємовигідних стосунків з Росією	1,21	2,75
Сприяння надходженню масштабних інвестицій з боку країн Заходу	2,07	1,20
Створення зони вільної торгівлі з ЄС	1,30	1,17
Співробітництво в рамках Спільної енергетичної політики ЄС	1,25	1,22
Участь у здійсненні Спільної зовнішньої та безпекової/оборонної політики ЄС	1,60	1,31
Розвиток співробітництва з країнами Центрально-Східної Європи	1,67	1,33
Пріоритетний розвиток відносин зі США	1,54	1,25
Розвиток відносин з Китаєм, Індією, іншими азійськими лідерами	2,05	1,95
Висунення нових мирних ініціатив, підтримка політики роззброєння та контролю над озброєннями	2,58	2,08
Активне співробітництво з ПАРЄ, іншими європейськими структурами	1,74	1,77
Просування України до набуття в перспективі членства в НАТО	1,68	1,18
Надання Україні надійних гарантій її міжнародної безпеки, територіальної цілісності	–	1,24
Відновлення АР Криму як інтегральної частини України	–	1,43
Збереження Луганської та Донецької областей у складі України	–	1,46
Відсіч агресії РФ щодо України	–	1,00

Таким чином, на думку експертів, зовнішній політиці України в поєднанні з політикою внутрішньою впродовж 2014 р. був властивий надзвичайно складний і суперечливий характер. Передусім він був пов'язаний з Революцією гідності та її наслідками. Відсторонення від влади бандитського режиму В. Януковича та російська військова агресія, окупація Криму й частини Донецької та Луганської областей, позачергові вибори Президента та Верховної Ради на могли не позначитися на оцінках української зовнішньої політики.

До безумовних зовнішньополітичних здобутків 2014 р. варто віднести підписання та ратифікацію Угоди про асоціацію з ЄС, активізацію взаємин зі США, ЄС, НАТО, відмову від «позаблокового статусу». Російська військова агресія надала реальний шанс Києву нарешті пройти «точку неповернення» до статусу сателіта Москви. Міжнародний авторитет держави зміцнився, і з'явилися підстави вважати, що глибока зовнішньополітична криза останніх років буде подолана. Хоча міжнародні гарантії територіальної цілісності, суверенітету України та непорушності її кордонів виявилися примарними, але, з іншого боку, наша держава не залишилася наодинці перед нечуваними в її історії викликами.

Висновки

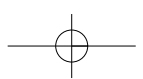
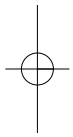
Зовнішня політика України у 2014 р. була позначена подіями всеевропейського, якщо не всесвітньо-історичного масштабу. Спираючись на експертні оцінки, маємо підстави стверджувати, що революційні події листопада 2013 р. – лютого 2014 р. та їхній розвиток протягом наступних місяців ствердили суб'єктність України, надали можливості для її переміщення з маргінесу європейської політики до центру політики світової. Було відсунуто від влади авторитарний клептократичний режим Януковича – Азарова, абсолютним пріоритетом якого постало несумісне з європейським вибором прагнення навечно зберегти свою владу, «зцементувати» в Україні російсько-білоруську політичну та соціально-економічну модель. Активні дії режиму Путіна під час Євромайдану, покликані заблокувати євроінтеграцію України, виявилися марними. Геополітичні марення Кремля призвели до абсолютно неадекватних кроків з його боку. Зокрема, окупація Криму, війна на Донбасі дедалі більше руйнують систему міжнародних відносин і міжнародного права. Ці дії Росії не знайшли

Назва

61

адекватної відсічі з боку США, ЄС, НАТО. Захід не одразу спромігся на дієву активізацію своєї політики, занадто довго обмежувався ритуальними висловлюваннями «глибокого занепокоєння».

Підсумки 2014 р. лише частково надали відповідь на принципові питання міжнародного становища та зовнішньої політики України, але відкритою залишилася перспектива просування України шляхом європейської та євроатлантичної інтеграції.

§ 3. Україна в міжнародному економічному співробітництві

У першій половині 2014 р. економіка України потрапила в ситуацію «ідеального шторму», спричиненого політичною кризою, окупацією частини території, а також поглибленням економічних дисбалансів. Наслідки цього «шторму» країна відчувала й у середині 2015 р.

Різка зміна політичної, безпекової та економічної ситуації не могла не позначитися на міжнародному економічному співробітництві України. Серед ключових змін 2014 – першої половини 2015 р. відзначимо кілька базових.

По-перше, це значна активізація економічного співробітництва з Європейським Союзом. Перемога Революції гідності відкрила шлях до підписання Угоди про асоціацію з ЄС, яка була парафрована ще у 2012 р. і відмова від підписання якої наприкінці 2013 р. спровокувала масові протести, котрі переросли в Революцію. Політична частина нової широкомасштабної Угоди з ЄС була підписана в березні, підписання документу в цілому відбулось у червні 2014 р.

Ураховуючи складну економічну ситуацію в Україні та необхідність стимулювати її економічний розвиток, у квітні 2014 р. ЄС запровадив автономні торговельні преференції для українських експортерів спочатку на півроку, а згодом продовжив їхню дію до кінця 2015 р.

Продовження дії автономних торговельних преференцій для експортерів у ЄС стало одним з результатів тристоронніх консультацій між Україною, ЄС та Росією, присвячених пошукові шляхів усунення занепокоєння Росії щодо впливу поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі на її економіку. Сторони домовилися також про відстрочення тимчасового застосування поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС до кінця

2015 р., що дало б додатковий час для консультацій та мало знизити ризик погіршення економічних відносин України та Росії.

Попри зусилля зі збереження статус-кво у відносинах з Росією, другою визначальною зміною цього періоду стало різке зниження економічної взаємодії з нею. Протягом 2014 р. та першої половини 2015 р. тривало стрімке скорочення як експорту, так і імпорту, що частково було пов'язане зі зростанням нетарифних обмежень торгівлі.

Третьою важливою зміною стало відновлення співпраці з МВФ на тлі стрімкого погіршення стану платіжного балансу країни, що зумовило рекордне скорочення обсягу міжнародних резервів країни.

Серед кроків, покликаних стабілізувати платіжний баланс, Уряд удався до запровадження тимчасового ввізного мита строком на один рік. Протягом першої половини 2015 р. тривали консультації з країнами – членами СОТ щодо правомірності такого кроку.

Станом на середину 2015 р. Україні так і не вдалося цілковито виконати План дій з лібералізації візового режиму з ЄС. Наступний раунд оцінювання прогресу України на цьому шляху відбудеться наприкінці 2015 р.

Платіжний баланс

У 2014 р. відбулося різке погіршення стану платіжного балансу України, зіставне з кризою 2008–2009 рр. За даними НБУ, вплив капіталу за фінансовим рахунком становив 9,1 млрд дол. США (рис. 1.3.1), тоді як попередні чотири роки спостерігався чистий приплив іноземного капіталу за рахунок активних державних та приватних запозичень.

У результаті у 2014 р. було зафіксоване від'ємне зведене сальдо платіжного балансу¹ України на рівні 13,3 млрд дол. США, тоді як попереднього року сальдо було додатним на рівні 2,0 млрд дол. США.

Найнижчого значення зведене сальдо досягло в четвертому кварталі 2014 р. (табл. 1.3.1), коли вплив капіталу становив 7,0 млрд дол. США за три місяці, переважно за рахунок виведення 2,2 млрд портфельних інвестицій та 4,2 млрд дол. США інших

¹ За аналітичною формою представлення.

Назва

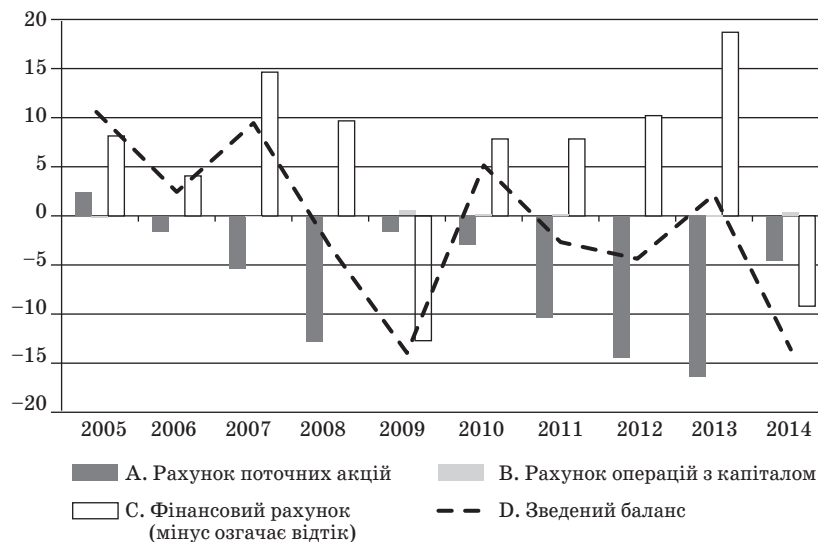

Рис. 1.3.1. Платіжний баланс України у 2005–2014 рр., млрд дол. США

Джерело: НБУ.

інвестицій. Відплив капіталу тривав і в першому кварталі 2015 р., але значно меншими темпами – на рівні 1,7 млрд дол. США.

У другому кварталі 2015 р. відновився чистий приплив іноземного капіталу в Україну, передусім завдяки залученню коштів державним сектором, яке дало змогу компенсувати відплив приватних коштів. Однак для забезпечення довгострокової стабільності фінансового рахунку необхідно досягти відновлення чистого припливу коштів приватних інвесторів, який припинився на початку 2014 р.

Якщо стан фінансового рахунку погіршувався протягом 2014 р., стан рахунку поточних операцій поступово поліпшувався за рахунок звуження дефіциту торгівлі товарами й послугами (рис. 1.3.2). За даними НБУ, рахунок поточних операцій становив 4,6 млрд дол. США у 2014 р., що становить близько 3,5% від ВВП, тоді як у 2013 р. від’ємне сальдо було 16,1 млрд дол. США або 8,9% від ВВП.

Серед причин зниження дефіциту рахунку поточних операцій відзначимо передусім скорочення імпорту внаслідок дії кількох чинників, зокрема девальвації національної валюти, що зменшило цінову конкурентоспроможність іноземних товарів на українському ринку, економічної кризи, котра знизила сукупний попит,

Таблиця 1.3.1

**Платіжний баланс України у 2013–2015 рр.,
квартальні дані, млн дол. США**

Статті платіжного балансу	2013				2014				2015	
	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	I кв.	II кв.
А. Рахунок поточних операцій	-3210	-2267	-6018	-5023	-1269	-759	-1158	-1410	-537	266
Баланс товарів і послуг	-3286	-2173	-5306	-4869	-1258	-742	-956	-1650	-471	80
Баланс первинних доходів	-457	-683	-1192	-701	-252	-511	-508	-260	-509	-406
Баланс вторинних доходів	533	589	480	547	241	494	306	500	443	592
В. Рахунок операцій з капіталом	43	-25	-8	-70	11	350	32	7	247	156
С. Фінансовий рахунок (знак мінус означає приплив коштів)	-4988	-2652	-5391	-5570	3019	-404	-461	6957	1651	-219
Прямі інвестиції (сальдо)	-1082	-496	-1510	-991	665	319	-725	-558	-397	-909
Портфельні інвестиції (сальдо)	-2850	-1736	-547	-3654	396	175	-62	2191	331	-462
Похідні фінансові інструменти (сальдо)					0	0	0	0	0	631
Інші інвестиції (сальдо)	-2003	-379	-1951	-2042	2727	-269	-129	4193	1786	-195
Помилки та упуцнення	-947	41	1383	-1117	769	629	-455	-1131	69	-716
D. Зведений баланс (А+В-С)	1821	360	-635	477	-4277	-5	-665	-8360	-1941	641
Е. Резерви та пов'язані статті	1821	360	-635	477	-4277	-5	-665	-8360	-1941	641
Резервні активи	479	-961	-1963	-1107	-5480	1977	-126	-8775	2537	247
Кредити МВФ	-1342	-1321	-1328	-1584	-1203	1982	539	-415	4478	-394

Джерело: НБУ.

Назва

67

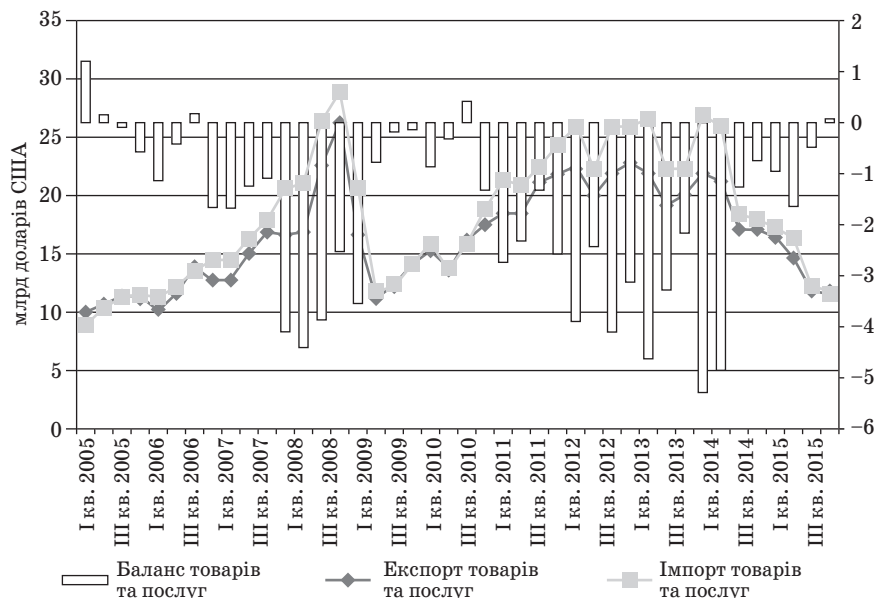

Рис. 1.3.2. Зовнішня торгівля товарами й послугами у 2005–2015 рр., млрд дол. США

Джерело: НБУ.

а також скорочення обсягів закупівлі газу, який обіймає помітну частку загальних обсягів імпорту.

Від'ємне сальдо первинних доходів у 2014 р. становило 1,5 млрд дол. США порівняно з 3,1 млрд дол. США рік тому, а отже, чистий відплив коштів за цією статтею сповільнився. Відплив був повністю компенсований надходженням вторинних доходів, яке також дорівнювало 1,5 млрд дол. США.

Як і в минулі роки, у 2014 р. фінансування дефіциту платіжного балансу відбувалося насамперед за рахунок резервних активів (рис. 1.3.3). Протягом року Україна втратила понад 12,0 млрд дол. США міжнародних резервів, що різко погіршило показники їх адекватності. Другим за важливістю джерелом фінансування від'ємного сальдо платіжного балансу стали кредити МВФ, співпрацю з яким було відновлено.

У першій половині 2015 р. завдяки продовженню співпраці з МВФ кредити цієї організації стали основним джерелом фінансування дефіциту платіжного балансу, що дало змогу стабілізувати обсяг міжнародних резервів та очікування щодо обмінного курсу.

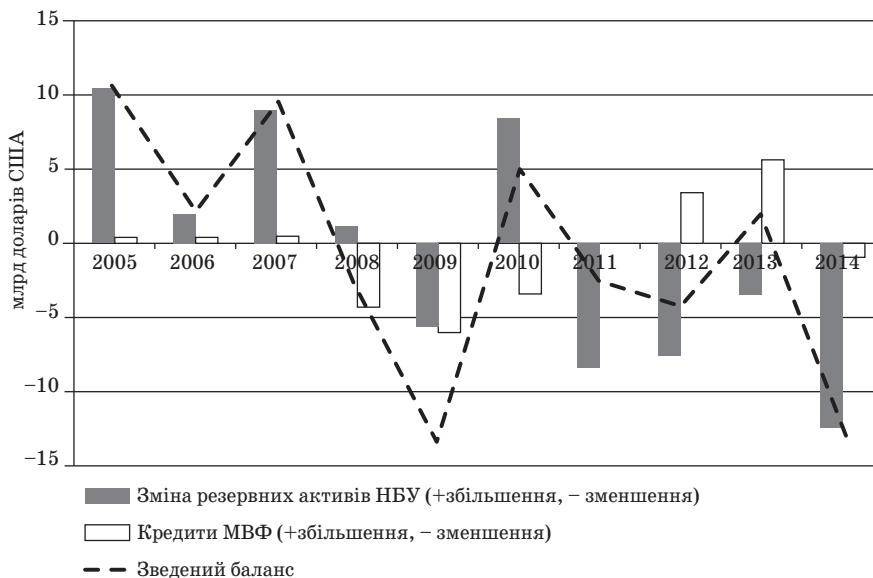

Рис. 1.3.3. Фінансування зведеного сальдо платіжного балансу у 2005–2015 рр., млрд дол. США

Джерело: НБУ.

Фактично одразу після зміни політичного керівництва країни – 27 лютого 2014 р. – Україна звернулася до МВФ з проханням про підтримку. Нова дворічна угода *stand-by* розпочала діяти 30 квітня 2015 р., загальний обсяг кредиту був установлений на рівні 10,976 млрд СДР (близько 17 млрд дол. США). На початку травня Україна отримала перший транш обсягом 3,2 млрд дол. США, у вересні – другий транш обсягом 1,4 млрд дол. США.

Основними умовами кредиту були лібералізація валютного курсу, впровадження заходів фінансової стабілізації пенсійної системи (підвищення пенсійного віку, скасування пільгових пенсій, обмеження пенсій працюючим пенсіонерам тощо), наближення цін на енергоносії для населення до ринкових, зниження витрат на державний апарат тощо.

Попри виконання основних вимог кредиту щодо проведення реформ, протягом 2014 р. та початку 2015 р. економічна ситуація в країні продовжувала погіршуватись, у тому числі через окупацію Криму та сходу України, військові дії на території країни, а отже, через розрив виробничих ланцюгів та фізичну втрату частини виробництв. Стало очевидно, що чинна програма МВФ

не надає достатньо можливостей і ресурсів для стабілізації економіки й відновлення зростання.

11 березня 2015 р. розпочала діяти нова програма співпраці МВФ, так званий Механізм розширеного фінансування (EFF), який передбачає кредит обсягом 12,348 млрд СДР (близько 17,5 млрд дол. США) строком на чотири роки. Це трохи менше половини пакету міжнародної фінансової допомоги, яку очікує отримати Україна протягом наступних чотирьох років для досягнення цілей реформ. Решту передбачається отримати від інших міжнародних фінансових організацій (Світовий банк, ЄБРР тощо), урядів та приватних інвесторів.

Україна отримала перший транш обсягом 5,0 млрд дол. США за новою програмою у березні 2015 р., другий транш обсягом 1,7 млрд дол. США – на початку серпня. Серед ключових реформ, передбачених новою програмою співпраці з МВФ, – гнучке ціноутворення, реформа НАК «Нафтогаз», антикорупційна реформа, реформа судоустрою, дерегуляція та поліпшення бізнес-клімату, реформа державних підприємств. Важливою умовою співпраці з МВФ є також реструктуризація зовнішнього боргу України, оскільки відносно боргове навантаження на державний бюджет значно зросло внаслідок зменшення ВВП та девальвації гривні.

Таким чином, на тлі політичної кризи та військового конфлікту на території країни протягом 2014 р. накопичені економічні дисбаланси призвели до кризи платіжного балансу. У середині 2015 р. ситуацію вдалося стабілізувати: у другому кварталі сальдо рахунку поточних операцій стало додатним, відновився чистий приплив капіталу за фінансовим рахунком. Однак ця стабілізація поки дуже нестійка.

Торгівля товарами

У 2014–2015 рр. дефіцит у товарній торгівлі різко скоротився. За інформацією НБУ, у 2014 р. від’ємне сальдо товарної торгівлі склало 7,1 млрд дол. США, що втричі менше, ніж показник 2013 р. (22,1 млрд дол. США). У першій половині 2015 р. дефіцит склав 1,5 млрд дол. США порівняно з 3,4 млрд дол. США у відповідний період попереднього року (рис. 1.3.4).

Звуження від’ємного сальдо торгівлі товарами відбулося за рахунок стрімкіших темпів падіння імпорту порівняно з експортом. У 2014 р. експорт товарів скоротився на 14,5% у вимірі рік до року

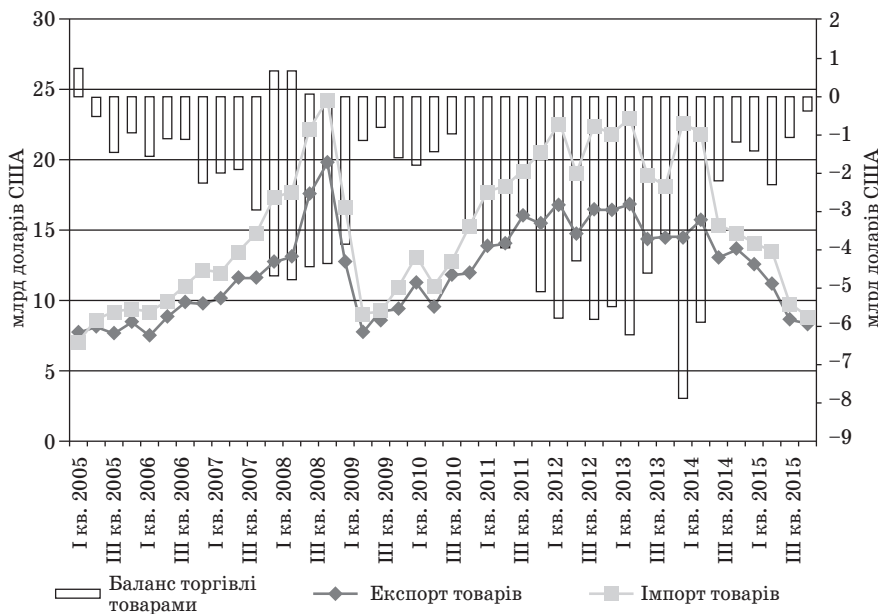

Рис. 1.3.4. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами України у 2005–2015 рр.

Джерело: НБУ.

і склав 50,6 млрд дол. США, імпорт упав на 29,0% до 57,7 млрд дол. США. У перші шість місяців 2015 р. скорочення товарної торгівлі прискорилося: експорт упав на 35,5%, імпорт – на 37,8%.

Серед причин скорочення експорту – втрата виробничих потужностей і розрив виробничих ланцюжків унаслідок окупації частини території України; зростання внутрішніх цін на сировину й матеріали; складна ситуація в банківській сфері, що негативно впливає на доступ до фінансових ресурсів; зниження світових цін на традиційні експортні товари; різке погіршення торговельних відносин з Росією, а також запровадження обмежуючих заходів на валютному ринку, які допомогли його стабілізувати, однак знизили привабливість експортної діяльності. Ці численні негативні фактори повністю нівелювали переваги, які експортери отримали від девальвації гривні та лібералізації доступу на ринок ЄС.

Серед причин скорочення імпорту відзначимо зниження купівельної спроможності населення та інвестиційної активності на тлі політичної, економічної та безпекової кризи, девальвацію

Назва

71

Таблиця 1.3.2.

Експорт України за категоріями товарів у 2013–2015 рр.

	2013	2014, перше пів- річчя	2014, друге пів- річчя	2015, перше пів- річчя	2013	2014, перше пів- річчя	2014, друге пів- річчя	2015, перше пів- річчя
	темпи приросту/падіння, %				% до загального обсягу			
Усього	-8,3	-7,5	-21,1	-35,5	100,0	100,0	100,0	100,0
Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	-4,8	4,1	-7,0	-15,6	28,8	29,0	37,4	38,0
Мінеральні продукти	0	-3,1	-29,9	-55,2	10,7	11,8	8,9	8,2
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	-15,9	-25,4	-27,7	-36,9	8,6	7,8	6,9	7,7
Деревина та вироби з неї	8,2	6,7	-10,6	-25,4	3,4	3,8	4,0	4,4
Промислові вироби	1,9	-11,4	-21,7	-32,7	1,4	1,3	1,4	1,4
Чорні й кольорові метали та вироби з них	-9,2	-2,6	-19,6	-41,6	28,4	31,3	27,6	28,3
Машини, устаткування, транспортні засоби та прилади	-23,6	-28,6	-44,0	-51,5	14,4	11,3	10,1	8,5
Різне	36,7	-20,2	-34,1	-35,3	4,3	3,7	3,7	3,5

Джерело: НБУ.

національної валюти, а також (у 2015 р.) запровадження тимчасового додаткового мита на імпорту².

Найбільшу роль у падінні експорту відіграли кілька товарних груп, передусім машини та обладнання, продукція хімічної промисловості, мінеральні продукти. За інформацією НБУ, у 2014 р.

² Закон України від 28 грудня 2014 року №73-VIII «Про заходи щодо стабілізації платіжного балансу України відповідно до статті XII Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 року». – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/73-19>.

обсяги експорту машин та обладнання скоротилися на 36,4% у вимірі рік до року, а в першому півріччі 2015 р. – на 51,5% (табл. 1.3.2). Падіння експорту продукції машинобудування значною мірою пов'язано зі скороченням поставок до Росії на тлі окупації Криму та частини Донбасу, припинення військової співпраці з Росією та посилення нетарифних обмежень торгівлі.

Експорт товарів хімічної промисловості скоротився на 26,4% у 2014 р. та на 36,9% за перші шість місяців 2015 р. через зупинку виробничих потужностей, а також зниження експортних цін, насамперед на продукти неорганічної хімії та добрива. Падіння експорту мінеральних продуктів на 16,8% у 2014 р. та його прискорення до 55,2% у першій половині 2015 р. пов'язане зі втратою доступу до мінеральних ресурсів, а зміною енергетичної політики країни.

Відмінності в динаміці розвитку експорту різних товарів зумовили зміни в товарній структурі експорту (табл. 1.3.2). У 2014 р. на перше місце вийшли продовольчі товари та сировина для їх виробництва, експорт яких склав третину загального експорту товарів, незважаючи на обмеження поставок до Росії. Друге місце досі займає експорт металів та виробів з них, хоча його частка стабільно скорочується із часів кризи 2008–2009 рр. На тлі стрімкого погіршення відносин з Росією скорочується частка експорту машин та обладнання, переорієнтація якого на інші світові ринки займе певний час.

Падіння імпорту товарних категорій було більш рівномірним (табл. 1.3.3), ніж в експорті, що пов'язано з тим, що основні причини скорочення імпорту є спільними – девальвація та зниження абсорбції внутрішнього ринку.

Одні з найшвидших темпів падіння – в імпорті машин та обладнання, який скоротився на 40,9% у 2014 р. та на 43,9% за перші шість місяців 2015 р. на тлі погіршення інвестиційного клімату та макроекономічної нестабільності. Реформи, розпочаті у 2014 р., як очікується, підвищать інвестиційну привабливість країни у середньостроковій перспективі, але в короткостроковій суттєвого впливу на зростання інвестиційного попиту вони не мали.

Цікавою є ситуація з імпортом мінеральних продуктів, насамперед газу. У 2014 р. імпорт мінеральних продуктів скоротився на 28,0%, у першій половині 2015 р. – ще на 24,9% у вимірі рік до року. Скорочення загальних обсягів імпорту супроводжувалося стрімкою переорієнтацією торговельних потоків. Зокрема, за

Назва

73

Таблиця 1.3.3.

Імпорт України за категоріями товарів у 2013–2015 рр.

	2013	2014, перше пів- річчя	2014, друге пів- річчя	2015, перше пів- річчя	2013	2014, перше пів- річчя	2014, друге пів- річчя	2015, перше пів- річчя
	Темпи приросту/падіння, %				% до загального обсягу			
Усього	-5,8	-19,1	-37,3	-37,8	100,0	100,0	100,0	100,0
Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	8,9	-18,1	-34,4	-47,3	10,1	11,0	9,9	9,3
Мінеральні продукти	-19,9	-6,0	-43,1	-24,9	26,1	27,0	25,8	32,6
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	-0,9	-15,2	-26,0	-30,5	16,1	17,2	18,6	19,2
Деревина та вироби з неї	6,2	-29,7	-36,5	-40,5	2,7	2,4	2,7	2,3
Промислові вироби	-2,5	-30,5	-34,5	-37,6	4,8	4,2	4,9	4,2
Чорні й кольорові метали та вироби з них	-10,4	-24,7	-33,7	-45,8	5,6	5,3	5,9	4,6
Машини, устаткування, транспортні засоби та прилади	-13,6	-38,5	-43,2	-43,9	22,3	17,9	19,4	16,1
Різне	43,1	-4,1	-33,3	-51,5	12,3	15,0	12,8	11,7

Джерело: НБУ.

інформацією Державної статистичної служби України, якщо в першій половині 2014 р. Україна імпортувала 96% природного газу з Росії та лише 4% з країн ЄС та ЄАВТ, то в першій половині 2015 р. структура імпорту була: 13% – з Росії та 87% – з ЄС та ЄАВТ.

У 2014–2015 рр. зберігалася тенденція переорієнтації торгівлі від країн СНД до країн ЄС (рис. 1.3.5). У 2014 р. частка товарообігу з країнами СНД скоротилася до 29,7%, що є найнижчим показником за всю історію спостережень. Частка ЄС-28 сягнула 35,1%, зрісши на 3,9 процентних пункти протягом року, а отже. ЄС-28 став найбільшим торговельним партнером України

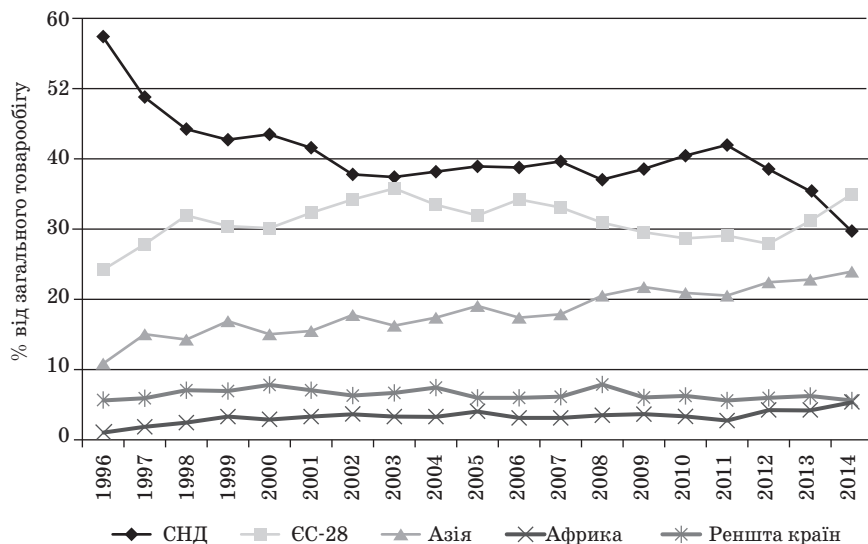

Рис. 1.3.5. Географічна структура торгівлі товарами України у 1996–2014 рр.

Джерело: Державна служба статистики України.

в торгівлі товарами. Тривало також зростання торгівлі з країнами Азії, частка яких займає близько чверті загального товарообігу, та Африки, частка яких досягла 5,3%, збільшившись на 1,2 процентних пункти за рік.

Попри стрімке скорочення товарообігу, найбільшим торговельним партнером України в розрізі окремих країн світу залишилася Росія, на другому місці – Китай (табл. 1.3.4).

Серед країн ЄС найбільшими торговельними партнерами також традиційно залишалися Німеччина, Польща та Італія. Зазначимо, що на тлі загального скорочення, експорт до багатьох країн-членів ЄС у 2014 р. зріс. Наприклад, експорт у Німеччину збільшився на 2,5% у вимірі рік до року, в Польщу – на 3,9%, в Італію – на 5,7%, в Іспанію – 19,3%. Це може бути пов'язано з дією автономних торговельних преференцій ЄС для України, які почали діяти наприкінці квітня 2014 р.

Таким чином, у 2014 р. та на початку 2015 р. ситуація в зовнішній торгівлі товарами залишалася складною на тлі економічної кризи та високого рівня загроз національній безпеці. Скорочення й переорієнтація торговельних потоків були визначальними рисами торгівлі товарами за цей період.

Назва

75

Таблиця 1.3.4.

Географічна структура торгівлі товарами України у 2014 р.

	Експорт	Імпорт	Загальний товарообіг	Сальдо	Експорт	Імпорт
	% від загального			млн дол. США	Темпи приросту/ падіння, %*	
Усього	100	100	100	-527	-13,5	-28,2
<i>У тому числі:</i>						
Країни СНД	28	32	30	-2395	-32,6	-38,2
Європа	32	41	36	-5261	0,3	-21,6
Азія	28	20	24	4503	-8,7	-28,8
Африка	9	1	5	4418	0,1	-9,3
Америка	3	6	4	-1649	-36,6	-30,4
У розрізі окремих країн:						
Російська Федерація	18	23	21	-2902	-33,7	-45,0
Китай	5	10	7	-2737	-0,6	-27,3
Німеччина	3	10	6	-3771	2,5	-19,5
Польща	5	6	5	-426	3,9	-24,2
Білорусь	3	7	5	-2354	-16,7	10,7
Туреччина	7	2	4	2262	-5,1	-25,9
Італія	5	3	4	959	5,7	-26,8
Угорщина	3	3	3	46	-2,8	4,6
Єгипет	5	0	3	2771	5,3	-32,4
США	1	4	2	-1261	-22,4	-29,9
Індія	3	1	2	1159	-7,2	-21,4
Нідерланди	2	1	2	342	6,7	-27,3
Франція	1	2	2	-736	-21,6	-26,4
Іспанія	2	1	2	559	19,3	-29,4
Чехія	1	1	1	85	-4,9	-30,3
Казахстан	2	1	1	689	-48,7	-42,7
Румунія	1	2	1	-264	6,8	-5,4
Литва	1	2	1	-670	12,0	7,0
Велика Британія	1	1	1	-103	12,2	-38,6
Саудівська Аравія	2	0	1	826	32,0	11,5

Джерело: Державна служба статистики України.

* Унаслідок методологічних відмінностей оцінки обсягів і темпів приросту експорту та імпорту, зроблені НБУ та Державної служби статистики, відрізняються.

Торгівля послугами

На відміну від кризи 2008–2009 рр., коли темпи скорочення торгівлі товарами випереджали темпи скорочення торгівлі послугами, у кризовому 2014 р. спостерігалась інша тенденція, а саме швидше скорочення торгівлі послугами. Це пов'язано передусім зі стрімким скороченням експорту послуг до Росії, яка є їх основним споживачем. За даними НБУ, у 2014 р. загальний обсяг торгівлі послугами скоротився на 30%, тоді як обсяг торгівлі товарами – на 23%. Обсяг експорту послуг до Росії скоротився вдвічі.

Однак уже в першій половині 2015 р. скорочення торгівлі послугами сповільнилося, тоді як падіння номінальних обсягів торгівлі товарами прискорилося: за перші шість місяців обсяг торгівлі послугами зменшився на 22%, а торгівлі товарами – на 37%.

За інформацією НБУ, у 2014 р. експорт послуг упав на 34% і склав 18,9 млрд дол. США, тоді як обсяги імпорту скоротилися менше – на 23% до 12,4 млрд дол. США. За перші шість місяців 2015 р. темпи падіння експорту сповільнились до 22% у вимірі рік до року, а темпи скорочення імпорту збереглися на рівні 23%.

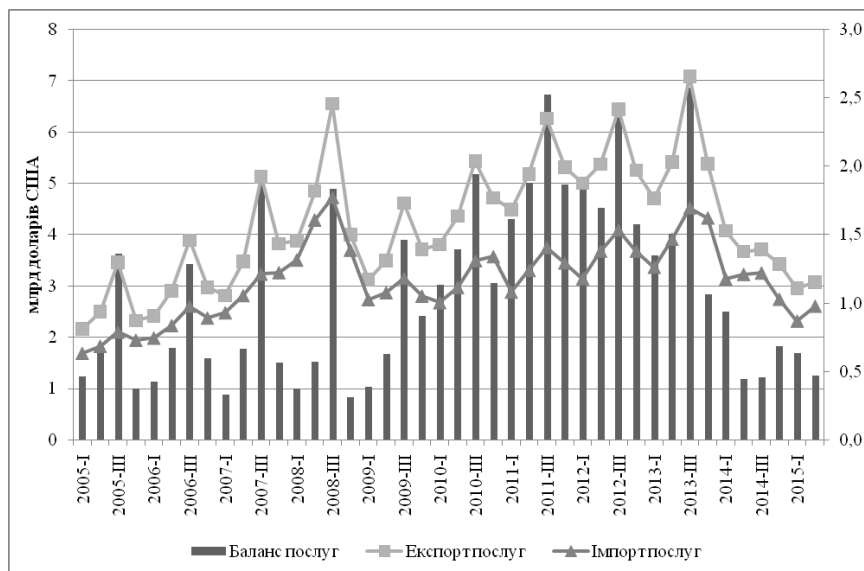

Рис. 1.3.6. Динаміка зовнішньої торгівлі послугами України у 2005–2015 рр.

Джерело: НБУ.

За рахунок значного перевищення обсягів експорту послуг сальдо торгівлі послугами залишилося додатнім, попри стрімкіше скорочення обсягів експорту, і становило 2,5 млрд дол. США у 2014 р., що на 4,0 млрд дол. США менше, ніж попереднього року. На відміну від попередніх років, у 2014 р. не було зростання профіциту торгівлі послугами у третьому кварталі року (рис. 1.3.6), що пов'язано зі значним зниженням привабливості України для туристичного напрямку через окупацію Криму та військовий конфлікт на сході країни.

Структура торгівлі послугами зазнала певних змін, оскільки падіння промислового виробництва та погіршення відносин з Росією зумовило певне зменшення частки транспортних послуг у 2014 р. та, відповідно, відбулося збільшення частки інших послуг (табл. 1.3.5).

В експорті послуг збереглося домінування транспортних послуг, хоча їхня роль продовжила зменшуватись. За даними Державної служби статистики України, частка транспортних послуг скоротилась з 63,6% у 2012 р. до 53,3% у 2014 р. від загального обсягу експорту (рис. 1.3.7). Значною мірою це зумовлювалося зниженням на третину обсягів експорту послуг трубопровідного транспорту, передусім за рахунок згортання економічних

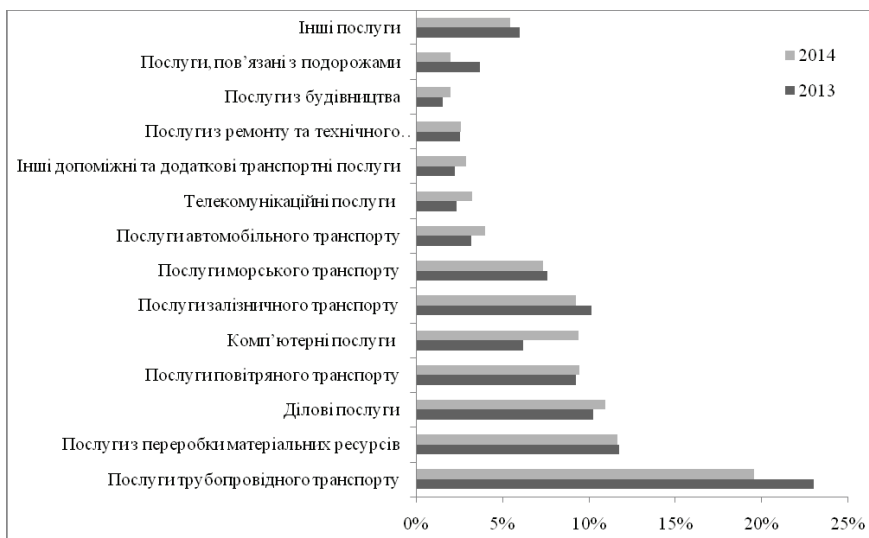

Рис. 1.3.7. Структура експорту послуг у 2013–2014 рр.

Джерело: Державна статистична служба України.

Таблиця 1.3.5.

Торгівля послугами України у 2014 р.³

Найменування послуги	Номинальні обсяги торгівлі, млн дол. США				Темп приросту/падіння, %	
	Експорт, % від загального	Імпорт, % від загального	Сальдо	Загальний обсяг торгівлі послугами	Експорт	Імпорт
Усього	11273,3	5676,1	5597,2	16949,4	-20,8	-24,6
Послуги трубопровідного транспорту	20%	1%	2155,3	2260,5	-33,7	1397,3
Послуги повітряного транспорту	9%	7%	644,7	1492,3	-17,8	-32,6
Послуги залізничного транспорту	9%	7%	624,9	1466,9	-31,7	-32,8
Послуги для переробки товарів з метою реалізації за кордоном	11%	1%	1245,2	1347,4	-24,1	361,9
Комп'ютерні послуги	9%	4%	849,7	1272,3	13,9	-23,9
Послуги морського транспорту	7%	4%	598,9	1064,1	-18,7	23,9
Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	2%	14%	-578,4	1022,0	-34,4	-20,8
Професійні та консалтингові послуги	5%	7%	129,1	896,1	-24,4	-49,2
Послуги, пов'язані з подорожами	2%	11%	-428,5	875,9	-37,5	-3,9
Послуги автомобільного транспорту	4%	3%	263,3	636,9	2,5	-4,1

³ Статистична оцінка торгівлі послугами відрізняється у НБУ та Державної служби статистики України, що зумовлено методологічними відмінностями. Детальніші методологічні коментарі див.: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=44459&cat_id=44464.

Назва

79

Продовження таблиці 1.3.5

Найменування послуги	Номінальні обсяги торгівлі, млн дол. США				Темп приросту/падіння, %	
	Експорт, % від загального	Імпорт, % від загального	Сальдо	Загальний обсяг торгівлі послугами	Експорт	Імпорт
Державні та урядові послуги	0%	10%	-579,4	588,4	-73,7	-1,7
Телекомунікаційні послуги	3%	4%	161,1	577,9	7,2	-34,3
Наукові та технічні послуги	3%	2%	231,6	506,6	-13,4	-36,6
Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності	0%	8%	-377,8	479,0	-48,0	-49,0
Послуги з ремонту й технічного обслуговування, не віднесені до інших категорій	3%	2%	187,4	401,0	-15,9	-13,1
Послуги з будівництва	2%	3%	82,6	369,6	0,6	-45,3
Інші допоміжні та додаткові транспортні послуги	3%	0%	308,6	341	18,1	-51,6
Інформаційні послуги	2%	1%	105,2	263,2	-8,4	-22,7
Послуги операційного лізингу	0%	3%	-120,5	221,5	-11,5	139,9
Послуги дослідження та розробки	2%	0%	163,6	209,8	-28,9	-44,4
Інші ділові послуги	1%	1%	-6,4	139,6	6,2	2,9
Послуги зі страхування	0%	1%	-38	123,8	-50,9	-51,7

Закінчення таблиці 1.3.5

Найменування послуги	Номинальні обсяги торгівлі, млн дол. США				Темп приросту/падіння, %	
	Експорт, % від загального	Імпорт, % від загального	Сальдо	Загальний обсяг торгівлі послугами	Експорт	Імпорт
Послуги, пов'язані з торгівлею, та посередницькі послуги	0%	1%	-30,9	122,7	-7,1	-32,6
Послуги з обробки та усунення забруднення навколишнього середовища	0%	2%	-92,2	94,8	-68,1	-29,4
Послуги річкового транспорту	0%	0%	45,5	47,5	15,1	500,6
Послуги поштової та кур'єрської служби	0%	0%	22,4	45	-24,5	-26,3
Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги	0%	0%	20,9	40,5	-14,8	-71,4
Послуги сільськогосподарства та послуги видобутку	0%	0%	-10,9	23,3	71,7	22,9
Послуги для переробки товарів з метою реалізації у внутрішній економіці	0%	0%	16,8	17	10,8	-90,5

Джерело: Державна статистична служба України.

відносин з Росією. Тим не менш, трубопровідний транспорт залишається найбільшим компонентом експорту послуг, ці послуги обіймають 20% загального експорту послуг.

На тлі скорочення обсягів експорту переважної більшості послуг вирізняються комп'ютерні послуги, обсяг експорту яких зріс на 13,9% у вимірі рік до року й частка яких досягла 9% загального обсягу експорту послуг. Зростали також деякі послуги, пов'язані з транспортом, наприклад, послуги автомобільного транспорту збільшились на 2,5%, інші допоміжні й додаткові транспортні послуги – на 18,1%, послуги річкового транспорту – на 15,1%. Стрімкий приріст – на 71,7% – продемонстрували послуги сільського господарства та послуги видобутку, однак їхня частка залишається дуже низькою.

В імпорті транспортні та ділові послуги зберегли своє домінуюче положення, хоча на тлі економічної кризи попит на них скоротився (рис. 1.3.8). Частка транспортних послуг дорівнювала 24% загального імпорту у 2014 р., що навіть на 2 відсоткові пункти вище за показник 2013 р. Основними видами транспортних послуг, які імпортує Україна, є послуги повітряного, залізничного і морського транспорту, причому послуги морського транспорту

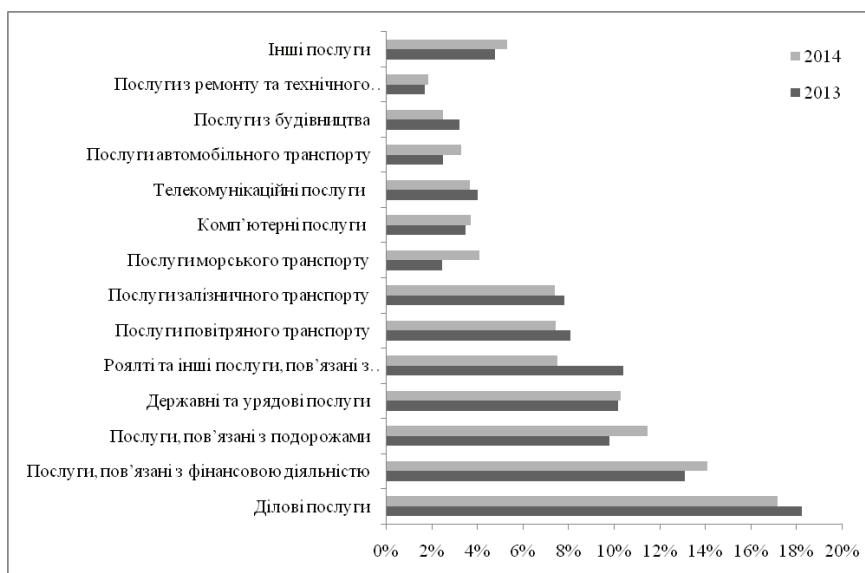

Рис. 1.3.8. Структура імпорту послуг у 2013–2014 рр.

Джерело: Державна статистична служба України.

зросли на 23,9% за рік. Однак найбільше зростання демонструє імпорт послуг трубопровідного транспорту, який збільшився на 1397,3% завдяки реверсу поставок газу з ЄС. Зважаючи на плани продовження диверсифікації імпорту газу та дуже складні відносини з Росією, можна очікувати збереження тенденції до зростання імпорту послуг трубопровідного транспорту й у майбутньому.

Географічна структура торгівлі послугами також продовжувала змінюватися, хоча основна торгівля послугами й надалі відбувалась із сусідніми країнами, а саме країнами СНД та ЄС. На ці дві групи країн припадало 70% експорту й 73% імпорту послуг.

Частка країн СНД в експорті послуг продовжила зменшуватися і становила у 2014 р. 35,6% (41,3% у 2013 р.), номінальна вартість експорту в СНД впала на 31,1% у вимірі рік до року. Скорочення експорту в ЄС було значно повільнішим – лише на 7,3%, а отже, його частка в експорті послуг зросла до 34,5%, майже наздогнавши СНД.

В імпорті ситуація інша. Роль ЄС залишається домінуючою, однак поступово зменшується: частка імпорту з ЄС склала 51,9% у 2014 р. порівняно з 54,5% на рік раніше. Водночас скорочується й імпорт із СНД – його частка впала з 29,0% у 2013 р. до 20,9% у 2014 р. Відповідно, зростає важливість інших регіонів, насамперед Азії.

Отже, як і в торгівлі товарами, у торгівлі послугами спостерігається переорієнтація торгівлі з ринків країн СНД, передусім з ринку Росії, на ринки країн – членів ЄС та, частково, Азії. У структурі послуг, які торгуються, також відбуваються зміни. В експорті зростає частка комп'ютерних послуг, в імпорті – послуг трубопровідного транспорту, що також є свідченням змін у структурі економіки країни.

Торговельна політика: вибрані питання

В Україні, як завжди, спостерігалось кілька течій у торговельній політиці. З одного боку, це ліберальна течія, в рамках якої була підписана Угода про асоціацію з ЄС та завершені переговори про створення зони вільної торгівлі з Канадою. Тривала також дерегуляція зовнішньоекономічної діяльності. З другого –

це протекціоністська течія, найяскравішим виявом якої стало прийняття рішення про заборону експорту ліса-кругляка⁴.

У 2014 р. була нарешті підписана й ратифікована Угода про асоціацію з ЄС, важливою частиною якої є домовленості про створення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС⁵. Однак застосування частини угоди, яка стосувалася поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі, було відкладене до 1 січня 2016 р. під тиском Росії. Водночас задля стимулювання українського експорту в складних економічних умовах ЄС вирішив відкрити свій ринок ще до вступу в дію Угоди про асоціацію: наприкінці квітня 2014 р. почали діяти автономні торговельні преференції для України.

Одночасно з відкриттям ринку ЄС у 2014–2015 рр. тривало погіршення торговельних відносин з Росією. В основному обмеження доступу на ринок Росії мали форму заборон експорту через занепокоєння останньої щодо безпечності окремих українських товарів. Уряд Росії прийняв також постанову, яка ставить під загрозу чинність режиму вільної торгівлі при експорті на російський ринок.

Нижче розглянемо детальніше окремі аспекти торговельної політики України, а також рішення країн – партнерів нашої держави, які мали велике значення для країни.

Зона вільної торгівлі з Канадою

Про завершення перемовин щодо Угоди про вільну торгівлю з Канадою було оголошено в липні 2015 р. Попереду – парафування, підписання та ратифікація цієї угоди.

За інформацією Міністерства економічного розвитку і торгівлі⁶, угода передбачатиме скасування 98% ввізних мит Канади

⁴ Закон України від 9 квітня 2015 року №325-VIII «Про внесення змін до Закону України “Про особливості державного регулювання діяльності суб’єктів підприємницької діяльності, пов’язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів” щодо тимчасової заборони експорту лісоматеріалів у необробленому вигляді». – <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/325-viii>.

⁵ Ключові положення Угоди про асоціацію розглянуто у: Мовчан В. Україна в міжнародному економічному співробітництві // Зовнішня політика України – 2013: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г. М. Перепелиці. – К. : ВД «Стилос», 2014. – С. 57–85.

⁶ МЕРТ (2015) Угода про вільну торгівлю між Україною та Канадою: нові горизонти для українського бізнесу.

одразу після набуття чинності. Для 108 тарифних ліній передбачені тарифні квоти з нульовою ставкою в межах квоти та ставкою за режимом найбільшого сприяння поза межами квоти. З боку Канади передбачений також семирічний перехідний період для легкових автомобілів.

Україна відкриватиме свій ринок поступово. Негайне скасування ввізних мит відбудеться для 72% товарів, тоді як для решти діятимуть перехідні періоди від трьох до семи років. Як і у випадку Канади, для найбільш чутливих товарів у сфері сільського господарства встановлені тарифні квоти, а цукор виведений з-під дії угоди.

Окрім домовленостей щодо ввізних мит, Угода з Канадою містить низку положень, які стосуються інших торговельних питань, як-от: питання технічних бар'єрів у торгівлі, санітарних і фітосанітарних заходів, політики у сфері конкуренції, державних закупівель, прав інтелектуальної власності, електронної торгівлі тощо. Угода не стосується торгівлі послугами.

Очікується, що завдяки скасуванню ввізних мит експорт до Канади зросте на 3,5% для товарів, які вже зараз постачаються на ринок. Виграш може зрости в кілька разів за умови виходу на ринок Канади інших українських товарів, які зараз експортуються в інші країни світу, а не постачаються на канадський ринок.

Автономні торговельні преференції ЄС⁷

Автономні торговельні преференції (АТП) почали діяти 22 квітня 2014 р.⁸ На момент запровадження АТП передбачалося, що вони діятимуть півроку, тобто до 1 листопада 2014 р., після чого почнеться тимчасове застосування положень поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі з ЄС. Коли в результаті тристоронніх консультацій між Україною, ЄС та Росією було вирішено відкласти імплементацію поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі до 1 січня 2016 р., щоб дати додатковий час для

⁷ ІЕД (2015) Автономні торговельні преференції ЄС: вплив на український експорт. Дослідження в рамках проекту «Порядок денний імплементації економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження». – <http://www.ier.com.ua/ua/publications/books/?pid=5024>.

⁸ На підставі Регламенту (ЄС) №374/2014 Європейського Парламенту й Ради від 16 квітня 2014 р. щодо скорочення або скасування митних тарифів на товари, які походять з України.

обговорення потенційних негативних наслідків для економіки Росії та шляхів їх подолання, ЄС вирішив продовжити дію АТП до кінця 2015 р.⁹

За своєю суттю автономні торговельні преференції є односторонньою імплементацією Європейським Союзом зобов'язань у межах поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі, які мають виконуватися протягом першого року дії угоди. АТП охоплюють дві ключові позиції – скасування більшості ввізних мит і застосування інструменту часткової лібералізації – тарифних квот – для тієї частини сільськогосподарських товарів, для яких не передбачене скасування ввізних мит.

Зокрема, в рамках АТП скасовано 83,4% ввізних мит на сільськогосподарські товари й товари харчової промисловості (УКТ ЗЕД 1-24), а також 94,7% ввізних мит на промислову продукцію (УКТ ЗЕД 25-97). У результаті тарифний захист ЄС для української продукції суттєво знизився: середня ставка впала з 4,9% до 0,5%, середньозважена – з 5,0% до 2,6%.

Застосування тарифних квот передбачене для низки сільськогосподарських і продовольчих товарів, у тому числі:

- продуктів тваринного походження: м'яса (яловичини, свинини, баранини, курятини), молока та молочних виробів, яєць, меду тощо;
- продуктів рослинного походження: зерна (пшениці, ячменю, вівса, кукурудзи), грибів, часнику тощо;
- готових харчових та інших продуктів: цукру та цукрових продуктів, виноградного та яблучного соків, цукрової кукурудзи, консервованих томатів, етанолу, цигарок тощо.

Тарифна квота передбачає, що в межах її обсягу українська продукція ввозиться на ринок ЄС за нульовою ставкою ввізного мита, тоді як у разі перевищення обсягу квоти – за базовою ставкою, тобто ставкою режиму найбільшого сприяння або генеральної системи преференцій.

Експорт із використанням режиму автономних торговельних преференцій можливий лише за наявності преференційного сертифікату походження товару EUR.1.

⁹ Регламент (ЄС) № 1150/2014 Європейського Парламенту й Ради від 29 жовтня 2014 р., який вносить зміни до Регламенту (ЄС) 374/2014 щодо скорочення або скасування митних тарифів на товари, які походять з України (набув чинності 2 листопада 2014 р.).

Опитування¹⁰ показало, що експортери ставляться до запровадження АТП позитивно. Як безумовно позитивний вплив АТП оцінили 35% малих, 42% середніх і 53% великих підприємств. Ще 27% малих, 24% середніх і 20% великих підприємств сказали, що вплив був скоріше позитивним. Решта підприємств відзначили нейтральний вплив.

Учасники опитування також позитивно оцінили легкість використання АТП. У близько половини респондентів використання АТП не викликало жодних проблем. Серед основних перепон на шляху використання АТП учасники опитування відзначили складність пошуку партнерів (24% респондентів, які використовують АТП) та брак інформації про АТП (21% респондентів). Процедурні проблеми, пов'язані з підтвердженням походження товару та отриманням відповідного сертифікату, зазначили 15% респондентів.

Проблеми, пов'язані з виконанням вимог ЄС у сфері стандартів, відзначили лише 12% респондентів. Це може свідчити як про певний рівень готовності українських експортерів до вимог ринку ЄС, так і про певне викривлення торгівлі – АТП більшою мірою скористались експортери, товари яких не регулюються нормами Угод стосовно технічних бар'єрів у торгівлі та санітарних і фітосанітарних заходів ТБТ/СФЗ.

Обмеження експорту до Росії

Одним з факторів, які пояснюють стрімке скорочення експорту до Росії, стали нетарифні обмеження з її боку. Протягом 2014 р. та першої половини 2015 р. Росія продовжила практику заборон поставок української продукції на її внутрішній ринок, формально мотивуючи ці обмеження міркуваннями безпеки й захисту здоров'я населення, тварин і рослин (*табл. 1.3.5*). Невідповідність процедури встановлення обмежень правилам СОТ неодноразово наголошувалась Україною в рамках засідань Комітетів СОТ з технічних бар'єрів у торгівлі та санітарних і фітосанітарних заходів¹¹.

¹⁰ Опитування проводилося кампанією GfK на замовлення Інституту економічних досліджень та політичних консультацій у рамках проекту «Торговельна політика і практика України» за фінансової підтримки Уряду Швеції. Питання, які стосуються АТП, були лише частиною ширшого кола питань, які стосуються торговельної політики України.

¹¹ Специфічні торговельні занепокоєння України див.: <http://tbtims.wto.org/web/pages/search/stc/Search.aspx>; <http://spsims.wto.org/web/pages/search/stc/Search.aspx>.

Таблиця 1.3.6.

**Обмеження на експорт української продукції, встановлені
Росією у 2014 р. – першій половині 2015 р.**

Товар	Дата	Код УКТ ЗЕД
Курятина (найбільша компанія)	лютий 2014	0207
Сири	квітень 2014	0406
Картопля	червень 2014	0701
Овочеві та рибні консерви	липень 2014	20;1604
Соеві боби, насіння соняшнику та кукурудзи	липень 2014	1201; 1206; 1103; 2304
Сире молоко й молочні продукти	липень 2014	0401–0406
Алкоголь (3 підприємства)	серпень 2014	22
Кондитерські вироби	вересень 2014	1806
ДСП	жовтень 2014	4411
Сири	листопад 2014	1516–1517
Гігієнічні прокладки	травень 2015	4818
Миючі засоби	квітень 2015	3402

Джерело: РВ/11/2015¹².

У вересні 2014 р. уряд Росії прийняв постанову № 959, яка передбачає запровадження ввізних мит на рівні режиму найбільшого сприяння щодо низки товарів з України після вступу в дію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Фактично це означає одностороннє вилучення Росією низки товарів з режиму вільної торгівлі. Згідно з постановою, рішення про початок застосування постанови приймається урядом Росії після виявлення факту практичного застосування Угоди про асоціацію.

Таким чином, Росія продовжувала економічно тиснути на Україну, примусово ставлячи її перед вибором між асоціацією з ЄС та безперешкодною торгівлею на російському ринку.

¹² http://www.beratergruppe-ukraine.de/wordpress/wp-content/uploads/2014/06/PB_11_2015_en.pdf.

Заходи торговельного захисту

Невід'ємною частиною торговельної політики України у 2014 р. та першій половині 2015 р. залишалися проведення антидемпінгових та спеціальних розслідувань і застосування відповідних заходів, а також захист інтересів українських виробників за кордоном, які були відповідачами в аналогічних розслідуваннях в інших країнах. Відзначимо, що у 2014 р. Україна вперше розпочала антисубсидійне розслідування, а у 2015 р. – виступила відповідачем у такому розслідуванні.

В Україні станом на середину 2015 р. тривали два антидемпінгові розслідування – щодо азотних добрив та каустичної соди походженням з Росії, одне антисубсидійне розслідування – щодо російських легкових автомобілів та одне спеціальне розслідування – щодо плит, блоків та листів з пінополіуретанів незалежно від країни походження.

У 2014 р. та за перші місяці 2015 р. були запроваджені або переглянуті кілька заходів торговельного захисту. Зокрема, у квітні було прийняте рішення про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну посуду і столових приборів з фарфору незалежно від країни походження. Протягом року – за результатами переглядів – були продовжені антидемпінгові заходи щодо виробів, виготовлених з чорних металів без електричної ізоляції, походженням з Китаю, щодо деревоволокнистих плит з Білорусі та щодо стрілочних переводів з Росії. Було також продовжено дію спеціальних заходів щодо імпорту сталевих безшовних обсадних і насосно-компресорних труб незалежно від країни походження.

Загалом в Україні станом на середину 2015 р. діяли 14 антидемпінгових і 3 спеціальні заходи, у тому числі спеціальне захисне мито на легкові автомобілі, проти якого в рамках механізму врегулювання суперечок позивалась Японія¹³. У липні 2015 р. Орган з врегулювання суперечок СОТ рекомендував Україні скасувати зазначене мито як таке, що суперечить положенням кількох угод СОТ.

Кількість обмежуючих заходів торговельного захисту, які діяли щодо українських товарів на інших ринках, залишилася досить високою. Станом на середину 2015 р. щодо українських товарів діяли 26 антидемпінгових заходів, переважно щодо

¹³ Див.: http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds468_e.htm.

Назва

89

металевої продукції, що на два заходи більше, ніж станом на кінець 2013 р., і три спеціальні заходи, що на два менше, ніж півтора роки тому.

Завдяки тому, що протягом останніх років ЄС не запроваджував нові антидемпінгові заходи проти України, кількість цих заходів скоротилась у середині 2015 р. до двох заходів – щодо джгутів, канатів і тросів із чорних металів та щодо безшовних труб. Найбільшою залишається кількість антидемпінгових заходів, які діють у США, – сім заходів щодо виробів з металу та продукції хімічної промисловості. Шість із семи заходів діють понад десять років.

У 2014 р. та в першій половині 2015 р. щодо українських товарів були запроваджені п'ять антидемпінгових заходів, а саме щодо сталевих труб у США, Канаді та Бразилії, щодо нітрату натрію в Індії та автомобільних шин у Бразилії, а також два спеціальні – щодо сталеві арматури в Єгипті та плоского гарячекатаного прокату в Малайзії.

Таким чином, протягом останніх років тривало активне використання інструментів торговельного захисту як Україною, так і країнами-партнерами. На жаль, Україна не завжди додержувалася правил СОТ у цій ситуації. Орган з урегулювання суперечок СОТ визнав таким, що не відповідає правилам СОТ, рішення про введення захисних заходів на легкові автомобілі та рекомендував скасувати ці заходи.

Потоки прямих іноземних інвестицій

У 2014 р. було досягнуто найнижчого показника припливу прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в економіку України за останні півтора десятиліття, що пов'язано з відпливом капіталу в першій половині 2014 р. За даними Національного банку України, у 2014 р. сальдо прямих інвестицій становило лише 0,3 млрд дол. США, тоді як у попередньому році цей показник дорівнював 4,1 млрд дол. США (рис. 1.3.9).

За перші шість місяців 2014 р. на тлі політичної кризи, окупації Криму, розгортання військового конфлікту на Донбасі та поглиблення економічної кризи, було зафіксовано відплив 1 млрд дол. США прямих інвестицій, дві третини цього відпливу припали на перший квартал 2014 р.

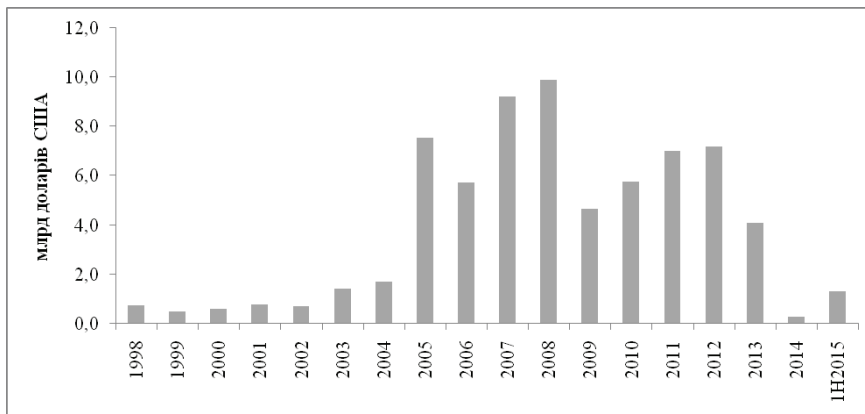

Рис. 1.3.9. Чистий приплив прямих іноземних інвестицій в Україну у 1998–2015 рр., річні дані

Джерело: НБУ.

Однак уже в першій половині 2015 р. ситуація дещо поліпшилася: повільний приплив прямих інвестицій дещо відновився і склав 1,3 млрд дол. США за перше півріччя. Це є ознакою макроекономічної стабілізації, однак, на жаль, не відновленням економічного зростання, для стимулювання якого приплив ПІІ має пришвидшитись у кілька разів.

У квітні 2015 р. Верховна Рада прийняла закон № 289-19¹⁴, посиливши захист прав інвесторів, що має стати одним з кроків на шляху відновлення припливу інвестицій до країни. Серед законодавчих новацій – запровадження похідного позову, що встановлює відповідальність посадових осіб за збитки, завдані ним господарському товариству, розширює перелік інформації про емітента, яка підлягає розкриттю, запроваджує інститут незалежних директорів тощо. Законодавчі зміни наберуть чинності у 2016 р.

Зміна інтенсивності інвестування майже не позначилася на географічній структурі інвестицій та рівні їх концентрації. За даними Державної служби статистики України, станом на середину 2015 р. на шість країн світу припадало 69,7% усіх надходжень ПІІ в Україну. Країнами-лідерами залишилися Кіпр, Німеччина, Нідерланди, Російська Федерація, Австрія та Велика Британія, хоча позиції Кіпру трохи послабилися протягом 2014–2015 рр. (рис. 1.3.10).

¹⁴ <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/289-viii>.

Назва

91

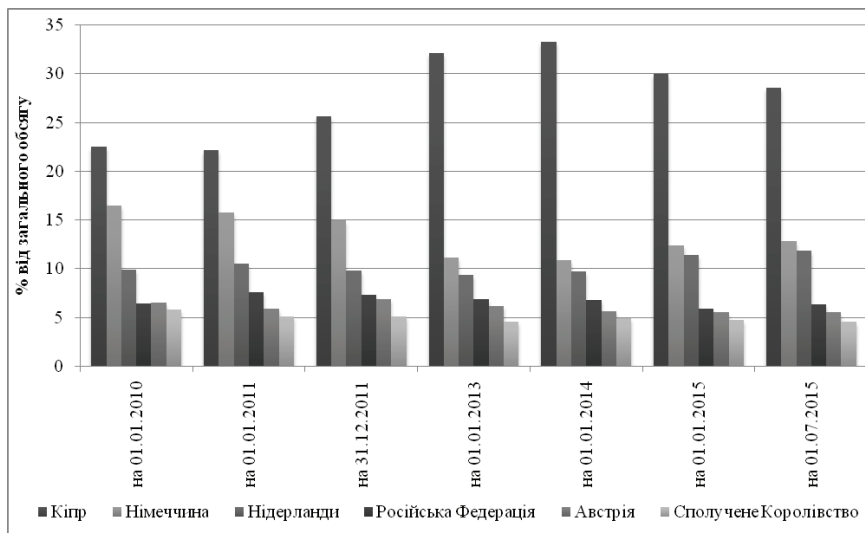

Рис. 1.3.10. Загальний обсяг ПІІ в Україні в розрізі ключових країн-партнерів

Джерело: Державна служба статистики України.

За даними Державної служби статистики, за період з початку січня 2014 р. до кінця червня 2015 р. Україна втратила 14 млрд дол. США сукупного обсягу акціонерного капіталу, передусім через зміну вартості капіталу внаслідок девальвації. Однак, хоча сукупний обсяг ПІІ в економіці України стрімко скорочувався, структура ПІІ залишилася фактично незмінною. Лідером за загальним обсягом залучених інвестицій є переробна промисловість, частка якої в сукупному обсязі ПІІ склала 27% станом на 1 липня 2015 р. (табл. 1.3.7). Другим за обсягами залучених ПІІ сектором є фінансова і страхова діяльність, третім – оптова й роздрібна торгівля. Разом на ці три сектори економіки припадає дві третини залучених обсягів ПІІ.

У першій половині 2015 р., здається, було досягнуто певної стабілізації обсягів акціонерного капіталу нерезидентів у секторі фінансових і страхових послуг після виведення з ринку значної кількості неплатоспроможних банків, у тому числі кількох – з іноземним капіталом. За інформацією НБУ, станом на початок 2014 р. в Україні працювало 49 банків з іноземним капіталом, станом на 1 серпня 2015 р. їхня кількість скоротилася до 38 (без урахування неплатоспроможних банків). Частка іноземного

Таблиця 1.3.7.

**Прямі інвестиції в Україну (акціонерний капітал)
за видами економічної діяльності**

	1 січня 2014 р.		1 січня 2015 р.		1 липня 2015 р.	
	млн дол. США	у % до загаль- ного підсумку	млн дол. США	у % до загаль- ного підсумку	млн дол. США	у % до загаль- ного підсумку
Усього	57056,4	100	45764,2	100	42851,3	100
Переробна промисловість	14894,6	26	12263,5	27	11531,6	27
Фінансова і страхова діяльність	15048,9	26	11527,6	25	11078,3	26
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	6829,3	12	5981,8	13	5688,6	13
Операції з нерухомим майном	4768,3	8	3979,3	9	3583,0	8
Професійна, наукова й технічна діяльність	4006,8	7	2707,4	6	2397,5	6
Інформація та телекомунікації	2051,2	4	1803,8	4	1760,5	4
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1686,9	3	1416,1	3	1332,8	3
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	1953,1	3	1418,0	3	1287,4	3
Будівництво	1580,0	3	1299,3	3	1195,6	3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1535,3	3	1356,3	3	1206,5	3
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	1140,8	2	707,2	2	602,3	1
Сільське, лісове та рибне господарство	776,9	1	616,4	1	548,8	1

Назва

93

Закінчення таблиці 1.3.7

	1 січня 2014 р.		1 січня 2015 р.		1 липня 2015 р.	
	млн дол. США	у % до загаль- ного підсумку	млн дол. США	у % до загаль- ного підсумку	млн дол. США	у % до загаль- ного підсумку
Тимчасове розмі- щування й органі- зація харчування	446,5	1	383,0	1	361,6	1
Надання інших видів послуг	337,8	1	304,5	0	276,8	1

Джерело: Державна служба статистики України.

капіталу в банківській системі України знизилась із 34,0% на 1 січня 2014 р. до 30,9% з урахуванням неплатоспроможних банків або 31,6% без їх урахування.

Таким чином, 2014 рік був дуже складним роком для іноземних інвестицій в Україну. Однак у 2015 р. ситуація стабілізувалась, приплив ПІІ децю відновився на тлі відновлення євроінтеграційного курсу України та початку процесу реформ. Однак їх темпи залишаються низькими, а безпекова ситуація – напруженою, що гальмує процес відновлення інвестування, а отже, й відновлення економічного зростання країни.

Питання руху населення

У 2014 р. та в першій половині 2015 р. зберігалася тенденція до сповільнення міграції в Україну, що може бути пов'язане з економічною кризою та підвищенням безпекових ризиків у країні. Тим не менше, сальдо міждержавної міграції залишалося додатним, забезпечуючи міграційний приріст населення.

За інформацією Державної статистичної служби України, сальдо міждержавної міграції у 2014 р. склало 22,6 тисяч осіб (рис. 1.3.10), що лише на 4% нижче відповідного показника 2013 р. У першій половині 2015 р. міграційний приріст населення становив 8,8 тис. осіб, тоді як протягом перших шести місяців 2014 р. – 10,9 тис. осіб.

Протягом 2014 р. – першої половини 2015 р. Україна не уклала нових міжнародних угод, які стосувалися б візового режиму.

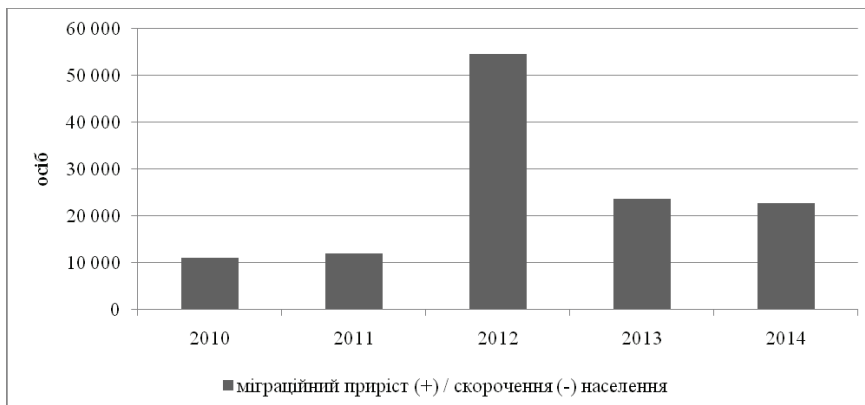

Рис. 1.3.11. Міждержавна міграція в Україні у 2010–2014 рр.*

Джерело: Державна служба статистики України.

* Без урахування тимчасово окупованих АР Крим та м. Севастополя.

Отже, кількість країн, які дозволяють безвізовий в'їзд українських громадян у разі певної тривалості поїздок, залишилася незмінною і станом на середину 2015 р. дорівнює 38¹⁵.

Попри оптимістичні плани, станом на середину 2015 р. План дій з лібералізації візового режиму з ЄС¹⁶, який країна отримала ще в листопаді 2010 р., досі не виконаний повністю, а отже, громадяни України не мають права безвізового в'їзду в ЄС. План передбачає проведення низки реформ, зокрема в питаннях безпеки документів, міграційного контролю та управління кордонами, громадського порядку і безпеки. У червні 2014 р. Україна завершила виконання першої фази Плану¹⁷ й перейшла до другої, в рамках якої має бути продемонстроване успішне впровадження й дотримання законодавчих та інституційних змін, зроблених у рамках першої фази.

Станом на середину 2015 р. для успішного завершення другої фази Плану візової лібералізації необхідно зробити ще кілька

¹⁵ Див.: <http://mfa.gov.ua/ua/consular-affairs/travel-advice/entering-foreign-countries>.

¹⁶ Action Plan on Visa Liberalization, EU-Ukraine Visa Dialog. – www.novisa.org.ua.

¹⁷ <http://www.unian.ua/politics/932011-rada-es-ukrajina-perehodit-do-drugoji-stadiji-liberalizatsiji-vizovogo-rejimu.html>.

важливих кроків, зокрема забезпечити ефективну реалізацію антикорупційного законодавства, яке було прийняте протягом 2014–2015 рр.; установити обладнання для зчитування відбитків пальців на пунктах пропуску; забезпечити функціонування Єдиного державного демографічного реєстру та налагодити його взаємодію з реєстрами Міністерства юстиції; організувати автоматизований доступ усіх правоохоронних органів до відповідних баз даних; запровадити стандарт внутрішніх ідентифікаційних карт із цифровим фото та біометричними даними; посилити співпрацю з Інтерполом щодо системи швидкого інформування про випадки втрати і викрадення паспортів та інших подорожніх документів тощо¹⁸. Станом на середину 2015 р. зберігається невизначеність стосовно строку завершення Плану візової лібералізації, а отже, щодо запровадження безвізового режиму з ЄС.

Висновки

2014 рік став переломним для зовнішньоекономічних відносин України. Можна очікувати збереження протягом наступних років тенденцій, якими відзначився цей рік, як щодо географії торгівлі, так і асортименту товарів і послуг, якими Україна торгуватиме.

У цей рік була підписана й ратифікована Угода про асоціацію з ЄС, успішне виконання якої зумовить значне зближення нормативної бази та подальше поглиблення економічних відносин України та Європейського Союзу. Уже протягом 2014 р. і першої половини 2015 р. відбувалася переорієнтація українських торговельних потоків на ринок ЄС, чому сприяло запровадження АТП у квітні 2014 р. Протягом наступних років очікується поглиблення цього ефекту.

Більше того, адаптація норм ЄС у сферах технічних бар'єрів у торгівлі та санітарному й фітосанітарному регулюванні може сприяти виходу також на інші ринки, які тісно пов'язані з європейським, у тому числі через мережу преференційних угод.

Одночасно зі зближенням з ЄС відбувалося стрімке скорочення торгівлі з Росією. Імовірно, цей процес триватиме, зважаючи

¹⁸ *Сушко І., Сидоренко С.* Що стоїть на перешкоді скасуванню віз з ЄС: Біометрика та захист документів. – <http://novisa.org.ua/shho-stoyit-na-pereshkodi-skasuvannyu-viz-z-yes-biometrika-ta-zahist-dokumentiv/>.

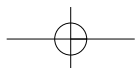
на складні політичні відносини між державами, а також появу нових можливостей завдяки відкриттю ринку ЄС та, в майбутньому, Канади й інших країн, з якими ведуться переговори про створення зон вільної торгівлі.

Економічна криза, окупація частини території, поглиблення інтеграції з ЄС та відхід від ринку Росії, а також глобальні тенденції попиту зумовлюватимуть зміну структури торгівлі за товарами та послугами. Уже зараз спостерігається зростання ролі продовольства в експорті товарів та комп'ютерних послуг в експорті послуг; водночас скорочується експорт мінеральних продуктів і товарів хімічної промисловості, які залежали від доступу до ресурсів. Імовірно, ця тенденція також збережеться.

Завданням економічної політики на кілька майбутніх років є сприяння повноцінному використанню можливостей, які відкриваються перед Україною завдяки виходу на ринок ЄС, а також сприянню виходу на інші ринки для забезпечення достатнього рівня диверсифікації, що знижує ризики та забезпечую стабільний розвиток торгівлі, а значить, і економіки держави.

РОЗДІЛ II

УКРАЇНЬСЬКА ДИПЛОМАТІЯ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ

§ 1. Російсько-українська війна та її вплив на зовнішню політику України

Політика Росії стосовно України була й залишається вираженням внутрішніх процесів розвитку російської держави та російського суспільства. У концентрованому вигляді вона віддзеркалює життєво важливі інтереси цієї країни й ті протиріччя, з якими вона стикається в міжнародному середовищі при реалізації своїх інтересів. Основний внутрішній інтерес Росії полягає в необхідності збереження й закріплення пострадянської авторитарної моделі розвитку, яка базується на авторитаризмі персоналізованої влади і патерналізмі суспільства.

У зовнішньополітичному контексті, в умовах глобалізації, цивілізаційних розломів та формування багатопольярного світу основним життєво важливим інтересом для Росії є досягнення статусу світової держави, одного з головних центрів глобального впливу. З урахуванням сучасних глобальних трансформацій Росія в форматі національної держави не здатна досягнути такого статусу. Тому не випадково В. Путін намагається представляти Росію як державу-цивілізацію. Проте для подібного статусу у Росії не вистачає критичної геополітичної маси, наростити яку вона може лише завдяки приєднанню України до так званого «російського цивілізаційного простору» у формі таких проєктів, як «русский мир» та Євразійський союз.

Передумовою для зазначеної політики став перехід від однопольярної до багатопольярної системи міжнародних відносин. Подібні трансформації почалися з фінансово-економічної кризи в США у 2008 р., яка набула глобального характеру. У результаті цієї кризи центр економічного зростання почав стрімко переміщуватися в регіон Південно-Східної Азії, що спричинило послаблення впливу США та Європи на світові економічні процеси. Така різка зміна глобального балансу економічного розвитку призвела

до перегляду розстановки сил у світі. США почали стрімко втрачати світове лідерство, їхній геополітичний вплив у світі став різко зменшуватись. Трансатлантичні зв'язки США з Європою значно ослабли, більше того, у них виникли цілі вузли протиріч, що призвело до руйнації консолідації Заходу. У свою чергу, Європейський Союз почав претендувати на роль самостійного геополітичного гравця у світі, так і не досягнувши консенсусу щодо політики у відносинах з Росією.

Крім того, зміна геополітичного балансу призвела до перегляду сфер впливу у світі між новими і старими геополітичними центрами. Росія першою заявила про такі претензії на Мюнхенській конференції з питань безпеки у 2007 р. Квінтесенцією нової зовнішньої політики В. Путіна стали такі постулати. По-перше, однополярний світ вичерпав себе, має згубний характер дії, тому на зміну йому повинна прийти багатополярна система міжнародних відносин. По-друге, Сполучені Штати більше не мають права на світове лідерство. По-третє, США і НАТО втратили здатність гарантувати безпеку Європи й надалі виступають провокативним (дестабілізуючим) чинником у Європі.

Очевидно, що рішення В. Путіна розпочати воєнну агресію проти України було зумовлено багатьма причинами. Головна з них – невизначеність майбутнього статусу Росії в системі міжнародних відносин і невизначеність моделі російської державності, яка забезпечила б життєздатність існуючого політичного режиму і здатність Росії чинити глобальний вплив на світові процеси. Така потреба сформувала стійкий життєво важливий інтерес, який полягав у поверненні Росії до імперської моделі розвитку та відновленні статусу «світової держави» з глобальною сферою впливу.

Повернення до імперської моделі було неможливе в умовах існування незалежної суверенної України, адже Московія як держава перетворилася на імперію під назвою «Росія» тільки з приєднанням до неї України. Україна, таким чином, була і розглядається нині як необхідний ресурс для відтворення імперії. Тільки із захопленням цього ресурсу стане можливим відтворення Російської держави на всьому пострадянському просторі. Очевидно, виходячи з такого інтересу, стратегічною метою Росії є повне знищення української державності й ліквідація державного суверенітету України. Досягти цієї мети Росія намагалася шляхом запровадження реінтеграційного сценарію впродовж минулих двадцяти років.

Інтеграційна стратегія в загальних рисах була закріплена в оновленій редакції Концепції зовнішньої політики Російської Федерації, де чітко зазначається, що Росія має намір будувати відносини з Україною як пріоритетним партнером СНД, сприяти її підключенню до поглиблених інтеграційних процесів¹. Отже, втягування України в євразійську інтеграцію стало офіційним задекларованим зовнішньополітичним курсом Росії.

Інтеграційний сценарій передбачав досягнення проміжної та кінцевої мети. Проміжна мета полягала в недопущенні підписання й ратифікації Україною Угоди про асоціацію з ЄС та ізоляції країни від Заходу. Подальшим стратегічним завданням було приєднання до Митного, а у 2015 р. – до Євразійського Союзу, що врешті-решт передбачало втрату державного суверенітету України і входження її до складу оновленої російської держави.

Коли ж система заохочення та переконання в гіпотетичних опосередкованих вигодах не переконала офіційний Київ у доцільності приєднання до Митного союзу, В. Путін застосував нову стратегію, яку можна назвати *(ре)інтеграцію на основі примусу та силового тиску*. Основними засобами стали торговельні та інформаційні війни, спрямовані проти України. Проте, коли й ця стратегія в результаті перемоги Євромайдану провалилася, В. Путін удався до воєнної агресії, метою якої є повалення державного суверенітету України та знищення її як країни.

Намагання завоювати український геополітичний плацдарм у такий реваншистський спосіб мало би дати Росії можливість переглянути баланс інтересів в Європі, який склався після закінчення «холодної війни», і нівелювати асиметрію в розстановці сил на європейському континенті. Звичайно, за економічним, демографічним та військовим потенціалом Захід і надалі значно переважатиме Росію. Проте геополітичний вакуум, який виник у результаті ослаблення Заходу й імовірного приєднання України до Росії, дасть останній змогу суттєво знівелювати цей дисбаланс та посилити свій вплив на Європу. Ця логіка, як зазначає директор Московського центру Карнегі Дмитро Тренін, спонукала Москву виступити з ідеєю бінарної конструкції «Велика Європа», яка має складатися із ЄС та Євразійського Союзу. Перший проект такої конструкції був змальований у проекті Договору про

¹ Концепция внешней политики Российской Федерации. – http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/6D84DDEDEDBF7DA644257B160051BF7F.

європейську безпеку, висунутому у 2009 р. тодішнім президентом РФ Дмитром Медведевим. Проте Захід відхилив цей проект побудови нової системи європейської безпеки на умовах Росії. Адже перегляд результатів «холодної війни» насправді означає:

- перегляд кордонів у Європі;
- відмову від Біловезької угоди, що являє собою фактичну відмову від визнання державних суверенітетів пострадянських країн;
- перегляд правомірності об'єднання Німеччини;
- неправомірність розширення ЄС і НАТО;
- відмову від принципів Гельсінкського заключного акту і Паризької хартії ОБСЄ;
- руйнацію режиму контролю над озброєннями в Європі, що проявляється в денонсації Росією Адаптованого договору про звичайні збройні сили в Європі та намірах денонсувати Договір про ліквідацію ракет малої та середньої дальності в Європі;
- дискредитацію НАТО через провокацію її неготовності вступити в конфлікт із Росією;
- інспірацію радикальних проросійських партій і рухів у Центральній та Західній Європі;
- нейтралізацію «Вишеградської четвірки» шляхом утворення в ній проросійської групи країн.

Іншими словами, В. Путін поставив перед Європою та США питання про перегляд результатів «холодної війни», адже той світовий порядок, який постав після її закінчення, відводив Росії місце середньої регіональної держави в системі міжнародних відносин, що вкрай не задовольняє сучасну російську політичну еліту. Оскільки ані політико-дипломатичним шляхом, ані шляхом економічної конкуренції Росія не здатна змінити своє положення в існуючій системі міжнародних відносин і досягти статусу світової держави, В. Путін вирішив зруйнувати цей світовий порядок шляхом розв'язання війни. Таким чином, метою цієї війни на глобальному рівні є руйнація існуючого світового порядку шляхом дискредитації таких міжнародних організацій, як ООН, НАТО, ЄС та ОБСЄ. Реалізуючи цю мету, Росія грубо порушила Статут ООН і понад триста документів та конвенцій міжнародного права, котрі закріплювали існуючий світовий порядок. На тлі світового хаосу, який утвориться після руйнації системи міжнародного права, Росія прагне вибудувати новий світовий порядок на власний розсуд.

Що ж стосується Європи, то Росія своєю агресією проти України вже зруйнувала існуючу архітектуру безпеки в цьому регіоні, включно з нормами Гельсінкського заключного акту. У такий спосіб Росія намагається повернути Європу до ялтинської біполярної системи, домінуюче положення в якій вона розраховує мати.

Отже, російська воєнна агресія має багаторівневий, багатоплановий, комплексний характер. Кінцева мета російської гібридної війни є також багаторівневою.

На внутрішньодержавному рівні – створення імперського типу моделі розвитку російської держави та закріплення авторитарного профашистського режиму шляхом проведення політики експансії та гегемонізму.

На регіональному рівні – зміна балансу сил на користь Росії та перегляд результатів «холодної війни» з подальшим відновленням ялтинсько-потсдамської системи в Європі. Із цією метою Росія прагне зруйнувати існуючу архітектуру безпеки в Європі на базі НАТО, ЄС, ОБСЄ.

На глобальному рівні – реструктуризація глобальної системи міжнародних відносин шляхом руйнації світового порядку, що склався після закінчення «холодної війни», та вибудова на цих руїнах нової системи, в якій Росія посяде місце «світової держави» як домінантної сили, здатної управляти глобальними світовими процесами. Ідеться про допущення Росії до глобального управління світом.

На міждержавному рівні – знищення України як держави, українців – як нації, як альтернативи російській державній авторитарній системі, захоплення території України як плацдарму для геополітичного наступу на Центрально-Східну Європу.

Такий глобальний та регіональний геополітичний контекст російської воєнної агресії проти України фокусується передусім на українській зовнішній політиці та її стратегічних векторах. Що змінилось в українській зовнішній політиці з початком російської воєнної агресії у 2014 р.? Передусім змінилися підходи до визначення пріоритетності зовнішньополітичних векторів. У цьому контексті поняття «багатовекторності», яке було типовою рисою для української зовнішньої політики, вже не може бути прийнятим до уваги в контексті російської воєнної агресії.

Термін «багатовекторності» української зовнішньої політики в минулі часи вживався для маскування геополітичної та цивілізаційної невизначеності, у стані якої Україна перебувала

протягом минулих двадцяти років. Насправді в цей період Україна проводила двовекторну політику, намагаючись балансувати між основними геополітичними гравцями – Заходом та Росією.

Мета такого балансування обумовлювалася насамперед внутрішніми інтересами владної еліти в Україні. Після обрання В. Януковича на посаду Президента України у 2010 р. провідні позиції в розподілі влади та економічних ресурсів стали обіймати представники донецького олігархічного клану. Проте цей провладний клас стикнувся з тими самими проблемами, що й інші політичні лідери в Україні, – вичерпаністю старої радянської ресурсної бази, яка була розподілена між олігархами. В економічному плані це призводить, з одного боку, до збільшення конкуренції за залишки економічного радянського ресурсу між олігархічними групами, а з другого – до монополізації владного політичного ресурсу. Поєднання тенденції посилення авторитаризму та збільшення дефіциту економічних ресурсів призвело до посилення тиску на середній і малий бізнес та запровадження політичних репресій.

Зменшення ресурсного потенціалу зумовило посилення боротьби між олігархічними групами як основними сегментами панівного класу. Результатом цієї боротьби стало перебирання економічних активів олігархів на користь «сім'ї» В. Януковича – вузького оточення Президента, пов'язаного з його родичами, та домінування кримінального сегменту в структурі панівного класу в Україні. Такі зміни призвели до трансформації авторитарного режиму в *клеткократичний*.

Основними рисами української зовнішньої політики в цих умовах були: *позаблоковість, ізоляціонізм, прагматизм та інтеграційна амбівалентність, об'єктність*. Остання риса означала втрату Україною своєї міжнародної суб'єктності і підпорядкованість її зовнішнім геополітичним гравцям та внутрішнім корпоративними інтересам панівних кланів.

Прагматизм передбачав обмін державного суверенітету на економічні преференції. Прагматичний підхід включав денационалізацію зовнішньої політики України, яка, з одного боку, була покликана гармонізувати стратегічні інтереси України й Росії та нівелювати асиметрію їхніх пріоритетів, а з другого – забезпечити побудову «нової країни» на базі «російсько-радянської» ідентичності. Прагматичний підхід полягав також у деідеологізації зовнішньої політики України, без чого була неможлива інтеграція одночасно в демократичну Європу й авторитарну Росію.

Усі ці риси були проявами втілення В. Януковичем стратегії подвійної асиметричної інтеграції, яка передбачала рух України одночасно у два протилежні напрямки: інтеграцію в європейську спільноту й у Росію. Прикладом такої інтеграційної амбівалентності України може бути намір одночасно вступити в Митний Союз із Росією і водночас створити зону вільної торгівлі з ЄС. Намагання ж реалізувати таку стратегію не лише нівелювало продуктивність таких рухів до нуля, а й певною мірою спровокувало воєнну агресію Росії проти України.

Євромайдан унеможливив подальшу реалізацію будь-якого реінтеграційного сценарію. Для Кремля Євромайдан став загрозою повної втрати України, а відтак – примарних мрій та надзусиль у побудові нової конструкції російської імперії як світової держави-цивілізації. Для Росії Майдан зруйнував можливість переглянути результати «холодної війни», переформатувати світовий порядок під російські інтереси та відновити геополітичне домінування в Європі. Особисто для В. Путіна Євромайдан став страшною загрозою його власному авторитарному режимові та подібних йому режимів на всьому пострадянському просторі. Отже, Євромайдан розглядався Кремлем як виклик усій політичній системі великого євразійського простору, який може обвалити всю ту геополітичну конструкцію, котра старанно будувалася Росією впродовж двадцяти років після розпаду СРСР.

Для В. Путіна, як і для російського суспільства, цей виклик фактично означав кінець його «історичної» місії та крах мрії росіян про відновлення «Великої Росії» як світової держави – цивілізації. Очевидно, зупинити цей історичний крах вони вирішили розв'язавши війну проти України. Проте для досягнення багаторівневого комплексу цілей війни В. Путіну було конче важливо збалансувати ці цілі з ресурсами, засобами та формами ведення війни. Безумовно, що в умовах різкого дисбалансу в потенціалах між Заходом і Росією В. Путін не міг наважитися на розв'язання не те що глобального, а навіть регіонального симетричного конфлікту із Заходом. Такою самою логікою він керувався, приймаючи рішення про розв'язання війни проти України. Для повалення державного суверенітету України та знищення її як держави в цій війні необхідно повністю знищити її збройні сили, придушити будь-який збройний опір та окупувати всю або переважну більшість її території. Для вирішення таких воєнно-політичних завдань необхідно задіяти як мінімум 500-тисячне

військо, підтримане угрупованнями чисельністю 400–500 бойових літаків, 600–800 танків, багатьма артилерійськими з'єднаннями та відповідним тиловим забезпеченням фронтового рівня. Для ведення такого регіонального конфлікту середнього рівня інтенсивності необхідно було відкривати декілька фронтів на різних напрямках, що потребувало проведення загальної мобілізації та введення воєнного стану на всій території Росії або на її європейській частині. Проведення воєнної кампанії в масштабах такого рівня конфлікту могло тривати від одного до кількох років.

Звичайно, на такі витрати й ризики В.Путін наважитися не міг, тому він удався до асиметричного локального конфлікту низького рівня інтенсивності у формі так званої гібридної війни. Сучасний **асиметричний конфлікт** можна визначити як *зіткнення інтересів різностатусних акторів, реалізація нерівнозначних цілей яких на міжнародній арені досягається за допомогою неадекватних дій, нетипових і нетрадиційних засобів насилля*. В асиметричних конфліктах сторони відходять від традиційних об'єктів і переносять свої претензії в іншу сферу. Саме тому об'єктами протиборства в таких конфліктах стають такі віртуальні цінності, як розум, суспільна свідомість, поведінка населення ворожої країни, інформаційні ресурси тощо.

«Дисбаланс у силі» виступає основною рисою асиметричності міжнародного конфлікту. Поряд з воєнною силою, ключову роль в асиметричному конфлікті відіграють інші різновиди сили, зокрема «м'яка» сила, «розумна» сила, структурна та нормативна сила. Завдяки такому поєднанню, сила в асиметричному конфлікті набуває властивостей структурної переваги, здатності перетікати чи перетворюватись з одного виду в іншій.

Основною ознакою засобів асиметричних конфліктів є їхня нетиповість і нетрадиційність порівняно з традиційними, якими зазвичай є військова техніка та зброя. Особливість асиметричних засобів полягає у їх здатності справляти психологічний ефект на сильнішого супротивника, вражати його не скільки фізично, скільки психологічно.

Гібридна війна може поєднувати в собі майже всі форми асиметричних конфліктів, починаючи з тероризму чи воєнної окупації та закінчуючи класичними видами ведення війни. Вона є якісно новою формою війни, яка стане типовою в умовах ХХІ ст. При цьому її політична сутність залишиться незмінною, оскільки вона породжується політичними причинами, а її метою є розв'язання

геополітичних протиріч із приводу влади чи геополітичного домінування в регіоні чи світі або маніпулювання ключовими тенденціями у світовій політиці. Таким чином, гібридні війни стають явищем міжнародних відносин, формою міжнародного конфлікту, який виникає в результаті зіткнення інтересів різноспрямованих геополітичних центрів сили з метою розв'язання протиріч, котрі складаються в процесі боротьби за перерозподіл сфер впливу та їх ролі й місця в ієрархічній системі міжнародних відносин.

Гібридні війни можна інтерпретувати як відсутність порядку на території конфлікту поряд із гнучкістю його основних акторів. Франк Хоффман, один з авторів концепції гібридних війн, характеризує їх як «повний арсенал різних видів бойових дій, включаючи конвенціональні можливості, іррегулярну тактику і формування; терористичні акти, безладне насильство і кримінальні безлади»². Гібридні війни можуть вестися як державою, так і різними недержавними акторами. Натан Фрейер із Центру стратегічних і міжнародних досліджень, який також є одним з авторів терміну «гібридна війна» вважає, що в майбутньому США стикнеться із чотирма видами загроз: традиційною війною, іррегулярною, катастрофічним тероризмом і підривною діяльністю. За версією Фрейера, гібридна загроза – це така, коли будь-який актор використовуватиме дві або більше форм зазначених конфліктів.

За Хоффманом, гібридна війна поєднує в собі п'ять елементів:

- *модальність* проти структури: чи повинне визначення фокусуватися на методах ведення бою супротивника або його структурі (комбінації держав, недержавних акторів, іноземних бойовиків)?

- *одночасність*: чи використовують сили одночасно чотири різних режими конфлікту або демонструють здатність використовувати всі чотири в процесі кампанії?

- *злиття*: чи повинні сили з'єднувати різні підрозділи, регулярних та нерегулярних формувань на арені бойових дій або вони мають змішувати різні режими конфлікту? Наскільки слід запроваджувати координацію та на якому рівні війни?

- *комплексність*: чи потрібно актору змішувати всі чотири режими або три із чотирьох достатньо, щоб зробити його гібридним?

² Hoffman F. G. Future Threats and Strategic Thinking // Infinity Journal. – No 4, Fall 2011. – P. 17.

• *злочинність*: чи є злочином навмисний вибір режиму конфлікту, чи це просто джерело доходу або підтримка бандформувань?³

Держава, яка вдається до гібридної війни, укладає угоду з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок з якими формально цілковито заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що будь-яка держава зобов'язана дотримуватися Женевської та Гаазької конвенції про закони сухопутної війни, домовленості з іншими країнами. Усю брудну роботу можна перекласти на плечі недержавних формувань⁴.

Отже, *розв'язавши гібридну війну проти Заходу в глобальному масштабі, Росія поставила за мету зруйнувати існуючий світовий порядок і досягти в міжнародному середовищі стану світового хаосу*, генеруючи який вона може чинити свій вплив на глобальному процесі. Для Європи це означає руйнацію існуючої архітектури європейської безпеки, дискредитацію таких її основних структур як НАТО, ЄС та ОБСЄ, а також ООН з її статутном. Серед інших у колі гібридної війни опинились і країни Вишеградської групи, передусім Чехія та Угорщина, які демонструють досить амбівалентну позицію в оцінці російської воєнної агресії проти України.

Вибір саме такої форми війни полягає в тому, що вона надає Росії значні переваги порівняно з класичними формами війни попередніх століть. По-перше, для досягнення глобальних цілей потрібні глобальні ресурси, яких Росія не має. В умовах гібридної війни це не обов'язково, оскільки гібридна війна не потребує великих економічних та воєнних витрат. У гібридній війні перевага в силовому балансі і диспаритет не мають вирішального значення, оскільки вона являє собою форму асиметричного конфлікту. Таким чином, саме шляхом гібридної війни Росія може компенсувати свою економічну й технічну відсталість і нівелювати значну перевагу Заходу в економічному та воєнному потенціалі.

По-друге, гібридна війна не обмежена міжнародними конвенціями та правилами ведення війни згідно з міжнародним правом. У ній немає чітко означеного початку й кінця війни. Для гібридної

³ Hoffman F. G. Hybrid vs. compound war // Armed Forces Journal. – Oct. 2009. – <http://armedforcesjournal.com/2009/10/4198658>.

⁴ Гібридна війна Путіна. – <http://кпе.com.ua/9-glavnyj-razdel/1235-gibridnaya-vojna-putina.html>.

війни не властиві воєнні фронти, численні армії та масштабні воєнні операції, оскільки вона ведеться переважно у віртуальній сфері, а об'єктом цієї війни є суспільна свідомість, розум. Такі гібридні війни спрямовані на створення хаосу на території супротивника, суспільного збурення серед його населення, управлінського розладу в системі державного і військового управління. У цій ситуації застосування воєнної сили зводиться до необхідного мінімуму, оскільки дає агресору можливість використовувати цивільне населення та збройні сили країни-жертви на шкоду її власного уряду. За регулярними військами залишається тільки завдання захоплення території, встановлення окупаційної влади та придушення локального спротиву. Ведення таких гібридних війн планується починати й завершувати на території супротивника серед його населення.

Таким чином, обравши гібридну війну як політику відновлення статусу світової держави та скориставшись зазначеними тенденціями в системі міжнародних відносин, Росія розгорнула новий геополітичний наступ на Європу з метою закріпити за собою частину простору Східної Європи, не охоплену членством у ЄС і НАТО.

Висунувши такий цивілізаційний геополітичний проект, Росія кинула виклик Заходу, нав'язуючи Європі власні авторитарні цінності. «Боротьба Кремля за Україну, – як зазначає відомий російський політолог Л. Шевцова, – показала, що російська влада не збирається обмежуватися лише риторикою, вона володіє певним ресурсом для просування витягнутої з комори державності»⁵. Таке намагання завоювати український геополітичний плацдарм дасть Росії можливість переглянути баланс інтересів у Європі, котрий склався після закінчення «холодної війни», та нівелювати асиметрію в розстановці сил на європейському континенті.

На різних етапах воєнної агресії проти України Росія запроваджувала різні комбінації елементів гібридної війни, а також різні сценарії захоплення й відторгнення (дезінтеграції) території України. **Першочерговий сценарій** уявлявся Кремлю найлегшим та найвірогіднішим для реалізації. Його основною метою була військова окупація та анексія Криму і Севастополя. Адже Крим є єдиним регіоном України, понад 50% мешканців якого

⁵ *Шевцова Лилия*. Майдан – вызов для Украины, России и Запада. – http://www.ji-magazine.lviv.ua/diskusija/2013/Shevtsova_Liliya_Majdan_vyzov.htm.

становлять етнічні росіяни. Тому Росія ніколи й не приховувала своїх територіальних претензій на Крим і Севастополь, а сама Україна вважалась у російському суспільстві «державою, яка не відбулася». В. Путін у цьому завжди був глибоко переконаний. Так, на закритій зустрічі в рамках саміту НАТО в Бухаресті у квітні 2008 р. В. Путін розлютився, коли мова зайшла про Україну. «Україна – це взагалі не держава! – заявив він Джорджу Бушу. – Частина її територій – це Східна Європа, а частина (і значна) подарована нами!» Закінчив свою невелику промову Путін фразою: «Якщо Україна піде в НАТО, то піде без Криму і Сходу – вона просто розпадеться»⁶. Виходячи з таких міркувань, сценарій дезінтеграції України, на переконання Кремля, мав починатися саме з його анексії Криму як початку «збирання російських земель».

Сценарій воєнної окупації Криму не передбачав прямої атаки на українські частини в Криму, якщо лишень вони не чинитимуть спротиву. Унаслідок невпевненості й коливань київського керівництва серйозний опір воєнній окупації виключався. Київ також не кидатиме на «звільнення» півострова війська, оголоючи інші напрямки. Адже, за оцінками Кремля, у Криму київська влада ніколи не користувалася навіть найменшою підтримкою. Надалі – зовсім передбачувана позитивна реакція російської більшості Кримської автономії, а також швидка переорієнтація місцевих еліт на Москву за абсолютної впевненості в тому, що Київ ніяк не зможе протидіяти цьому⁷.

І справді, вже 25 лютого 2014 р. голова комітету Держдуми РФ зі справ СНД, євразійської інтеграції та зв'язків зі співвітчизниками Леонід Слуцький? (ЛДПР) заявив у Сімферополі, що Держдума може розглянути питання про приєднання Криму до Росії. Хоча водночас голова Ради Федерації Валентина Матвієнко запевнила, що Росія не ставить під сумнів те, що Крим – українська територія, але розуміє настрої частини населення півострова, яка хоче приєднання Криму до Росії. Вона наголосила, що офіційна Москва не підбурює до таких закликів. Та вже в ніч

⁶ «Это не государство»: журналист рассказал, как Путин отзывался об Украине 7 лет назад. – <http://obozrevatel.com/politics/56231-eto-ne-gosudarstvo-zhurnalist-rasskazal-kak-putin-otzyivalsya-ob-ukraine-7-let-nazad.htm>.

⁷ Джадан И. Операция «Механический апельсин». – <http://www.russ.ru/layout/set/print//pole/Operaciya-Mehanicheskij-apel-sin>.

на четвер, 27 лютого, близько четвертої ранку озброєний загін російського спецназу, одягнений у зелену камуфляжну форму без розпізнавальних знаків, захопив будівлі Ради Міністрів і Верховної Ради Криму та вивісив там російські прапори. У Сімферополі за тривоною підняті бійці внутрішніх військ МВС в автономії, а також весь склад міліції. Та попри це наказу з Києва на застосування зброї та розблокування державних будівель вони так і не отримали.

Наступного дня начальнику Генштабу РФ було доручено з 28 лютого до 3 березня провести «оперативно-тактичне навчання із 6-ю і 20-ю арміями Західного військового округу, 2-ю армією Центрального військового округу, командуванням ВДВ». Крім того, на другому етапі перевірки відбулися двосторонні тактичні навчання зі з'єднаннями і військовими частинами Північного і Балтійського флотів РФ. Частина сил авіації 1-го командування військово-повітряних сил і протиповітряної оборони була перебазована на оперативні аеродроми. 28 лютого 2014 р. український повітряний кордон перетнули більше десяти військових гелікоптерів Російської Федерації, а військовослужбовці Чорноморського флоту Росії заблокували морську охорону прикордонних військ.

З настанням воєнно-політичної кризи, 1 березня на прохання російської сторони відбулася телефонна розмова Голови Верховної Ради України Олександра Турчинова з головою Державної думи Федеральних зборів Російської Федерації Сергієм Нарішкінім, під час якої російський посадовець заявив про готовність здійснення військової агресії Російської Федерації щодо України в разі, якщо буде застосовано силу «проти мирних громадян України, які проживають на території Криму та Сходу». У зв'язку із цим українська сторона офіційно заявила: «Ми робимо все для захисту всіх українських громадян, які сьогодні вже де-факто стали об'єктом агресії з боку російських військових та провокаторів, які підтримуються Російською Стороною». «Ми не вдавалися і не плануємо вдаватися до застосування сили проти громадян, хоча сьогодні Російська Сторона всіляко провокує розгортання силового сценарію задля повної дестабілізації ситуації в Україні», – сказав О. Турчинов⁸.

⁸ Олександр Турчинов: Російська Сторона всіляко провокує розгортання силового сценарію задля повної дестабілізації ситуації в Україні. – <http://uagolos.com/oleksandr-turchynov-rosijska-storona-vsilyako-provokuje-rozhortannja-sylovoho-scenariju-zadlja-povnoji-destabilizaciji-sytuaciji-v-ukrajini/>.

За його словами, будь-яке застосування зброї та сили проти громадян «ми вважаємо спеціально підготовленими провокаціями з тим, аби обґрунтувати військову агресію проти України з боку Російської Федерації». Та попри запевнення української сторони вже ввечері 6 березня 2014 р. близько сотні озброєних російських спецпризначенців узяли під свій контроль пункт пропуску «Крим», силоміць вивівши за його межі представників усіх контрольних служб. За кілька хвилин після цього через кордон проїхали шість військових автомобілів з приблизно двома сотнями осіб у камуфльованій уніформі чорного кольору без знаків розпізнавання. Так почалася російська воєнна окупація Криму.

Таким чином, композиція акторів гібридної війни в період окупації Криму складалась із підрозділів російського спецназу («зелених чоловічків»), парамілітарних збройних загонів, укомплектованих із груп бойовиків, набраних із місцевого населення, російських найманців, російського козацтва, агресивно налаштованих до України мешканців Криму переважно російської національності та кримінальних елементів. На завершальному етапі воєнної окупації Криму були задіяні сили Чорноморського флоту та регулярні частини російських збройних сил, перекинуті з материкової частини Російської Федерації.

Основними складовими гібридної війни на цьому етапі були: запровадження інформаційної та диверсійної операцій на території Криму, в результаті яких у більшості місцевого населення Криму були сформовані агресивні антиукраїнські стереотипи ворожого сприйняття всього українського як «нацистсько-бандерівського», що загрожує мешканцям Криму воєнною агресією та фізичним насиллям. Унаслідок успішно проведеної диверсійної операції були сформовані відповідні керівні та владні структури, які мали сприяти окупаційному режиму в установленні російської державної влади на півострові та організації блокування частиною місцевого населення українських військових частин і захоплення українських органів державної влади. При виконанні тих чи інших завдань воєнної окупації відбувалося комплексне застосування змішаних підрозділів регулярних і нерегулярних збройних формувань та підтримувалася чітка координація їхніх дій.

Фактична здача Криму Росії вищим воєнно-політичним керівництвом України на чолі з виконуючим обов'язки Президента О. Турчиновим призвела до капітуляції угруповання українських військ на території півострова та переходу більшої його

частини на бік агресора. Це, у свою чергу, надихнуло російське керівництво на реалізацію наступного етапу воєнної агресії.

Під час реалізації **другого етапу – воєнної агресії Росії на Донбасі** – конфігурація ведення гібридної війни суттєво відрізнялася від кримського варіанта її втілення. За наявності основних компонентів – інформаційної та диверсійної операції – донбаський варіант ведення гібридної війни містив елементи громадянської, диверсійної війни та збройний терор. Основна ж композиція гібридної війни на Донбасі полягала в інсценуванні внутрішнього конфлікту в Україні між центром та сепаратистськими регіонами. Для цього на Донбасі існувало відповідне підґрунтя. Радянсько-російська ментальність мешканців Донбасу – це культура промислових підприємств на українському тлі, приправлена криміналом та (в останні два десятиліття) бідністю. Що глибшим було проникнення радянської культури на Донбасі, то сильнішими ставали продукти її розпаду – корупційні структури та сприйнятливість до сурогатних ідеологій. А в простих донеччан збереження старого світогляду при розпаді старого світу породжувало відчай. Їхні емоції вдало спрямували на тих, хто підходив на роль руйнівників картини світу, – «помаранчевих» та «бандерівців»⁹. Тому ключовим елементом донбаського сценарію гібридної війни стала генерація сепаратизму та створення таких фантомних утворень, як ДНР і ЛНР під назвою «Новоросія», які в першому акті цього дійства мали репрезентувати себе як незалежні державні утворення.

Основними акторами в цей період виступали агресивно налаштовані екзальтовані групи місцевого населення, в завдання яких також входило захоплення органів державної влади та українських військових частин, дислокованих на цій території. Ключову роль, як і в кримському випадку, відігравав російський спецназ та співробітники ФСБ Росії. Новим елементом у цьому варіанті гібридної війни стало широке застосування місцевих бандформувань, сепаратистських сил, озброєних сучасною російською зброєю та важкою воєнною технікою, чеченських збройних формувань, найманців з Кавказу, частин регулярних російських військ. Відмінністю донбаського варіанта гібридної війни є застосування збройного терору, висока інтенсивність бойових дій, їх

9 Демченко О. Голоси, які чує Донбас. – <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/05/23/7026210/>.

маневрений характер і широкомасштабне застосування важких видів озброєнь з великою могутністю вогневого ураження.

Донбаській сценарій гібридної війни планувався і був реалізований на випадок, коли Росія не матиме можливостей реалізувати сценарій захоплення Східної та Південно-Східної Україною повною мірою через виникнення обставин, до яких можна віднести: консолідованість мешканців Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської, Миколаївської та, можливо, Одеської областей навколо соборності України, жорстка відсіч силами частин Збройних Сил України російському наступу, зовнішній тиск, народний спротив російській военній окупації та ін. У такій ситуації російські війська можуть просунутися тільки на частину територій Донецької та Луганської областей. Ця територія вкладається в контури так званого «ПІСЮАРУ» – «Південно-Східної Автономної Республіки», інспірованої проросійськими силами, на чолі з Партією регіонів в Сєверодонецьку у 2004 р. У цих областях мешкає базовий електорат Партії регіонів, який вона мобілізувала, експлуатуючи антиукраїнські та проросійські настрої.

Третій, більш амбітний сценарій реалізації стратегії дезінтеграції України полягає у федералізації або конфедералізації України з отриманням формальної можливості для від'єднання від неї та приєднання до Росії прилеглих українських територій. Мета такого сценарію – встановлення повного контролю над Східною та Південно-Східною Україною. Такий варіант кремлівське керівництво у 2014 р. вважало оптимальним, оскільки він не передбачав великих втрат у порівнянні зі штурмом Києва і водночас давав змогу унеможливити існування України як самостійної держави в майбутньому. Адже в цьому регіоні розміщені такі основні промислові центри України, як Донбас, Миколаїв, Одеса, Запоріжжя, Дніпропетровськ, Харків, тісно інтегровані з російською промисловістю, особливо у сфері ОПК, ракетобудування, машинобудування та авіабудування.

На думку російських кєрманичів, етнічна самоідентифікація частини населення тут до кінця поки не визначена, однак практично все населення без винятку ставиться до Росії позитивно. Закріплення Росією цієї території за собою на кшталт Придністров'я або навіть шляхом безпосереднього входження до складу Росії може мати для неї низку важливих плюсів. По-перше, це культурно й генетично дружнє російське населення, котре проживає на історичних «російських» територіях. Із цим

населенням виключені проблеми культурної або релігійної несумісності, які можна собі уявити у випадку приєднання, наприклад, Абхазії. Це населення не має іншої стійкої ідентифікації, крім російської, й у випадку «возз'єднання» з Росією буде повністю розчинене.

По-друге, високий освітній рівень населення Південно-Східної України, його здатність і бажання вбудовуватися у створені Росією кластери нової економіки. Трудові ресурси Південного Сходу України традиційно мають також підвищену мобільність, оскільки населення саме складається з мігрантів з різних областей Росії. Підключення в тій або іншій формі до російського цивілізаційного проекту ще 15–20 мільйонів російськомовних асимільованих українців дасть змогу зміцнити ядро «російської цивілізації». Це взагалі істотно підкріпило б претензії «російського світу» на свою самодостатність, оскільки одним з головних контраргументів стосовно його цивілізаційного рівня є обмеженість демографічних ресурсів. Об'єднання цих ресурсів в один кулак, хоча б і не в одній державі, але у «братньому союзі», значно зміцнило б і статус самої Росії. Утім, порівняно з більш обмеженим сценарієм захоплення України, передбачається, що опір українців у цих регіонах буде запеклішим, адже «українська» Україна в цьому випадку втратить близько половини території й населення, дві третини промисловості, вихід до моря.

Таким чином, першочерговість захоплення Криму була зумовлена наступальністю реалізації стратегії дезінтеграції України, коли успіх першого етапу стає запорукою успіху наступного залежно від здатності Києва та місцевого населення чинити збройний спротив воєнній агресії Росії. Залежно від такого спротиву захоплена територія Східної, Південної та Центральної України має або відразу приєднуватися до Росії, або оголошуватися її протекторатом, або поєднувати одне й інше після виконання вимоги федералізувати або конфедералізувати Україну. На основі такого задуму для кожного сценарію дезінтеграції України були розроблені окремі плани воєнних операцій та форм приєднання території України до Росії: від федералізації й конфедералізації до сепаратизації та до анексії та безпосереднього приєднання відторгнених територій до Росії. Для Криму це – безумовне пряме приєднання до Росії; для південних і східних регіонів – сепаратизація з можливістю безпосереднього приєднання до Росії; повалення державного суверенітету України з перетворенням

її на конфедерацію з подальшим розділенням на три федеральні округи Росії.

Виходячи з такої логіки, загарбання України має здійснюватися поступово, залежно від воєнних та політичних ресурсів, воєнно-політичної обстановки та міжнародної ситуації. Проте кожен із цих сценаріїв передбачає послідовне досягнення кінцевої мети дезінтеграційної стратегії – повне й остаточне знищення української державності та приєднання території України до російської держави в тій чи іншій формі.

Проте в результаті збільшення збройного опору підрозділів Збройних Сил України та добровольчих українських загонів удалося зупинити російських агресорів на другому етапі – на Донбасі й закрити можливості для захоплення Росією Південного Сходу України. Російські війська і сепаратисти, попри інтенсивні бойові дії та поразку українських військ під Іловайськом, протягом 2014 р. так і не змогли так і не змогли прорвати українську оборону на Донбасі. Наступальна тактика російських та парамілітарних сепаратистських угруповань почала доповнюватись елементами позиційної оборони та широким застосуванням диверсійно-розвідувальних груп у проведенні масштабних диверсійних операцій у глибині території України. Вірогідність такої компоновки гібридної війни обумовлена тим, що завдяки Євромайдану пробудження української національної свідомості охопило не лише Центр, а й Південь України, про що свідчать соціологічні опитування¹⁰. Отже, втратило своє значення поняття «Південний Схід» як ареал російськомовного населення, котрий протиставлявся іншій частині України. Фактично ця зона звузилася до двох східних областей: Донецької та Луганської, де, навпаки, відбулася національна консолідація та радикалізація настроїв етнічних росіян, що спричинило потужний сепаратистський рух, до якого приєдналася більша частина українців, які втратили свою національну ідентичність. Таким чином, під впливом та в результаті Євромайдану в Україні були генеровані потужні як внутрішньополітичні, так і зовнішньополітичні процеси.

З одного боку, революційні зміни в українському суспільстві привели до демократизації, десовєтизації та консолідації нації.

¹⁰ *Ведернікова І., Мостова Ю., Рахманін С.* Південний Схід: гілка дерева нашого. – <http://gazeta.dt.ua/internal/pivdenniy-shid-gilka-dereva-nashogo-.html>.

З другого – реакцією на цей революційний процес стала контр-революція, котра розгорнулася на Сході України. Її рушійною силою виявилось, з одного боку, маргіналізоване населення, яке намагалося зберегти радянські традиції та радянсько-російську ментальність, з другого – донецький олігархічний клан, який втратив владу в Україні й тому намагався зберегти її на рівні Луганської та Донецької областей. Ці чинники породили потужну хвилю проросійського сепаратизму на Донбасі.

У зовнішньополітичному вимірі внутрішні трансформації призвели до повернення євроінтеграційного курсу країни та унеможливили мирний шлях приєднання України до Росії. Підтвердженням незворотності цієї нової тенденції є суспільний запит на нову зовнішню політику України, що склався в результаті Євромайдану. Так, за даними соціологічних досліджень, проведених 28 березня – 2 квітня 2014 р., 54,5% усіх опитаних підтримували вступ України до Європейського Союзу, тоді як приєднання до Митного союзу були готові підтримати лише 23,9%. Підписання Угоди про політичну асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС підтримували 60,4% опитаних, проти були 25,4%¹¹. Створення єдиної держави у складі Росії та України схвалювали лише 20%, не підтримували – 70%. Приєднання України до складу РФ як частини Росії підтримували лише 7,5%, а 85,5% були проти. 69,3% опитаних громадян підтримували унітарний устрій України і тільки 16,7% готові були проголосувати за її федералізацію¹².

37% опитаних виступали за вихід України із СНД, тоді як 40% були проти. Але після військового вторгнення Росії на територію України до 32% зросла, порівняно з лютим 2014 р., кількість тих, хто бажав закритих кордонів з Росією. Така сама тенденція спостерігалася в Росії (19% у січні, 28% – у травні, зростання на 9%)¹³.

Під впливом російської агресії відбулися різкі зміни у ставленні українців до принципів гарантування національної безпеки та оборони і європейської інтеграції. Так, кількість прихильників членства України в НАТО зросла з 19% до 47,3% (проти цього

¹¹ Ідеологічні маркери і настрої щодо можливих референдумів. – <http://www.ratinggroup.com.ua/products/politic/data/entry/14089/>.

¹² Там само.

¹³ Як змінилося ставлення населення України до Росії та населення Росії до України.

рішення проголосували б 36,2%)¹⁴. Водночас 44,8% респондентів виступали за збереження позаблокового статусу України, 32% – проти. Приєднання ж до Ташкентського договору про колективну безпеку (ОДКБ) підтримували тільки 17,3%, тоді як 61% – не підтримували¹⁵.

Отже, суспільний запит і реальні внутрішньополітичні й зовнішньополітичні виклики незалежності, державному суверенітету і територіальній цілісності країни поставили перед тимчасовим урядом України досить складні зовнішньополітичні завдання. У 2014 р. вони полягали в зупиненні російської військової агресії, поверненні анексованого Росією Криму, нейтралізації підтримки Кремлем сепаратизму на Донбасі й урегулювання кризової ситуації, що склалося в цьому регіоні. На превеликий жаль, ці зовнішньополітичні завдання тимчасовий уряд за період його існування не зміг виконати.

До причин такої неефективності зовнішньополітичної діяльності варто віднести, по-перше, неадекватне сприйняття реального стану війни з Росією. Уряд продовжував діяти дипломатичними інструментами, властивими мирному часові, у відповідь на відкриту воєнну агресією Росії. МЗС України обмежувалося заявами, нотами та зверненнями до російського керівництва про пояснення причин його агресивних дій. По-друге, тимчасовий уряд України покладався виключно на реакцію міжнародної спільноти, яка мала полягати в засудженні агресора і зверненні до таких міжнародних організацій, як ООН, НАТО та ОБСЄ, на гарантії Будапештського меморандуму, надані Україні в обмін на її ядерне роззброєння, котрі насправді такими гарантіями не були. По-третє, хибність такої зовнішньої політики була закладена у Воєнній доктрині України та інших нормативно-правових документах, згідно з якими пріоритет в обороні країни від зовнішньої воєнної агресії віддавався політико-дипломатичним засобом, тоді як збройним силам відводилася другорядна роль. Унаслідок цього, попри моральну перевагу, зовнішньополітична позиція України видавалася занадто слабкою й не мала жодного впливу на агресора, оскільки вона не була підкріплена реальною воєнною силою

¹⁴ Україна після революції: українці хочуть у Європу та НАТО і вимагають повної люстрації влади. – http://ipress.ua/articles/ukraina_pislya_revolyutsii_ukraintsi_hochut_u_yevropu_ta_vymagayut_lyustratsii_vlady_70190.html.

¹⁵ Ідеологічні маркери і настрої щодо можливих референдумів.

та конкретними кроками по організації оборони країни. По четверте, уряд України не мав ані конкретного плану, ані стратегії реалізації поставлених зовнішньополітичних завдань. Його дії виявилися низькопродуктивними, некомпетентними, нерішучими, запізнілими й неефективними, а часом і контрпродуктивними та злочинними.

Таким чином, перед новообраним Президентом України Петром Порошенком постало завдання сформувати нову зовнішню політику України, яка враховувала б запити суспільства, помилки тимчасового уряду, виклики, що стоять перед країною, та перспективи її розвитку. Так, основна частина програми П. Порошенка присвячена євроінтеграційній політиці України, у якій передбачаються такі конкретні заходи з її реалізації: протягом першого року президентства запровадити безвізовий режим з ЄС; підписати економічну частину Угоди про асоціацію з ЄС (про зону вільної торгівлі) та на її основі запровадити економічні реформи в країні; розпочати переговори про членство України в ЄС; забезпечити енергетичну та економічну незалежність від Росії. У відносинах з Росією важливими завданнями на президентській термін П. Порошенко вважає досягнення деескалації воєнного конфлікту, продовження співпраці з Росією на умовах відновлення територіальної цілісності й незворотності євроінтеграційного курсу України¹⁶.

Саме на вирішенні цих двох останніх завдань П. Порошенко сконцентрував найбільші дипломатичні зусилля, у рамках яких українською стороною була висунута низка міжнародних ініціатив. До них належать: запровадження женецького формату переговорів про розв'язання воєнного конфлікту з Росією в Східній Україні, нормандський та мінський формат переговорів із цієї проблеми, а також мирний план П. Порошенка. Женецький формат виявився найбільш впливовим, оскільки в ньому брали участь найвпливовіші геополітичні гравці ЄС, США та Росії в особі їхніх вищих дипломатичних представників та Україна. Його мета полягала в припиненні стадії ескалації воєнного конфлікту на Донбасі, який на початковій стадії розв'язала Росія, реалізуючи другий етап своєї воєнної агресії проти України.

Згідно із цими домовленостями, всі незаконно захоплені будівлі мають бути повернені законним власникам, усі незаконно

¹⁶ Передвиборча програма кандидата в Президенти України Петра Порошенка. – http://programaporoshenka.com/Programa_Poroshenko.pdf.

захоплені вулиці, площі та інші громадські місця в українських містах і містечках мають бути звільнені. Місія ОБСЄ відігравати-ме провідну роль у сприянні українській владі в негайній реаліза-ції цих заходів, спрямованих на деескалацію ситуації. Україна ж зобов'язалася розпочати прозорий конституційний процес шляхом проведення широкого національного діалогу, який ура-ховуватиме інтереси всіх регіонів країни.

Росія в рамках женеvського формату побачила можливість реалізувати другий сценарій дезінтеграції України, розуміючи під конституційним процесом широку федералізацію України з пра-вом виходу суб'єктів федерації зі складу держави. З іншого боку, своєю участю в женеvському форматі Росія намагалась уникнути підозр у тому, що вона відмовляється від співпраці в пошуку дип-ломатичного рішення, і таким чином, не дати західним країнам ввести проти неї санкції. Європейський Союз також прагнув утри-матися від економічних санкцій, які могли б зашкодити його тор-гівлі з Росією. Для США було важливо надати Україні час обрати Президента і самій впоратися із цим конфліктом з Росією.

Проте роззброєння незаконних формувань та звільнення адміністративних будівель руйнували російські воєнні плани по-дальшого захоплення України, оскільки великою мірою цими не-законним збройними формуваннями був «законний» російський спецназ. Саме тому, попри запровадження українською стороною низки круглих столів, женеvські домовленості так і не були втіле-ні в життя.

Нормандський формат теж передбачав чотиристоронні пере-говори щодо припинення ескалації воєнного конфлікту на Донба-сі. Проте замість США четвертою стороною в цьому форматі була Франція, а замість ЄС – Німеччина. У результаті переговорів у цьому форматі 17 серпня 2014 р. у Берліні були досягнуті до-мовленості з трьох ключових питань: 1) встановлення контролю за кордоном: припинення обстрілів з російського боку, припинен-ня постачання зброї, техніки та найманців РФ; 2) забезпечення моніторингу ОБСЄ за дотриманням режиму припинення вогню, у тому числі вздовж кордону з РФ; 3) звільнення всіх заручників (у тому числі української льотчиці Надії Савченко, яка була ви-крадена терористами й вивезена на територію РФ) і припинення будь-яких спроб подальшого їхнього захоплення. На жаль, у Бер-ліні російська сторона не змогла надати чітких гарантій дотри-мання цих абсолютно очевидних зобов'язань.

Тим не менше, ці зобов'язання були імплементовані в домовленостях під час переговорів у мінському форматі. Основними результатами мінської зустрічі стали домовленості про досягнення реального прогресу у звільненні всіх заручників; активізацію консультацій з метою закриття контрольованих незаконними збройними формуваннями ділянок українсько-російського кордону забезпечення негайного двостороннього припинення вогню та моніторингу з боку ОБСЄ за режимом незастосування зброї; проведення децентралізації влади, включаючи прийняття Закону «Про тимчасовий порядок місцевого самоуправління в окремих регіонах Донецької і Луганської областей»; прийняття закону про амністію осіб, котрі брали участь у бойових діях на боці сепаратистів і запровадження заходів з поліпшення гуманітарної ситуації на Донбасі.

Та попри те, що Україна виконала всі зобов'язання згідно із цими домовленостями, включно з прийняттям відповідних законів, Росія відповіла на це широкомасштабним вторгненням російських військ на територію Донбасу, змінивши баланс воєнної сили на цьому театрі воєнних дій на свою користь. У результаті неконтрольована Україною ділянка українсько-російського кордону збільшилась у кілька разів. Ця тенденція зайвий раз підтвердила відому аксіому **про підпорядкованість дипломатії засобам військової сили під час війни**. У цьому, власне, і полягає діалектика воєнної сили й дипломатії у війні, якої нова українська влада офіційно ніяк не хоче визнавати. І в цьому контексті можна констатувати, що помилки тимчасового уряду так і не були враховані адміністрацією Президента України П. Порошенка, а ігнорування цих помилок ще більше віддаляє час реалізації його передвиборчих зобов'язань.

Звичайно, провал мирного плану П. Порошенка за умови не підкріпленості його необхідною військовою силою матиме не лише катастрофічні наслідки для України, а й може виявитися фатальними для міжнародної спільноти. Колумніст журналу Forbes Пол Родерік Грегорі зазначає: «Невже США і Європа справді плекають надію, що якщо ослабіла Україна укладе [з Росією] мирний договір, то це покладе край мріям Путіна про реставрацію імперії? ... Хоч як прикро, Меркель і Обама, схоже, підштовхують Україну до укладення не вигідного для неї миру, який подарує Путіну навіки дестабілізовану Україну, відрізану від Євросоюзу і НАТО. І за це він поплатиться самими тільки санкціями».

«У Росії є шестирічний досвід ведення гібридних воєн, жодна з яких не закінчилася для неї поразкою». При цьому В. Путін, можливо, ставить перед собою завдання «фактичного знищення свого головного ворога, НАТО, – тієї самої організації, яка розорила СРСР і оточила Росію. Ця авантюра пов'язана з високими ризиками, та й нагорода буде величезною», пише П. Р. Грегорі¹⁷.

Очевидно, що сучасна позиція Європейського Союзу під час російської агресії в Україні мало відрізняється від політики ЄС під час до Вільнюського саміту та Євромайдану. Як і тоді, Євросоюз намагається компенсувати відсутність реальних дій резолюціями й заявами. Півмільярдне об'єднання найзаможніших держав світу продовжує уникати відповідальності за долю континенту, а також демонструє відсутність виразного спільного зовнішньополітичного курсу. Стає дедалі очевиднішим, що, попри колосальні можливості, включаючи економічну складову, Євросоюз досі не став світовим геополітичним гравцем і продовжує програвати, відступаючи без спротиву.

І мова тут не лише про геополітичне змагання за вплив на Східну Європу, яке відбувається, незалежно від того, чи готові євровичовники визнати це публічно. Ідеться про те, чи буде ЄС і надалі фактично потурати становленню нової російської імперії фашистського штибу, яка дуже скоро зможе повернути Європу до часів середньовіччя¹⁸.

Ще кілька місяців тому можна було говорити про нерозуміння євровичовниками суті російського режиму, з яким безперспективно вести переговори, якщо вони не підкріплені силою. Проте останні заяви європейських лідерів свідчать про те, що вони вже цілком усвідомлюють, що являє собою режим Путіна. Постає запитання, чому ж у такому випадку ЄС продовжує грати у нав'язану Кремлем гру, яку відомий російський політолог Лілія Шевцова влучно назвала «грою з імітації»: «Помилка Заходу в тому, що він ув'язався у гру імітації з кремлівською владою, вдавав, ніби в Росії демократія, ніби РФ у G8 – така сама демократична країна. І зробив величезну помилку, дозволивши своїм політикам, експертам і бізнесу створити на власних теренах машину для відмивання російських, українських і казахстанських кримінальних грошей»¹⁹.

¹⁷ Цит. за: Forbes. Конфлікт в Україні небезпечніший за «Ісламську державу», адже він може знищити НАТО. – <http://www.newsru.ua/press/24sep2014/ukraine.html>.

¹⁸ Там само.

Можемо припустити, що основних причин таких дії ЄС принаймні три: російські гроші, впевненість у власній безпеці, нерішучість Києва.

Десятки мільярдів євро й доларів з Росії (до речі, заплачених самими ж європейцями за нафту і газ) не так підсилюють європейську економіку (продажі до РФ насправді складають незначну частку європейського експорту), як збагачують низку європейських «експертів», радників, політиків і чиновників, у тому числі найвищого рівня. При цьому, не слід забувати, що в Росії великий бізнес, держапарат і спецслужби – єдине ціле. Навряд чи хтось ще, крім В. Путіна, знає, скільки з нинішніх лідерів європейських столиць після виходу на пенсію перейдуть на роботу в російські компанії, наслідуючи приклад колишнього канцлера Німеччини Герхарда Шредера.

Цілком очевидно, що лідери «старої» Європи переконані, що їхнім державам російська агресія не загрожує, тож вони не бажають втрачати навіть кілька відсотків свого експорту ані заради України, Грузії та Молдови, ані навіть заради країн Балтії. Щоправда, «здаючи» Польщу в 1939 р., французи і британці також були переконані, що на них гітлерівська Німеччина нападати не буде. І справа навіть не в нинішніх намірах В. Путіна, а в тому, що за умов об'єктивної зупинки зростання російської економіки його режиму постійно будуть потрібні все нові й нові зовнішні перемоги. І межа, за якою Європа зможе й надалі відсиджуватися, буде перейдена значно швидше, ніж сподіваються нині чиновники в Брюсселі, Берліні та Парижі.

Вагомою причиною для пасивності ЄС може бути й незрозуміла політика нової української влади. Якщо події в Криму ще можна було якось «списати» на неготовність до агресії, то два місяці фактичної бездіяльності на Сході та Півдні України викликають чимало запитань як щодо компетентності, так і щодо реальних намірів Києва. Навряд чи в Берліні, Парижі чи Лондоні можуть зрозуміти, як держава, у якій сукупна чисельність силовиків обчислюється сотнями тисяч, чимало з котрих пройшли службу в «гарячих точках» по всьому світу, не може нейтралізувати одну тисячу екстремістів (дані МВС²⁰), більшість із яких погано озброєна.

¹⁹ Російський політолог: Помилка Заходу в тому, що він ув'язався в гру імітації із кремлівською владою. – <http://tyzhden.ua/News/107996>.

Прагнучи додати рішучості діям Києва, Європейський парламент у Резолюції від 17 квітня 2014 р. «висловив свою повну підтримку й солідарність із урядом України, який прагне відновити владу в окупованих містах», а також нагадав українській владі, що вона «має повне право використовувати всі необхідні засоби, включаючи право на самооборону, що передбачене статтею 51 Статуту ООН»²⁰. Однак ця резолюція не дала рішучості у проведенні так званої антитерористичної операції. Сепаратисти продовжують захоплювати міста, безкарно обстрілюють українські військові літаки, захоплюють заручників (у тому числі спостерігачів ОБСЄ, співробітників СБУ), б'ють учасників мітингів за єдність України.

Російська воєнна агресія докорінним чином змінила як внутрішню ситуацію в країні, так і міжнародне середовище, в якому реалізується зовнішня політика України. Як відомо, зовнішня політика є продовженням політики внутрішньої, віддзеркаленням тих внутрішніх процесів, які відбуваються в країні, економічної та політичної системи, суспільних відносин, характерних для того чи іншого історичного періоду.

Що змінилось у країні в результаті російської воєнної агресії протягом 2014 р.?

По-перше, економічний базис країни, який є втіленням «пострадянського капіталізму», оснований на рентному характері політичної влади та приватизації економічних ресурсів, хоча й зазнав часткової ерозії, але загалом залишився незмінним.

По-друге, ключові суб'єкти політичного процесу, якими в Україні є олігархи, котрі сформувались у результаті зрощення номенклатури і криміналу, почали повільно трансформуватись у національну буржуазію.

По-третє, авторитарно-клетократичний режим В. Януковича був зруйнований, натомість почала відновлюватись парламентська демократія.

По-четверте, відбулася зміна конфігурації політичної влади в країні. Конкуренція, що точилася між олігархами за політичну владу в країні змінилася на війну за перерозподіл економічних ресурсів між старими олігархами та новою постмайданною вла-

²⁰ МВС підрахувало кількість сепаратистів і захоплених ними будівель. – <http://www.pravda.com.ua/news/2014/04/23/7023378>.

²¹ Європарламент підтримує Україну й застерігає РФ від вторгнення. – <http://www.pravda.com.ua/news/2014/04/17/7022808>.

дою, ключові позиції в якій посіли бізнесмени «другого ешелону» – ар'єргард олігархії, котрий прагне стати її авангардом.

По-п'яте, у суспільстві домінування регіональної амбівалентності змінилося на консолідацію української нації.

Російська воєнна агресія зумовила нові зовнішньополітичні тенденції, що безпосередньо впливають на векторність зовнішньої політики України.

По-перше, російська війна нівелювала дію всіх інших глобальних і регіональних впливів на українську зовнішню політику. Її основним змістом стала протидія російській воєнній агресії.

По-друге, перебуваючи у становищі буферної зони й частини пострадянського простору, Україна перетворилася на центр міжцивілізаційного протистояння та геополітичної конфронтації.

По-третє, під впливом російської війни відбулася зміна геополітичних трендів. Припинив свою дію український постколоніальний тренд і почався реальний процес виходу України зі сфери впливу Росії.

Під впливом цих внутрішніх і зовнішніх чинників змінились основні риси зовнішньої політики України.

По-перше, замість об'єкта Україна дедалі більше стає суб'єктом міжнародної політики.

По-друге, Україна відмовилася від позаблокового статусу й шукає союзницьких відносин поза межами членства в НАТО, проте такі пошуки у 2014 р. виявилися марними.

По-третє, Україна відмовилась від стратегії «балансування» і зробила вибір на користь євроінтеграційного вектора. Водночас російська воєнна агресія остаточно зруйнувала проросійський вектор України. Політика стратегічного партнерства трансформувалась у невизначені відносини, які можна охарактеризувати як стан «ні війни, ні миру».

По-четверте, прагматичний підхід у зовнішній політиці був замінений на принцип пріоритетності захисту державного суверенітету й територіальної цілісності держави.

По-п'яте, політика подвійної асиметричної інтеграції була змінена на політику європейської інтеграції.

Змінились і концептуальні підвалини зовнішньої політики України, насамперед її принципи. В українську зовнішню політику знову повернулася ідеологія, якою стала європеїзація. Одночасно під впливом російської воєнної агресії змінились і завдання української зовнішньої політики, основним серед них є:

- 1) припинення російської війни і досягнення миру;
- 2) міжнародна легітимізація демократичного політичного режиму в Україні;
- 3) просування економічних інтересів України на європейському та інших світових ринках;
- 4) модернізація країни на базі європейської моделі розвитку;
- 5) входження України в європейський цивілізаційний простір.

Разом з тим, російська воєнна агресія спричинила значні негативні наслідки, які відбиваються на зовнішній політиці України.

До них належать передусім утрата територіальної цілісності України, відновити яку в середньотерміновій перспективі буде неможливо. Крим, де вже встановлена авторитарна російська влада, на довгі роки, а можливо, й десятиліття залишиться окупованим російськими військами. Геноцид, який запроваджується місцевою російською владою в Криму стосовно українців та кримських татар зробить мешканців півострова російським гомогенно-національним населенням, що, включно з примусовим отриманням російського громадянства, унеможливить повернення Криму мирним політико-дипломатичним шляхом.

На території Донбасу, не підконтрольній українській владі, утвориться анклав з домінуючою радикальною російською ідентичністю та сприйняттям України як ворожої сторони, що буде провокувати стійкі сепаратистські та іредентистські настрої, спрямовані на приєднання цих територій до Росії або формування на терені цих анклавів «другої Росії» чи «Новоросії», що саме по собі становитиме постійну й реальну загрозу національній безпеці України.

У результаті запровадження методів гібридної війни частина Донбасу на довгі роки залишиться криміналізованим регіоном зі стійкими антиукраїнськими настроями, зруйнованою соціальною та економічною інфраструктурою та схибленою суспільною свідомістю його маргіналізованого населення. Росія становитиме основну воєнну загрозу для України, що змусить нашу країну значно збільшити витрати на оборонні потреби та мілітаризувати національну економіку, зокрема й за рахунок обмеження програм соціального розвитку. Досить важко буде надолужити втрату великої частини працездатного населення, мобілізаційних ресурсів, економічного потенціалу країни, падіння виробництва та ВВП.

Чи є адекватною відповідь з боку України та міжнародної спільноти на гібридну війну Росії? **Ні.**

Основним сценарієм з боку міжнародної спільноти, ЄС, США й НАТО є досягнення компромісу з Росією та замороження конфлікту на Донбасі. Проте такий конфлікт ані Україна, ані ЄС не в змозі заморозити. По-перше, подібний сценарій не задовольняє ні Росію, ні Україну, оскільки жодна зі сторін неспроможна реалізувати свої інтереси. За такого сценарію Україна втрачає свою територіальну цілісність, суверенітет над Кримом і Донбасом, значну частину промислово-економічного потенціалу (близько 20%), 12% території і 7 млн населення. Вона втрачає понад 400 км свого державного кордону суходолом, не враховуючи морського кордону, і замість цього отримує внутрішню нестабільність і постійну зовнішню загрозу. Така ситуація змусить Україну залишитися в «сірій зоні» та у сфері російського домінування й постійної воєнної загрози з боку Росії. Надалі така ситуація призведе до фактичної руйнації української державності.

Росії такий сценарій замороженого конфлікту на Донбасі дає шанс реалізувати локальні інтереси, але не дає змоги досягти цілей гібридної війни на регіональному (східноєвропейському) і глобальному рівнях. А це означатиме програш Росії в глобальному протистоянні із Заходом і повторення дезінтеграційних процесів часів розпаду СРСР і деградації політичного режиму в Росії.

Для ЄС і США замороження конфлікту видається єдино можливим способом уникнути конфронтації з Росією та повернутися до старої формули стратегічного партнерства з нею. Проте заморожений конфлікт на Донбасі не знімає глобального міжцивілізаційного геополітичного протиріччя між Росією та Заходом. Якщо навіть конфлікт на Донбасі на деякий час вдасться заморозити, він виникне в іншій частині на лінії протистояння між Росією та Заходом. Таким місцем може бути Молдова, країни Балтії чи навіть Греція. Конфронтація неминуче виникне на інших стратегічних напрямках.

По-друге, гібридна війна як особлива форма асиметричного конфлікту має дещо іншу природу, ніж типові конвенційні конфлікти, які були характерними для кінця XX ст. чи початку XXI ст. Гібридна війна не має чітких меж як свого початку, так і кінця, оскільки вона являє собою комбінацію як зовнішнього (міждержавного), так і внутрішнього конфлікту. У такій ситуації гібридна війна може перетікати в гібридний мир і, навпаки, коли мир є нетривким, а війна – мінливою. Стабільною в такій комбінації війни й миру є лише ситуація хаосу. Гібридна війна відбу-

вається в багатьох сферах. Це означає, що встановлення миру чи досягнення консенсусу в одній сфері переведе конфронтацію в іншу сферу, що також унеможливило остаточне розв'язання конфлікту. Головним об'єктом російської гібридної війни є цінності, з приводу яких досягти компромісу практично неможливо, а значить, такі конфлікти не піддаються врегулюванню. Традиційні стратегії миротворчої діяльності, до яких удаються ООН, НАТО, ЄС та ОБСЄ, в умовах гібридної війни є неефективними.

Виходом із цієї ситуації є зміна стратегії дій України та міжнародного співтовариства з протидії політиці Росії. Стратегія, котра застосовується ЄС, США та Україною, не зможе бути ефективною, оскільки вона спрямована на повернення Росії в умови постбіполярного миру та збереження її існуючого місця, відведеного їй у структурі постбіполярної системи міжнародних відносин. Неадекватність старої стратегії існуючій реальності призвела до підміни понять у сприйнятті цієї міжнародної ситуації, коли російська війна подається як суто «українська криза».

Така підміна понять переводить дії України у сферу віртуального світу, де дії російських військ ми сприймаємо за фантомні терористичні війська ДНР і ЛНР, а саму війну називаємо «анти-терористичною операцією». Таким чином, як Україна, так і міжнародне співтовариство обрали хибну стратегію, в основу якої покладені міжнародні механізми врегулювання внутрішніх конфліктів, а не механізми відсічі відкритій воєнній агресії. Вираженням такого хибного підходу став принцип: «воєнний конфлікт на Донбасі воєнного вирішення немає», який дуже широко експлуатується українською владою. На цю популістську тезу ведеться все міжнародне співтовариство.

Такий стан неадекватного сприйняття реальності гібридної війни породжує низку міфів і стереотипів як на урядовому так і на міжнародному рівнях, що значно ускладнює завдання протидії засобам ведення такої війни агресором.

Перший міф – «війни немає, а є тероризм на Донбасі». Тобто нав'язується хибне сприйняття реальності, коли Україна має справу не з російським воєнним агресором, а з терористами, які проводять терористичну діяльність на Донбасі. Таким чином, береться до уваги лише один з елементів гібридної війни – терористичні дії, й на інші компоненти цієї війни увага не звертається. Відповідно до такого сприйняття, воєнно-політичне керівництво замість організації оборони країни та надання відсічі агресії

запроваджує антитерористичну операцію (АТО) й робить вигляд, що бореться з терористами. Очевидно, що така фабула була покликана залучити на допомогу міжнародне співтовариство, оскільки боротьба з тероризмом останні п'ятнадцять років вважалась основною загрозою міжнародній безпеці.

Далі за логікою виходить: якщо війни немає, то немає й агресора. Така логіка дає Росії можливість позиціонувати себе не як агресора чи воюючу сторону, а як посередника чи країну, яка не має жодного стосунку до цієї війни, представляти цю війну як внутрішній конфлікт в Україні. Якщо немає агресора, то немає й жертви агресії. А якщо немає жертви агресії, то немає і юридичних підстав для того, щоб надавати Україні воєнну допомогу з боку міжнародного співтовариства.

Другий міф – «ми не маємо ворогів» або «жодну з країн ми не сприймаємо як ворога». Цей міф зумовлений нездатністю правильно ідентифікувати супротивника в гібридній війні. «Хто ворог і проти кого ми воюємо?». Питання визнання ворога є першочерговим в оцінюванні війни. На офіційному рівні Україна не визнає Росію ворогом, адже якщо ми це визнаємо, то виходить, що остання нібито розв'язала проти нас широкомасштабну війну. Виходячи із цього, нам зручніше вважати ворогом терористичні організації «ЛНР» та «ДНР», з якими ми ведемо переговори й укладаємо двосторонні і тристоронні угоди. Насправді ж ворогом України є Росія, і буде ним ще довго, адже сама вона в цій війні хоче знищити Україну як незалежну й суверенну державу та українців як націю. Кого Росія вважає своїм ворогом у цій війні? Як не дивно, не Україну як територію, яку вона іменує «Новоросією», вважаючи цю територію своєю «исконно русскою землею», а українську державу; не населення України, яке в Росії вважають «малоросами» – частиною «русского мира», а українську націю. Для Росії головним ворогом у цій гібридній війні є європейська цивілізація з її демократичними цінностями, ідеологією, культурою та демократичною незалежною системою.

Отже, Україна має закликати Європу й Захід не лише посилити економічні санкції проти Росії, а й формувати міжнародну антипутінську коаліцію. Лише в такому разі можна ефективно протистояти російській гібридній війні.

Третій міф – «розв'язати конфлікт з Росією можна виключно політико-дипломатичним шляхом». Проте насправді цей конфлікт не може бути вирішений виключно дипломатичними засоба-

ми, оскільки в будь-якій війні вирішальна роль належить воєнним засобам – збройними силами, а дипломатія в цих умовах відіграє допоміжну роль. Вона лише закріплює ті здобутки, які досягаються воєнними засобами. Для відсічі російській воєнній агресії потрібно застосовувати цілий комплекс заходів, які поєднують у собі як «жорстку», так і «м'яку» силу. Цього потребує сама природа гібридної війни.

Четвертий міф – «нову систему європейської безпеки неможливо побудувати без участі Росії». Нова система європейської безпеки може бути побудована тільки після завдання Росії нищівної поразки в гібридній війні, яку вона розв'язала проти України. Європейська історія показує, що системи європейської безпеки утворювалися тільки після закінчення війн. Так, вестфальська система склалася після закінчення 30-літньої війни та підписання в 1648 р. Вестфальського мирного договору, віденська система – після розгрому Наполеона, версальсько-вашингтонська система – після розгрому Німеччини й закінчення Першої світової війни, ялтинсько-потсдамська система – після закінчення Другої світової війни. Очевидно, що нова система безпеки в Європі має утворитися після розгрому путінської Росії та укладання нового міжнародного договору.

Завдяки такій підміні понять і Україна, і міжнародна спільнота діють у рамках заданої В. Путіним парадигми гібридної війни, яка дає Росії змогу уникати відповідальності за агресію.

§ 2. Міжнародні та національно-правові аспекти протидії російській агресії

Збройна агресія Російської Федерації проти України породила великий комплекс правових проблем, від належного розв'язання яких також залежить ефективність захисту життєво важливих національних інтересів нашої держави в юридичній площині. Насамперед велике практичне значення має встановлення точної дати початку російської агресії, її правильна та обґрунтована кваліфікація з погляду сучасного міжнародного права.

Збройна агресія Російської Федерації проти України розпочалася 20 лютого 2014 р., коли всупереч міжнародно-правовим зобов'язанням Росії були зафіксовані перші випадки порушення її збройними силами порядку перетину державного кордону України в районі Керченської протоки та використання підрозділів збройних сил РФ, розташованих у Криму відповідно до Угоди між Україною та Російською Федерацією «Про статус та умови перебування Чорноморського Флоту Російської Федерації на території України» від 28 травня 1997 р., для блокування українських військових частин.

Саме ці операції збройних сил Російської Федерації поклали початок окупації та анексії частини території України – Автономної Республіки Крим. Напередодні в Криму діяли офіцери спецназу Головного розвідуправління Генштабу ЗС РФ, які формували із числа місцевих жителів підрозділи найманців. Однак активне їх використання для воєнної окупації Криму розпочалося 20 лютого 2014 р. Про це переконливо свідчить комплексний аналіз доповідей і звітів Прикордонної служби України та вивчення інформації Служби безпеки України, а також факт запровадження в Російській Федерації медалі «За повернення Криму», на якій викарбовано дату 20 лютого 2014 р.

Як свідчать зроблені пізніше заяви В. Путіна та інших російських посадовців, у цей день розпочалася активна фаза встановлення контролю над Кримом спецназом та підрозділами збройних сил Російської Федерації. Відповідно, в документах Верховної Ради України датою початку збройної агресії Російської Федерації визначене 20 лютого 2014 р. Уперше ця дата була зафіксована в заяві Верховної Ради України «Про визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та представниками терористичних організацій “ДНР” та “ЛНР”, які призвели до особливо тяжких наслідків та масових убивств українських громадян». Заява була схвалена Постановою Верховної Ради № 145-VIII від 4 лютого 2015 р.

У схваленій Постановою Верховної Ради України № 237-VIII від 21 квітня 2015 р. Заявою «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» 20 лютого 2014 р. також було визначене як дата початку збройного нападу Росії на Україну.

У вересні 2015 р. до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» було внесене доповнення, яке визначило датою початку тимчасової окупації 20 лютого 2014 р. Водночас зі статті 12 Закону України «Про створення вільної економічної зони “Крим” та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» були вилучені одіозні та юридично некоректні положення, які прив’язували фіксацію дати початку тимчасової окупації Автономної республіки Крим не до її факту, а до ухвалення Резолюції № 68/262 Генеральної Асамблеї ООН від 27 березня 2014 р. «Територіальна цілісність України»²².

Таким чином, з погляду фактів і права визначеною критичною датою відліку часу виникнення відповідальності Російської Федерації за наслідки її збройної агресії проти України є 20 лютого 2014 р.

Проникнення збройних формувань Російської Федерації на територію України відбулося без оголошення війни. Їхній особливий склад на початковій стадії не мав розпізнавальних знаків і координував свої дії з іррегулярними підрозділами найманців

²² Закон України № 2954 «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення дати початку тимчасової окупації» від 15 вересня 2015 р.

із числа місцевих мешканців, озброєних і керованих російськими спецслужбами.

Відповідно до преамбули статті 3 Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. «Визначення агресії», будь-яка дія, що кваліфікується відповідно до цієї статті як агресія, є актом агресії, незалежно від того, чи мало місце формальне оголошення війни, чи ні. Водночас пункт «д» цієї статті встановив, що «засилання державою або від імені держави озброєних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, мають кваліфікуватися як акти агресії».

Приховане й комбіноване використання Російською Федерацією найманців та своїх збройних сил також не має юридичного значення, не може і не повинне заважати кваліфікації вчиненого неспровокованого збройного нападу Росії на Україну як акту агресії відповідно до загальновизнаних положень сучасного міжнародного права. Підступні методи²³, до яких удалося путінське керівництво для маскування початку збройного нападу на Україну, свідчать про його моральну ницість, а не про відсутність факту агресії та є обставиною, яка обтяжує вину Російської Федерації як держави-агресора.

Російська Федерація першою застосувала проти України свої збройні сили, тобто вчинила акт неспровокованої агресії. Елемент першості застосування збройних сил однієї держави проти іншої є найсуттєвішою первинною ознакою злочину агресії. Стаття 2 Резолюції 3314 (XXIX) встановила: «Застосування збройної сили державою першою на порушення Статуту ООН є *prima facie* і свідченням акту агресії...»

Відповідно до сучасного міжнародного права, застосування державою першою її збройних сил проти іншої держави за жодних обставин не може вважатися виправданим і легітимним. Стаття 5 Резолюції 3314 (XXIX) проголошує: «Жодні міркування будь-якого характеру не можуть слугувати виправданням агресії». У світлі викладеного не витримують жодної критики намагання президента Росії В. Путіна та Федеральних зборів Держдуми

²³ Серед таких методів – задіяння спецназу та особового складу підрозділів і військової техніки регулярних збройних сил РФ без розпізнавальних знаків, використання жінок і дітей як «живого щита» для атакування військових об'єктів, фінансування та озброєння найманців тощо.

Росії²⁴ виправдати російську агресію проти України необхідністю усунення загрози життю громадян Росії, їх співвітчизників та особового складу збройних сил РФ на території України. Тим більше, що жодної такої загрози насправді не існувало²⁵.

Водночас постійний представник Російської Федерації в Раді Безпеки ООН у своєму виступі на її екстреному засіданні 3 березня 2014 р. намагався виправдати введення російських збройних сил на територію України, посиляючись на звернення екс-президента В. Януковича. Таке звернення аж ніяк не може бути юридичною підставою для обґрунтування правомірності збройного нападу РФ на Україну, оскільки, відповідно до пункту 23 статті 85 Конституції України, рішення про допуск підрозділів збройних сил інших держав на її територію ухвалює не Президент, а Верховна Рада. Крім того, В. Янукович, з огляду на скоєні ним злочини і втечу з України, Постановою Верховної Ради № 757-VII від 25 лютого 2014 р. був відсторонений від виконання функцій Президента, не мав права і фактично не міг діяти як Президент.

Використання офіційним представником Росії нелегітимного звернення екс-президента України лише засвідчило визнання того факту, що Російська Федерація першою застосувала проти сусіда свої збройні сили, тобто вчинила акт неспровокованої агресії. Нова влада України, висловивши емоційні протести проти неправомірних силових дій Російської Федерації, вчинених проти України в лютому – березні 2014 р., певний час утримувалася

²⁴ «У зв'язку з екстраординарною ситуацією, що склалася на Україні, загрозою для життя громадян Російської Федерації, наших співвітчизників, особового складу військового контингенту Збройних Сил Російської Федерації, дислокованого на території України (республіка Крим) на підставі пункту 2 частини 1 статті 102 Конституції Російської Федерації, вношу звернення про використання збройних сил Російської Федерації на території України до нормалізації суспільно-політичної обстановки в цій країні», – ішлося у поданні В. Путіна до Федеральних зборів Держдуми РФ від 1 березня 2014 р. Того самого дня Федеральні збори Держдуми РФ задовольнили звернення В. Путіна, ухваливши постанову № 48-СФ, у якій повторювалися загадані в цьому зверненні мотиви для використання збройних сил РФ на території України.

²⁵ У резолюції Європейського парламенту від 16 квітня 2014 р. підкреслювалося, що варті довіри міжнародні моніторингові інститути таких організацій як ООН, ОБСЄ та РЄ не підтвердили надходження з України повідомлень про будь-які напади, залякування або дискримінацію стосовно російських громадян.

від однозначного оцінювання їх як актів збройної агресії та не виявляла послідовності й рішучості в негайному й системному запровадженні санкцій проти Російської Федерації як держави-агресора.

У постановах Верховної Ради України, які передували відторгненню Криму від України, йшлося про неприпустимість «військового втручання» та висувалися вимоги до Російської Федерації щодо «повернення військовослужбовці Чорноморського флоту РФ у місця їхньої постійної дислокації» та «виведення інших військових формувань з території України»²⁶.

Після анексії Криму Росією Верховна Рада України 20 березня 2014 р. ухвалила Декларацію «Про боротьбу за звільнення України», в якій зазначалося, що «Український народ ніколи не визнає анексію невіддільної частини своєї території – Автономної Республіки Крим, захопленої Росією з брутальним порушенням фундаментальних норм міжнародного права та загально визнаних принципів співжиття держави».

Міністерство закордонних справ України в нотах, адресованих Міністерству закордонних справ Російської Федерації, характеризувало постанову Федеральних зборів Держдуми Росії від 1 березня 2014 р. як «таку, що суперечить звичаєвій і конвенційній нормі міжнародного права, яка забороняє збройне втручання або всі інші форми втручання у внутрішні справи», засуджувало та кваліфікувало агресивні напади збройних сил Росії на розташовані в Криму військові частини та кораблі Військово-морського флоту України як «військову інтервенцію»²⁷. Починаючи з квітня 2014 р. МЗС України однозначно кваліфікує дії Російської Федерації як тривалі, систематичні й зухвалі акти збройної агресії проти України²⁸.

Верховна Рада України 15 квітня 2014 р. ухвалила Закон № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України», статті 2 і 3 якого встановили,

²⁶ Див.: Постанова Верховної Ради України № 844-VII від 2 березня 2014 р. та Постанова № 847 від 4 березня 2014 р.

²⁷ Див., наприклад, Ноту № 610/22-123/1-746 11 березня 2014 р.; Ноту № 610/22-123/1-857 від 18 березня 2014 р.; Ноту № 610/22-123/1-917 від 25 березня 2014 р.

²⁸ Див., наприклад, Ноту № 610/22-123/1-1017 від 2 квітня 2014 р.; Ноту № 610/22-110/1-932 від 7 серпня 2014 р.; Ноту № 610/22-110/1-959 від 11 серпня 2014 р.; Ноту № 610/22-110/1-972 від 12 серпня 2014 р.

що тимчасова окупація території Автономної Республіки Крим є наслідком збройної агресії Російської Федерації²⁹. У заяві Верховної Ради України № 1217-VII «Про ініціативу міжнародних переговорів щодо деескалації ситуації навколо України» від 16 квітня 2014 р. було підтверджене «невизнання факту анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією, яка сталася внаслідок неспровокованої російської агресії проти України та незаконної окупації Кримського півострова агресором»³⁰.

Подальшим розширенням агресії проти України МЗС України в загальній формі окреслило правову позицію української держави стосовно збройної агресії Російської Федерації проти України та її наслідків. У Ноті № 610/22-110-2095 від 2 серпня 2014 р. основні елементи цієї позиції були визначені так:

«Агресія Росії проти України – тяжкий злочин проти міжнародного миру та безпеки й тягне за собою міжнародно-правову відповідальність Росії та індивідуальну кримінальну відповідальність винних у його скоєнні осіб. Міністерство закордонних справ України рішуче вимагає від Російської Федерації негайно припинити міжнародно-протиправні діяння, зокрема вторгнення Збройних Сил Росії, у тому числі і важкої військової техніки, на територію України, здійснити виведення всіх збройних сил Росії з території України, припинити регулярні обстріли території України, порушення повітряного простору та сухопутного кордону України з Росії, постачання зброї та військової техніки бойовикам-найманцям.

Українська сторона вимагає відвести підрозділи збройних сил Росії від державного кордону України з Росією, забезпечити належний прикордонний режим на прилеглий до українсько-російського державного кордону території Російської Федерації, розслідувати всі злочини, здійснені з території Росії, про які вказано у цій та попередніх нотах Української Сторони, та покарати винних. Міністерство закордонних справ України вимагає надати Українській Стороні належні запевнення та гарантії неповторення згаданої вище міжнародно-протиправної діяльності. Міністерство закордонних справ України вимагає від Російської Сторони здійснити повне відшкодування шкоди, завданої внаслідок міжнародно-протиправних дій російської Федерації».

²⁹ Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 26. – Ст. 892.

³⁰ Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 22. – Ст. 866.

У подальшому правова позиція України в питанні збройної агресії Російської Федерації була детально окреслена в Постанові Верховної Ради України № 129-VIII «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором» від 27 січня 2015 р. та Постанові Верховної Ради України за № 337-VIII «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» від 21 квітня 2015 р. Крім того, 4 лютого 2015 р. Верховна Рада України ухвалила Постанову № 145-VIII «Про заяву Верховної Ради України “Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками територіальних організацій “ДНР” та “ЛНР”, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян».

У схвалених цими постановами зверненні і заявах було сформульоване концептуальне підґрунтя для вироблення консолідованої претензії Української держави, котра зазнала збройної агресії, до Російської Федерації як держави, що вчинила збройну агресію. Відповідно до статті 51 Статуту ООН, Україна як держава, яка зазнала збройного нападу, мала право дати негайну збройну відповідь державі-агресору. На жаль, збройний опір російській агресії розпочався лише після того, як виконувач обов'язків Президента України О. Турчинов підписав Указ № 405/2014 від 14 квітня 2014 р. про здійснення антитерористичної операції на Сході України із залученням Збройних Сил України³¹.

Правовою підставою здійснення антитерористичної операції став Закон України № 638-IV «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р.³² Однак на момент ухвалення Указу Україна зазнала не спорадичної терористичної атаки, а була об'єктом спланованої та широкомасштабної збройної агресії. З огляду на це правовою підставою збройної відсічі Російській Федерації як державі-агресору мала би слугувати стаття 51 Статуту ООН

³¹ Указом вводилося в дію рішення Ради національної безпеки і оборони від 13 квітня 2014 р. «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України».

³² Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.

та Закон України № 1932-ХІІ «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р.³³ Тим більше, що стаття 1 цього Закону фіксує, відповідно до міжнародного права, визначення поняття збройної агресії, під яке підпадають усі складники агресивних дій Росії проти України, а стаття 4 «Відсіч збройній агресії проти України» передбачає: «У разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну Президент України приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію, введення воєнного стану в Україні або окремих їх місцевостях, застосування Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, подає його Верховній Раді на схвалення чи затвердження, а також вносить до Верховної Ради країни подання про оголошення стану війни».

Петро Порошенко, обраний Президентом України 25 травня 2014 р., не скористався всіма своїми повноваженнями й не забезпечив переведення збройного опору України російській агресії з режиму антитерористичної операції в режим відсічі збройній агресії Російської Федерації відповідно до пунктів 1, 17, 20 статті 106 Конституції України і статті 4 Закону України «Про оборону України» та Закону України № 1647-ІІІ «Про правовий режим воєнного стану» від 6 квітня 2000 р.

Відповідно до згаданих законів, запровадження воєнного стану передбачає повномасштабне використання Збройних Сил України для відсічі агресії, запровадження спеціального порядку взаємодії між військовими командуванням та органами виконавчої влади й місцевого самоврядування, переведення економіки на воєнні рейки, використання для потреб армії і фронту всіх ресурсів держави, а в разі необхідності юридичних та фізичних осіб, введення певних обмежень, покликаних забезпечувати громадський порядок та безпеку громадян і запобігати діяльності, яка шкодить воєнним зусиллям держави і деморалізує суспільство.

Публічно не пояснивши своєї позиції, Президент України П. Порошенко не наважився запровадити воєнний стан. Аргументи, які лунали з вуст його найближчого оточення, вельми непереконливі, а деякі з них – на кшталт побоювань узурпації влади військовими, неможливості одержання кредитів і військово-технічної допомоги з-за кордону – просто вводили громадськість в оману.

³³ Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст. 106.

Утім, у різний час і різними органами України були ухвалені десятки нормативних актів, які фактично запровадили военний стан. До таких актів слід віднести передусім численні Укази Президента України про часткову мобілізацію; Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про боротьбу з тероризмом” щодо превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності на строк понад 72 години» від 12 серпня 2014 р.; Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану та у районі проведення антитерористичної операції» від 2 серпня 2014 р.; Закон України № 141-VIII «Про військово-цивільні адміністрації» від 3 лютого 2015 р.; Указ Президента України № 133/2015 від 12 березня 2015 р., яким був створений Воєнний кабінет Ради національної безпеки та оборони України як робочий орган РНБО; Постанову Верховної Ради України № 2574 «Про затвердження Заяви Верховної Ради України “Про відступ України від окремих зобов’язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод”» від 20 травня 2015 р.

У свою чергу, Кабінет Міністрів України не вжив належних заходів швидкого й системного застосування проти Росії як держави-агресора санкцій, пояснюючи свою позицію відсутністю відповідного національного закону. Таке положення не витримує жодної критики, оскільки за міжнародним правом держава, яка зазнала збройної агресії, має цілковите право негайно вжити проти держави-агресора будь-які санкційні заходи, незалежно від наявності чи відсутності національного законодавства із цього питання.

За відсутності чіткої позиції керівництва держави в питанні запровадження воєнного стану та застосування міжнародно-правових санкцій проти Російської Федерації, Верховна Рада України лише 12 серпня 2014 р., тобто майже через шість місяців після початку збройної агресії Росії, ухвалила одіозний Закон «Про створення вільної економічної зони “Крим” та особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України». Таким чином, замість запровадження економічної блокади загарбаної Росією території, було створено нормативну базу для зміцнення окупаційної влади.

Ініційований Кабінетом Міністрів України Закон № 4553 «Про санкції» був ухвалений Верховною Радою України 14 серпня 2014 р. Однак його застосування проти Російської Федерації розпочалося більш ніж через рік, коли Рада Національної безпеки і оборони України 2 вересня 2015 р. схвалила Рішення «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»³⁴. Передбачені цим рішенням санкції стосуються лише фізичних та юридичних осіб Російської Федерації.

Через недоліки Закону «Про санкції» ні Кабінет Міністрів України, ні Рада національної безпеки і оборони України не мають права ухвалювати рішення про запровадження секторальних санкцій. Таке право безпідставно віднесене до компетенції Верховної Ради України, що практично унеможлиблює оперативне застосування санкцій проти держави-правопорушника. Закон «Про санкції», ігноруючи норми права міжнародних договорів, не передбачає можливості розірвання чи зупинення частково чи повністю міжнародних договорів з державою-агресором. Унаслідок цього тривалий час залишалися чинними й виконувалися навіть договори між Україною та Російською Федерацією про військово-технічне співробітництво, а також чинним залишається Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ, за яким Росія є й досі стратегічним партнером України.

Відмова Президента України запровадити воєнний стан шляхом ухвалення спеціального нормативного акта, передбаченого Конституцією і законами України, і зволікання Кабінету Міністрів України та Ради Національної безпеки і оборони України із застосуванням проти Росії санкційних законів викликали вельми негативні для держави наслідки.

По-перше, це не дало можливості в максимально короткі терміни й максимальною мірою мобілізувати весь потенціал, інститути й ресурси держави, суспільства та громадян на відсіч агресії;

по-друге, заохотили Російську Федерацію до розширення агресії на Сході України, що призвело до значних територіальних, людських втрат і страждань;

по-третє, позбавили органи державної влади можливості швидкого та оперативного застосування на всій території України

³⁴ Рішення було введено в дію Указом Президента України № 549/2015 від 16 вересня 2015 р.

рішучих заходів боротьби з активністю російського агресора, діяльністю «п'ятої» колони Росії та поширенню в Україні ворожої пропаганди;

по-четверте, викликали сумніви в партнерів України щодо доцільності постачання озброєнь для її Збройних Сил;

по-п'яте, слугували аргументом проти запровадження суворішних санкцій проти Росії з боку міжнародного співтовариства;

по-шосте, створили сприятливий ґрунт для поширення у світі ключової тези російської пропаганди, відповідно до якої в країні відбувається внутрішньополітичний конфлікт, породжений каральними операціями київської «хунти» проти захисників прав російськомовного населення Донеччини та Луганщини.

Непослідовність найвищого керівництва держави при визначенні правового режиму боротьби з російською агресією зумовила використання в офіційних заявах і документах евфемізмів на кшталт «терористична діяльність бойовиків», «антитерористична операція», «учасники АТО», «зона АТО» тощо для означення таких реальних явищ, як «збройна агресія Росії проти України», «самооборона від збройної агресії Росії», «учасники бойових дій», «театр воєнних дій» тощо. Такий софістичний підхід дезорієнтує українське суспільство і світову спільноту, підриває правову позицію української держави в питанні притягнення до відповідальності держави-агресора.

В умовах офіційного заперечення керівництвом Російської Федерації участі її збройних сил в агресії проти України та відмови МЗС РФ використати можливості Міжнародного суду ООН для встановлення фактів, пов'язаних зі збройним нападом на Україну, надзвичайно важливого практичного значення набуває формування її правової позиції та питання відсічі збройній агресії Російської Федерації та ліквідації її наслідків на національному рівні.

Окремі елементи правової позиції України у згаданому питанні дотепер були зафіксовані в численних нормативних актах, зокрема в законах, постановах і заявах Верховної Ради України, в указах і розпорядженнях Президента України, постановах та рішеннях Кабінету Міністрів України, у численних дипломатичних нотах і заявах МЗС України, у матеріалах та документах Генеральної Прокуратури, Міністерства юстиції, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Міністерства фінансів, Міністерства економічного розвитку, Фонду державного майна, Міністерства культури та інших відомств.

Згадані нормативні акти, документи і матеріали ухвалювалися, складалися й копіїлювалися численними органами різних гілок влади, в різний час, за різних обставин і мають різний правовий статус. Отже, сьогодні існує нагальна потреба розробки узагальненої правової позиції України, яка має стати підґрунтям для вироблення єдиної консолідованої претензії, котру Україна як держава, що зазнала збройної агресії, має формально пред'явити Російській Федерації як державі агресору.

Насамперед слід належним чином оформити доказову базу, яка підтверджує вчинення акту агресії проти України збройними силами Російської Федерації, свідчить про розмір завданої Україні шкоди та масштаби порушення прав людини, воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Інакше кажучи, необхідно здійснити масштабну роботу, спрямовану на визначення обсягу матеріальної та нематеріальної відповідальності Російської Федерації як держави-агресора. Водночас необхідно вдосконалити нормативну базу й механізм запровадження проти Російської Федерації як держави-агресора системних санкційних заходів. Аналіз змісту чинних санкційних нормативних актів свідчить, що вони належним чином не узгоджені один з одним, фрагментарні і стосуються далеко не всіх аспектів ситуації, породженої агресією Російської Федерації проти України. Саме тому застосування Україною санкційних заходів проти Російської Федерації як держави-агресора та ухвалення нормативних актів, покликаних забезпечити протидію російській агресії та ліквідацію її наслідків, залишається спорадичним, розтягнутим у часі і не інституалізованим належним чином.

З огляду на викладене, існує нагальна потреба у створення спеціалізованої координуючої державної структури, відповідальної за правовий вимір протидії та ліквідації наслідків агресії, з віднесенням до її компетенції таких основних питань:

- координація роботи центральних органів виконавчої влади України зі збирання, аналізу та узагальнення юридичних доказів вчинення акту агресії проти України;
- удосконалення та розширення нормативної бази реалізації міжнародно-правової відповідальності Російської Федерації як держави-агресора шляхом внесення змін і доповнень до ухвалених постанов Кабміну України та законів України, а також розроблення нових рамкових законів «Про відшкодування шкоди, заподіяної Україні агресією Російської Федерації» та «Про

кримінальне покарання фізичних осіб за злочин агресії, злочини проти людяності та воєнні злочини, скоєні під час агресії РФ проти України»;

- здійснення координації та методичного забезпечення діяльності органів виконавчої влади з відшкодування збитків, заподіяваних Україні, її суб'єктам господарювання та громадянам унаслідок вчинення акту агресії, зокрема за допомогою звернення до судів України, Європейського суду з прав людини, міжнародних судових органів, судових органів іноземних держав;

- розробка пропозицій щодо санкцій проти Російської Федерації як держави-агресора в рамках відповідних міжнародних організацій та координація заходів, спрямованих на практичну реалізацію таких пропозицій;

- взаємодія з правоохоронними органами з метою та в рамках порушення кримінальних проваджень проти фізичних та юридичних осіб у зв'язку зі вчиненням злочину агресії та заподіяною внаслідок цього шкодою;

- координація заходів з метою використання національних і міжнародних судових органів для притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, винних у плануванні та вчиненні злочину агресії та пов'язаних із цим злочинах;

- підготовка пропозицій щодо заходів з метою відновлення державного суверенітету України над її тимчасово окупованими територіями;

- підготовка пропозицій щодо заходів у відповідь на недружні дії РФ у сфері економічних відносин та у двосторонніх торговельних відносинах, інші недружні дії РФ, не пов'язані або пов'язані опосередковано з агресією проти України, як у сфері двосторонніх відносин, так і в рамках відповідних міжнародних економічних організацій, координація заходів, спрямованих на практичну реалізацію таких пропозицій;

- забезпечення міжвідомчої координації та взаємодії з міжнародними організаціями з метою протидії антиукраїнській пропаганді РФ та формування позитивного образу України в міжнародному інформаційному просторі.

Виконання зазначених функцій можна було би покласти на спеціально створений координаційний орган у рамках РНБО або на окрему структуру, підпорядковану безпосередньо Президенту України або Прем'єр-міністру України. Однак у будь-якому разі діяльність такого органу має бути підпорядкована виконанню

головного завдання – підготовці консолідованої претензії України як держави, котра постраждала від агресії, до Російської Федерації як держави-агресора, та пропозиції стосовно заходів для реалізації міжнародно-правової відповідальності Росії на національному та міжнародному рівнях.

При формуванні правової позиції України в питанні відсічі збройній агресії Російської Федерації та ліквідації її наслідків слід виходити з таких позицій.

По-перше, збройна агресія України проти Росії здійснюється не вперше і завжди була складовою тотальної війни, яку Росія протягом віків веде проти України, остаточною метою якої є тотальне знищення українства як явища, а країни – як окремішньої національної одиниці, незалежного суб'єкта міжнародного права та геополітичної реальності.

По-друге, і фактично, і юридично збройна агресія РФ проти України може вважатися припиненою лише тоді, коли український суверенітет буде відновлений над усіма окупованими та анексованими територіями і коли відбудеться відшкодування всієї заподіяної Україні шкоди.

По-третє, поки триває збройна агресія РФ проти України регулювання українсько-російських відносин має відбуватися відповідно до міжнародно-правових норм, чинних в умовах війни, а не в умовах миру. Це стосується насамперед застосування щодо РФ міжнародно-правових санкцій.

По-четверте, здійснення Україною відсічі збройній агресії РФ слід однозначно трактувати не як антитерористичну акцію, а як індивідуальну самооборону від агресії, відповідно до статті 51 Статуту ООН.

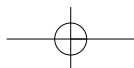
По-п'яте, реалізуючи своє право на самозахист від агресії, Україна не прагне до воєнної перемоги над Росією, а лише до відновлення своєї територіальної цілісності, поваги до свого права вільно обирати курс цивілізаційного розвитку та визначати способи захисту своєї національної безпеки.

По-шосте, будь-які поступки РФ, які порушують територіальну цілісність України, підривають її конституційний лад і національну безпеку, є неприпустимими.

По-сьоме, дипломатичні зусилля Української держави мають доповнювати її збройний опір російській агресії, а не підміняти або замінити такий опір.

РОЗДІЛ III

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

§ 1. Контекст відносин Україна – ЄС в умовах російської загрози європейській безпеці

Найважливіші зрушення та зміни зовнішньополітичного характеру у 2014 р. розвивалися в площині відносин України з Європейським Союзом – як єдиним актором, так і його окремими членами, – зі Сполученими Штатами Америки та Російською Федерацією. Всі ці три вектори були як ніколи раніше тісно переплетені та взаємопов’язані, а зміни на одному із «фронтів» резонували новим порядком денним на іншому.

У 2013 р. в українському суспільстві, політикумі, бізнес-середовищі фактично сформувався консенсус стосовно європейського майбутнього країни. Кількість прибічників європейської інтеграції в Україні неухильно зростала. Політична й бізнесова еліти країни, представники різних соціальних груп пов’язували з рухом до Європи своє головне сподівання – очікування модернізації країни. За даними провідних соціологічних служб України, напередодні Вільнюського саміту, де очікувалося підписання Угоди про асоціацію та створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, частка прихильників євроінтеграції складала більше половини опитаних громадян.

Після невідписання Угоди у Вільнюсі українці стали ще більш зацікавленими в євроінтеграції: 60% громадян вважали орієнтацію на ЄС та асоціацію з ним основною умовою поліпшення ситуації у країні, у той час як на Росію орієнтувалися лише 40%¹. Це тим більше показово, що при виборі між орієнтаціями на Європу та Росію протягом останніх дванадцяти років фіксувалося стабільне співвідношення 55% на користь Росії та 45% – на користь Європейського Союзу.

¹ Опитування: Українці стали більш зорієнтованими на ЄС після саміту у Вільнюсі, 2013. – <http://tyzhden.ua/News/96462>.

Наприкінці 2013 р. саме внаслідок відмови українського керівництва від європейського майбутнього та курсу на європейську інтеграцію в Україні розпочалися масові протести під знаковою назвою «Євромайдан». Ціною сотні людських життів після втечі В. Януковича і зміни влади Україна повернулася до курсу на європейську інтеграцію. Нові реалії як на міжнародному, так і на внутрішньополітичному полі визначили новий рівень відносин України та ЄС у 2014 р.

Ключовою подією в зовнішній політиці стало підписання Угоди про асоціацію Україна – ЄС та її синхронна ратифікація 16 вересня 2014 р. Європарламентом і Верховною Радою України. Уже 17 вересня Уряд України ухвалив План імплементації Угоди про асоціацію з ЄС. Однак унаслідок ультимативного тиску Росії початок імплементації угоди про зону вільної торгівлі Україна – ЄС, яка є частиною Угоди про асоціацію, був відкладений до кінця 2015 р. Водночас ЄС відкрив свій ринок, запровадивши односторонні торговельні преференції для українських товарів, у результаті чого експорт товарів до ЄС за 9 місяців 2014 р. зріс на 12,3% порівняно з аналогічним періодом 2013 р.

У березні 2014 р. Європейська Комісія ухвалила план допомоги Україні, який передбачає надання їй до 2020 р. 11,175 млрд євро. Важливим кроком у напрямі європейської інтеграції стало ухвалення Верховною Радою у травні 2014 р. низки профільних законів у рамках реалізації плану дій з лібералізації візового режиму між Україною та ЄС. Того самого місяця Єврокомісія ухвалила рішення про перехід України до його другої (імплементаційної) фази².

Окремо слід відзначити вплив російської агресії в Україні на двосторонні відносини Україна – ЄС. Євросоюз однозначно підтримав нашу країну й запровадив санкції проти РФ, бере активну участь у переговорних зусиллях з урегулювання конфлікту. ЄС чітко бачить це врегулювання лише в політичній площині. Безумовно, зовнішня підтримка з боку ЄС є надзвичайно важливою для України, яка, перебуваючи в різних «вагових категоріях» з Росією, має обмежені внутрішні ресурси для протистояння російській агресії.

² Україна у фокусі. Щотижневий інформаційно-аналітичний бюлетень Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – 22–28 грудня 2014 р. – http://www.dif.org.ua/modules/pages/files/1419864689_3367.pdf.

³ Україна-2014–2015: долаючи виклики / Центр Разумкова. – http://www.razumkov.org.ua/upload/1424704722_file.pdf.

Аналіз ключових подій у відносинах Україна – ЄС

16 січня 2014 р. депутати Верховної Ради VII скликання проголосували за сумнозвісні закони, які отримали назву «диктаторські». Ці закони стали реакцією заляканої влади на протести в центрі столиці. Попри заклики з боку представників США, ЄС та ОБСЄ не робити цього, 17 січня тодішній Президент України В. Янукович підписав скандальні закони. Їх прийняття призвело до найгострішого силового протистояння, а протести вийшли за межі Києва та охопили всю територію України.

ЄС розкритикував подібні законодавчі ініціативи української влади. Зокрема, Верховний представник ЄС з питань зовнішньої політики і політики безпеки, віце-президент Європейської комісії Кетрін Ештон поширила заяву про нагальну необхідність привести прийняті законодавчі поправки у відповідність із міжнародними зобов'язаннями країни. Єврокомісар із розширення і європейської політики сусідства Штефан Фюле написав у своєму Twitter, що нові закони суперечать європейським прагненням і зобов'язанням щодо Угоди про асоціацію⁴.

20 січня Рада ЄС у висновках щодо України також висловила своє глибоке занепокоєння з приводу законів, ухвалених 16 січня Верховною Радою України за сумнівних процедурних обставин, та закликала українську владу забезпечити перегляд цих законів і привести їх у відповідність з європейськими зобов'язаннями України⁵. Після того, як 22 січня на Майдані від вогнепальних поранень загинули перші учасники масових протестів, заяву із засудженням насильства і закликом до діалогу між владою та опозицією зробив президент Франції Франсуа Олланд. Президент Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу та канцлер Німеччини Ангела Меркель зателефонували Віктору Януковичу. А 24–25 січня Єврокомісар Штефан Фюле відвідав Київ, де зустрівся з Віктором Януковичем та лідерами опозиції⁶.

⁴ Фюле: Нові закони суперечать зобов'язанням України перед ЄС. – <http://www.unian.ua/politics/873329-fyule-novi-zakoni-superechat-zobovuzanniam-ukrajini-pered-es.html>.

⁵ Висновки Ради ЄС щодо України (20/01/2014). – http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2014/2014_01_20_1_uk.htm.

⁶ International Weekly # 01 (08.01.2014 – 31.01.2014) / Інститут зовнішньої політики ДАУ при МЗС України. – <http://fpri.kiev.ua/wp-content/uploads/2011/01/INTERNATIONAL-WEEKLY-01-08.01.2014-%E2%80%9494-31.01.2014.pdf>.

На тлі глибокої кризи державного управління і довіри до влади президент В. Янукович вступив у прямі перемовини з опозицією, результатом яких стало скасування антипротестних законів, відставка уряду М. Азарова та оголошена амністія для затриманих міліцією. 28 січня Верховна Рада більшістю в 361 голос скасувала більшість законів 16 січня. 6 лютого Європейський парламент у своїй резолюції щодо ситуації в Україні засудив насильство над «мирними громадянами, журналістами, студентами, представниками громадянського суспільства, опозиційними політиками і духовенством» в Україні. У зв'язку із цим документ закликав інституції та країни – члени ЄС вдатися до «негайних дій». Під такими діями мається на увазі застосування дипломатичного тиску та персональних адресних санкцій (зокрема введення заборони на в'їзд та замороження рахунків і власності) проти «тих українських чиновників і законодавців, а також їхніх бізнесових спонсорів (олігархів), котрі відповідальні за придушення і смерть протестувальників»⁷.

Висновки Ради ЄС від 10 лютого лише повторили те, що вже кілька тижнів було предметом не надто успішних перемовин між опозицією та владою в Україні: необхідність формування нового уряду і проведення конституційної реформи. Як зазначалося в рішенні, ЄС, у свою чергу, готовий надати експертну підтримку Києву в усіх сферах, де це може бути корисним, та спонукає Україну звернутися за допомогою до міжнародних організацій, зокрема Ради Європи, ОБСЄ та ООН. «ЄС із великою тривогою стежить за ситуацією і політичною кризою в Україні і готовий швидко відреагувати на будь-яке її погіршення», – наголошувалося в тексті висновку⁸.

Пропозиції ЄС щодо посередництва в урегулюванні політичної кризи, не підкріплені пакетами фінансової допомоги, на той час були приречені на провал⁹. Хибні орієнтири лідерам опозиції

⁷ Європарламент ухвалив резолюцію щодо ситуації в Україні (10/02/2014). – http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2014/2014_02_10_01_uk.htm.

⁸ Висновки Ради міністрів ЄС щодо ситуації в Україні (11/02/2014). – http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2014/2014_02_11_02_uk.htm.

⁹ International Weekly # 01 (08.01.2014 – 31.01.2014) / Інститут зовнішньої політики ДАУ при МЗС України. – <http://fpri.kiev.ua/wp-content/uploads/2011/01/INTERNATIONAL-WEEKLY-01-08.01.2014-%E2%80%94-94-31.01.2014.pdf>.

надавали заяви низки європейських політиків про можливість санкцій. Натомість українська влада чула позиції Франції та Німеччини, які давали зрозуміти, що вдаватися до санкцій не будуть, якщо не буде масового кровопролиття.

Таким чином, активне обговорення українського питання на засіданні Європейського парламенту (6 лютого) та Ради ЄС на рівні міністрів закордонних справ (10 лютого) не принесло реальних результатів і продемонструвало невідповідність чинних бюрократизованих європейських механізмів викликам сучасності¹⁰. Як і перед Вільнюським самітом, європейські лідери продовжували говорити про право України вільно обирати свій курс, критикували Росію за тиск та абстрактно обіцяли надати Києву фінансову допомогу. Ще одним прикладом відставання ЄС від розвитку подій стала чергова Резолюція Європарламенту стосовно подій в Україні від 27 лютого 2014 р.¹¹ У той день, коли російські військові вже захопили приміщення парламенту та уряду Криму й де-факто контролювали територією півострова, європарламентарі нагадували РФ про її зобов'язання відповідно до Будапештського меморандуму, хоча своє ставлення до гарантій безпеки Україні росіяни вже показали практичними діями.

У тій самій Резолюції Європарламент заявив, що в майбутньому Україна зможе претендувати на повноцінне членство в ЄС, а Угоду про Асоціацію буде підписано одразу, «як тільки новий уряд буде готовий зробити це». Уже наступного дня виконував обов'язків міністра закордонних справ України Андрій Дециця заявив, що Уряд України готовий до підписання Угоди. Її підписання, безумовно, посилює позиції України щодо запобігання російській агресії, проте попередній досвід марнування європейцями часу змушує сумніватися в їхній готовності діяти оперативно й у цьому випадку¹².

¹⁰ International Weekly # 02 (01.02.2014 – 12.02.2014) / Інститут зовнішньої політики ДАУ при МЗС України. – <http://fpri.kiev.ua/wp-content/uploads/2011/01/INTERNATIONAL-WEEKLY-02-01.02.2014-12.02.20142.pdf>.

¹¹ Європарламент закликає ЄС надати фінансову допомогу Україні, але також ввести в дію цільові санкції (27/02/2014). – http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2014/2014_02_27_02_uk.htm.

¹² International Weekly # 03 (13.02.2014 – 04.03.2014). – <http://fpri.kiev.ua/wp-content/uploads/2011/01/INTERNATIONAL-WEEKLY-03-13.02.2014-04.03.2014.pdf>.

5 березня Єврокомісія оголосила про виділення Україні пакету допомоги в 11 млрд євро, з яких 1,4 млрд – гранти, 1,6 млрд – кредити, 5 млрд євро – кошти Європейського банку реконструкції та розвитку і ще 3 млрд євро – Європейського інвестиційного банку. Макрофінансовий пакет допомоги Україні лідери ЄС підтримали під час саміту Євросоюзу, який відбувся наступного дня, 6 березня. Кошти мали бути виділені протягом кількох років і надаватися в обмін на згоду Києва здійснити економічні реформи і сформувані представницький уряд.

У детальному документі Єврокомісії йшлося про джерела й мету виділення коштів: «Усі ці заходи повинні розглядатися як внесок Єврокомісії у зусилля європейської та міжнародної спільноти з виходу України зі складної економічної ситуації та підтримки її економічних перетворень і зміни влади. Дії країн – членів ЄС, які доповнюватимуть і підсилюватимуть роль Єврокомісії в цьому процесі, є надважливими. Участь країн-партнерів, а також міжнародних фінансових організацій, зокрема МВФ, Європейського інвестиційного банку, Європейського банку реконструкції і розвитку та Світового Банку, є також вкрай важливими для підвищення ефективності нашої підтримки, збільшення видимості наших спільних дій та поліпшення їхнього результату. Усі елементи й інструменти мають бути зібрані до купи, щоб забезпечити ефективну та згуртовану реакцію ЄС»¹³. Заяву про фінансову допомогу Україні зробив і президент Європейської комісії Жозе Мануель Баррозу: «Міжнародна спільнота мобілізується, щоб допомогти українській економіці. Комісія підготувала пакет допомоги, який може сягнути принаймні 11 млрд євро в наступні кілька років»¹⁴.

Перші сигнали про готовність надати пакет фінансової допомоги від ЄС та фінансових структур, пов'язаних із ним, були позитивно оцінені в Україні¹⁵. Де-факто, йдеться про початок впровадження «Українського плану». Очевидно, нині має бути проведена потужна адвокаційна кампанія з метою інформування

¹³ ЄС готовий виділити Україні понад 11 мільярдів євро. – <http://euukrainescoop.net/2014/03/05/11bln/>.

¹⁴ ЄС виділить на реформи в Україні 11 млрд євро. – http://www.bbc.com/ukrainian/business/2014/03/140305_ukraine_barroso_offer_it.

¹⁵ EU offers Ukraine \$15 billion, but help hinges on IMF, Reuters, March 5, 2014, <http://www.reuters.com/article/2014/03/05/us-eu-ukraine-supportidUSBREA240V020140305>.

якнайширших верств населення про таке рішення ЄС. Ця кампанія важлива для покращення позиціонування ЄС в Україні як надійного та відповідального партнера, здатного оперативно продукувати конкретні рішення, а не лише заяви, а також для розвіювання міфу про повний фінансово-економічний крах ЄС, який нав'язується російською пропагандою.

Реакція ЄС на російську воєнну агресію проти України

16 березня відбувся так званий «референдум» щодо виходу Криму зі складу України і приєднання до РФ. Ані міжнародний тиск, ані намагання української влади вийти на прямий діалог з Росією, ані попередження ЄС про запровадження санкцій не змогли змінити ситуацію в Криму. Жодна демократична держава світу не визнає його результати, адже правових підстав вважати це голосування волевиявленням населення Криму немає. Водночас загроза поширення агресії Росії й на інші регіони України стала більш ніж реальною.

Таким чином, невизнаний і нелегітимний референдум, який відбувся у Криму, завершив перший етап інтервенції на територію України. Водночас намагання російських і проросійських сил на Сході і Півдні України дестабілізувати ситуацію, спровокувати громадянське протистояння свідчать про те, що зупинитися на анексії Криму Російська Федерація не збиралася. На сьогодні лише оперативна й узгоджена реакція міжнародної спільноти, зокрема ЄС і США, здатна спинити Росію в її планах. Чи буде їхня політика щодо Росії ефективною – певності немає, адже і санкції, і обмеження, і демонстрація військової сили й готовності допомогти Україні допоки перебували більше на рівні попереджень, а не конкретних дій. Утім, тепер будь-яка запізніла реакція може вартувати не лише цілісності України, а й усьому міжнародному порядку¹⁶.

18 березня президент Російської Федерації В. Путін та представники самопроголошеної влади Криму підписали договір про вхідження півострову до складу Росії. 20 березня це рішення

¹⁶ Референдум у Криму відбувся: що буде завтра? / Україна у фокусі. Щотижневий інформаційно-аналітичний бюлетень Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – 10–16 березня 2014 р. – http://www.dif.org.ua/ua/publications/focus_on_ukraine/referend-bude-zavtra_.htm.

було затверджене нижньою палатою Росії – Державною думою, а 21 березня її підтримала й верхня палата – Рада Федерації. Того самого дня Путін підписав прийняті російським парламентом закони. Водночас Україна та більшість країн світового співтовариства не визнали анексії Криму. Крім того, у відповідь на дії Росії США та ЄС уже запровадили санкції проти представників найближчого оточення російського президента та почали процес реалізації санкцій проти різних галузей російської економіки.

17 березня Рада ЄС нарешті затвердила санкції стосовно 21 чиновника з Росії та України, причетних до організації референдуму про приєднання Криму до Росії. Про це повідомив міністр закордонних справ Литви Лінас Лінкявічюс у своєму Twitter. «Рада ЄС із питань закордонних справ погодилася заборонити в'їзд і заморозити активи 21 посадової особи з України і Росії», – написав міністр після засідання Ради в Брюсселі¹⁷. Пан Лінкявічюс також додав, що в наступні кілька днів, скоріш за все, будуть запроваджені інші заходи: європейські лідери зберуться на саміт у Брюсселі і, як очікується, розширять перелік осіб, які підпадають під дію санкцій. Зокрема, до нього можуть увійти особи з оточення російського президента В. Путіна¹⁸. Водночас нерішучість запровадження санкцій з боку ЄС під час кризи в Україні примушує засумніватися, що ЄС може бути гарантом миру, стабільності й процвітання в Європі.

Поряд із застосуванням санкційної політики ЄС активно долучився до врегулювання воєнно-політичного конфлікту між Росією та Україною, що виник у результаті російської воєнної агресії. Так, 17 квітня 2014 р. у Женеві відбулися чотиристоронні переговори, в яких взяли участь представники зовнішньополітичних відомств України, Росії, США та ЄС. За підсумками зустрічі в Женеві сторони підписали Спільну дипломатичну заяву щодо України, в якій було запропоновано такі кроки для деескалації ситуації на Сході України: звільнення всіх незаконно захоплених будівель, вулиць і площ в українських містах, амністія всіх учасників захоплень за умови, що вони добровільно звільнять

¹⁷ ЄС узгодив санкції щодо 21 чиновника з Росії та України. – http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2014/03/140317_or_eu_sanctions.

¹⁸ International Weekly # 04 (05.03.2014 – 17.03.2014) / Інститут зовнішньої політики ДАУ при МЗС України. – <http://fpri.kiev.ua/wp-content/uploads/2011/01/INTERNATIONAL-WEEKLY-04-05.03.2014-17.03.2014.pdf>.

будівлі та складуть зброю, і початок широкого та інклюзивного конституційного процесу, який має залучити представників усіх регіонів і громад України.

Попри цю домовленість, сепаратисти в Донецьку одразу встигли заявити, що не збираються роззброюватися та звільняти захоплені будівлі, доки в Києві не зміниться влада. Росія, у свою чергу, зажадала першочергово роззброїти представників «Правого сектору», аби перейти до подальших кроків¹⁹. Водночас і Київ, і Брюссель дали зрозуміти, що сумніваються у здатності російської сторони дотримуватися підписаних домовленостей.

Зміст женецьких домовленостей з усією наочністю продемонстрував інерційність і неадекватність міжнародної дипломатії щодо грубих порушень принципів міжнародного права. Тоді як ні для кого у світі не було секретом, що в Донецькій області – так само, як і раніше в Криму, – орудували російські військові, які вторглися туди без будь-яких формальних підстав, угода в Женеві досі вела мову про необхідність утриматися від насильства з боку всіх сторін і не містила жодної згадки про «російський слід» у подіях на Донбасі²⁰. Ураховуючи це, Женевські домовленості ризикували перетворитися на звичайну формальність, яка не матиме суттєвого впливу на подальший перебіг подій в Україні.

З одного боку, вони засвідчили дивну обережність і поступливість західних держав до агресивної поведінки Росії, проігнорували очевидні факти російського вторгнення в Україну та наклавши натомість зобов'язання на українську сторону. З другого боку, зважаючи на розмиті дипломатичні формулювання документа, Росія, вочевидь, не мала жодного наміру виводити свої війська з території України задля виконання досягнутих домовленостей. У цій ситуації Україна була змушена покладатися на свої сили, щоб одночасно досягти двох важливих цілей: усунути російські війська зі своєї території та провести реформу з децентралізації влади з метою створення міцних запобіжників дезінтеграції країни в майбутньому.

¹⁹ Женевські домовленості: Україну лишили сам нам сам із Росією. – http://www.dif.org.ua/ua/publications/focus_on_ukraine/hili-sam-nam-sam-i.htm.

²⁰ Женевські домовленості: Україну лишили сам нам сам із Росією / Україна у фокусі. Щотижневий інформаційно-аналітичний бюлетень Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – 14–20 квітня 2014 р. – http://www.dif.org.ua/modules/pages/files/1398111931_2983.pdf.

У черговій Резолюції від 17 квітня 2014 р., прагнучи додати рішучості діям Києва, Європейський парламент «висловив свою повну підтримку і солідарність із урядом України, який прагне відновити владу в окупованих містах», а також нагадав українській владі, що вона «має повне право використовувати всі необхідні засоби, включаючи право на самооборону, що передбачене статтею 51 Статуту ООН»²¹. Окрім того, ЄП «найрішучіше засуджує наростаючу дестабілізацію і провокації у східних та південних регіонах України та відкидає будь-яку підготовку до незаконних, таких як “кримський”, референдумів». А вже 24–25 квітня у Празі відбувся саміт «Східного партнерства» за участі єврокомісара Штефана Фюле. На саміті лідери та високопосадовці Вірменії, Азербайджану, Грузії, Молдови, а також України та низки країн ЄС закликали Росію відвести війська від українського кордону, а також висловилися на підтримку проведення в Україні вільних і справедливих президентських виборів²².

12 травня в Брюсселі, на засіданні Ради Міністрів Європейського Союзу із закордонних справ міністри також обговорили ситуацію в Україні. Вони чітко заявили, що ЄС «продовжує підтримувати єдність, суверенітет і територіальну цілісність України», й закликали Росію «діяти так само». ЄС засудив «спроби російських сепаратистів дестабілізувати ситуацію на Сході та Півдні України» та чітко заявив, що не визнає «ані вчорашнього, ані будь-якого майбутнього незаконного і нелегітимного так званого “референдуму”»²³. Подібним чином ЄС знову наголосив на своєму «рішучому засудженні незаконної анексії Криму та Севастополя з боку Російської Федерації». Євросоюз «ніколи цієї анексії не визнає», – заявили міністри. ЄС також висловив свою «найсерйознішу стурбованість» через погіршення ситуації з правами людини в Криму, зокрема стосовно представників кримсько-татарського народу. Варто наголосити, що проведення вільних і чесних виборів Президента України 25 травня було цілковито підтримане Європейським Союзом. Він повторив також свою

²¹ Європарламент підтримує Україну й застерігає РФ від вторгнення. – <http://www.pravda.com.ua/news/2014/04/17/7022808>.

²² Учасники саміту «Східного партнерства» пропонують Україні та Росії посередництво. – www.dw.com/uk/учасники-саміту-східного-партнерства-пропонують-україні-та-росії-посередництво/a-17592506.

²³ Рада ЄС: Євросоюз не визнає незаконних референдумів на сході України. – http://euukrainescoor.net/2014/05/19/eu_council/.

вимогу до Росії «відвести свої війська від українського кордону та негайно відкликати мандат, наданий Радою Федерації, щодо права на використання сили на території України».

У світлі останніх подій Рада ЄС ухвалила також рішення про «розширення критеріїв, за якими певні особи чи структури можуть підпадати під візові заборони та замороження активів». Крім того, міністри вирішили додати новий перелік персон і структур до списку осіб, структур та органів, які підпадають під обмежувальні заходи. При цьому ЄС має брати на себе більше відповідальності за ситуацію в Україні, рішучіше й ефективніше надавати допомогу, враховуючи, що період до проведення президентських виборів є критичним для виживання української держави²⁴. Максимально можлива кількість спостерігачів і представників європейських ЗМІ напередодні й під час проведення президентських виборів допоможе запобігти втіленню планів Кремля зі створення штучних приводів для невизнання їх результатів.

23 червня Рада міністрів ЄС із закордонних справ провела засідання, більша частина якого була присвячена Україні та шляхам розв'язання української кризи. У висновку Ради ЄС щодо України, ухваленому на цьому засіданні, висловлювалася підтримка мирного плану Петра Порошенка щодо деескалації бойових дій на Сході України. ЄС закликав Росію підтримати цей мирний план Президента України, вжити дієвих заходів для припинення постійного припливу в Україну бойовиків, незаконної зброї та обладнання, змусити сепаратистів скласти зброю, утриматися від зосередження військ біля українського кордону і скасувати мандат Ради Федерації на застосування сили на території України. Рада ЄС нагадала також про невизнання нею анексії Криму і прийняла рішення заборонити ввезення до ЄС товарів із Криму²⁵.

Новий виток активності ЄС з урегулювання ситуації на російсько-українському фронті був пов'язаний зі збиттям 17 липня 2014 р. над територією Донеччини, контрольованою сепаратистами, малайзійського Боїнга-777 «Malaysia Airlines», на борту якого перебували 298 пасажирів з Нідерландів, Австралії, Індонезії,

²⁴ International Weekly # 05 (18.03.2014 – 02.04.2014) / Інститут зовнішньої політики ДАУ при МЗС України. – <http://fpri.kiev.ua/wp-content/uploads/2011/01/INTERNATIONAL-WEEKLY-05-18.03.2014-02.04.2014.pdf>.

²⁵ Council conclusions on Ukraine. – http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/143341.pdf.

Великої Британії, Німеччини, Бельгії, Канади та Нової Зеландії. Представники української влади звинуватили в цьому російських бойовиків, які, на їхню думку, могли збити літак за допомогою зенітно-ракетного комплексу «Бук». При цьому Президент України Петро Порошенко назвав збиття малайзійського літака терористичним актом²⁶. Сепаратисти, у свою чергу, заперечили це й переклали відповідальність за збитий літак на українську армію. Чимало експертів вважають цей момент «переломною точкою» у стосунках Росії зі США, ЄС та їхніми союзниками, які змінили погляд на «посередницьку» діяльність РФ. Збиття Боїнга спричинило нову хвилю міжнародних санкцій західних держав проти Росії.

Показово, що збиття міжнародного авіалайнера Боїнг-777 над територією Донбасу відбулося в розпал активізації російської військової підтримки сепаратистам і з великою вірогідністю могло стати її прямим результатом²⁷. Наслідки міжнародного розслідування причин авіакатастрофи можуть стати потужним ударом по позиціях Росії та підтримуваних нею сепаратистів, хоча й не гарантують швидкого розв'язання конфлікту на Донбасі.

Причетність Росії до скоєння такого міжнародного злочину викликала нову хвилю санкцій ЄС проти Росії. Так, 28 липня у п'ятисторонніх переговорах президентів США, Франції та голів урядів Німеччини, Великої Британії й Італії було узгоджене введення першого етапу секторальних санкцій проти РФ з боку ЄС та США. Цього самого дня Комітет постійних представників Євросоюзу досяг згоди щодо обмеження доступу Росії до ринків капіталу ЄС, введення ембарго на імпорту та експорту зброї з і до Росії, заборони експорту товарів і технологій подвійного використання для воєнного використання в Росії або російських кінцевих військових користувачів, заборони експорту окремих видів енергетичного устаткування й технологій до РФ, якщо їх призначення полягатиме в пошуках і видобутку нафти на великій глибині та полярної нафти й упровадження в Росії проектів, пов'язаних зі «сланцевою нафтою». Були також узгоджені заборона здійснення нових інвестицій та експорту важливого устаткування у сферах

²⁶ Порошенко назвав терористичним актом збиття малайзійського літака. – <http://www.pravda.com.ua/news/2014/07/17/7032240/>.

²⁷ Збитий «Боїнг-777»: авіакатастрофа з геополітичними наслідками / Україна у фокусі. Щотижневий інформаційно-аналітичний бюлетень Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – 14–20 липня 2014 р. – http://dif.org.ua/modules/pages/files/1405920814_3116.pdf.

транспорту, телекомунікації та енергетики Криму; до «чорних списків» додані ще вісім осіб і три організації. Санкції набули чинності 31 липня 2014 р.²⁸ Хоча нові санкції Євросоюзу проти РФ і називаються «секторальними», вони стосуються не цілих секторів економіки, а лише діяльності в окремих галузях тих банків і компаній, котрі контролюються російською державою або олігархами, напряму причетними до агресії в Україну²⁹.

При цьому парламент України проголосував за законопроект про запровадження санкцій проти російського агресора лише 14 серпня 2014 р. Показово, що Україна прийняла цей закон лише через півтора місяці після запровадження ЄС уже третього етапу санкцій. Позитивним моментом є широкий перелік сфер, у яких можуть бути запроваджені санкції, що може зробити їх справді дієвими: блокування та замороження активів, обмеження торговельних операцій, заборона участі в приватизації, анулювання ліцензій, припинення транзиту територією України, заборона вивезення капіталу, заборона передачі технологій. Підставою для запровадження санкцій можуть стати дії іноземної держави, іноземної юридичної або фізичної особи, інших суб'єктів, які створюють загрози національним інтересам і безпеці, суверенітету й територіальній цілісності України³⁰. Якщо санкції застосовуватимуться до конкретних фізичних чи юридичних осіб – рішення прийматиме РНБО з подальшим підписом Президента, якщо ж санкції вводяться щодо цілої країни або кола суб'єктів – відповідний указ Президента має бути схвалений Верховною Радою. Нині уряд уже підготував пакет санкцій щодо 172 фізичних та 65 юридичних осіб, переважно російських, причетних до агресії проти України.

Згодом, 12 вересня, Європейський Союз увів додаткові санкції проти Росії, які стосувалися трьох секторів: фінансового, енергетичного та оборонного. Згідно з ними російські компанії

²⁸ Обмежувальні заходи ЄС через ситуацію у східній Україні та незаконну анексію Криму / 30.07.2014. – http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2014/2014_07_30_02_uk.htm.

²⁹ International Weekly # 13 (06.08.2014 – 14.08.2014) / Інститут зовнішньої політики ДАУ при МЗС України. – <http://fpri.kiev.ua/wp-content/uploads/2011/01/INTERNATIONAL-WEEKLY-13-06.08.2014-%E2%80%94-9414.08.2014.pdf>.

³⁰ Україна ввела санкції проти Росії. – http://zaxid.net/news/show/News.do?ukrayina_vvela_sanktsiyi_proti_rosiyi&objectId=1318423.

обмежуються в доступі до фінансового ринку ЄС, громадянам та юридичним особам ЄС заборонено надавати кредити п'ятьом найбільшим державним банкам РФ, постачати бурильне устаткування, надавати технології подвійного призначення тощо. Крім того, перелік осіб, яким заборонений в'їзд на територію держав – членів ЄС, поповнився ще 24 прізвищами наближених до В. Путіна чиновників та олігархів, а також новопризначених керівників так званих ДНР/ЛНР та Криму. Таким чином, на сьогодні в'їзд до ЄС заборонений 119 особам, а також заморожені активи 23 компаній.

17 листопада 2014 р. у Брюсселі відбулося засідання Ради Міністрів закордонних справ ЄС. Резолюція за його результатами, як і очікувалося в українському експертному середовищі, не стала сенсаційною. Україна перед проведенням засідання Ради ЄС укотре наголошувала на потребі введення нових санкцій проти Росії, проте відповідне рішення не було прийняте. Продовжували наполягати на посиленні обмежень проти Росії лише шість держав, які традиційно вважаються друзями України, – Польща, Литва, Латвія, Естонія, Велика Британія та Швеція. Заключний документ складався з 11 пунктів і торкався виключно питання врегулювання ситуації в Україні. Проте з рішення ЄС випливало, що подальший розвиток можливий, якщо міститиме два паралельні елементи: перший – це мирне врегулювання на сході, другий, не менш важливий, – проведення реформ.

Євросоюз укотре підкреслив свою відданість міжнародному праву та закликав сторони конфлікту неухильно дотримуватися положень Мінського протоколу. Рада ЄС підкреслила неправомірність «виборів», що відбулися в так званих ЛНР/ДНР 2 листопада 2014 р. Більше того, в резолюції зазначалося, що всім сторонам конфлікту потрібно сприяти проведенню позачергових місцевих виборів відповідно до українського законодавства, як це передбачено Мінським протоколом³¹. У зв'язку із цим ЄС вирішив розширити перелік осіб, які підпадуть під дію санкцій. Конкретні пропозиції мали підготувати Європейська Комісія спільно з Європейською службою зовнішньої діяльності до наступного засідання Ради міністрів.

Розширення санкцій саме в такому форматі може, з одного боку, показати Росії, що вона все-таки має шляхи для маневру, а з другого – покликане досягти ефекту заспокоєння України,

³¹ Зовнішньополітичні акценти / МЦПД. – № 12 (20.11.2014). – http://icps.com.ua/assets/uploads/files/FPI12_UA_566.pdf.

адже зрозуміло, що жодних серйозних наслідків на практиці такі обмеження не матимуть. Тим не менш, у резолюції чітко проводилася лінія на покладення вини за те, що відбувається на сході України, на Росію. Крім того, в ній містився заклик до офіційної Москви взяти відповідальність за врегулювання конфлікту на себе. У заключному документі відчувалося сподівання на те, що формування уряду нарешті зрушить із мертвої точки питання демократичних змін в Україні, на що постійно звертали увагу посадовці ЄС усіх рівнів³².

Загалом рішення Ради ЄС можна вважати проміжним, що не матиме особливих наслідків для розвитку ситуації на сході України. Розширення санкцій проти так званих «лідерів ЛНР/ДНР» не матиме відчутного ефекту. Водночас певним негативним моментом можна вважати занадто жорстку прив'язку ЄС питання врегулювання на Донбасі до мінських домовленостей³³. Цілком очевидно, що ані російська сторона, ані контрольовані нею бойовики й терористи не збиралися виконувати жодного з підписаних їхніми представниками документів.

Стан і перспективи імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом

21 березня 2014 р. у Брюсселі лідери держав – членів ЄС підписали з Україною «політичні положення Угоди про асоціацію», а також Заключний акт саміту Україна – ЄС, у якому сторони підтвердили свої зобов'язання підписати решту положень Угоди. У ЄС підкреслювали, що Угода не була розділена, вона залишається цілісним документом; тобто йдеться про тимчасове введення в дію окремих положень Угоди.

Рішення про підписання політичної частини Угоди викликало неоднозначну реакцію на адресу Євросоюзу від низки українських та європейських експертів. Одна з основних причин –

³² Висновки Ради міністрів ЄС із закордонних справ по Україні (17/11/2014). – http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2014/2014_11_17_02_uk.htm.

³³ *Прутула В.* Рада ЄС вимагає від України реформ. – <http://apostrophe.com.ua/article/politics/foreign-policy/2014-11-22/rada-s-vimaga-vd-ukrani-reform/823>.

недостатньо чітка артикуляція причин та наслідків підписання лише частини Угоди, замість усього тексту угоди. З одного боку, вітається здатність ЄС реагувати оперативно й учитись на власних помилках. З другого, виникло нерозуміння, чому неможливо раніше підписати також частину про зону вільної торгівлі, розуміючи, що час грає проти підписання цього документа. Очевидно, була потрібна більш скоординована комунікація між ЄС, українським урядом і населенням України. Інша частина експертної й дипломатичної спільноти вважала, що якщо Угода дається Україні такою високою ціною, Україна має вимагати її перегляду, із чіткою фіксацією перспективи членства. Та попри пом'якшення позицій стосовно перспективи вступу України до ЄС, Голова Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу заявив, що Україна не готова до вступу до ЄС у найближчому майбутньому. «Україна ще не готова. Ні сьогодні, ні в найближчому майбутньому», – заявив політик і додав, що і ЄС не налаштований зараз на те, щоб «прийняти у спільноту таку країну, як Україна». Водночас Баррозу вважав, що Угода про асоціацію України та ЄС дасть змогу істотно зблизити сторони³⁴.

Але якщо виходити з реалій спільної зовнішньої політики ЄС, консенсус країн-членів стосовно формату підписання Угоди про асоціацію відображав прагнення надіслати позитивний сигнал Україні та світові, а також негативний сигнал Росії щодо політичних пріоритетів ЄС. Лідери Євросоюзу керувалися мотивами політичної доцільності, продемонструвавши визнання легітимності нової влади в Україні, а також підтримку й готовність до практичних кроків у визначених Угодою про асоціацію сферах³⁵.

Таким чином, для ЄС підписання політичних положень Угоди – це передусім символічний крок і політичний жест, який «підкреслює рішучу підтримку України з боку Європейського Союзу в ці важкі для неї часи»³⁶. Для ЄС важливо, щоб підписання

³⁴ Баррозу: У найближчому майбутньому Україна не має шансів вступити до Євросоюзу. – http://dt.ua/POLITICS/barrozu-u-nayblizhchomu-maybutnomu-ukrayina-ne-maye-shansiv-vstupiti-do-yevrosoyuzu-141174_.html.

³⁵ Позиційний Меморандум Інституту стратегічних досліджень «Нова Україна» щодо тимчасового та обмеженого формату ухвалені Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. – <http://newukraineinstitute.org/new/351>.

³⁶ Press release following the signing of the political provisions of the Association Agreement (21/03/2014). – http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2014/2014_03_21_01_en.htm.

Угоди не викликало жодних сумнівів щодо правомірності й легітимності чи прийняття під тиском, без залучення всіх регіонів України. Тому підкреслювалася важливість дотримання ключових принципів – вільного й суверенного волевиявлення, «інклюзивності» та єдності. Нагадування про те, що Україна має бути єдиною у своєму рішенні, означало проведення президентських виборів та призначення нового уряду, який мав узяти політичну відповідальність за виконання Угоди про асоціацію. У цьому, виходячи з пояснень ЄС, головна причина перенесення підписання всієї Угоди.

Підписання економічної та секторальної частин Угоди про асоціацію між ЄС та Україною відбулося 27 червня, на саміті ЄС у Бельгії. Разом з Україною свої угоди підписали Молдова та Грузія. За нинішніх умов сам факт підписання Угоди має надзвичайне політичне й міжнародне значення, адже, з одного боку, завершує спекуляції щодо інтеграційних пріоритетів України і засвідчує рух у напрямі ЄС, а з другого – ставить крапку у перспективах Росії створити на пострадянському просторі нове інтеграційне об'єднання з домінуванням Росії, а також започатковує остаточний вихід України, Молдови та Грузії із зони російського впливу.

У зв'язку з підписанням Угоди Президент Петро Порошенко наголосив на тому, що документ надає Україні «абсолютно нові перспективи» у сфері економічних і політичних зв'язків з ЄС. Він також закликав Європу підтримувати суверенітет України на тлі агресії проти нашої країни. Голова Європейської комісії Жозе Мануель Баррозу, вітаючи Президента України і прем'єр-міністрів Грузії та Молдови, які підписали угоди від імені своїх країн, заявив, що «цей день є історичним як для трьох країн-підписантів, так і для всього ЄС».

Передбачалося, що Угода про зону вільної торгівлі почне діяти одразу після її ратифікації українським парламентом, тобто ще до того, як усі 28 країн ЄС ратифікують Угоду³⁷. У Євросоюзі та Україні вважають, що підписання Угоди не лише відкриває для українських виробників можливість постачати більше товарів на європейський ринок, а й означатиме перехід до іншої моделі ведення бізнесу та застосування європейських стандартів виробництва та якості. З огляду на це найважливішим постає питання

³⁷ Україна підписала Угоду з Євросоюзом. – http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/06/140627_eu_signing_agreemant_ak.

внутрішньої підготовки до імплементації Угоди про асоціацію. Робота з розробки координаційного механізму та програми імплементації Угоди вже ведеться і фактично не залежить від політичних чинників. Тим не менше, слід мати на увазі, що тоді, коли Угода ще не була ратифікована, а саме в липні, відбулися тристоронні консультації ЄС – Україна – Росія з приводу впровадження положень Угоди в життя³⁸. У середньостроковій перспективі основні ризики постануть під час реалізації положень Угоди та полягають у проведенні реформ і залежно від цього – у змінах у ставленні громадськості до євроінтеграції.

Як планувалося, 11 липня 2014 р. у Брюсселі відбулася перша тристороння міністерська зустріч у форматі Україна – Росія – ЄС із приводу імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Під час цієї зустрічі було ухвалено рішення про започаткування механізму консультацій з основним акцентом на питаннях технічних регламентів, стандартизації, митного адміністрування, процедур оцінювання відповідності, санітарних і фітосанітарних заходів тощо, пов'язаних з імплементацією Угоди. Російська сторона мала до 20 листопада надати перелік своїх «стурбованостей», а експерти зобов'язувалися підготувати попередній звіт до 1 вересня 2014 р.³⁹ Крім того, було вирішено провести другу міністерську зустріч 12 вересня.

Під час подій на Євромайдані для українців також актуалізувалося питання безвізового режиму. Усі, хто вийшов на головні площі своїх міст, були впевнені, що скасування віз для простих громадян України – це найменше, що ЄС може зробити для тих українців, які загинули під його прапорами у центрі Києва. Вимога українців до керівництва ЄС звучала так: «Владі – санкції, українцям – безвізовий режим». Зміна влади в березні 2014 р. і тиск Майдану активізував зусилля оновленої влади, відкривши таким чином «друге дихання» візової лібералізації. Так, був скликаний Координаційний центр із виконання завдань Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України (ПДВЛ), до участі в якому були запрошені незалежні експерти, котрі здійснювали громадський моніторинг виконання владою

³⁸ Україна у фокусі. Щотижневий інформаційно-аналітичний бюлетень Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – 23–29 червня 2014 р. – http://www.dif.org.ua/modules/pages/files/1404194797_3107.pdf.

³⁹ Зовнішньополітичні акценти / МЦПД. – Випуск №4 (17.09.2014 р.). – http://icps.com.ua/assets/uploads/files/FPI4_UA_578.pdf.

зобов'язань у цій сфері. А вже 13 травня Україна в повному обсязі виконала першу (законодавчу) фазу Плану дій, ухваливши низку законів, потрібних для переходу до другого його етапу.

24 травня Комісія ЄС, беручи до уваги ухвалення Україною всіх необхідних законів, рекомендувала перейти до другої (імплементативної) фази⁴⁰. Рада ЄС на рівні міністрів закордонних справ 23 червня ухвалила рішення про перехід України до виконання другої фази Плану дій з лібералізації візового режиму⁴¹. Зокрема, Рада ЄС відзначила, що Україна виконала всі умови, встановлені в рамках першого етапу ПДВЛ, тому було прийняте рішення про початок оцінювання виконання показників, передбачених другим етапом. Успішне виконання цього етапу давало змогу громадянам України отримати безвізовий режим із ЄС.

Через два місяці після оприлюднення цього рішення Кабінет Міністрів України затвердив Національний план заходів із виконання другої фази ПДВЛ. Однак станом на грудень 2014 р. українській стороні так і не вдалося дотриматися всіх технічних критеріїв, передбачених ПДВЛ, зокрема забезпечити безпеку документів і захист персональних даних; покращити політику притулку; посилити заходи із запобігання та боротьби з організованою злочинністю, тероризмом і корупцією; удосконалити антидискримінаційну політику. Експертна місія ЄС із оцінювання виконання ПДВЛ, яка перебувала в Україні у вересні 2014 р., констатувала позитивне виконання критеріїв та досягнутий прогрес лише у двох напрямках: у питанні міграції, притулку, управління кордонами та в наданні правової допомоги у кримінальних справах.

Таким чином, європейські партнери були відверто незадоволені надто повільним запровадженням реформ в Україні та відсутністю реальних результатів у сфері боротьби з корупцією – однією з ключових вимог ПДВЛ. Невирішеними залишалися питання внесення змін до закону про біженців та осіб, які потребують додаткового захисту; збільшення терміну дії документів на право перебування в Україні осіб, котрі звертаються за міжнародним захистом, до шести місяців. Верховній Раді України необхідно було також ухвалити зміни до Трудового кодексу задля забезпечення

⁴⁰ Реалізація Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. – <http://www.viche.info/journal/4639/>.

⁴¹ Council of the European Union Conclusions on Ukraine: Foreign Affairs Council Meeting (Luxembourg, 23 June 2014). – http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/143341.pdf.

рівних трудових прав громадян за всіма ознаками, які потребують захисту. Адже внаслідок збройного протистояння в Донецькій та Луганській областях Україна стикнулася з проблемою наявності понад мільйона внутрішніх переселенців і потрапила до числа «міграційно-небезпечних країн». Держава, яка донедавна навіть не входила до тридцятки країн за кількістю поданих заявок на притулок і статус біженця в країнах ЄС, сьогодні вже посідає дванадцяте місце в переліку держав, громадяни яких просять притулку в ЄС. У 2014 р. з проханням про притулок звернулися 14 тис. осіб – це майже в 10 разів перевищує аналогічний показник за попередній рік. Ураховуючи інтенсифікацію міжнародних міграційних рухів у Європі та важливість цього індикатора при прийнятті рішення про надання безвізового режиму, слід очікувати на незгоду багатьох країн ЄС на відкриття кордонів з Україною.

Під час переговорів з ЄС українській владі необхідно буде довести, що держава піклується про власних громадян і забезпечує соціальні потреби вимушених переселенців, тож у останніх не виникне законних підстав шукати притулку за межами своєї країни⁴². У 2014 р. показник візових відмов з боку окремих країн зріс удвічі, а інколи втричі, зокрема з боку Бельгії, Фінляндії, Швейцарії, Швеції. Збільшення кількості відмов Данією сягнуло з 1,7% до 1,8%, Австрією – з 0,7% до 0,8%, Італією – з 1,4% до 1,6%, Францією – з 0,8% до 0,9%⁴³. Причини таких відмов і шляхи розв'язання проблем потрібно обговорювати в рамках Спільного комітету експертів з реалізації Угоди між Україною та ЄС про спрощення оформлення віз.

Нові проблеми, з якими зіштовхнулись українці у 2014 р., підтверджують необхідність проведення реформ у сфері безпеки, а План дій з візової лібералізації на поточний момент – один з найефективніших інструментів для цього. Водночас, існують чітко визначені завдання, успішне виконання яких розглядатиметься ЄС як обов'язковий мінімум, що, з одного боку, не дозволить ЄС проігнорувати рух України в напрямі візової лібералізації,

⁴² Україна має наполягти на чіткій даті запровадження безвізового режиму з ЄС, – В. Філіпчук / Новини та події від МЦПД. – <http://icps.com.ua/ukrayina-na-napolyahty-na-chitkiy-dati-zaprovadzhennya-bezvizovoho-rezhymu-z-s---v-filipchuk/>.

⁴³ Війна на візовому фронті: сумна статистика «шенгену» в Україні. Європейська правда. – <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/04/14/7032854/>.

а з другого – закладе фундамент законодавчих та інституційних змін у системі безпеки держави⁴⁴. Так, наприклад, частина завдань ПДВЛ дає змогу запровадити нові механізми контролю міграційних ризиків. Ще у 2013 р. Державна міграційна служба започаткувала інструмент моніторингу міграційних потоків та регулярно оновлюваного міграційного профілю, що, використовуючи поточний фактологічний матеріал, уможливить надання адекватної відповіді на стереотипні уявлення про «міграційні потоки» та «реадмісійні загрози» як українському суспільству, так і ЄС.

Українська влада має також реалізувати План заходів щодо інтеграції іноземних мігрантів та реінтеграції українських мігрантів в Україні на 2011–2015 рр. Зазначений план декларує мету: створити економічні й соціальні умови для повернення українських мігрантів, а також сприяння їх адаптації, запровадження комплексу заходів щодо їх соціального захисту, забезпечення роботою й соціальними послугами, вирішення питань економічної, культурної, політичної та соціальної інтеграції мігрантів в Україні та допомоги процесу реінтеграції українських мігрантів, котрі повернулися в Україну. Для підсилення готовності українських мігрантів повертатися додому має також працювати система «міграційної амністії», що дасть українцям, які перевищили термін перебування в ЄС, можливість повернутися додому зі збереженням права на короткострокові поїздки до ЄС та легалізованих можливостей працевлаштування в майбутньому.

У 2015 р. на травневому саміті «Східного партнерства» в Ризі українська сторона мала б наполягати на закріпленні конкретної дати запровадження безвізового режиму з ЄС із зазначенням переліку чітких критеріїв, виконання яких у встановлені терміни дасть змогу досягти цієї мети. Водночас українська влада повинна зрозуміти: лише швидкі й ефективні реформи можуть переконати європейських партнерів у тому, що вони мають справу не з країною «третього світу» зі слабким державним апаратом, яка «тримається на плаву» лише завдяки внутрішнім волонтерським рухам та міжнародним донорам, а країною, котра стане в майбутньому надійним і рівноправним партнером інших європейських держав у просуванні демократичних цінностей та європейських стандартів життя.

Поряд з українськими проблемами відносини України з ЄС затьмарювалися внутрішньоєвропейськими негараздами. Упродовж 22–25 травня 2014 р. європейці обирали Європарламент.

Вибори відбувалися на тлі не лише економічної кризи у багатьох країнах ЄС. На низьку активність виборців вплинула передусім криза довіри до «Європейського проекту» загалом. Останнє голосування – не виняток: на дільниці прийшли менше половини виборців. Але прес-служба Європарламенту назвала цей результат «історичним», оскільки він на 0,11% перевищував показник виборів 2009 р., а явка завжди була ахіллесовою п'ятою подібних заходів, оскільки знижувалася безперервно з моменту заснування інституції. З огляду на партійний розподіл у Європарламенті революційних змін не сталося. Провідні позиції зберегла Європейська народна партія, далі – соціалісти. Ліберали, крайні ліві та зелені набрали сумарно близько чверті голосів. Таким чином, представники політичних сил, які становлять більшість у новому складі Європарламенту, займають прихильну до України позицію.

Зовсім інше ставлення до України мають європейські радикал-популісти, котрі, хоча й наростили на чверть свою присутність у Європарламенті, проте представляють там абсолютну меншість. Лідери Європейських об'єднаних лівих, французького Національного фронту, Партії незалежності Великої Британії, австрійської Партії свободи, угорського «Йоббіка» – відомі своїми симпатіями до Кремля та його реваншистського курсу. Утім, голосів представників цих сил у Європарламенті явно недостатньо, щоб заблокувати євроінтеграцію України.

З іншого боку, минулі вибори до Європарламенту довели, що ЄС потребує ще тіснішої інтеграції, ефективніших процедур прийняття рішень (включно із заміною принципу консенсусу на прийняття рішень більшістю голосів) та ефективніших механізмів їх реалізації. Таким чином, віддані за єврооптимістів дві третини голосів, попри всі економічні негаразди, дають єврочиновникам мандат довіри для посилення інтеграційних процесів.

Між тим, 25 травня, в умовах російської окупації Криму та початку бойових дій української армії з проросійськими сепаратистами на Донбасі, відбулися позачергові вибори Президента України. Українському керівництву вдалося за таких тяжких обставин провести достатньо чесні та вільні вибори, на яких більшість українських громадян змогли віддати свій голос. Обраним

⁴⁴ Безвізова дорога до відкритої Європи в обмін на реформи. – І. Сушко // День. – 11.11.2014. – <http://www.day.kiev.ua/uk/article/svitovi-diskusiyi/bezvizova-doroga-do-vidkritoyi-ievropi-v-obmin-na-reformi>.

Президентом став народний депутат Петро Порошенко, який у першому турі набрав 54,7% голосів виборців. Президентські вибори засвідчили три важливі зміни. По-перше, проєвропейські політики отримали відчутну перевагу над проросійськими. Трое із чотирьох лідерів виборчих перегонів (П. Порошенко, Ю. Тимошенко, А. Гриценко), які виступають за вступ до ЄС, здобули разом майже 75% голосів. По-друге, шість проросійських кандидатів разом зібрали лише 8% голосів, що свідчить про дезінтеграцію проросійського лобі. По-третє, вибори засвідчили неприйняття націоналістичного популіста О. Тягнибока, який отримав лише 1,6%. У цьому сенсі українські вибори виразно контрастують із виборами до Європарламенту, на яких правих популістів підтримали понад 20% виборців⁴⁵. Таким чином, 9/10 голосів українців, відданих за євроінтеграційний курс, зобов'язують нового Президента України знайти шляхи якнайшвидше приєднатися до цього процесу.

Як і планувалося, 12 вересня у Брюсселі відбулася тристороння міністерська зустріч у форматі Україна – ЄС – РФ, у якій взяли участь міністр закордонних справ України Павло Клімкін, комісар ЄС із питань торгівлі Карел де Гухт та міністр економічного розвитку РФ Олексій Улюкаєв. Проте результати цієї зустрічі стали повною несподіванкою як для експертів, так і для українського суспільства. Згідно з оприлюдненою Спільною міністерською заявою щодо імплементації Угоди про асоціацію, Європейська Комісія запропонувала Україні «додаткову гнучкість», яка полягатиме у «відкладенні тимчасового застосування поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі до 31 грудня 2015 р., одночасно з продовженням на цей період автономних торговельних преференцій ЄС на користь України».

Цілком очевидно, що Росія змогла знайти достатньо переконливі аргументи для окремих держав – членів ЄС, які були змушені змінити свою позицію щодо запровадження зони вільної торгівлі з Україною з 1 листопада 2014 р., як це неодноразово анонсувалося раніше⁴⁶. Офіційному Києву в цій ситуації не залишалося нічого іншого, окрім як погодитися на узгоджену,

⁴⁵ Вибори: проблеми й перспективи. Українці дали шанс політикам закінчити «розлучення» з Росією. – http://zaxid.net/news/showNews.do?vibori_problemi_y_perspektivi&objectId=1311081.

⁴⁶ Зовнішньополітичні акценти / МЦПД. – Вип. № 4 (17.09.2014). – http://icps.com.ua/assets/uploads/files/FPI4_UA_578.pdf.

ймовірно, заздальгідь та без його участі, позицію партнерів по переговорах.

Попри економічні плюси та мінуси Брюссельського рішення, ставало дедалі очевиднішим, що тенденція до розмивання суверенітету України та нарощування втручання Росії у внутрішні справи вже не лише України, а й 28 держав – членів ЄС, набирала загрозливих масштабів. Адже, по суті, блокування Росією набуття чинності 80% Угоди про асоціацію, укладеної між 29 європейськими країнами (Україною та 28 державами – членами ЄС), є нічим іншим, як порушенням одного з основних принципів міжнародного публічного права стосовно правоздатності суверенних держав укладати міжнародні договори.

16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію з ЄС. Важливість цієї події була значною мірою нівельована неочікуваним рішенням, ухваленим напередодні в Брюсселі через шантаж Кремля, відтермінувати дату початку створення зони вільної торгівлі аж до 1 січня 2016 р.

Водночас оптимізму додало ухвалення 289 голосами народних депутатів Постанови ВРУ «Про Заяву Верховної Ради України “Про європейський вибір України”», котра проголошувала, що «ратифікувавши Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, Україна як європейська держава, яка поділяє спільні цінності демократії та верховенства права, підкреслює свій суверенний вибір на користь майбутнього членства в ЄС відповідно до статті 49 Договору про Європейський Союз»⁴⁷.

Відповідно до попередньої домовленості, 26 вересня до Генерального секретаріату Ради ЄС була депонована ратифікаційна грамота України стосовно Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. А вже 29 вересня 2014 р. Рада ЄС із загальних питань офіційно прийняла рішення про перенесення початку створення зони вільної торгівлі. Згідно з пунктом 2 Спільної заяви Ради ЄС та Європейської Комісії, «відтермінування тимчасового застосування угоди про ЗВТ з Україною є частиною всеосяжного мирного процесу в Україні з урахуванням її територіальної цілісності і права визначати свою долю». У Заяві також містився заклик до України «здійснювати реформи та модернізацію з урахуванням

⁴⁷ В. Трюхан: «Без двох ложок дьогтю ратифікація Угоди про асоціацію з ЄС не обійшлася». – <http://icps.com.ua/vtryukhan-bez-dvokh-lozhok-dohtyu-ratyfikatsiya-uhody-pro-asotsiatsiyu-z-s-ne-obiyshlasya/>.

міжнародних зобов'язань та при підтримці ЄС», а також наголошувалося на тому, що зміни до Угоди про асоціацію можуть вноситися лише за пропозицією однієї зі сторін, погодженою іншою стороною. Водночас деякі європейські високопосадовці досить несхвально прокоментували такий розвиток подій. Зокрема, міністр закордонних справ Литви Лінас Лінкявічюс в інтерв'ю *The Wall Street Journal* зазначив, що такі дії «відкривають ворота Москві для тиску з метою внесення змін до тексту угоди»⁴⁸.

23 жовтня Європейський парламент затвердив подовження торговельних преференцій для України на 2015 р. За це рішення проголосували 497 євродепутатів, 78 – проти й ще 56 утрималося. Перед цим, увечері 20 жовтня, комітет Європейського парламенту з питань міжнародної торгівлі з другої спроби затвердив подовження торговельних преференцій для України на 2015 р. Слід зазначити, що це рішення було ухвалене на тлі неоднозначних подій навколо групи в Європейському парламенті, яку прийнято називати «група друзів Путіна». Напередодні з фракції крайніх правих у Європарламенті, EFDD («Європа за свободу та пряму демократію») вийшла представниця Латвії Іветта Грігуле. Відповідно, в разі, якби група не поповнилася представником бодай однієї країни найближчим часом, вона підлягатиме розпуску, адже за правилами Європарламенту, політичні фракції повинні складатися як мінімум з 25 депутатів з восьми країн. Окремі оглядачі вже оголосили такий розвиток подій поразкою євроскептиків або провалом Путіна⁴⁹. Проте не слід применшувати російські лобістські можливості. Кремль у будь-якому випадку не послаблюватиме свої зусилля з активізації проросійських настроїв в окремих державах-членах та інституціях ЄС.

26 жовтня в Україні пройшли позачергові парламентські вибори, які відбулися за змішаною системою: 225 депутатів були обрані за пропорційною системою, 198 – за мажоритарною. Вибори констатували незворотність рішення громадян України інтегруватися до ЄС. Близько 80% голосів, відданих за політичні сили, які закликають до європейського вибору, гарантують незмінність обраного курсу й дають можливості для прийняття відповідних

⁴⁸ Лінкявічюс: Відтермінування ЗВТ – небезпечний крок / Європейська правда. – <http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/09/25/7026282/>.

⁴⁹ Зовнішньополітичні акценти / МЦПД. – № 9 (22.10.2014). – http://icps.com.ua/assets/uploads/files/FPI9-UA_319.pdf.

змін до законодавства. У новій Верховній Раді було вперше утворено конституційну більшість сил проєвропейського спрямування, а проросійські сили у вигляді «Опозиційного блоку» відійшли на маргінес⁵⁰. Вітаючи українців з результатами виборів, Голова Європарламенту Мартін Шульц, президент Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу і президент Європейської Ради Герман ван Ромпей справедливо наголосили на необхідності для новообраної Верховної Ради зосередитися на негайному проведенні реформ⁵¹. Надзвичайно важливо, щоб і у Брюсселі також розуміли, що для проведення реформ Україна потребує значної економічної допомоги ЄС.

Попри всі намагання Кремля зірвати спочатку укладення, а потім і ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, 1 листопада 2014 р. Угода нарешті запрацювала, хоча й не в повному обсязі та лише в режимі тимчасового застосування. 31 жовтня Президент України Петро Порошенко й лідери ЄС Герман ван Ромпей і Жозе Мануель Баррозу оприлюднили із цього приводу спільну заяву, в якій привітали початок тимчасового застосування важливих частин Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. «Це відповідає прагненням українського народу, який засвідчив свою підтримку тісних відносин з ЄС, зокрема зовсім недавно під час парламентських виборів 26 жовтня», – наголошувалося в заяві⁵². Президенти України, Європейської ради та Єврокомісії переконані, що Угода про асоціацію стане ключовим інструментом реалізації за підтримки ЄС необхідних реформ в Україні протягом наступних років. Слід звернути увагу на те, що сторони також домовилися вже до кінця року провести інавгураційне засідання Ради асоціації – по суті, головного спільного виконавчого органу Україна – ЄС, покликаного визначати пріоритети й забезпечувати моніторинг результатів виконання Угоди.

⁵⁰ Початок роботи нової Верховної Ради: коаліція великих сподівань / Україна у фокусі. Щотижневий інформаційно-аналітичний бюлетень Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – 24–30 листопада 2014 р. – http://www.dif.org.ua/modules/pages/files/1417417481_3336.pdf.

⁵¹ International Weekly # 18 (18.10.2014 – 31.10.2014) / Інститут зовнішньої політики ДАУ при МЗС України. – <http://fpri.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/10/INTERNATIONAL-WEEKLY-18-18.10.2014-%E2%80%9494-31.10.2014.pdf>.

⁵² Застосування Угоди про асоціацію з ЄС почнеться з 1 листопада. – http://dt.ua/POLITICS/zastosuvannya-ugodi-pro-asociaciyu-z-yes-pochnetsya-z-1-listopada-155471_.html.

Водночас початок виконання Угоди про асоціацію з ЄС став одним із приводів, разом з так званими «виборами» в самопроголошених ДНР/ЛНР, для чергового звернення Президента України до народу. У ньому за всю історію незалежності України застосовано чи не найжорсткішу мову при формулюванні позиції щодо незворотності курсу на європейську інтеграцію. «Я ніколи і нікому не дам зупинити нашого поступу в бік Європи», наголосив голова держави⁵³. Заслужує на увагу також факт продовження застосування в односторонньому порядку режиму торговельних преференцій щодо України. Це рішення ЄС частково компенсує негативний ефект, викликаний досягненням 12 вересня 2014 р. під тиском Москви доволі неочікуваної домовленості про відтермінування до 1 січня 2016 р. повноцінного запуску зони вільної торгівлі між Україною та ЄС⁵⁴. Водночас необхідно не допустити внесення жодних змін до тексту Угоди про асоціацію під тиском Кремля, який навряд чи послабиться в короткостроковій перспективі.

15 грудня 2014 р. ЄС та Україна провели перше засідання Ради асоціації, яка була створена відповідно до статті 461 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Засідання відбулося в рамках сесії Ради ЄС у Брюсселі, привернувши увагу всієї європейської спільноти. На засіданні ЄС та Україна вкотре підтвердили спільну мету побудови демократичної, стабільної та заможної країни. ЄС та український уряд погодилися продовжувати спільну роботу в напрямі розбудови політичної асоціації та здійснення економічної інтеграції з ЄС.

У спільному прес-релізі за підсумками першої зустрічі Ради асоціації між ЄС та Україною зазначено, що Рада асоціації привітала тимчасове застосування відповідних частин Угоди. Вона підкреслила важливість швидкої ратифікації Угоди про асоціацію всіма країнами – членами ЄС відповідно до їхніх внутрішньодержавних процедур. Угода слугуватиме основою, за допомогою якої Україна пришвидшить процес здійснення реформ та економічної модернізації. Це стосується, зокрема, адекватної підготовки до впровадження розділу IV Угоди про асоціацію – відповідно

⁵³ П. Порошенко пообіцяв, що не дасть зупинити поступу України в бік Європи. – <http://www.unn.com.ua/uk/news/1403042-p-poroshenko-poobitsyav-scho-dast-zupiniti-postupu-ukrayini-v-bik-yevropi>.

⁵⁴ Зовнішньополітичні акценти / МЦПД. – № 10 (4.11.2014). – http://icps.com.ua/assets/uploads/files/FPI10_UA_318.pdf.

до міжнародних зобов'язань України та за відчутної допомоги ЄС⁵⁵.

Питання реформ та фінансової допомоги стали одними з основних і під час засідання Ради асоціації Україна – ЄС. «Я хочу бути дуже чітким: уряд зробить усе, що в його руках, але нам потрібна підтримка для стабілізації української економіки, стабілізації фіскального та фінансового секторів», – сказав на прес-конференції прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк. Він зробив упевнений висновок: із грошима ЄС, Міжнародного валютного фонду, США та інших донорів 2015 р. стане в Україні роком стабілізації, а 2016-й – роком зростання та реального відновлення економіки.

Разом з тим, конкретної програми дій, яка задовольнила б європейських інвесторів, в українського Уряду поки немає. А. Яценюк розповів: готуватимуть її на базі програми уряду до запланованої на початок 2015 р. конференції донорів. «Як тільки наші партнери вирішать про графік фінансової конференції, ми передамо цей Національний стратегічний план для реформ під час цієї конференції», – сказав він. Однак такий сценарій не дуже позитивно сприйняли в Єврокомісії, де для початку хочуть побачити хоча би якісь конкретні дії в Києві. «Ми хотіли би бачити вже певні перші результати, після чого нам слід зафіксувати дату. Однак немає жодних сумнівів у тому, що ми зможемо організувати цю конференцію дуже швидко на початку 2015 року», – сказав комісар ЄС із питань Європейської політики сусідства Йоханнес Ган⁵⁶. Зважаючи на це, надзвичайно важливо дати динамічний старт початку роботи Ради асоціації, виробити чіткий план дій на найближчу й віддаленішу перспективу.

Європейська інтеграція із зовнішньополітичного, інтеграційного курсу у 2014 р. набула сенсу політики внутрішніх трансформацій в Україні. Це відбулося внаслідок підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС як нового базового документа, який, окрім політичного співробітництва, містить детальну дорожню карту реформ, котрі мають бути реалізовані в Україні.

⁵⁵ Спільний прес-реліз за підсумками першої зустрічі Ради асоціації між ЄС і Україною (16/12/2014). – http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2014/2014_12_15_01_uk.htm.

⁵⁶ Київ та Брюссель не домовились про гроші / Deutsche Welle. – <http://www.dw.com/uk/київ-та-брюссель-не-домовились-про-гроші/a-18133652>.

Варто зазначити, що ситуація з Угодою певним чином відображає вплив третього, російського, фактора на відносини України та ЄС. Угода про асоціацію за пропозицією представників ЄС була штучно розбита на дві частини – політичну й економічну, кожна з яких підписувалася окремо. При цьому вже після ратифікації Угоди українським та Європейським парламентами було ухвалене рішення, що запровадження в дію основної (економічної) частини Угоди про зону вільної торгівлі відтермінується до кінця 2015 р. Позицію російської сторони можна вважати одним з основних чинників, через які підписання та імплементація Угоди з ЄС пішли за таким сценарієм⁵⁷.

Інші фактори, що впливатимуть на подальшу ситуацію з імплементацією Угоди про асоціацію, вже залежатиме від внутрішньої готовності до цього України. За останній рік українське керівництво зробило сотні політичних заяв щодо відданості європейським цінностям та незмінності євроінтеграційного курсу України. Водночас діяльність нової української влади в напрямі євроінтеграції залишає подвійні відчуття: з одного боку, були сформовані амбіційна коаліційна угода й найбільш проєвропейський Уряд і Парламент, а з другого – спостерігається відсутність реальних реформ і вагомих зрушень у задекларованих напрямках зближення з ЄС⁵⁸.

Готовність ЄС упроваджувати Угоду в дію в повному обсязі й не створювати додаткових механізмів з її відтермінування чи «пом'якшення» її наслідків для Росії багато в чому залежатиме від того, наскільки високою буде внутрішня спроможність України ефективно реалізовувати Угоду. Нинішня ситуація впливає також і на внутрішні процеси в самому ЄС. Попри наявні суперечності в позиціях країн-членів, ЄС усе-таки вперше виступає як єдиний актор зовнішньої політики, запроваджуючи консенсусні рішення про обмеження щодо третьої сторони – Росії. Це додає суб'єктності ЄС на міжнародній арені, й Україна, яка стала приводом до появи цього тренду, залучена в ці процеси. Оскільки ЄС

⁵⁷ Україна у фокусі. Щотижневий інформаційно-аналітичний бюлетень Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – 22–28 грудня 2014 р. – http://www.dif.org.ua/modules/pages/files/1419864689_3367.pdf.

⁵⁸ International Weekly # 21 (02.12.2014 – 17.12.2014) / Інститут зовнішньої політики ДАУ при МЗС України. – <http://fpri.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/12/INTERNATIONAL-WEEKLY-21-02.12.2014-%E2%80%9494-17.12.2014.pdf>.

уже чітко висловив готовність надати допомогу Україні у проведенні реформ, справа – за українською владою та її подальшими кроками. Упродовж наступного року українське керівництво повинне щонайменше:

- використати час, який залишається до запровадження зони вільної торгівлі, для приведення у відповідність технічних стандартів до вимог ЄС, розробити стратегію, а також виробити збалансовану політику на переговорах щодо зони вільної торгівлі з Росією;
- окреслити кроки з метою посилення інституційного забезпечення координаційного органу з виконання Угоди про асоціацію, створення на базі Урядового офісу при Секретаріаті Уряду України державного органу з достатніми повноваженнями та кадровим потенціалом;
- підтримати якісний громадянський моніторинг виконання Угоди про асоціацію, який має стати індикатором ефективності дій влади та засобом її підвищення;
- забезпечити підвищення рівня комунікації між громадянським суспільством і владою⁵⁹.

Отже, попри наявні проблеми, для України складається сприятлива кон'юнктура за європейським напрямом її зовнішніх відносин для поглиблення стосунків з ЄС. Поглиблення цих відносин залежатиме насамперед від внутрішніх процесів в Україні – ефективності використання фінансової допомоги, створення механізмів і програми реалізації Угоди про асоціацію та проведення конкретних реформ. Останній пункт стосовно реформ уже був неодноразово озвучений як основна умова для надання різнопланової підтримки Україні з боку ЄС у короткостроковій перспективі.

Висновки

У 2014 р. Україна опинилася в центрі міжнародних та геополітичних процесів і стала, з одного боку, заручником прагнень Росії змінити баланс міжнародних впливів на свою користь, а з другого – своєрідною перевіркою системи міжнародного права, окремих організацій та альянсів на відданість принципам

⁵⁹ Експерти МЦПД назвали 7 кроків, необхідних для ефективної євроінтеграції / Новини та події від МЦПД. – <http://icps.com.ua/ekspertyntspd-nazvaly-7-krokov-neobkhidnykh-dlya-efektyvnoyi-vrointehratsiyi/>.

демократії, здатності швидко й адекватно реагувати на сучасні виклики. За великим рахунком, жодна з міжнародних організацій не виявилася готовою до викликів такого характеру та рівня, як гібридна війна проти України.

У довгостроковій перспективі це означає, що саме українська ситуація може стати поштовхом до реального перегляду схеми функціонування міжнародних організацій, коригування та збільшення спроможності спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС. На сьогодні на міжнародній арені Україна має безпрецедентно високий рівень підтримки від провідних геополітичних гравців. Допомога та підтримка виявляються й у фінансово-економічній сфері (підтримка реформ, третій рівень санкцій проти Росії, міжнародні кредити і перспектива грантів), й у політичній (офіційна позиція на рівні ЄС, НАТО, США).

Безпековий вимір співпраці України та Європейського Союзу набув особливої актуальності на тлі відвертої агресії з боку Російської Федерації. ЄС став одним з основних партнерів України у протистоянні російській агресії. Крім політичної та фінансової підтримки, основну допомогу Євросоюз надавав шляхом запровадження санкцій проти Росії на підтримку територіальної цілісності України. Фактично, до осені 2014 р. санкції мали реакційний, а не попереджувальний характер, тобто новим пакетом санкцій ЄС відповідав на ті чи інші дії з ескалації конфлікту Росією. Так, ЄС поступово переходив від першого пакета санкцій до третього, від персональних санкцій – до секторальних та інституційних. Після цього триває поглиблення саме третього рівня санкцій. Таким чином, попри критику уповільненого процесу введення санкцій, на сьогодні можна констатувати: у плані санкцій ЄС зробив усі необхідні в нинішній ситуації кроки⁶⁰. Відтепер запровадження нових санкцій відбуватиметься з більшою складністю, адже нові санкції вже означатимуть початок реальної політичної та економічної ізоляції Росії від зовнішнього світу.

Разом з тим, у Євросоюзі активізуються проросійські сили і зростає незадоволення ціною санкцій. ЄС не хоче йти на посилення санкцій і за сприятливих умов може піти на їх послаблення. Більше того, у ЄС зростає розуміння, що «українська криза» є

⁶⁰ Україна у фокусі. Щотижневий інформаційно-аналітичний бюлетень Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – 22–28 грудня 2014 р. – http://www.dif.org.ua/modules/pages/files/1419864689_3367.pdf.

системною кризою європейської архітектури безпеки і співробітництва, вирішення якої без урахування позиції Москви неможливе. Рано чи пізно РФ та Євросоюз і його провідні країни-члени можуть перейти до розгляду системних питань безпеки та співробітництва в Європі.

У зв'язку із цим основними завданнями України на 2015 р. є: утримання уваги міжнародної спільноти навколо російської агресії, використання інтересу окремих країн – членів ЄС підвищити свою впливовість завдяки участі в урегулюванні цієї ситуації, проведення конкретних реформ, без чого зовнішня підтримка надалі буде неможливою, а також підвищення власної суб'єктності в питанні відстоювання своїх інтересів під час пошуку шляхів урегулювання ситуації. Останнє означає розробку й дотримання чіткої стратегії та позиції щодо Росії. Досі позиція самої України залишається розмитою й незрозумілою: справжні санкції проти Росії сама Україна досі не запровадила; вона офіційно не визнала, що Росія веде проти неї війну, не оголосила військового стану й не припинила з агресором економічної співпраці⁶¹.

Україна повинна запропонувати ЄС нову концепцію, яка б розв'язувала ключові проблеми для України та ЄС і допомогла замінити атмосферу напруженості та конфлікту на європейському континенті на атмосферу співробітництва й довіри. Оскільки на цьому етапі Україна мимоволі стала фактором нестабільності в Європі, на геополітичному рівні політика України повинна стати конструктивною і зваженою, націленою на деескалацію конфлікту на сході та пошуку шляхів відновлення миру й мирного співіснування з Росією.

Таким чином, є всі підстави прогнозувати, що ЄС продовжить надавати Україні політичну та економічну підтримку. Солідарність міжнародної спільноти з Україною дає їй шанс вистояти у протистоянні російській агресії та здійснити реформи, необхідні для реалізації її євроінтеграційних прагнень.

⁶¹ International Weekly # 19 (01.11.2014 – 16.11.2014) / Інститут зовнішньої політики ДАУ при МЗС України. – <http://fpri.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/10/INTERNATIONAL-WEEKLY-19-01.11.2014-%E2%80%9494-16.11.2014.pdf>.

§ 2. НАТО й Україна: переосмислення безпекових пріоритетів

2014 рік став переломним для НАТО й України в контексті переосмислення пріоритетності загроз, котрі стоять перед ними, а також самого ставлення до питань безпеки. Російська агресія довела хибність уявлень керівництва провідних держав Альянсу, передусім США, Німеччини та Франції, про відсутність загрози на Сході Європи. Майже рік знадобився бюрократичній машині НАТО від початку російської окупації Криму, щоб перейти до практичних кроків з посилення східного флангу Альянсу, та головна зміна відбулася – повернулася твереза оцінка безпекових пріоритетів.

Нездатність української армії захищати територіальну цілісність держави в перші місяці російської агресії показала фіктивний характер попередніх реформ в оборонній галузі. Російське вторгнення розвіяло міф про здатність позаблокового статусу та політичних меморандумів бути чинниками безпеки, а обмеженість допомоги від західних партнерів довела Україні, що лише членство в НАТО може бути реальною гарантією захищеності.

Неготовність НАТО до зміни безпекової ситуації в Європі

Різке погіршення безпекової ситуації в Європі в 2014 р., спричинене російською військовою агресією проти України, оголило слабкі сторони Північноатлантичного альянсу. Багаторічна політика економії на безпеці й перенесення акцентів на азійський вектор (зокрема Афганістан) залишили поза увагою небезпечні процеси в Європі, які можна було простежувати ще з 2007 р., коли Росія розпочала масштабну модернізацію армії, та ще

красномовніше – з 2008 р., коли війська РФ окупували частину території Грузії.

Зав'язнувши в афганській кампанії, НАТО втратила ініціативу в Європі. Просування блоку на Схід зупинилося, загальмувала-ся розбудова системи ПРО, проте це зовсім не поліпшило відносин з Росією, що звикла трактувати поступки як ознаку слабкості. У 2008 р. Росія «помстилася» Альянсу за Югославію, окупувавши частину території Грузії, яка декларувала намір стати членом НАТО, у 2013 р. Росія тиском повернула собі вплив на Вірменію, а у 2014 р. окупувала частину території України. Наприкінці січня 2014 р. у ЗМІ просочилась інформація, що Росія вже кілька років проводить випробування балістичної ракети середньої дальності класу «земля-земля», чим порушує Договір 1987 р. про ліквідацію ракет середньої та малої дальності¹.

Та попри очевидно агресивну політику Російської Федерації, включаючи низку масштабних збройних навчань з відпрацюванням сценаріїв вторгнення на територію сусідніх держав, російська агресія проти України стала для НАТО несподіванкою. Показовим є той факт, що 26 лютого 2014 р., через тиждень після початку операції РФ з окупації Криму (дата 20 лютого 2014 р. викарбувана на російській медалі «За повернення Криму»), міністри оборони держав – членів НАТО присвятили основну частину своєї зустрічі обговоренню майбутньої місії в Афганістані, а не питанню російської агресії. На засіданні Комісії Україна – НАТО на рівні міністрів оборони, яке відбулося 27 лютого в Брюсселі, Генеральний секретар Альянсу Андерс Фог Расмуссен лише «закликав Росію не чинити дій, які могли би привести до ескалації напруженості та викликати нерозуміння»². У той самий день головнокомандувач силами Північноатлантичного альянсу в Європі Філіп Брідлав повідомив, що НАТО «не планує жодних екстрених заходів для реагування» у відповідь на дії РФ у Криму, і висловив думку, що НАТО й Росія «обоє хочуть одного – процвітаюча, стабільна, мирна Україна»³.

¹ U.S. Says Russia Tested Missile, Despite Treaty. – http://www.nytimes.com/2014/01/30/world/europe/us-says-russia-tested-missile-despite-treaty.html?_r=2.

² NATO-Ukraine Commission stresses continued engagement. – http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_107520.htm.

³ NATO commander plays down tension with Russia over Ukraine. – <http://www.reuters.com/article/2014/02/27/us-ukraine-crisis-breedlove-idUSBREA1Q1F220140227>.

Подальший розвиток подій продемонстрував, що Північноатлантичний альянс справді не мав чіткого плану дій на випадок розгортання російсько-українського збройного конфлікту, що продемонструвало недоліки роботи розвідки, аналітичних служб і керівництва НАТО.

У підсумковій річній доповіді Генсек НАТО А. Ф. Расмуссен назвав 2014 р. «чорним роком для європейської безпеки»⁴. Утім, з великою часткою ймовірності можна стверджувати, що цей рік не був би таким «чорним», якби найпотужніший у світі військово-політичний блок, на країни якого припадає дві третини всіх світових військових витрат⁵, вчасно дослухався до зауважень своїх східноєвропейських членів стосовно реальності російської загрози або, принаймні, оперативно відреагував на початок агресії проти одного з найбільших своїх партнерів і контрибуторів миротворчих операцій – України. Прикметно, що напередодні зустрічі міністрів оборони держав – членів НАТО, 26 лютого 2014 р., спікер Ради Федерації Росії В. Матвієнко називала сценарій силового втручання РФ в українські події «неможливим»⁶. Проте вже за кілька днів після «беззубої» реакції Альянсу, 1 березня 2014 р., Рада Федерації одноголосно дала згоду за запит В. Путіна про введення військ в Україну. Очевидно, пасивність і демонстративна розгубленість керівництва НАТО стали важливим чинниками, які переконали Кремль у думці про можливість «легко» захопити Крим і східні регіони України.

Непереконлива політика НАТО впродовж перших місяців після окупації Росією Криму демонструвала неготовність керівництва країн – членів Альянсу усвідомити факт радикальної зміни безпекової ситуації в Європі. За підсумками надзвичайного засідання Північноатлантичної ради НАТО у зв'язку з військовою агресією Росії, скликаного на вимогу Польщі 4 березня 2014 р., не було прийнято жодних практичних рішень. Не відзначалися дієвими заходами й візити заступника Генсека НАТО Олександра Вершбоу до Молдови (12 травня) та Генсека НАТО А. Ф. Расмуссена до Румунії (16 травня). Проведення 5–23 травня військових

⁴ The Secretary General's Annual Report 2014. – http://www.nato.int/cps/uk/natohq/opinions_116854.htm?selectedLocale=en.

⁵ SIPRI Yearbook 2014. – <http://www.sipri.org/yearbook/2014>.

⁶ У Росії виключили силове втручання у події в Україні. – http://dt.ua/POLITICS/u-rosiyi-viklyuchili-silove-vtruchannya-u-podiyi-v-ukrayini-138382_.html.

навчань НАТО в Естонії, а також морських навчань BALTOPS-2015 на Балтійському морі 5–20 червня на тлі відсутності системних дій більше нагадувало показові акції для заспокоєння жителів балтійських країн, ніж реальні заходи з посилення безпеки регіону.

3 червня 2014 р., під час зустрічі у Брюсселі, міністри оборони Альянсу ухвалили німецьку ініціативу щодо посилення багатонаціональної співпраці з розвитку військ, сил і засобів, необхідних для задоволення потреб НАТО й подолання нових викликів безпеці; схвалили рішення Данії, Німеччини та Польщі розпочати роботу з підвищення готовності багатонаціонального корпусу «Північний Схід» у Польщі; узгодили нову політику кіберзахисту, визнавши ці питання частиною колективної оборони НАТО⁷. Усі ці правильні рішення, безперечно, працюють на користь посилення обороноздатності Альянсу, проте вони не були відповіддю на запитання, як посилити захищеність членів блоку вже в короткостроковій перспективі, не були безпосередньою відповіддю на загрозу виникнення масштабної війни на кордонах НАТО. Прийняття кроків, які стосувалися посилення колективної оборони у світлі російсько-українського конфлікту, було відкладене до вересневого саміту НАТО, включаючи підготовку Плану дій із забезпечення готовності (Readiness Action Plan), котрий охоплював би підвищення рівня готовності Сил реагування НАТО, розвідки та обізнаності НАТО, підготовки до швидкого використання оснащення й запасів, більшого зосередження навчань НАТО на конкретних оборонних завданнях.

Уельський саміт Північноатлантичного Альянсу

До запланованого на початок вересня саміту НАТО в Уельсі (Велика Британія) безпекова ситуація в Східній Європі суттєво погіршилася. Росія ввела важку військову техніку й солдатів на Донбас, де вела бойові дії проти підрозділів української армії та добровольчих батальйонів. Улітку 2014 р. російські ракетні комплекси збили кілька українських військових літаків, а також цивільний пасажирський Boeing 777 компанії Malaysia Airlines із 298 особами на борту, переважно громадянами Нідерландів.

⁷ NATO steps up collective defence, support for reforms in Ukraine. – http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_110609.htm?selectedLocale=en.

Крім того, Росія провела військові навчання неподалік балтійських країн і наростила кількість випадків провокаційних наближень до їхніх кордонів своїх військових морських і повітряних суден.

Не дивно, що країни Балтії, Польща та Румунія висловили намір просити на Уельському саміті про створення на їхній території військових баз НАТО як запоруки захисту від потенційного російського вторгнення. Проти такого рішення, яке формально порушувало б Основоположний акт Росія – НАТО, заперечували Німеччина, Франція, Італія та Іспанія, попри те, що сама Росія на той час уже продемонструвала зневагу до норм міжнародного права. Під час візиту до Латвії 18 серпня 2014 р. канцлер Німеччини Ангела Меркель безуспішно намагалася переконати керівництво цієї країни, що її безпека може бути гарантованою і без створення постійної військової бази НАТО⁸. Тогочасний міністр закордонних справ Польщі Радослав Сікорський висловив невдоволення такою політикою, заявивши, що «деякі західноєвропейські країни ... сприймають нас [країни ЦСЄ] як свою протитанкову міну»⁹.

Результати Уельського саміту НАТО 4–5 вересня 2014 р. стали розчаруванням для країн Балтії, Польщі та Румунії: схвалений План дій з посилення боєздатності задля зміцнення колективної оборони Альянсу (Readiness Action Plan to strengthen NATO's collective defence) не передбачав створення постійних військових баз на території східноєвропейських країн. Замість них було вирішено створити склади зі зброєю та іншу інфраструктуру, яка даватиме змогу розгортати впродовж кількох днів Сили швидкого реагування НАТО (Very High Readiness Joint Task Force) з повітряною та морською підтримкою й підтримкою сил спеціального призначення. Такі Сили швидкого реагування мали налічувати 10 тис. осіб, угоду про їх створення підписали Велика Британія, Данія, Нідерланди, Норвегія, Латвія, Литва та Естонія. Запланована чисельність Сил швидкого реагування стала ще одним свідченням недооцінки лідерами НАТО реальних масштабів загроз, адже на той момент

⁸ Новая база НАТО: Меркель не переубедила Латвию. – <http://rus.delfi.lv/news/daily/latvia/novaya-baza-nato-merkel-ne-pereubedila-latviyu.d?id=44865202>.

⁹ Sikorski: umiemy zarz?dza? naszymi ambicjami. – http://wyborcza.pl/politykaekstra/1,140551,16574116,Sikorski__umiemy_zarzadzac_naszymi_ambicjami.html.

Росія вже продемонструвала на військових навчаннях здатність швидко перекидати на великі відстані в кілька разів численніші угруповання своїх збройних сил. Крім того, зважаючи на невелику за площею територію Балтійських країн, їхній спільний кордон із Росією, а також відстань до найближчих місць розташування контингенту НАТО, розміщення складів зі зброєю видається сумнівною альтернативою військовим базам, адже в разі агресії ці склади можуть бути захоплені швидше, ніж прибуде військовий контингент Альянсу.

На саміті в Уельсі країни НАТО узгодили пріоритетні напрями своєї діяльності, включаючи посилення тренувань та спільних навчань; удосконалення структур управління і контролю, а також оборонних планів; посилення обміну розвідданими; активізацію діяльності у сфері протиракетної оборони та кібер-безпеки. Був схвалений План дій кібер-оборони (Cyber Defence Action Plan), що важливо з огляду на постійне зростання кількості кібератак проти країн – членів Альянсу. Ще одне рішення саміту – збільшити витрати членів НАТО на оборону до 2% ВВП – фактично продублювало те зобов'язання, яке члени Альянсу вже брали на себе в 2006 р., проте продовжували ігнорувати його виконання.

НАТО очікувано не наважилася надати План дій членства Грузії, запропонувавши їй лише пакет додаткових заходів, які мають сприяти підготовці до членства, але офіційно не називають метою вступ до Альянсу. Натомість лідери держав НАТО домовилися не пізніше 2015 р. ухвалити рішення стосовно запрошення до вступу Черногорії.

Петро Порошенко, який очолював делегацію України на саміті НАТО, подякував членам Альянсу «за дуже потужну підтримку, в тому числі й фінансову, яку вони сьогодні задекларували, взявши на себе зобов'язання щодо наповнення чотирьох трастових фондів, які в першу чергу присвячені важливим напрямкам української безпеки»¹⁰. Утім, це були, радше, слова ввічливості, що прозвучали авансом, адже під час саміту країни – члени Альянсу надали гарантії перерахування в новостворені трастові фонди для України (для покращення систем управління, контролю і зв'язку, логістики, кібер-безпеки, реабілітації поранених

¹⁰ Глава держави: Україна вдячна країнам-членам та партнерам НАТО за підтримку. – <http://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-ukrayina-vdyachna-krayinam-chlenam-ta-partner-33636>.

військовослужбовців) лише 15 млн євро¹¹. Для порівняння: на фінансування Сил національної безпеки Афганістану союзники планують виділити у 2015 р. близько 6 млрд дол. США, з яких 4 млрд дол. надійдуть зі США, а решта – від інших країн міжнародної коаліції, у тому числі через спецфонди НАТО¹².

Засудження «прямого російського втручання на території України» в підсумковому документі саміту, а також у спільній заяві комісії Україна – НАТО, без переконливого плану контрзаходів у відповідь на агресію, не мали шансів вплинути на дії Москви. Більше практичного сенсу для підтримки України мала обіцянка «продовжувати працювати для досягнення більшої взаємосумісності між збройними силами України та НАТО, у тому числі шляхом продовження регулярної участі України у навчаннях НАТО». Що стосується запиту України про допомогу зброєю, то в спільній заяві комісії Україна – НАТО зазначено: «Союзники взяли до уваги нещодавній запит України щодо надання військово-технічної допомоги, і значна кількість союзників уже надають Україні додаткову підтримку на двосторонній основі»¹³. Утім, на той час лише кілька країн НАТО публічно висловили готовність поставити Україні озброєння: Хорватія пообіцяла 14 військових вертольотів Мі-8МТВ-1, Італія підтвердила намір продати 90 бронемашин Iveco, міністр оборони Польщі Томаш Сємоняк заявив про готовність Варшави укласти угоди про постачання зброї, якщо Україна звернеться з відповідними пропозиціями. США пообіцяли Україні бронезилети, радіостанції, автомобілі, тепловізори, медикаменти, роботів-саперів, обмундирування, засоби індивідуального захисту та сухі пайки на 60 млн дол. США.

Отже, Уельський саміт ще раз підтвердив, що без повноцінного членства в НАТО Україна не може розраховувати й на повноцінну допомогу від Альянсу. У цьому контексті слід відзначити, що до початку зустрічі в Уельсі нова українська влада мала півроку, щоб скасувати позаблоковий статус і задекларувати курс

¹¹ NATO leaders pledge support to Ukraine at Wales Summit. – http://nato.int/cps/en/natohq/news_112459.htm?selectedLocale=en

¹² Тінь Афганістану. – http://gazeta.dt.ua/international/tin-afganistanu_.html.

¹³ Спільна заява Комісії Україна – НАТО на рівні глав держав та урядів. – <http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/27552-spilyna-zajava-komisiji-ukrajina-nato-na-rivni-glav-derzhav-ta-uryadiv-ukrros>.

на вступ до НАТО, проте не зробила цього. Законопроект про скасування позаблокового статусу український уряд підготував лише за кілька днів до саміту, і навіть Річна національна програма співробітництва Україна – НАТО на 2014 р. була затверджена лише 2 вересня 2014 р., коли до кінця року залишалось менше чотирьох місяців.

Пріоритети діяльності НАТО у 2014 р.

Крім схвалених на Уельському саміті планів з посилення боєздатності, Альянс продовжував виконання прийнятих раніше рішень, зокрема щодо співпраці в рамках «Розумної оборони» (Smart Defence), **реформування командної структури**, вдосконалення системи протиракетної оборони. Так, у 2014 р. було досягнуто повної оперативної дієздатності Багатонаціонального центру управління діями авіації в м. Торрехоні, Іспанія (Combined Air Operations Centre Torrejon) та Союзного наземного командного центру в Ізмірі, Туреччина (Allied Land Command Izmir). Тривало реформування агенцій НАТО, кількість яких з 2011 р. по 2014 р. була скорочена із чотирнадцяти до трьох.

У 2014 р. активізувалася робота з **розвитку системи протиракетної оборони (BMD)**, яка, згідно з рішеннями Альянсу від 2010 р., має бути здатною захистити територію, населення і збройні сили всіх європейських членів блоку. У 2014 р. два американські кораблі з інтегрованими системами протиракетної оборони прибули до місця їх постійної дислокації в порт м. Рота, Іспанія. Заплановано, що ще два кораблі прибудуть у 2015 р., і того самого року аналогічна наземна система має бути розміщена в м. Девеселу, Румунія (на 2018 р. планується розміщення такої системи й у Польщі).

У 2014 р. Північноатлантичний альянс суттєво посилив увагу до питань **кібер-безпеки**. У листопаді відбулися наймасштабніші в НАТО кібер-навчання з використанням програмної платформи NATO Cyber Range.

Що стосується **політики розширення НАТО**, то, крім рішення запросити в 2015 р. до вступу в Альянс Чорногорію, а також прийняття пакету додаткових заходів, котрі сприятимуть підготовці Грузії до членства, у 2014 р. Альянс також продовжував активну співпрацю з Боснією і Герцеговиною та Македонією з метою проведення ними реформ для досягнення стандартів Альянсу.

2014 р. став роком завершення військової місії Міжнародних сил з підтримки безпеки в **Афганістані (ISAF)**. На виконання рішень Чиказького саміту НАТО 2012 р. упродовж 2014 р. країни-партнери вивели з Афганістану більшу частину військ, 73 бази були закриті або передані Афганським національним силам безпеки, як і значна частина військового обладнання. З 1 січня 2015 р. НАТО запланувала розпочати в Афганістані нову місію «Рішуча підтримка» (Resolute Support). На Уельському саміті держави – члени Альянсу затвердили три напрями співпраці з Афганістаном на наступні роки: тренування, консультації та допомога в рамках місії «Рішуча підтримка»; фінансова підтримка Афганських національних сил безпеки через трастовий фонд Afghan National Army Trust Fund; стійке партнерство, яке базуватиметься на політичних консультаціях і практичній співпраці.

У вересні 2014 р. НАТО й Афганістан підписали Угоду про статус військ (Status of Forces Agreement), що створює правове підґрунтя для присутності сил Альянсу в Афганістані з метою тренування, рекомендацій і допомоги Афганським національним силам безпеки після 2014 р. у рамках нової місії «Рішуча підтримка». Місія передбачає присутність в Афганістані близько 12 тис. персоналу країн – членів та партнерів Північноатлантичного альянсу. 12 грудня 2014 р. Рада Безпеки ООН своєю Резолюцією № 2189 підтримала проведення такої місії.

У 2014 р. сили країн – членів і партнерів НАТО у співпраці з ООН, ЄС та ОБСЄ продовжили виконання своїх обов'язків у рамках миротворчої місії в **Косово (KFOR)**, яка здійснюється відповідно до Резолюції Ради Безпеки ООН № 1244. Зокрема, в червні 2014 р. сили НАТО допомогли правоохоронцями Косово забезпечити мирне проведення загальних виборів.

У 2014 р. Північноатлантичний альянс також продовжив виконувати місію по боротьбі з піратами «Океанський щит» (Ocean Shield), яка проводиться у співпраці з операцією Європейського Союзу «Аталанта» (Atalanta). На Уельському саміті НАТО ухвалила рішення продовжити місію «Океанський щит» до кінця 2016 р. (аналогічне рішення щодо «Атланти» прийняв і ЄС).

Позиція Альянсу щодо допомоги Україні у зв'язку з російською агресією

Слід передусім зазначити, що станом на початок 2014 р. політичні взаємовідносини України й НАТО перебували на суттєво нижчому рівні, ніж до правління В. Януковича. З приходом до влади у 2010 р. цей проросійський політик скасував курс на євроатлантичну інтеграцію та провів через Парламент законодавче закріплення позаблокового статусу України. Річні програми співробітництва Україна – НАТО, попри задекларовані амбітні цілі (особливо в РНП-2013), виконувалися здебільшого формально. Інфільтрація російських агентів до українських силових структур, включно зі збройними силами, сягнула небаченого за роки незалежності рівня.

Як наслідок, на момент початку російсько-українського конфлікту Північноатлантичний альянс не лише не мав політико-правових підстав пропонувати Україні свою допомогу, а й остерігався робити це з огляду на недовіру до керівних ланок українських Збройних Сил, пронизаних російськими агентами впливу. На пасивність НАТО в питанні практичної допомоги Україні значною мірою вплинув також курс односторонньої «розрядки» відносин з Росією, яку проводив президент США Барак Обама, більше зосереджений на пошуку розв'язання іранського та сирійського питань.

Упродовж перших кількох місяців після вторгнення російських військ «підтримка» Альянсом Києва зводилася переважно до заяв із засудженням дій РФ та закликами поважати суверенітет і територіальну цілісність України. 2 березня 2014 р., на другий день після того, як російський парламент офіційно дозволив президенту РФ вводити війська в Україну, а по факту вже кілька днів відбувалося захоплення півострова російськими солдатами зі зрізаними шевронами (так званими «зеленими чоловічками»), Північноатлантична Рада НАТО прийняла заяву, в якій вказала, що «військові дії сил Російської Федерації проти України є порушенням міжнародного законодавства і суперечать принципам Ради НАТО – Росія і Партнерства заради миру». Нагадавши, що Україна є «цінним партнером для НАТО», союзники пообіцяли «підтримувати суверенітет, незалежність і територіальну цілісність України»¹⁴. При цьому про жодні конкретні заходи підтримки не йшлося.

¹⁴ North Atlantic Council statement on the situation in Ukraine. – http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_107681.htm.

Не мали практичних результатів у вигляді конкретної допомоги ані зустріч прем'єр-міністра України А. Яценюка з Генсеком НАТО А. Ф. Расмусеном 6 березня 2014 р., ані позачергове засідання Спільної робочої групи Україна – НАТО 12 березня, ані екстрене засідання Ради євроатлантичного партнерства на рівні послів 14 березня. Після засідання РЄАП голова місії України при НАТО Ігор Долгов заявив журналістам, що можливість миротворчої місії Альянсу навіть не обговорювалася: «Не йшлося на засіданні РЄАП про миротворчі війська НАТО. Україна не є членом НАТО, а отже, розраховувати на те, що війська НАТО у цілому або декількох країн – членів Альянсу будуть військовим шляхом брати участь у врегулюванні кризи у Криму, не доводиться. Для цього немає юридичних підстав»¹⁵. Попри справедливість тверджень про відсутність юридичних зобов'язань НАТО захищати Україну, слід зазначити, що жодні правові підстави не забороняють країнам – членам Альянсу всіма доступними засобами, включно з військовими, допомагати суверенній державі на прохання її уряду й парламенту (і прикладів такої допомоги країнам, котрі не є членами НАТО, чимало), тим паче, що США і Велика Британія давали Україні гарантії безпеки за Будапештським меморандумом 1994 р.

У березні 2014 р. уряд України звернувся до Державного департаменту США з проханням про допомогу військовим спорядженням, проте швидко позитивну відповідь отримав лише щодо постачання партії з 25 тис. сухих пайків, розгляд дієвішої допомоги затягнувся. Генсек НАТО А. Ф. Расмуссен дав зрозуміти, що допомоги зброєю від Північноатлантичного альянсу очікувати також не варто, бо «НАТО як організація не має зброї», тож питання про допомогу зброєю потрібно вирішувати на рівні двосторонніх відносин із членами блоку¹⁶. 5–8 квітня 2014 р. в Україні працювала група консультативної підтримки НАТО з питань захисту критичної інфраструктури та захисту цивільного населення в надзвичайних ситуаціях, а 12–13 квітня Київ відвідав керівник Центрального розвідувального управління США Джон Бреннан. Утім, ані консультації, ані візит не завадили російським спецпризначенцям під маскою сепаратистів і далі захоплювали один за одним населені пункти на Донбасі.

¹⁵ Долгов: військ НАТО у Криму не буде – немає юридичних підстав. – <http://nato.mfa.gov.ua/ua/about-mission/head/interviews/2403-dolgov-viysyk-nato-u-krimu-ne-budenemaje-juridichnih-pidstav>.

¹⁶ Press conference by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen. – http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_108511.htm.

Слід зазначити, що військове керівництво НАТО від самого початку висловлювало незгоду з пасивною позицією щодо надання допомоги Україні. 26 і 27 березня на брифінгах для членів Комітету з питань збройних сил Палати представників США головнокомандувач Об'єднаними збройними силами НАТО в Європі Філіп Брідлав висловив думку, що Вашингтон робить не все, чим міг би допомогти Україні. Генерал наполягав на необхідності надати Україні допомогу обладнанням, яка підвищує здатність до керування в бойових умовах, зокрема сучасні засоби зв'язку¹⁷. Із закликами надати Україні допомогу озброєнням звернулися до адміністрації Барака Обами сенатори Джон Маккейн, Рон Джонсон і Марк Рубіо, проте, ці та подальші їхні звернення впродовж 2014 р. залишалися без позитивної відповіді Білого дому¹⁸.

До практичних заходів НАТО, спрямованих на стримування російської агресії, зокрема намірів РФ захопити все українське морське узбережжя, можна віднести входження до Чорного моря у квітні 2014 р. американського есмінця Donald Cook та французького протичовнового фрегата Dupleix. Росія відреагувала на ці дії зухвалими провокаціями у вигляді багаторазових польотів свого бомбардувальника Су-24 безпосередньо біля есмінця Donald Cook. Утім, цілком імовірно, що саме введення натовських кораблів стримало Росію від можливих планів висадки морського десанту в одеському порту.

30 травня 2014 р. у Вільнюсі на щорічній Весняній сесії Парламентська асамблея НАТО схвалила «Декларацію на підтримку України», у якій засудила «явну і незаперечну агресію» Росії та закликала до посилення санкцій проти неї. Крім того, парламентарі держав – членів Альянсу схвалили рішення про позбавлення російських представників асоційованого членства в ПА НАТО¹⁹.

¹⁷ Exclusive: Key General Splits With Obama Over Ukraine. – <http://www.thedailybeast.com/articles/2014/04/11/exclusive-key-general-splits-with-obama-over-ukraine.html>.

¹⁸ Сенатори – Адміністрації: Що нам таке зробити, аби ви допомогли Україні? – <http://ukrainian.voanews.com/content/hearing-senate-nuland-farkas/1909201.html>; Sen. Johnson: «Sanctions haven't worked». – <http://cnnpressroom.blogs.cnn.com/2014/05/04/sen-johnson-sanctions-havent-worked>.

¹⁹ Парламентська асамблея НАТО закликала до більш жорстких санкцій щодо Росії у зв'язку з подіями в Україні. – <http://nato.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/23760-parlamentsyka-asambleja-nato-uhvalila-deklaraciju-na-pidtrimku-ukrajini>.

А в червні 2014 р. мова зайшла, нарешті, про конкретну допомогу НАТО Україні, хоча йшлося не про довгоочікувану зброю, а про довгострокове реформування Збройних Сил. З червня у Брюсселі Генсек НАТО А. Ф. Расмуссен пообіцяв завершити впродовж найближчих тижнів «всеосяжний пакет довготермінових заходів задля ефективнішого проведення реформ в Україні та зміцнення її Збройних Сил»²⁰. За кілька днів заступник Генсека НАТО Александр Вершбоу уточнив, що йтиметься про підтримку Збройних Сил України у таких сферах, як логістика, командування, управління процесом закупівель, стратегічні комунікації²¹. 4 червня, після зустрічі з П. Порошенком у Варшаві, Барак Обама пообіцяв надати Україні бронезилети та пристрої нічного бачення на 5 млн дол. США²². Це було вже більше, ніж сухі пайки, хоча і явно не відповідало очікуванням, які висловив П. Порошенко в інтерв'ю The Washington Post, звертаючись до США за військовою допомогою на зразок програми ленд-лізу часів Другої світової війни²³. Російська агресія проти України стала основною темою засідань Північноатлантичної ради на рівні міністрів закордонних справ 25 червня 2014 р. у Брюсселі. Міністри домовилися про створення трастових фондів для підтримання сфери безпеки України та нарощування її оборонного потенціалу, зокрема у сфері командування та контролю.

7 серпня 2014 р. у Києві з візитом перебував Генеральний секретар НАТО Андерс Фог Расмуссен, який провів зустрічі з Президентом України П. Порошенком, прем'єр-міністром А. Яценюком, спікером парламенту О. Турчиновим. Обговорювалися перспективи співробітництва Україна – НАТО, зокрема в рамках Річних національних програм, а також чотирьох трастових

²⁰ NATO To Finalize Military Aid Package For Ukraine. – <http://www.rferl.org/content/nato-military-aid-ukraine/25409240.html>.

²¹ Александр Вершбоу: «Ми сподіваємося на те, що зусилля Президента Порошенка, спрямовані на стимулювання політичного вирішення конфлікту, матимуть успіх і можна буде уникнути подальшого кровопролиття». – <http://day.kiev.ua/uk/article/den-planeti/ukrayina-nato-plan-diy>.

²² Obama says Ukraine can thrive with the world's backing. – http://www.theguardian.com/world/2014/jun/04/obama-ukraine-can-thrive-petro-poroshenko?CMP=twg_gu.

²³ Ukraine's Poroshenko says he wants direct U.S. military aid. – http://www.washingtonpost.com/opinions/jackson-diehl-ukrainian-president-elect-wants-direct-us-military-aid/2014/05/27/20c0be88-e567-11e3-afc6-a1dd9407abcf_story.html.

фондів Альянсу на підтримку обороноздатності України: з матеріально-технічного забезпечення, системи управління і зв'язку, кібернетичного захисту, соціальної адаптації звільнених у запас військовослужбовців.

Візит позначився трьома важливими акцентами:

1. Генсек НАТО і Президент України заговорили про перспективи членства України в Альянсі. А. Ф. Расмуссен нагадав, що, згідно з рішенням Бухарестського саміту 2008 р., двері НАТО залишаються відкритими для України, а також додав: «Сьогодні в Україні діє закон, який визначає її позаблоковий статус. Ми це поважаємо. Якщо Україна вирішить змінити цей закон, ми це також поважатимемо». У відповідь П. Порошенко зазначив, що внаслідок подій останніх місяців серед українців спостерігається значне зростання числа прихильників євроатлантичного курсу України і це не можна не враховувати в перспективі²⁴.

2. А. Ф. Расмуссен офіційно запросив П. Порошенка взяти участь в Уельському саміті НАТО 4–5 вересня 2014 р. Раніше британський прем'єр Девід Кемерон анонсував, що російська агресія буде головним пунктом порядку денного саміту: «Я підтримую план генерала Брідлава посилити штаб-квартиру НАТО в Польщі, підготувати постачання та обладнання та призначити низку навчань, щоб чітко показати, що нас не залякає російська агресивна поведінка»²⁵.

3. Генсек НАТО заявив про припинення співпраці з Росією і водночас посилення співпраці з Україною: «НАТО припиняє співпрацю з РФ, зміцнює колективну оборону для захисту всіх членів НАТО, і ухвалила рішення збільшити рівень підтримки та співпраці з Україною»²⁶. Така зміна пріоритетів Альянсу важлива з огляду на те, що де-факто всі попередні роки НАТО надавала відносинам з Росією пріоритетне значення перед співпрацею з Україною. На Київ Брюссель традиційно дивився крізь призму

²⁴ Україна та НАТО мають значний потенціал співробітництва – зустріч Президента з Генеральним секретарем НАТО. – <http://www.president.gov.ua/news/ukrayina-ta-nato-mayut-znachnij-potencial-spivrobitnictva-zu-33408>.

²⁵ Leaders call for NATO to boost military presence in east. – <http://www.stripes.com/news/leaders-call-for-nato-to-boost-military-presence-in-east-1.296835>.

²⁶ НАТО офіційно запросило Україну на саміт альянсу. – <http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/08/7/7024840>.

відносин з Москвою, що, до речі, і стало одним із чинників, які призвели до нинішньої загрозливої ситуації.

Проте в тому, що стосується допомоги Україні зброєю, жодних зустрічних кроків з боку Альянсу не відбулося. Під час візиту до Києва А. Ф. Расмуссен укотре заявив, що поставки військового устаткування не входять до компетенції НАТО. Кількома днями пізніше в інтерв'ю Reuters Генсек НАТО визнав «високою» ймовірність прямого військового вторгнення Росії в Україну, «замаскованого під гуманітарну операцію», проте сказав, що навіть у разі відкритої агресії Україна не може розраховувати на допомогу Альянсу: «Ми не розглядаємо можливість військових операцій. Якщо росіяни ще більше втрутяться в Україні, немає сумнівів, що міжнародна спільнота відповість рішуче – ширшими, глибшими, жорсткішими санкціями, які ще більше ізолюють Росію»²⁷.

Очевидно, що пасивність НАТО в питанні допомоги Україні зброєю диктувалася насамперед відповідною позицією лідера Північноатлантичного альянсу – Сполучених Штатів. На пресконференції 7 серпня президент США Б. Обама знову відкинув можливість поставок зброї Києву, мотивуючи це тим, що «російська армія набагато більша за українську», хоча й пообіцяв переглянути це питання в разі відкритого вторгнення РФ²⁸. Складно назвати аргументацію щодо розміру армій переконливою, адже менша армія може успішно стримувати агресію численнішої, якщо має гарне озброєння. Що ж стосується обіцянки Б. Обами переглянути питання допомоги зброєю в разі відкритого вторгнення РФ, то вже за три тижні факт такого вторгнення був публічно визнаний Генсеком НАТО²⁹, проте зброї Україні Сполучені Штати так і не надали. Відмова США та інших членів НАТО постачати зброю Україні виразно контрастує з їхньою позицією щодо іракських курдів, котрі протистоять бойовикам угруповання «Ісламська держава». Франція та Італія ініціювали

²⁷ Генсек НАТО: загроза вторгнення Росії в Україну «висока». – http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2014/08/140811_russia_ukraine_nato_aid_it.shtml.

²⁸ Obama: no need yet for more U.S. military aid to Ukraine. – <http://www.reuters.com/article/2014/08/07/us-ukraine-crisis-russia-obama-idUSKBN0G62IY20140807>.

²⁹ NATO Secretary General statement after the extraordinary meeting of the NATO-Ukraine Commission. – http://nato.int/cps/en/natohq/news_112210.htm?selectedLocale=en.

винесення питання військової допомоги курдам на засідання голів МЗС країн Євросоюзу; про можливість надання зброї іракським курдам заявив і міністр закордонних справ Німеччини³⁰.

Після того, як наприкінці серпня численні підрозділи регулярних військ РФ увійшли на територію України з важкою технікою та завдали українській стороні важких втрат, у тому числі під Ловайськом, у Брюсселі було скликане позачергове засідання Ради НАТО на рівні послів 28 країн – членів Альянсу. По завершенні цієї зустрічі, яка пройшла 29 серпня, відбулося засідання комісії Україна – НАТО. Генсек НАТО А. Ф. Расмуссен публічно визнав, що «російські війська і озброєння незаконно перетнули кордон на сході і південному сході України... Російські війська здійснюють прямі військові операції на території України. Росія продовжує постачати сепаратистам танки, бронетранспортери, гармати і ракетні установки. Росія обстрілює Україну як зі своєї території, так і з території самої України»³¹. Напередодні супутникові знімки, які підтверджують присутність російської військової техніки в Україні, опублікував офіційний інтернет-сайт НАТО³².

Попри зухвале і вже практично неприховане вторгнення російських регулярних військ на територію України, жодних рішень щодо термінової допомоги Україні за підсумками засідання Ради НАТО й Комісії Україна – НАТО прийнято не було. Усі відповідні рішення були відкладені до Уельського саміту, який відбувся за тиждень. Росія використала цей час для захоплення нових українських територій на Донбасі, змусивши Київ піти на поступки і підписати 5 вересня 2014 р. мінський «Протокол за підсумками консультацій Тристоронньої контактної групи щодо спільних кроків, спрямованих на імплементацію Мирного плану Президента України П. Порошенка та ініціатив Президента Росії В. Путіна»³³.

³⁰ Німеччина не виключає постачання зброї до Іраку для боротьби з терористами. – <http://www.dw.de/німеччина-не-виключає-постачання-зброї-до-іраку-для-боротьби-з-терористами/a-17854151>.

³¹ NATO Secretary General statement after the extraordinary meeting of the NATO-Ukraine Commission. – http://nato.int/cps/en/natohq/news_112210.htm?selectedLocale=en.

³² New Satellite Imagery Exposes Russian Combat Troops Inside Ukraine. – <http://aco.nato.int/new-satellite-imagery-exposes-russian-combat-troops-inside-ukraine.aspx>.

³³ Протокол о результатах консультаций Трехсторонней контактной группы, Минск, 5 сентября 2014 г. – <http://www.osce.org/ru/home/123258>.

Підписи під документом поставили другий Президент України Леонід Кучма, посол Росії в Україні Михайло Зурабов, представник ОБСЄ Гайді Тальявіні, а також представники самопроголошених серепатистських республік на Донбасі Олександр Захарченко та Ігор Плотницький. Попри те, що російська сторона, включно із сепаратистами, так і не виконала положень Мінського протоколу, лише тимчасово зменшивши масштаби військових дій, проте цей документ надовго став приводом для західних союзників відмовляти Києву в наданні допомоги озброєнням.

Саме під час мінських переговорів делегація України на чолі з Президентом П. Порошенком взяла участь в **Уельському саміті НАТО 4–5 вересня 2014 р.** Основною темою заходу було прийняття плану реагування на російську агресію, причому розглядалися головним чином питання захисту східноєвропейських членів самого Альянсу. Що ж стосується України, то, крім заяв на підтримку її суверенітету й територіальної цілісності, на допомогу їй були створені чотири трастові фонди: для покращення систем управління, контролю і зв'язку, логістики, кібер-безпеки, реабілітації поранених військовослужбовців. Члени Альянсу пообіцяли внести в ці фонди 15 млн євро, але до кінця 2014 р. фонди так і не запрацювали – значною мірою через бюрократичні затримки з боку українських відомств. Дієвих рішень щодо допомоги Києву озброєнням, попри відкрите російське вторгнення, на Уельському саміті прийнято не було, це питання було передано на рівень двосторонніх відносин України з державами – членами Альянсу.

У вересні 2014 р. пройшли, нарешті, спільні **військові навчання за участі України й НАТО**. 8–10 вересня в Чорному морі відбулися навчання військово-морських сил України та США «Сі Бриз 2014» (Sea Breeze), у яких також взяли участь кораблі Канади, Румунії, Туреччини та Іспанії. 15–26 вересня на Яворівському полігоні на Львівщині пройшли військові навчання «Швидкий Тризуб 2014» (Rapid Trident), у яких узяли участь 1200 військово-службовців з 15 країн, зокрема зі США, Канади, Польщі, Норвегії, Литви, Грузії, Азербайджану. Та слід зазначити, що на навчаннях використовувалася лише українська військова техніка, а партнери з країн НАТО взяли із собою тільки стрілецьку зброю. Прагнучи таким чином уникнути підозр Кремля про постачання зброї до України, країни Альянсу одночасно продемонстрували Москві й відсутність рішучості в підтримці Києва, що навряд чи позитивно позначилося на подальшій динаміці конфлікту.

З метою заручитися дієвішою підтримкою, влітку 2014 р. українська дипломатія активно працювала над ідеєю надання Україні статусу особливого союзника США поза НАТО. Та **робочий візит Петра Порошенка до Вашингтона 18 вересня 2014 р.** остаточно вніс ясність стосовно можливих обсягів підтримки, на яку може розраховувати Україна з боку США й НАТО за часів адміністрації Б. Обами. Попри безпрецедентний для українського Президента рівень прийому та овації, влаштовані П. Порошенкові під час його виступу в Конгресі, **Україні так і не надали статусу особливого союзника США поза НАТО.** В інтерв'ю CNN П. Порошенко пояснив це так: «Барак Обама сказав “ні”, оскільки в Україні вже є особливий статус на рівні стратегічного партнерства між США та Україною. Рівень цієї співпраці в галузі безпеки та оборони значно вищий, ніж просто статус особливого союзника поза НАТО, який, приміром, був наданий Аргентині»³⁴. Слід зазначити, що 18 вересня Комітет із зовнішніх справ Сенату США схвалив законопроект про надання Україні статусу союзника без отримання Україною членства в НАТО, а також надання озброєння на 350 млн дол. США. Навряд чи в Комітеті Сенату гірше розуміються на значенні союзницьких статусів, ніж в адміністрації Обами, а отже, відмова Україні – це лише продовження зовнішньої політики одностороннього «перезавантаження», яку за інерцією продовжує проводити президент США. Під час виступу в Конгресі США П. Порошенко закликав надати Україні допомогу як нелетальною, так і летальною зброєю, слушно зауваживши, що «не можна виграти війну з простирадлами». Однак, судячи з відповіді П. Порошенка на запитання українських журналістів, переконати свого американського колегу йому так і не вдалося: «Коли я повернувся, я почув перше питання: “Так ви все-таки привезли смертельну зброю?”. Друзі мої, запевняю вас, нам не потрібна смертельна зброя»³⁵.

Та попри відмову надати летальну зброю з осені 2014 р. Сполучені Штати все ж почали допомагати Україні значно інтенсивніше, включаючи постачання обладнання для контролю кордону,

³⁴ President of Ukraine tells CNN's Wolf Blitzer that U.S. has refused Ukraine's request for weapons. – <http://cnnpressroom.blogs.cnn.com/2014/09/18/president-of-ukraine-tells-cnns-wolf-blitzer-that-u-s-has-refused-ukraines-request-for-weapons>.

³⁵ Порошенко: Нам не потрібна смертельна зброя. – <http://www.pravda.com.ua/news/2014/09/25/7038917>.

транспорт, тепловізори, прилади нічного бачення, радары, обмундирування, а також допомогу військовими радниками; планувалося навчання українських військовослужбовців американськими інструкторами. Деякі держави – члени НАТО запропонували також медичну допомогу українським бійцям, постраждалим під час антитерористичної операції: Греція, Естонія, Латвія, Литва, Німеччина, Польща, Словаччина, Словенія, США, Угорщина, Чехія.

1 жовтня 2014 р. офіційно приступив до виконання своїх обов'язків **новий Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг**. Йому довелося очолити Північноатлантичний альянс не в кращі часи: під час російської агресії проти країни – партнера Альянсу (України) і потенційної загрози членам НАТО – країнам Балтії та Польщі; за умов поганого стану збройних сил європейських членів НАТО, спричиненого бездумними скороченнями оборонних видатків; нестійкої солідарності в Альянсі та фінансової залежності політичних еліт низки його членів від Росії; падіння авторитету НАТО у світі внаслідок втрати Сполученими Штатами контролю над ситуацією на Близькому Сході й нездатності рішуче відповісти на агресивну поведінку РФ.

Вступаючи на посаду, Є. Столтенберг заявив, що Альянс хоче «конструктивних відносин з Росією», але не буде терпіти порушення Росією міжнародних норм і продовжить надавати підтримку суверенній та незалежній Україні. Російську збройну інтервенцію в Україну новий Генсек НАТО назвав «найбільшою загрозою євроатлантичній безпеці»³⁶. Під час свого візиту до Польщі 6 жовтня 2014 р. Є. Столтенберг заявив: «Найважливішим завданням НАТО є захист наших народів від нападу. Ми захистимо всіх наших союзників»³⁷. Водночас він не прокоментував заклик президента Польщі Броніслава Коморовського продовжити створення системи ПРО, основні елементи якої мають бути розміщені у Польщі та Румунії. А заява Є. Столтенберга, що питання створення сил швидкого реагування НАТО вирішуватиметься в наступному році, засвідчила, що керівництво НАТО продовжує недооцінювати чинник часу.

³⁶ Press conference by incoming NATO Secretary General Jens Stoltenberg. – http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_113488.htm?selectedLocale=en.

³⁷ NATO will defend every Ally, NATO Secretary General stresses in Poland. – http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_113578.htm?selectedLocale=en.

Попри очікування, новий Генсек НАТО не запропонував принципово нового підходу стосовно допомоги Україні. 8 жовтня 2014 р. міністр закордонних справ України Павло Клімкін провів зустріч із Є. Столтенбергом у штаб-квартирі НАТО в Брюсселі. Сторони узгодили графік діалогу та основні завдання співробітництва на четвертий квартал 2014 р., а також положення Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2015 р.; домовилися, що практична реалізація трасових фондів для посилення обороноздатності України отримає старт на засіданні міністрів закордонних справ Альянсу в грудні 2014 р. Ішлося переважно про обумовлені раніше аспекти співпраці, жодної термінової допомоги Україні запропоновано не було. Не сприяло динаміці стосунків і те, що напередодні зустрічі П. Клімкіна з Є. Столтенбергом Комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки та оборони «завалив» розгляд питання про скасування позаблоковості, прийнявши рішення, що це має бути прерогативою вже нового складу парламенту.

6–8 жовтня 2014 р. Україну з триденним візитом відвідала заступник держсекретаря США Вікторія Нуланд, яка передала Україні обладнання для укріплення кордону на суму 10 млн дол. США. Під час візиту В. Нуланд заявила, що США зніме частину санкцій з РФ лише в разі повного виконання Мінських угод. Якщо ж Росія не виконає зобов'язань, санкції будуть посилені. Напередодні В. Нуланд зробила важливу заяву на Стратегічному форумі США і Центральної Європи (2 жовтня 2014 р., Вашингтон), указавши на неприпустимість спроб окремих країн Центрально-Східної Європи торгувати євроатлантичними цінностями на догоду Москві. В. Нуланд порадила державам, «які спокійно сплять вночі під захистом П'ятої статті НАТО», не відходити від цінностей ліберальної демократії, а в українському питанні – «пригадати власну історію, як вони прагнули підтримки своїх сусідів»³⁸. Очевидно, критика В. Нуланд стосувалася передусім президентів Угорщини та Чехії, а також прем'єр-міністра Словаччини, які, перебуваючи під безпековою парасолькою Альянсу, водночас демонстрували лояльність до Москви, підриваючи своїми заявами солідарність НАТО та ЄС. Зокрема, прем'єр-міністр Словаччини Роберт Фіцо в інтерв'ю газеті *Nový Čas* не лише виступив проти вступу України

³⁸ US diplomat lashes out at Hungary's Orban. – <http://euobserver.com/foreign/125881>.

до НАТО, а й фактично заявив про небажання виконувати союзницькі зобов'язання: «Неправильно, якщо хтось хоче таку маленьку країну, як Словаччина, втягнути у великі геополітичні зіткнення. Хоча ми є членом НАТО, це не означає, що ми повинні надавати нашу територію для іноземних військ»³⁹.

Наприкінці жовтня заступниця помічника міністра оборони США Евелін Фаркас повідомила, що в Києві працює група американських радників на чолі з американським генерал-майором, які консультують українських військових з питань поліпшення системи управління персоналом та раціонального використання ресурсів. Е. Фаркас заявила також, що Пентагон «у пріоритетному порядку» задовольняє потреби України, постачаючи базове військово-спорядження для солдат, прилади нічного бачення, бронжилети, аптечки, медичне обладнання, рації, одяг, інженерне обладнання, системи периметральної сигналізації, паливні баки, насоси тощо⁴⁰.

21 листопада 2014 р. до Києва прилетів прихильник рішучої допомоги Україні віце-президент США Джозеф Байден, який привіз із собою першу партію радарних систем для боротьби з мінометними розрахунками супротивника. І хоча радарні системи не вважаються летальною зброєю, проте вкрай потрібні українській армії, оскільки дають змогу ефективніше протистояти обстрілам суперника. За кілька днів до Києва прибув також літак з першою військовою допомогою від Канади (захисним спорядженням, медикаментами і теплим одягом).

26 листопада 2014 р. Київ відвідав Головнокомандувач об'єднаних збройних сил НАТО в Європі генерал Філіп Брідлав. Відомий як прихильник рішучих дій на підтримку України, Ф. Брідлав заявив, що вважає нові поставки російського озброєння сепаратистам імовірною підготовкою до спроб захоплення нових територій, відзначив високі бойові якості української армії та пообіцяв «всеохоплюючий і в той же час реалістичний план підтримки українських збройних сил»⁴¹.

³⁹ Premiér Fico otvorene o konflikte Ruska a Ukrajiny: Slováci sú obeťou propagandy! – <http://www.cas.sk/clanok/293296/premier-fico-otvorene-o-konflikte-ruska-a-ukrajiny-slovaci-su-obetou-propagandy.html>.

⁴⁰ Пентагон: Потреби України задовольняємо у пріоритетному порядку. – <http://ukrainian.voanews.com/content/article/2495716.html>.

⁴¹ Головнокомандувач сил НАТО здійснив візит в Україну. – <http://ukrainian.voanews.com/content/article/2535196.html>.

Упродовж усього 2014 р. у Сполучених Штатах точилася внутрішньополітична дискусія щодо того, наскільки рішучою має бути допомога США і НАТО – Україні. Обидві палати Конгресу, причому не лише республіканці, а й значна частина демократів, закликали Білий дім надати Києву допомогу озброєнням, у тому числі летальним. На підтримку допомоги Україні озброєнням висловлювалися також віце-президент Джозеф Байден і військове керівництво США та НАТО. Утім, Б. Обама наполегливо відхиляв відповідні заклики, роблячи ставку на економічні та дипломатичні санкції.

Наприкінці року в Конгресі було розглянуто «Акт на підтримку свободи України 2014 р.» (Ukraine Freedom Support Act of 2014), який передбачав рішучі заходи на допомогу Києву, проте під загрозою накладення президентського вето конгресмени пішли на компроміс, і 11 грудня обидві палати американського парламенту одностайно схвалили «пом'якшену» версію законопроекту. Внесенням поправок з Акту вилучили положення про визнання України союзником США поза НАТО, були пом'якшені пункти щодо розширення санкцій проти Росії. Прийнятий документ передбачав надання Україні військової допомоги на 350 млн дол. США впродовж 2015–2017 рр., у тому числі дозволяє президенту США надавати Україні летальну зброю. Акт передбачав допомогу Києву для зміцнення енергетичної безпеки, розвитку громадянського суспільства, протидії російській пропаганді. Важливим є положення документа про те, що скасування санкцій проти Росії можливе лише після надання доказів, що вона припинила дестабілізувати Україну⁴². 18 грудня 2014 р. Б. Обама підписав Акт на підтримку свободи України, хоча зазначив, що не має наміру змінювати політику своєї Адміністрації та скористатися найближчим часом можливостями розширення санкції проти РФ, які надає йому прийнятий закон⁴³.

Доволі пасивна позиція Північноатлантичного альянсу щодо допомоги Україні у протистоянні російській агресії у 2014 р. стала неприємним сюрпризом і водночас уроком для Києва. Перші кілька місяців підтримка не виходила за межі дипломатичних

⁴² Ukraine Freedom Support Act of 2014. – <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/2828/text>.

⁴³ Statement by the President on the Ukraine Freedom Support Act. – <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/12/18/statement-president-ukraine-freedom-support-act>.

заяв; вона почала переходити в практичну площину лише зі зростанням збройного опору російській агресії самих українців, проте до кінця 2014 р. Київ так і не отримав від західних партнерів летальної зброї. Ця ситуація довела, що нинішній формат співпраці України з НАТО, включно зі статусом «особливого партнерства», аж ніяк не гарантує дієвої допомоги в разі зовнішньої агресії. Альянс уживає заходів з посилення безпеки передусім своїх східних членів, не ризикуючи наражатися на конфлікт заради хоча й важливого, але позаблокового партнера.

Перспективи співробітництва України й НАТО. Питання членства

З приходом до влади в Україні проєвропейських політичних сил логічно постало питання поновлення курсу на євроатлантичну інтеграцію, згорнутого попереднім керівником В. Януковичем на догоду Кремлю. Нав'язаний Москвою позаблоковий статус був дискредитований самою ж Росією, яка довела його нікчемність, як і недієздатність безпекових гарантій Будапештського меморандуму 1994 р. Тож Україна отримала всі підстави відмовитися від політики позаблоковості й шукати надійніші механізми гарантування власної безпеки. Аргумент, що це викличе роздратування Москви, більше не працює, адже Росія вже й так розпочала війну проти України, попри її позаблоковий статус.

У сьогоdnішньому світі існують лише два реальні механізми безпеки: власний ядерний щит або ж членство в НАТО. Реальних можливостей відновити ядерний арсенал у найближчому майбутньому Київ не має, а рішення про відповідний курс було б украй негативно сприйняте важливими партнерами – США і Євросоюзом, без підтримки яких в Україні було би значно менше шансів стримати російську агресію та впоратися з економічною кризою. Тож залишається лише варіант членства в Північноатлантичному альянсі, який, попри всі проблемні моменти, залишається єдиним військово-політичним блоком, проти членів якого РФ навряд чи наважиться вести відкриту війну з масштабним вторгненням.

На користь євроатлантичного вибору свідчать і громадські настрої в Україні, причому головна «заслуга» в цьому – тієї ж Росії. Якщо до початку агресії кількість прихильників вступу до Північноатлантичного альянсу була стабільно нижчою за кількість супротивників, то впродовж 2014 р. ситуація докорінно

змінилася. Так, станом на початок квітня 2014 р. лише 35,8% українців підтримали вступ до НАТО, а 47,9% були проти⁴⁴. Проте лише через місяць, у травні 2014 р., за вступ до НАТО було вже 47,3%, проти – 36,2%⁴⁵. З розростанням російської агресії та початком війни за Донбас число громадян України, які вважають НАТО єдиним надійним механізмом захисту від РФ, невпинно зростало. У вересні 2014 р. уже 52% опитаних заявили, що на референдумі проголосували би за вступ України до НАТО, і лише 15% проголосували би проти⁴⁶.

На парламентських виборах 26 жовтня 2014 р. за політичні сили, які декларують підтримку курсу на євроатлантичну інтеграцію, віддали свої голоси близько 80% громадян України. Прихильники євроатлантичної інтеграції отримали в новому парламенті абсолютну більшість, що дає можливість закріпити відповідний курс на законодавчому рівні, відмовившись від нав'язаної Москвою позаблоковості. Першим пунктом Коаліційної угоди нової парламентської більшості значиться «скасування позаблокового статусу України, відновлення політичного курсу на інтеграцію до Євроатлантичного безпекового простору та набуття членства в організації Північноатлантичного договору». Коаліційна угода передбачає приведення структури Генштабу Збройних Сил України до стандартів НАТО і реформування системи військової освіти з урахуванням практик членів Альянсу вже в 2015 р., а перехід до стандартів НАТО (STANAG) має відбутися до 2019 р.⁴⁷

23 грудня 2014 р. Верховна Рада України конституційною більшістю голосів (303 – «за», 8 – «проти», 2 – «утрималися») підтримала внесений Президентом законопроект № 1014/3 «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості». Крім скасування положень законодавства, у яких проголошувалася політика позаблоковості,

⁴⁴ Ідеологічні маркери: настрої щодо можливих референдумів. – <http://www.ratinggroup.com.ua/products/politic/data/entry/14089>.

⁴⁵ «От революции к новой стране». Результаты социологического опроса Института Горшенина... – http://institute.gorshenin.ua/researches/131_ot_revolyutsii_k_novoy_strane_.html.

⁴⁶ Більше половини ймовірних виборців за вступ України до НАТО та проти миру на умовах передачі територій під контроль Росії. – <http://www.gfk.com/ua/news-and-events/press-room/press-releases/pages/politics-290914.aspx>.

⁴⁷ Коаліційна угода. – http://samopomich.ua/wp-content/uploads/2014/11/Koaliciyna_uhoda_parafovana_20.11.pdf.

прийнятий документ визначав курс на «поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації»⁴⁸.

Таким чином, Україна зробила важливий перший крок до членства в НАТО. При цьому і Президент П. Порошенко, і прем'єр-міністр України А. Яценюк називають однакову орієнтовну дату подання заявки на членство – 2019 р., мотивуючи це необхідністю впродовж чотирьох років здійснити модернізацію армії та її повний перехід до стандартів НАТО, після чого провести референдум щодо приєднання до Альянсу. Слід зазначити, що ані повна відповідність стандартам НАТО, ані референдум не є обов'язковими вимогами до членства. Вірогідно, названі чотири роки потрібні Києву не лише для реформування збройних сил, а й для зміни позиції низки європейських країн – членів НАТО, які не висловлюють бажання приймати Україну до своїх лав – як через побоювання загострення відносин з Росією, так і через небажання брати на себе відповідальність за безпеку ще однієї східноєвропейської країни. Приміром, міністр закордонних справ Німеччини Франк-Вальтер Штайнмаєр заявив, що він «не бачить України в складі західного альянсу в осяжному майбутньому»⁴⁹. Проти вступу України до НАТО висловилися президент Чехії Мілош Земан і прем'єр-міністр Словаччини Роберт Фіцо, а також деякі американські експерти, серед яких Генрі Кіссінджер, Збігнев Бжезінський, экс-посол до України Джон Герbst, Майкл О. Ханлон і Джерамі Шапіро з Брукінського інституту. Щоправда, закликаючи зрозуміти занепокоєність Росії розширенням НАТО, шановані експерти забули відзначити, що РФ вторглася в Україну задовго до того, як останньою був задекларований намір скасувати позаблоковість.

Російська агресія, яка оголила незахищеність України і переконала більшість громадян у необхідності поновити євроатлантичний курс, одночасно зменшила привабливість України для НАТО як потенційного члена. Демонстрація реального стану справ в українській армії в перші місяці агресії навряд чи додала бажання членам НАТО прийняти таку країну до своїх лав,

⁴⁸ Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості. – http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52994.

⁴⁹ Німеччина не бачить України в складі «західного альянсу». – <http://ukrainian.voanews.com/content/steinmeier-on-ua/1940362.html>.

особливо враховуючи невдоволення «старих» членів Альянсу необхідністю перекидати частину своїх підрозділів для оборони недостатньо захищених «нових» рубежів – Польщі та країн Балтії. За таких обставин про необхідність для Києва «виявляти стриманість у прагненні до НАТО» заговорив навіть міністр закордонних справ Польщі Радослав Сікорський⁵⁰, якого важко запідозрити в антиукраїнських позиціях.

На підтримку членства України в НАТО поки що відкрито висловилися лише офіційні представники країн Балтії та Канади⁵¹. Утім, відсутність широкої підтримки в Альянсі ідеї вступу України не має дивувати чи тим більше зупиняти Київ. Міністр закордонних справ Литви Лінас Лінкявічюс нагадує, що йому теж свого часу говорили, що Литва ніколи не стане членом НАТО: «Мені це говорили особисто, коли я працював послом в Альянсі. Але, як бачите, це не є непереборною перешкодою. Вам потрібно просто поставити це собі за мету, досягти консенсусу в суспільстві [про необхідність членства в НАТО] і не зупинятися перед першою перешкодою на шляху до Альянсу»⁵².

Що стосується офіційної позиції НАТО, то Альянс незмінно підтверджує свою відданість проголошеній політиці відкритих дверей. 29 серпня 2014 р., коментуючи заяву Арсенія Яценюка щодо намірів України рухатися в бік членства в НАТО, Андерс Фог Расмуссен сказав, що НАТО «повністю поважатиме» рішення Києва, якщо той вирішить скасувати позаблоковий статус, а також нагадав про рішення Бухарестського саміту 2008 р., що «Україна стане членом НАТО, якщо буде цього хотіти і відповідатиме необхідним критеріям»⁵³. 1 грудня 2014 р. уже новий Генсек НАТО Єнс Столтенберг заявив, що «буде поважати»

⁵⁰ Sikorski rozmawia z «Rz»: W sprawie Ukrainy Europa popełniła błąd. – <http://www.rp.pl/artykul/107684,1111692-Sikorski-rozmawia-z--Rz---W-sprawie-Ukrainy-Europa-popolnila-bledy.html?p=1>

⁵¹ Посол Канади в Україні Роман Ващук: «У Канаді нікому не потрібно пояснювати, що таке Україна». – <http://gazeta.dt.ua/international/posol-kanadi-v-ukrayini-roman-vaschuk-u-kanadi-nikomu-ne-potribno-poyasnyuvati-scho-take-ukrayina-.html>.

⁵² Лінас Лінкявічюс: «Хто відчуває себе в глухому куті – той і має пропонувати компроміс». – <http://www.eurointegration.com.ua/interview/2014/12/5/7028463/>.

⁵³ NATO Secretary General statement after the extraordinary meeting of the NATO-Ukraine Commission. – http://www.nato.int/cps/en/SID-CF62A753-8C9B5BDA/natolive/news_112210.htm?selectedLocale=en.

рішення нового українського уряду відмовитися від позаблокового статусу, якщо таке буде прийняте, а також про готовність Альянсу розглянути відповідність України необхідним критеріям для вступу в разі подання нею відповідної заявки⁵⁴.

Позитивним сигналом для Києва стала резолюція 60-ї щорічної сесії Парламентської асамблеї НАТО щодо Підтримки суверенітету та демократії України, ухвалена 24 листопада 2014 р. У першому ж пункті документа наголошується на «моральному обов'язку євроатлантичної спільноти надати підтримку Україні в її боротьбі за територіальну цілісність та суверенітет, а також за обраний нею шлях до глибшої євроатлантичної інтеграції та підкреслюючи, що ніяка третя сторона не має права вето у цьому процесі». У резолюції також згадується рішення Бухарестського саміту, «що Україна та Грузія отримають членство в НАТО, якщо вони цього побажають та в разі виконання всіх критеріїв членства», а також вітається «постійно зростаюча підтримку українським населенням членства в НАТО»⁵⁵.

Важливо відзначити, що не лише українське суспільство нарешті «дозріло» до членства в НАТО, а й 68% громадян США підтримують приєднання України до Альянсу, а також 46% громадян ЄС (дані опитування американського Фонду Маршалла, проведеного в червні 2014 р.)⁵⁶. У країнах Заходу політики змушені дослухатися до думки своїх громадян, тож офіційний Київ має всі підстави активно готуватися до подачі заявки на вступ, не забуваючи й про інформаційну роботу з громадською думкою країн Європи, де супротивників членства України в Альянсі поки що на 1% більше, ніж прихильників.

У контексті євроатлантичної інтеграції перед Україною стоїть низка важливих завдань, головне з яких є запорукою виживання держави – у максимально стислі терміни збудувати сучасні,

⁵⁴ Pre-ministerial press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg. – http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_115313.htm.

⁵⁵ Резолюція щорічної сесії ПА НАТО на підтримку України – один з найрішучіших публічних демаршів міжнародної спільноти проти агресії Росії. – <http://nato.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/30054-rezolyucija-shhorichnoji-sesiji-pa-nato-na-pidtrimku-ukrajini--odin-z-najrishuchishih-publichnih-demarshiv-mizhnarodnoji-spilynoti-proti-agresiji-rosiji>.

⁵⁶ Опитування: Більшість американців та європейців за членство України в ЄС і НАТО. – <http://www.dw.de/опитування-більшість-американців-та-європейців-за-членство-україни-в-єс-і-нато/a-17913389>.

потужні збройні сили, здатні захистити державу від зовнішньої агресії. У процесі реформування збройних сил Київ має орієнтуватися на стандарти НАТО, і це вже навіть не питання вибору, а життєва необхідність, адже члени Альянсу є головними партнерами в захисті від російської агресії, разом з ними Україна розвиватиме свій військово-промисловий комплекс, з ними проводитиме спільні навчання і з ними захищатиме спільні цінності та спільний безпековий простір.

Інше важливе завдання – переконати нинішніх членів НАТО, що Україна в Альянсі буде не лише споживачем безпеки, а передусім важливим контрибутором, який посилить східні рубежі блоку. Об'єктивно Україна – єдина на сьогодні держава світу, котра має практичний досвід стримування гібридної агресії Росії. І хоча цей досвід не такий успішний, як хотілось би, проте просування агресії було зупинене навіть за умов того жахливого стану, в якому перебували українські збройні сили на момент початку вторгнення. Здобутий українцями досвід надзвичайно важливий для Альянсу, адже перед його східноєвропейськими членами стоять схожі загрози гібридної агресії: РФ уже тренує у воєнізованих таборах російськомовну молодь з числа жителів країн Балтії⁵⁷, а в латвійській місцевості Латгалія, неподалік кордону з РФ, були помічені «активісти», які агітували за приєднання регіону до Росії⁵⁸.

Нинішні трансформаційні процеси в НАТО відкривають широкі можливості для співпраці та інтеграції з Україною, яка реформує свої збройні сили, паралельно відбиваючи російську агресію. Від темпів та якості розбудови збройних сил у буквальному сенсі залежить виживання України як держави, тож вона просто змушена швидко створити найбільш численну та боєздатну армію в Європі. Північноатлантичний альянс максимально зацікавлений в успіху цього процесу, адже від нього залежить безпека всього регіону.

⁵⁷ Міністр: обучение литовской молодежи в российских военных лагерях недопустимо. – <http://ru.delfi.lt/news/live/ministr-obuchenie-litovskoj-molodezhi-v-rossijskih-voennyh-lageryah-nedopustimo.d?id=66072766#ixzz3FiVqdaiz>.

⁵⁸ Ce? trauksmi par prokrievisk?m akcij?m Latgal?. – <http://www.diena.lv/latvija/novados/cel-trauksmi-par-prokrieviskam-akcijam-latgale-14076755>.

§ 3. Українсько-американські стосунки на тлі російської воєнної агресії проти України

Відносини зі Сполученими Штатами Америки завжди становили важливу частину зовнішньої політики України. У 1990-ті рр. США були центром «однополярного» світу, а молода, економічна слабка й політично недосвідчена Українська держава конче потребувала допомоги. На певному етапі ці країни визнали, що їхні відносини набули характеру стратегічного партнерства. Із часом Україна потроху зміцнилася, хоч так і не провела багатьох важливих реформ. Двосторонні стосунки проходили через періоди погіршень та поліпшень, надія на «нове дихання» стратегічного партнерства відходила та поверталася. З початком нового тисячоліття стало очевидно, що єдина у світі надпотуга втрачає свій глобальний вплив. Після подій 2001 р. її увага зосередилася на Близькому Сході, який і раніше посідав важливе місце серед пріоритетів Вашингтона. Пострадянський простір (у в тому числі й Україна) відійшов у тінь. Але події в Україні та навколо неї, починаючи від листопада 2013 р., знову вивели нашу країну у фокус американської політики. Утім, навіть сьогодні не очевидно, що Україна належить до пріоритетів для США. Проте питома вага нашої країни в міжнародному порядку денному для Вашингтона зросла. При цьому немає сумнівів у тому, що позиція США, підтримка з їхнього боку нині, за часів безпрецедентних викликів для нашого суверенітету й територіальної цілісності, має для України величезне значення.

Відносини України та США напередодні початку Євромайдану не були активними. Але при цьому, їх не можна охарактеризувати і як негативні. Вони були кращі від тих, що склалися на початку 1990-х рр., як відверто негативні й напружені через невирішеність питання наявності ядерної зброї на території України, або від «холоду» у стосунках Вашингтона й Києва під час

другого терміну президентства Л. Кучми. Після приходу до влади В. Януковича погляд Білого дому на події в Україні був доволі спокійний, у ньому не було ані задоволення, ані розпачу. Навіть певні рухи В. Януковича на користь Росії – призупинення курсу на інтеграцію до НАТО й подовження терміну базування російського флоту в Севастополі до 2042 р. – не сприймалися у Вашингтоні як привід для занепокоєння. Навпаки, тодішній державний секретар Гіларі Родем Клінтон навіть висловилася схвально, підкресливши, що українська зовнішня політика стала більш «збалансованою». Це дуже добре вписувалось у новий формат відносин з Росією, які намагалися вибудувати у Вашингтоні, коли адміністрація президента Б. Обама оголосила про початок політики «перезавантаження».

Що стосується внутрішньої політики В. Януковича, то, звичайно, у Вашингтоні не були в захваті від тиску на опозицію, ставлення до незалежних ЗМІ та багато іншого. Але все це не розглядалось як криза, котра потребувала негайного американського втручання. Запанувала так звана «втома від України» («Ukraine fatigue»), базована на відчутті неможливості забезпечення поступального розвитку України та проведення реформ у країні завдяки зовнішній допомозі. «Український напрям» був делегований тим підрозділам в адміністрації, які займаються справою моніторингу ситуації прав людини та роблять відповідні заяви про порушення в цій сфері. Особливу увагу Вашингтон приділяв «справі Ю. Тимошенко», узгоджуючи свою позицію з позицією ЄС.

У Сполучених Штатів не було цілковитої впевненості в тому, що В. Янукович підпише Угоду про асоціацію. Але в міру наближення дати проведення саміту у Вільнюсі така впевненість посилювалася. Тому заява В. Януковича про відмову від підписання стала несподіванкою для Вашингтона. Відсутність надійних каналів інформації про настрої українського керівництва та основних центрів прийняття рішень у Києві була відлунням ситуації, коли Україна не розглядалась як щось, що потребує постійної та ретельної уваги. Очевидно, що у Вашингтоні не спромоглися правильно спрогнозувати можливі наслідки російського тиску на Київ через питання підписання Угоди про асоціацію.

З іншого боку, навіть за умови того, якби у Вашингтоні мали конкретну інформацію про тиск, який Москва чинила на В. Януковича, аби домогтися зриву підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС, можна констатувати, що у США не було важелів, щоб

якимсь чином допомогти Києву витримати цей тиск. Пропозиція В. Януковичу з боку Москви, до якої він, власне, схилився, базувалася на поєднанні шантажу та обіцянки невідкладного надання великого кредиту. Ані США, ані ЄС не мали нагоди чи бажання піддавати Україну впливу чи шантажу з метою забезпечення підписання Угоди про асоціацію. Більше того, Вашингтон та Брюссель не могли запропонувати Києву адекватного кредиту, який міг би відвернути уряд В. Януковича від пропозиції Москви на користь пропозиції «Заходу». Такий кредит не можна було б запропонувати оперативно, що навіть важливіше, він не відповідав би ані принципам, ані формату дій Вашингтона чи Брюсселя. Вони не збиралися починати «перетягування канатів» з Москвою, давати «хабара» Києву у вигляді кредиту, включатись у якийсь «аукціон» чи «тендер» за вплив на позицію українського уряду.

Звичайно, саме по собі не підписання Угоди про асоціацію не мало би стати приводом для початку нового періоду охолодження у двосторонніх відносинах Києва та Вашингтона. Можна лише гіпотетично розмірковувати про те, як мали б розвиватися двосторонні відносини, якби не початок нового Майдану. Саме рішення української влади застосувати грубу силу проти протестантів, які критично поставилися до відмови уряду держави від підписання Угоди про асоціацію з ЄС, створило нову ситуацію, яку у Вашингтоні вже просто не могли проігнорувати. Білий дім не мав чіткої перспективної програми дій щодо України за умов початку нового Майдану. Позиція Сполучених Штатів була, по суті, реактивною, формувалася за принципом *ad hoc*, тобто слідувала за подіями в Україні.

Як для розуміння становлення протестного руху в Україні в той час, так і для розуміння американського ставлення до ситуації важливою видається теза про те, що, власне, не рішення не підписувати угоду з ЄС як таке, а саме застосування брутальної сили проти тих, хто це рішення критикував, стало переламним моментом. Раптом В. Януковичу та його поплічникам згадали все, що вони нарobili у країні за часи свого перебування при владі. Розгін демонстрації 30 листопада та подальші події виступили каталізатором процесу пробудження народу. Це постало як вододіл між часами, коли самі українці та міжнародні партнери України були схильні до того, щоб закривати очі на поведінку режиму В. Януковича, та новою ситуацію, коли така поведінка вже перетнула певну межу й потребувала більш-менш рішучих дій.

Новий Майдан з погляду Вашингтона багато в чому нагадував попередній. Знову велика частина українців вийшла на вулиці, щоб захистити свої права проти свавілля. Знову В. Янукович опинився «не по той бік історії». Знову можна було говорити про впливову втручання Росії. Але були й відмінності. По-перше, досить швидко стало очевидно, що цього разу режим Януковича дуже непогано підготувався до утримання влади силоміць, накопичив величезний людський та фінансовий потенціал. Стало ясно, що режим готовий до пролиття крові. По-друге, на відміну від 2004 р., коли мала місце фальсифікація виборів й можна було сфокусувати увагу на скасуванні певного етапу виборів та призначенні нового, наприкінці 2013 р. справа уже стосувалася Президента, якого було обрано легітимним шляхом. Те, що В. Янукович багатьма своїми діями підірвав легітимність своєї влади, видається абсолютно очевидним. Але для Вашингтона в ситуації тих днів не могло йтися про просту «зміну режиму». Акцент було зроблено на спробу коригування поведінки українського уряду, посередництва, налагодження діалогу між владою та опозицією. При цьому спостерігалось розуміння, що ситуація є вибуховою, може швидко вийти з-під контролю та привести до кровопролиття. Тому пріоритет було надано спробам запобігання найгіршому сценарію. Саме на цьому зосереджувалися зусилля дипломатії США, а не на розкрутці Майдану, як це закидає московська пропаганда.

Із часом ситуація почала радикалізуватися. Стало ясно, що влада не лише не збирається йти на компроміс чи діалог, а й навпаки, поводитьсь дедалі нахабніше. Спроби діалогу виявилися неефективними. Криза тривала. Для Вашингтона було б величезною поразкою, якби режим В. Януковича спромігся завдяки силі придушити протестний рух. Це означало б, що Україна була б надовго втрачена для США, а Росія, навпаки, закріпила би свій вплив в Україні й посилила його в масштабах усього пострадянського простору. Хоча для американської адміністрації ніколи не йшлося про змагання з Росією на теренах колишнього СРСР або про побудову певного балансу сил проти Росії в пострадянській Євразії, втрата України розглядалася б як значний стратегічний відступ. Поразка Революції гідності в Україні надіслала б міцний сигнал багатьом авторитарним режимам у світі, надала б їм натхнення. Без сумніву, опоненти адміністрації Б. Обама невідкладно піддали б її нещадній критиці, питання про те, «хто втратив Україну», постало б на порядку денному внутрішньоамериканського дискурсу.

Адміністрація президента Б. Обама на той час майже цілковито відмовилася від політики «розповсюдження демократії» у світі, якої дотримувалися попередні адміністрації. Це стосувалось усіх можливих методів проведення такої політики – застосування військової сили, гуманітарних інтервенцій, економічних важелів і дипломатичного впливу. Час від часу лунали заклики на підтримку демократії, але не існувало системного підходу до підтримки демократичних рухів. Замість цього акцент робився (іноді доволі формально) на просуванні американських інтересів, а не цінностей. Такий прагматичний підхід сприймався далеко не всіма американцями, і через нього адміністрації діставалося чимало критики.

Адміністрація Б. Обама після певних коливань схилилася до підтримки так званої «арабської весни», що знайшло практичне втілення у Єгипті та Лівії. Неоднозначні результати зміни режимів у цих країнах лише додали ваги тим, хто виступав за гіперобережну, навіть ізоляціоністську політику щодо різноманітних революційних масових протестних рухів у світі. Але дії президента Б. Обама були іншими в Ірані, Сирії, Бахреїні та ін. Це спричинило хвилю критики всередині США, при чому як справа – від республіканської опозиції, котра, звичайно ж, не втрачала можливості набрати балів, скориставшись із ситуації, так і зліва – від значної частини лібералів, прихильників захисту прав людини. Напередодні Євромайдану та кризи в Україні в Білому домі вже остаточно переконались у тому, що політика «перезавантаження» стосовно Російської Федерації не спрацьовує, що Москва відкидає пропозицію діалогу й партнерства і продовжує наполегливо та агресивно просувати свої інтереси в різних регіонах, роблячи це найчастіше за рахунок підриву американських інтересів.

Ще одним моментом, який сприяв активнішій позиції Вашингтона під час Євромайдану, є те, що в цьому випадку американська позиція збігалася з позицією Європейського Союзу. Б. Обама, власне, ішов до влади під гаслом багатосторонньої дипломатії. Він обіцяв діяти разом з традиційними партнерами Сполучених Штатів у Європі, прислухатися до їхньої точки зору. У цьому випадку у Вашингтона з'явилася можливість діяти відповідно до таких обіцянок та узгодити свою позицію з позицією керівництва ЄС і провідних європейських держав. Тенденцію до координації своїх дій з «українського питання» з європейськими гравцями було подовжено й далі, коли вже почався новий етап

кризи, спричинений воєнним вторгненням Росії в Україну. Це, крім іншого, ще й давало Вашингтону змогу відмовлятися від лідерства у справі вирішення «українського питання». Логіка була такою: Україна є європейською державою, а США – ні, тому опікуватися цим питанням має саме ЄС, а Америка залишить за собою допоміжну роль гравця другого ешелону, долучиться до ініціатив ЄС. Але на практиці на всіх проміжках часу протягом «української кризи», яка триває, ставало очевидним, що без американського залучення та, власне, без їх лідерства розв'язання кризи неможливе.

Протягом майже трьох місяців Євромайдану Сполучені Штати намагалися віднайти варіант вирішення політичної кризи в Україні, яка супроводжувалася насильством і кровопролиттям. На відміну від пропагандистських закидів, котрі лунають з Москви, Вашингтон не лише не планував переворот, відсторонення В. Януковича від влади, а й навпаки, намагався сприяти конструюванню такої моделі, у якій залишалось би місце і для колишнього Президента. США хотіли заспокоїти гарячі голови серед активістів Майдану, застерігаючи їх від революційного шляху вирішення кризи. Пріоритет одержав варіант, який мав будуватися на компромісі, взаємних поступках сторін, певному розподілі влади. Лунали пропозиції щодо виключення найбільш одіозних фігур з уряду та включення натомість окремих представників інституціолізованої опозиції. Ідея переформатування уряду, створення тимчасового, технократичного уряду підтримувалася американською дипломатією.

При цьому абсолютною вимогою з боку США було утримання тогочасної української влади від використання сили проти протестувальників. Оскільки цього не сталося, а крім того, було багато причин вважати, що влада не хотіла компромісу й порозуміння з опозицією, то, звичайно, переговорний процес проходив важко. Видавалося, що В. Янукович та його оточення не так уже й довіряли американському посередництву. Критика, яка лунала на його адресу з Вашингтона, наводила В. Януковича на думку про заангажованість США, про те, що вони працюють проти нього з метою відсторонення його від влади. Напевно, він пам'ятав, як у 2004 р. позиція західних держав та інституцій, зокрема і США, не дозволила йому дістатися до влади. Це, природно, збільшувало в його оточенні вплив Москви, котра, без сумніву, не втрачала часу в розкручуванні антизахідних настроїв у таборі колишнього

Президента. Можливі канали, завдяки яким Вашингтон зазвичай міг «достукатися» до В. Януковича, були заблоковані.

За умов, коли Президент В. Янукович продовжував чіплятися за владу, переважно за допомогою репресивного апарату, й імітував діалоговий процес, а парламентська опозиція виявлялася дедалі менше готовою до керівництва протестним рухом, не генерувала нових ідей, важко було зрозуміти чи довго зберігатиметься статус-кво. У Вашингтоні готувалися до тривалого процесу залучення до політичної кризи в Україні. Але ситуація змінилася через радикалізацію обох сторін протистояння. Провладні структури намагалися придушити опозицію та протестний рух, зокрема задіявши диктаторські закони 16 січня 2014 р. У відповідь протестний рух почав швидко радикалізуватися. З обох сторін контроль над ситуацією втрачали ті, хто погоджувався з мирними форматами вирішення кризи, і переходив до тих, хто вірив у силове розв'язання. Думається, що до силового варіанта В. Януковича штовхала Москва, про що не могло не бути відомо у Вашингтоні. Склалася нова ситуація, до якої намагалася пристосуватись американська дипломатія. США негайно засудили закони 16 лютого та вимагали їх скасування. Але коли це було зроблено, процес радикалізації вже набув динаміки.

На етапі, коли стало зрозумілим, що посилюється загроза ескалації кризи та розкручування маховика насильства, зусилля вашингтонської дипломатії фокусувалися на досягненні певного компромісу. До опозиції лунали заклики йти на компроміс, задовольнятися малим та вгамувати радикалів (кожна заява містила заклик до неприпустимості насильства з обох боків протистояння). Від уряду В. Януковича вимагали допустити опозицію до розподілу влади, розглянути створення технічного уряду національної злагоди, погодитися на проведення конституційної реформи й можливого проведення дострокових виборів та, звичайно, відмовитися від ескалації насильства. На певному етапі розвитку кризи величезну стурбованість Вашингтону викликала поява планів українського керівництва задіяти військових проти протестувальників. Американська позиція була великою мірою узгоджена з позицією Європейського Союзу особливо під час стрімкого підйому рівня насильства в середині й наприкінці лютого 2014 р.

Слід підкреслити, що до останнього моменту перебування В. Януковича при владі Сполучені Штати продовжували звертатися до нього як до Президента країни, з ним проводилися

телефоні розмови, особисті зустрічі американських посадовців тощо. Жодного разу представники американської дипломатії не висловлювали побажань чи вимог до В. Януковича піти у відставку. Це була фундаментальна відмінність від позиції, висловленої Вашингтоном у розпал громадянських протистоянь у таких країнах, як Єгипет, Сирія, Лівія, де на певному етапі пролунали заклики до відставки старих лідерів та появи нових.

Масові вбивства активістів Майдану 18–20 лютого 2014 р. швидко змінили ситуацію. Майдан ще більше радикалізувався, а В. Янукович усвідомив, що не зможе уникнути відповідальності за терор. Консолідація політичних гравців і силовиків навколо В. Януковича послаблювалася дуже швидко. На перемовини з В. Януковичем, значною мірою через тиск з боку Заходу (Вашингтон підтримував місію Франка-Вальтера Штайнмаєра – Лорана Фабіуса – Радослава Сікорського), погоджувалися лише лідери опозиційних парламентських партій. Але вони вже не говорили від імені всього Майдану. Договір 21 лютого 2014 р. був підписаний у той момент, коли співвідношення сил та настрої основних гравців істотно змінилися. Цей договір відповідав статус-кво, якого вже не існувало. По суті, договір від 21 лютого 2014 р. втратив силу вже наступного дня, коли В. Янукович несподівано полишив свій пост і невдовзі втік з України.

З погляду ставлення Вашингтона до цих подій та до формування нової влади в Україні, можна звернути увагу на кілька моментів. По-перше, як уже зазначалося, Вашингтон упродовж кризи сприймав В. Януковича як легітимного Президента й саме через це звертався напряму до нього з вимогами щодо діалогу та припинення насильства. Коли діалог не виявився ефективним, а головне, через масові вбивства протестувальників, за які, безумовно, відповідальність лежить на В. Януковичі, то й позиція США потроху змінилася: застосувавши терор проти власного народу, В. Янукович втратив легітимність в очах Америки.

По-друге, втеча В. Януковича сприймалась у США як *fait accompli*, як його добровільна та обміркована дія. Вона не була раптовою, її не можна визнати такою, що відбулася в результаті «державного заколоту». Як відомо, В. Янукович готувався до цього кроку заздалегідь, а коли поїхав, то взяв із собою багато речей, матеріальних цінностей тощо. Можливо, серед факторів, які спонукали В. Януковича так учинити, і був фактор зовнішнього впливу, але точно, що джерелом такого впливу не були Сполучені

Штати. Нарешті, Вашингтон відчував право визнати легітимність нової української влади, яка постала після втечі В. Януковича. Верховна Рада є легітимним органом, обраним народом України. Розподіл сил у Раді змінився у звичайний спосіб після апогею кризи, коли від колишнього Президента відвернулися його прихильники. Нова коаліція в законний спосіб узяла владу у свої руки. При цьому не йшлося про узурпацію влади, оскільки обрані на керівні посади особи отримали лише тимчасовий статус, були призначені всенародні вибори нового Президента. Тож Сполучені Штати відчували, що мають підстави визнати нову владу України.

На етапі, коли склалася принципово нова ситуація, яка охоплювала надзвичайні дії парламенту, створення тимчасового уряду, призначення виборів нового Президента тощо, підтримка США була надзвичайно важливою. Громадськість швидко дізналася, що попередня влада не просто залишила бюджет порожнім, а й наробила великих боргів. Не було сумніву й у тому, що актуальним знову стане «газове питання» у відносинах з Росією. Тому здавалося цілком очевидним, що Україна потребуватиме не лише дипломатичної, а й фінансової підтримки з боку США. Але досить швидко стало зрозуміло, що головні випробування для України ще попереду: Росія взяла курс на анексію Криму. Таке грубе порушення всіх норм міжнародного права, зокрема таких базових принципів, як державний суверенітет і територіальна цілісність, не кажучи вже про порушення кількох двосторонніх українсько-російських договорів, стало подією величезного значення. Дії Росії із загарбання Криму поклали початок нового етапу в розвитку міжнародних відносин. Час покаже, чи стануть ці події початком нової «холодної війни», але цілком очевидно, що характер міжнародних відносин, особливо на пострадянському просторі, уже не буде таким, як раніше.

Вашингтон невідкладно й категорично засудив анексію Криму. Відтоді Сполучені Штати поволі втягувались у наступний цикл «української кризи», яка вийшла на новий рівень. Віднині йшлося вже не просто про дипломатичну підтримку нового керівництва України чи допомогу розвитку української економіки. Київ конче потребував підтримки Вашингтону у протистоянні з Москвою, яке невпинно розкручувалося.

Одним з перших кроків у відповідь на вторгнення російських військовиків на територію України в Криму було спільне рішення США та інших країн-членів про тимчасове виключення РФ із так

званої «великої вісімки», котра повернулася до традиційного формату «сімки». Це був сигнал для Москви про те, що подібні дії можуть призвести до її подальшої міжнародної ізоляції. На жаль, цей сигнал не подіяв на поведінку російського керівництва. Але, на нашу думку, подовження курсу на дипломатичні символічні кроки, котрі демонструють несприйняття дій Росії міжнародним співтовариством, має тривати.

Реагуючи на дії Росії в Криму, США не забували про інші нагальні потреби української сторони. Уже на початку березня 2014 р. було заявлено про окрему програму фінансової допомоги з боку США у вигляді гарантій американського уряду на позики обсягом 1 млрд дол. США. Надалі ухвалювалися й інші рішення стосовно надання Україні додаткової матеріальної допомоги. Ідеться про пряму допомогу, але треба пам'ятати й про велику частку, котру США формують у бюджеті Міжнародного валютного фонду (близько 1/5), який, власне, і став основним донором України в ці важкі часи. США підключилися й до діяльності з повернення в Україну незаконно вивезених активів, а також почали надавати допомогу з метою впровадження економічних реформ, зокрема була надана фінансова допомога й технічна підтримка групи експертів США в цій галузі.

Водночас активізувалися дії партнерів України з виконання умов Будапештського меморандуму 1994 р. Цей документ має багато тлумачень, однак правда полягає в тому, що він ніколи не був ефективним механізмом захисту української безпеки й не мав би розглядатись як такий. Про це весь час застерігали експерти, зокрема й українські. РФ грубо порушила умови Меморандуму. Що ж до зобов'язань США та Великої Британії, то вони обіцяли започаткувати міжнародні консультації та розглянути питання в ООН у випадку виникнення загрози безпеці, суверенітету й територіальній цілісності України. Це, власне, було зроблено.

У відповідь на проведення в Криму так званого «референдуму» 16 березня 2014 р. Сполучені Штати негайно оголосили про санкції проти окремих російських осіб, причетних до порушення суверенітету й територіальній цілісності України. Це був крок у правильному напрямку, хоча блокування рахунків цих осіб та обмеження їхніх прав на отримання візи США навряд чи могли стати ефективним важелем впливу на позицію російського керівництва. Думається, що російські очільники готувалися до подібного розвитку подій заздалегідь і прогнозували введення такого

типу санкцій. Весь російський політичний істеблїшмент опинився в заручниках агресії цієї держави проти України.

Наприкінці березня 2014 р. США передали українським військовим 300 тис. продовольчих пайків зі своїх складів у Європі, що було, власне, першим прикладом прямої допомоги США Україні у сфері військової співпраці. Перший важливий символічний крок був зроблений, йому наслідувала низка інших кроків.

Тим часом події розвивалися дуже швидко. Від анексії Криму Російська Федерація перейшла до агресії проти України на сході нашої держави. Спеціальна операція Москви на Донбасі, яка готувалася, фінансувалася й забезпечувалася кадрами з Росії, змінила ситуацію. Експерти ще довго обговорюватимуть формат російського втручання, розмірковуючи з приводу так званої «гібридної війни». Але цілком очевидним стало те, що Україна опинилась один на один з російською агресією. Це створювало нові умови і для Вашингтона, який виступав у ролі ключового українського партнера.

Сполучені Штати взяли участь у першій зустрічі з урегулювання «української кризи», яка відбулася в Женеві 17 квітня 2014 р. Хоча ця зустріч не мала успіху й викликала чимало критики, усе ж можна було привітати участь у ній дипломатії США. На жаль, після цього Вашингтон відійшов від участі у подальших спробах пошуку багатостороннього формату вирішення «української кризи», делегувавши ці повноваження двом своїм європейським союзникам. Вважаємо, однак, що присутність дипломатів США давала би більше шансів для впливу на позицію Москви.

У відповідь на агресивні дії Росії на сході України, Сполучені Штати із часом звернулися до механізму санкцій проти Російської Федерації. Процес запровадження цих санкцій був багатоетапним, відповідно до ступеня залучення Росії в агресію проти України. Санкції стали позитивним інструментом впливу на дії Москви, але при цьому таким інструментом, ефективність якого не завжди є високою й може коливатись із часом.

Імплементация санкцій має багато аспектів. По-перше, санкції потребують часу для того, щоб мати успіх, і рідко призводять до швидких змін, хоча саме такого результату від їх запровадження багато хто очікував. По-друге, санкції досить часто призводять до поступового зниження життєвого рівня пересічних громадян, але не політичної еліти, проти якої, власне, вони і спрямовані. Більше того, у короткостроковій перспективі та за умов тотальної

пропаганди з боку авторитарної влади санкції можуть призвести до консолідації населення навколо своїх лідерів проти зовнішнього впливу. По-третє, щоб стати успішними, санкції мають бути всеосяжними, тотальними, а не вибірковими, такими, що залишають певні обхідні шляхи для можливих порушень їх режиму. По-четверте, санкції завдають удар і по тих, хто їх запроваджує. Чим більше об'єктів санкцій, чим більша економічна взаємодія, тим більшою є шкода для економічних інтересів країн, які запровадили санкції. По-п'яте, санкції краще працюють проти країн зі слабкою економікою. Росію не можна віднести до країн з розвинутою економікою, але ж і слабкою вона не є. Накопичені великі фінансові ресурси, які нею зараз задіяні, амортизують ефект санкцій.

Хоча санкції проти Росії не можна назвати надто ефективними, однак, імовірно, без них поведінка Москви була б іще агресивнішою. Але санкції тривають, і так має бути й надалі. Зазначимо, що інструментарій Заходу, і зокрема США, з погляду методів впливу на РФ є дуже обмеженим. Коли ідея прямого військового втручання в конфлікт на боці України відкинута й навіть дискусія навколо можливого надання Україні зброї триває, залишається не так уже й багато можливостей для впливу на ситуацію.

Дії США узгоджені з партнером в особі ЄС, що є важливим моментом для адміністрації Б. Обама. Він не хоче відігравати «першу скрипку» в цьому «концерті» санкцій. Вашингтон робить усе, щоб консолідованість трансатлантичної спільноти в цьому питанні збереглася. Слід звернути увагу й на те, що великі західні держави не хочуть послаблення російської економіки аж до межі, за якою це призвело б до її краху та нового етапу світової економічної кризи. Тобто, з одного боку, економіку РФ намагаються послабити, але, з другого боку, аж ніяк не до стану її повного колапсу. Отже, санкції діють, але дія їх уповільнена. Передчасне зняття санкцій, звичайно, було б дуже поганим сигналом і прецедентом для багатьох майбутніх агресорів.

Сполучені Штати поклали великі надії на успішне проведення позачергових президентських виборів у травні 2014 р. Агентство міжнародного розвитку США й державний департамент США навіть надали фінансову допомогу для забезпечення підготовки та проведення цих виборів. Той факт, що вибори пройшли в атмосфері відкритості й демократичності, був надважливим для України, а отже, і для її друзів в особі США. Він мав неабияке значення для дискредитації пропагандистських закликів з Москви

про начебто нелегітимність нової української влади. У тому самому сенсі мали велике значення й позачергові вибори у Верховну Раду України, які відбулись у жовтні 2014 р. США поклали великі надії на новий склад українського парламенту, нову правлячу коаліцію та уряд, який вона сформувала. Від цього уряду очікується проведення далекосяжних фундаментальних реформ та заходів для боротьби проти корупції. Сполучені Штати Америки продовжують свої зусилля з метою сприяння Україні в поліпшенні економічного стану, втілення реформ та захисту суверенітету й територіальної цілісності.

Для аналізу «українського напрямку» американської зовнішньої політики доцільно розглянути ставлення різних гілок влади й окремих державних установ, а також політиків, функціонерів та ін.

Усі основні рішення ухвалюються в Білому домі. Це правило посилилося за нинішньої адміністрації, очолюваної президентом Бараком Обамою. Звичайно, в будь-якій адміністрації остаточне слово належить президентові, але нинішня адміністрація є надзвичайно жорстко централізованою. Ще одна відмінна риса адміністрації Б. Обами – її надзвичайна закритість, непрозорість. Від початку свого президентства Б. Обама дав зрозуміти, що розголошення «внутрішньої кухні» адміністрації є абсолютно неприпустимим і що всі, винні у такому розголошенні, мають бути покарані. Це, природно, ускладнює аналіз дискусій з будь-яких питань усередині адміністрації, зокрема й з «українського питання».

Президент Б. Обама відомий як прихильник дуже обережного підходу до зовнішньої політики. Він не любить драматичних дій та надзвичайно довго обмірковує кожне своє рішення. «Український напрям» політики президента підвищує цю обережність у рази. У Білому домі розуміють значення цього напрямку й відповідальність за можливі наслідки кожного кроку для України, її відносин зі США, американсько-російських відносин, інтересів США у Європі тощо. Президент також чудово усвідомлює, що його політика завжди є відкритою для критики з різних боків. На жаль, можна констатувати, що критики зазнавали навіть доволі вдалі кроки в зовнішній політиці нинішньої адміністрації, тому із часом президент і його оточення напрацювали навички відторгнення критики, як політично заангажованої, так і навіть конструктивної критики.

Кидається в очі певне дистанціювання президента від «українського питання». За умов безпрецедентної та довготривалої кризи

довкола України, президент не так уже й часто висловлювався із цього приводу, залишаючи своїм підлеглим. Тож досить часто доводиться лише гадати, що Б. Обама особисто думає про ту чи іншу подію в Україні або навколо неї, чому не висловлює свою думку прямою мовою. Адже відомо, що пряме втручання президента має більшу вагу, ніж будь-якого іншого представника адміністрації. Заява ж або телефонна розмова президента мають усе-таки більший резонанс, аніж заява, скажімо, віце-президента Дж. Байдена чи державного секретаря Дж. Керрі.

При виробленні рішень президент Б. Обама тісно співпрацює з Радою національної безпеки. Можна припустити, що роль цієї установи при Б. Обамі посилилася, порівняно з попередніми адміністраціями. Ця співпраця стала ще щільнішою відтоді, як Раду національної безпеки очолила відома конфідантка, людина з «ближнього кола» президента С'юзен Райс. Вона обійняла цю посаду в липні 2013 р., тож уся «українська криза» припала на її діяльність на посаді радника президента з національної безпеки. Відкритим залишається питання, наскільки сильним є вплив Ради національної безпеки та її керівника на президента. Останній визначає курс і пріоритети, а Рада має різні формати своєї місії – чи то просто чітко просувати курс президента, чи то намагатися щось скоригувати, вплинути на президента, змінити його ставлення.

Формально за зовнішню політику, звичайно, відповідає державний департамент. Джон Керрі доклав чимало зусиль для врегулювання «української кризи» й надання допомоги нашій державі. Але постає запитання, чи вистачає в нього часу на це, адже державний секретар відповідає за численні проблеми й напрями. Не має сумнівів, що проблематика Близького Сходу забирає набагато більше часу в роботі Дж. Керрі, ніж «українська криза». Це може розглядатись, як певний «хибний сигнал» стосовно того, яку вагу приділяють у Вашингтоні українському питанню. Але цілком природним (і поширеним в історії зовнішньої політики США) є делегування окремих напрямів у рамках державного департаменту.

Весь час «української кризи» персональне керівництво «українським напрямом» зовнішньої політики Сполучених Штатів здійснювала помічниця державного секретаря у справах Європи та Євразії Вікторія Нуланд. Завдяки її послідовній і принциповій позиції на підтримку України від часів Євромайдану до сьогодні можна констатувати, що, мабуть, в історії стосунків

США із пострадянськими країнами не було постаті, яка генерувала б такі самі сильні емоції – від повного засудження, демонізації до надзвичайної популярності, майже героїзації. В. Нуланд набула репутації жорсткого функціонера, трохи «недипломатичного» представника американського дипломатичного відомства. Вона висловлює свою позицію чітко й недвозначно.

Коли В. Нуланд керувала повсякденною реалізацією політики США на цьому напрямі, виступила у ролі такого собі «виконавчого менеджера», відповідала за важку рутинну роботу, то ідеологічне, концептуальне оформлення американського підходу найкращим чином було відображене в діяльності іншої помітної представниці адміністрації – посла США в ООН Саманти Пауер. Вона здобула визнання в експертному й політичному середовищах завдяки невпинному захисту норм міжнародного права і прав людини, нищівну критику авторитарних режимів. Тому для С. Пауер вчинки Росії – це щось, що є прямим викликом усім нормам і цінностям, які вона вважає питанням принципу захищати на своїй посаді. Інакше кажучи, річ не лише в тому, що С. Пауер реалізує курс, який визначив президент Б. Обама, а й додає частку своїх особистих переконань до підходу до цієї проблематики.

Міністерство оборони США роками мало добрі стосунки з українськими військовиками. Протягом конфлікту, що триває, Пентагон надав їм чималу допомогу, зокрема започаткувавши прямі тренування військовослужбовців та підрозділів національної гвардії України, які проводять американські інструктори в нашій країні. Але при цьому саме американським військовим більше за інших зрозуміла небезпечність подальшої ескалації конфлікту на території України й можливої конфронтації з Російською Федерацією, тож вони демонструють обережність. Узагалі, військові США найчастіше не виступають у ролі «яструбів» при обговоренні тих чи інших питань. За часів адміністрації Б. Обами Пентагон неодноразово опинявся на боці тих, хто скептично ставився до тієї чи іншої військової операції.

Відомо, що одним із запеклих і фундаментальних питань, котрі вже певний час обговорюються, є питання можливого надання американської зброї Україні. Чинний секретар оборони Ештон Картер дав зрозуміти, що він особисто схиляється до підтримки такої ідеї, що він, принаймні, готовий її розглянути. Таку саму думку висловив і начальник Об'єднаного комітету начальників штабів генерал М. Демпсі. На підтримку такої ідеї висловлювались

також командувач збройних сил НАТО в Європі генерал Філіп Брідлав і командувач американськими сухопутними військами у Європі генерал Бен Ходжес. Утім, жоден з них не міг надати чітких гарантій того, що такий крок однозначно допоможе Україні й не призведе, навпаки, до ескалації конфлікту і розширенню зони російської агресії на терені нашої держави.

Нарешті, не можна не констатувати активну роль американського законодавчого органу влади в обговоренні та здійсненні політики США щодо України, яка вона помітно посилилася від часів початку «української кризи» й тим більше після початку російського вторгнення. Звичайно, зовнішня політика належить переважно до компетенції виконавчої влади, але Конгрес завжди має своє слово. Відносини із цього приводу між двома гілками влади, які, по суті, сперечаються за прерогативу в цій галузі, є непростими. Одним з основних інструментів, які має Конгрес, є інструмент фінансування дій адміністрації – «сила гаманця».

Цілком зрозуміло, що для багатьох сенаторів і конгресменів від республіканської партії «українська криза» надала ще одну тему для критики дій президента Б. Обама. І вони користуються такою можливістю. Часто така критика здається досить аргументованою, а іноді стає ясно, що робиться просто чергова спроба «набрати балів» проти президента. Відбувається певна «політизація» «українського питання» задля реалізації конкретних завдань внутрішньої політики. З іншого боку, помітною стає двопартійна підтримка України в обох палатах конгресу. Протягом останнього часу було чимало прикладів спільних дій представників обох партій з метою допомоги нашій державі.

Одним з таких прикладів двопартійної підтримки України, яка сформувалась у Конгресі, був закон S.2277 «Акт запобігання агресії Росії 2014» (Russian Aggression Prevention Act of 2014). Він пройшов відповідні комітети Конгресу ще на початку травня 2014 р. та був проголосований у Конгресі в липні 2014 р. Варто згадати й «Акт про підтримку свободи в Україні» (S.2828 – Ukraine Freedom Support Act of 2014), запропонований ще у березні 2014 р. На жаль, в останній момент було виключено пропозицію надати Україні статус основного союзника США поза межами НАТО. Треба констатувати, що в Конгресі фактично немає важелів, щоб примусити президента до виконання цих законів, навіть за умови того, що вони ним підписані. Прерогатива здійснення зовнішньої політики залишається за керівником виконавчої гілки влади США.

Окремо варто згадати про дискусію, яка триває навколо проблематики «української кризи» серед американських експертів. Ця тема заслуговує на окреме дослідження. Переважна більшість американських дослідників з тривогою сприйняли агресію Росії проти України, були обурені порушенням норм міжнародного права, суверенітету й територіальної цілісності нашої держави. Вони поставилися до України із симпатією та висловили підтримку нашій державі, котра опинилася перед таким суттєвим викликом. Учені розходяться в думці щодо мотивації дій російського керівництва, але згодні у своєму критичному ставленні до них. Експерти обговорюють можливі формати допомоги нашій країні, дискутують щодо того як далеко може/має іти Америка, допомагаючи Україні. При цьому, звичайно, не знімається й відповідальність самих українців за власну долю. Учені США привертають увагу до випадків непослідовності, корупції, повільного втілення реформ, поганої організації зусиль щодо захисту лінії фронту тощо.

Але й тут не обійшлося без винятків. Як відомо, найбільшу підтримку на Заході В. Путін отримує від крайніх правих та крайніх лівих політичних сил. Крайні праві у США обмежені у своєму політичному впливі. Ситуація тут відрізняється від багатьох країн Європи, де існують такі впливові партії та великі друзі пана Путіна, як французький Національний фронт чи угорський «Йоббік». Багато хто із числа правих у США фокусується виключно на внутрішній проблематиці. З напрямів зовнішньої політики традиційну увагу привертає доля Ізраїлю, а з 2001 р. – виклик ісламського фундаменталізму. У частини американських ультраконсерваторів зберігається недовіра до Росії ще із часів «холодної війни», що, звичайно, робить неможливою підтримку дій Москви з боку цих політичних сил. Окремі діячі крайніх правих організацій США робили спроби співпрацювати з російськими однодумцями на базі расизму, ненависті до прав людини тощо. Але такі спроби поодинокі.

Помітніший вплив має ідеологія лібертаріанства. Традиційно її прихильники ближчі до республіканців, хоча ця ідеологія є позапартійною. Лібертаріанці мають поміж собою більш поміркованих і радикалів. Для поміркованих (прикладом може слугувати Інститут Катона) притаманна критика надмірного, з їхнього погляду, втручання США в міжнародні справи, конфлікти, внутрішні проблеми інших держав. У випадку з Україною критики

зазнає надмірне «втягування» США в конфлікт України та Росії. Радикальні лібертаріанці (на кшталт Інституту Рона Пола), власне, перетворилися на рупор російської пропаганди. З їхнього боку лунають заяви щодо провини США за виникнення кризи, за підтримку Євромайдану й начебто «заколоту» проти колишнього Президента В. Януковича, критика дій ЄС і НАТО, ідеться про зневагу до російських інтересів. Ця ідеологія має свою нішу в США, але не має нині надто великого впливу.

Крайні ліві у США подовжують традиції антиамериканізму й антиімперіалізму часів «холодної війни». Вони й досі вважають свою країну винною у виникненні та розкручуванні міжнародних конфліктів. Путінська пропаганда сприймається ними за «чисту монету». Ненависть до власної країни, образу життя, політичної та економічної моделі автоматично приводить їх до підтримки тих, хто кидає всьому цьому виклик. Вони не вважають за потрібне помічати нахабний російський імперіалізм, експлуатацію населення та природних ресурсів Росії на користь олігархічної групи людей, намагання Москви домінувати над іншими народами колишнього СРСР, расизм і безкрайній шовінізм ідеологів та реалізаторів російського курсу щодо України. Серед крайніх лівих багато різних представників троцькізму, сталінізму, маоїзму, анархізму тощо. Окрему роль відіграє невеличка купка авторів, серед яких найпомітнішою є постать професора університетів Принстона і Нью-Йорка Стівена Коена (а до цього часопис «Нейшн» та інші). Їм притаманні упередженість, недовіра до власної країни та, навпаки, «відбілювання», апологетизація політики Москви. Вплив цієї групи на практичну політику Вашингтона є невеликим.

Нарешті, окрема група експертів виступає з точки зору певного різновиду класичного політичного реалізму. Вони наполягають на тому, що Україна перебуває у сфері впливу Росії, й тому, відповідно, не треба намагатися змінити це природне становище речей. Вони переважно фокусують увагу на необхідності допомоги Україні у фінансовій сфері та у проведенні реформ. Але стосовно питань безпеки та геополітики їхня позиція полягає в тому, що Україну потрібно не заохочувати до участі в процесах європейської та євроатлантичної інтеграції, а закріпити постійний нейтралітет нашої країни, тобто реалізувати її так звану «фінляндизацію». Ця група є достатньо впливовою. Наразі її не можна назвати домінуючою, але динаміка обговорення «української кризи» та відповідної ролі для США триває.

* * *

Таким чином, можна констатувати, що ще ніколи порядок денний відносин Сполучених Штатів Америки та України не був таким насиченим, таким інтенсивним. Він зачіпає майже всі можливі сфери двосторонніх відносин – від військово-стратегічної до політичної, економічної та інформаційної. Потенціал для співпраці є величезним, зацікавленість одного в одному перебуває на безпрецедентному рівні. Ми спостерігаємо неймовірно високий рівень уваги з боку США (від урядових до структур до шпальт преси до широкої громадськості) до «української кризи», військових дій на сході України. Утім, реально цей напрям так і не став головним, пріоритетним для американської зовнішньої політики. Великий Близький Схід, проблема ісламського фундаменталізму, зростання могутності та впливу Китаю – усе це посідає провідні позиції в рейтингу пріоритетів порівняно з «українським напрямом». Але наближеність цього напрямку до пріоритетних сьогодні вражає.

Кількість важливих заяв, промов, декларацій з боку американських високопосадовців, представників політичного істеблішменту, різних гілок влади щодо України за останній час значно перевищує їх чисельність за попередні більш як двадцять років розвитку двосторонніх відносин. Звичайно, для когось кількість заяв, риторика не є визначальною. Але вона дуже важлива, адже не залишається у вакуумі, а навпаки, формує певне ставлення до України та її майбутнього у США, впливає на громадську думку. Кілька важливих законопроектів щодо України, які з'явилися у 2014 р., мали великий резонанс. Вони визначають високий рівень задіяності Сполучених Штатів у спробах допомогти Україні розв'язати проблеми, які постали перед нашою країною.

Україна потребує всебічної американської підтримки як ніколи раніше. Звичайно, така підтримка була доцільною та вчасною й у минулому, скажімо, для подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, проведення приватизації тощо. Але досі вона ще ніколи не мала такого критичного значення. Сьогодні Україна стикається з низкою викликів екзистенціального характеру. Позиція США та допомога з боку Вашингтона стосується всіх без винятку вимірів цих викликів. Поточна ситуація є безпрецедентним випробуванням двостороннього стратегічного партнерства на міцність.

Дебати у Сполучених Штатах стосовно оптимального формату реагування на «українську кризу» й насамперед на дії Російської Федерації щодо України тривають. Вони відбуваються в різних вимірах та площинах, зокрема в американському конгресі, абсолютна більшість членів якого сьогодні налаштована на вслякку підтримку України. Лише невелика частина членів обох палат Конгресу (радикальні ліві та лібертаріанці) ставлять необхідність допомоги Україні під сумнів.

Дебати тривають і в межах виконавчої гілки влади. Нині домінує підхід, котрого дотримуються особисто президент Б. Обама та коло його радників, зокрема в Раді національної безпеки. Цей підхід декларує підтримку України у стратегічному плані, але переважно політичного, економічного та дипломатичного характеру. При аналізі питання економічної допомоги не варто забувати, що, окрім прямої допомоги з боку США, Вашингтон робить величезний внесок у бюджет міжнародних фінансових інституцій, які, власне, і постають основними донорами України. Однак стосовно широкомасштабної підтримки у військовому плані переважають побоювання, які базуються на переконанні, що більш масована військова підтримка з боку США призведе до ескалації з боку Росії конфлікту на території України. На нашу думку, такі міркування є помилковими, оскільки наявний досвід демонструє, що власне відсутність жорсткої реакції на агресивні дії Москви в Україні спричиняє провокації та нові хвилі ескалації.

Немає сумнівів також у тому, що існує і певна «втома» американців від закордонних інтервенцій військового характеру, «алергія» на можливість (навіть віддалену й суто гіпотетичну) розташування нових контингентів американських збройних сил за тисячі кілометрів від батьківщини. Для нинішньої адміністрації питання згортання військової присутності за кордоном і недопущення розміщення нових контингентів є надто делікатним, болісним. Однак відомо, що й у рамках деяких агенцій виконавчої влади можна було чути заклики до жорсткішого реагування на агресивні дії Росії. Привертає увагу позиція американських військовиків, які вважають Росію головним джерелом небезпеки для американських інтересів. Це транслюється в заклики до активізації дій військово-стратегічного характеру як у межах НАТО, так і в односторонньому порядку. Кілька провідних представників військового істеблішменту, власне керманічів збройних сил США, схвально висловлювалися щодо ідеї надання

Україні зброї, хоча й підкреслювали при цьому, що не мають впевненості в успішності таких дій. Цікаво побачити, яким чином така позиція американських військовиків узгоджуватиметься з дещо відмінною позицією цивільних керівників держави в майбутньому.

Можемо констатувати зростання серед частини американських експертів привабливості так званої «реалістичної парадигми» в погляді на ситуацію довкола України. Прихильники такого підходу вважають, що «українська криза» не зачіпає інтересів США надто сильно і що можливості впливу Вашингтона на ситуацію є досить обмеженими. Вони пропонують визнати російські амбіції стосовно наявності певних зон «особливих інтересів» і «сфер впливу» Росії, до яких має бути включена й Україна. Це призводить до закликів обмежити суверенітет України та закріпити її нейтральність, реалізувати «фінляндизацію» нашої держави. Більше того, лунають аргументи на користь, начебто, важливості Російської Федерації в ролі партнера для США при розв'язанні низки проблем у різних регіонах планети. При цьому ігнорується абсолютно очевидна, на нашу думку, реальність, у якій Москва вбачає свій «стратегічний інтерес» у підриві американських інтересів у глобальному масштабі. Саме це свого часу спричинило повний та цілком логічний провал спроб проведення так званого «перезавантаження» у відносинах США з Росією часів першого терміну президентства Б. Обами.

Перелічені вище підходи мають деякий вплив на позицію Білого дому сьогодні. Адміністрація не бажає перетнути певну межу у відносинах з Москвою, що пояснюється небажанням починати нову «холодну війну». На практиці це означає, що за умов, коли Росія вже почала діяти у форматі «холодної війни», Вашингтон ухиляється від відповідних зустрічних кроків, задовольняючись напівмірами. Нині Б. Обама продовжує заявляти, що санкції проти Росії є дієвими, хоча вони не призвели до помітних змін у поведінці Москви. Введення нових санкцій видається мало ймовірним. Можна з деякою мірою впевненості вважати, що кардинальних змін у підході Білого дому очікувати не доводиться.

Таким чином, підтримка з боку Сполучених Штатів Америки залишається принципово важливою. Але сама по собі вона не звільнить Україні Донбас та не поверне Крим і не дасть змоги успішно провести необхідні реформи. Американська підтримка

допомагає витримати неймовірний тиск, котрий сьогодні відчуває наша держава. Але основний внесок у розв'язання проблем, які постають перед Україною, мають зробити самі українці. При цьому важливо, щоб наші американські партнери побачили консолідацію українського суспільства навколо розв'язання цих проблем, підтвердження серйозності заяв про новий напрям у розвитку Української держави, економіки та суспільства. Перш ніж звертатися за підтримкою з боку Вашингтона, треба чітко визначитися з пріоритетами і стратегією розвитку нашої держави.

§ 4. Оптимальна модель зовнішньої політики для постреволюційної України: безпековий вимір

Перемога Революції гідності 2014 р. надала чи не останній шанс для подолання так званої «кризи неспроможності» незалежної України й утвердження незворотності вибору, зробленого на Євромайдані на користь євроатлантичних цінностей. Але за такий стратегічний і цивілізаційний прорив Україні довелося зазнати неспровокованої збройної агресії з боку Росії (усупереч низці чинних міжнародних договорів і нормам міжнародного права), анексії Криму та організованого і збройно підтриманого Кремлем сепаратистського заклоту в Донецькій і Луганській областях. Постреволюційна українська влада зазнала випробування не лише на вміння ефективно протидіяти російській агресії та силовому тиску й на здатність реально розпочати і просувати системні реформи, а й на спроможність забезпечення згаданого вибору України – передусім розробки оптимальної моделі її зовнішньої політики, яка гарантувала б національну безпеку.

Агресивна й зухвала поведінка Росії брутально порушила суверенітет України та зруйнувала її територіальну цілісність, знехтувала базові норми і принципи міжнародного права, поставила архітектуру європейської безпеки й вестфальську модель світового устрою перед серйозними випробуваннями, небаченими із часів холодної війни. Таким чином, проблеми національної безпеки України вийшли за межі її державних кордонів і набули регіонального та глобального вимірів.

Тому з початком давно назрілого глибокого переформатування вітчизняної дипломатії шляхом її відмови від кон'юнктурщини й меншовартості (під привабливим гаслом насправді беззмістовної й хаотичної «багатовекторності»), утвердження (теж, на жаль, помітно запізненого) в роботі зовнішньополітичного відомства України принципового положення, якого дотримується весь

цивілізований світ: у незалежній й самодостатній державі немає постійних друзів, а є лише постійні інтереси – варто принаймні схематично окреслити оптимальну модель зовнішньої політики України крізь призму основних переваг і ризиків для держави.

Безсумнівно, що з розпадом СРСР і відновленням незалежності Україна (як і решта правонаступників колишньої наддержави) мала декілька ймовірних варіантів побудови власних взаємин з потужними «полюсами сили» на світовій арені:

а) однобічна орієнтація на один з «полюсів сили», тобто на глобального чи регіонального лідера, що могло надати певні тактичні переваги, але стратегічно загрожувало Україні повною геополітичною залежністю від так званої «демократичної» Росії в разі «другого Переяслава»;

б) нейтралітет чи «позаблоковість», що в умовах перебування України на перехресті геополітичних інтересів декількох потужних світових гравців могло призвести до поділу держави на відповідні сфери впливу, встановлення тієї чи іншої форми кондомініуму або ізоляції (автаркії);

в) динамічне балансування між «полюсами сили» – найскладніший шлях, який потребував виваженої зовнішньополітичної стратегії й тактики, але водночас убачався тогочасним державнополітичним керівництвом України найефективнішим шляхом захисту й реалізації власних національних інтересів.

Насправді ж голослівна вітчизняна «розбудова держави» стала демонстрацією безмістовних блукань колом, позиціонуванням горезвісної «багатовекторності», руйнівним вихолощенням у широкого громадського загалу концептів «національної ідеї», «національного інтересу», «патріотизму» тощо. На відміну від посткомуністичних держав Балтії та Центрально-Східної Європи, домінантою міжнародної діяльності України залишалося еквілібрстичне маневрування між Росією та Заходом, підтримка відносної рівновіддаленості від цих «полюсів сили», що навряд чи відповідало національним безпековим інтересам України загалом.

Але найгіршим було те, що офіційною владою хаотично змінювалися напрями «векторів» і політичні гасла, котрі принципово суперечили один одному: «постійного», «тимчасового» чи «активного» нейтралітету України й «позаблоковості»; одночасного «стратегічного партнерства» з ЄС, Росією та США; «двовекторності»; євроатлантичного вибору; європейської та євроатлантичної інтеграції при збереженні «братніх» взаємин з Росією;

«проукраїнської» зовнішньої політики та її «економізації»; курсу «до Європи разом з Росією (чи з СНД, ЄврАзЕс, СЕП, Митним союзом тощо)». Зрештою, базовою настановою вітчизняної зовнішньої політики стала неучасть України в жодних міжнародних об'єднаннях, які вороже ставляться до Росії, або ж не перебувають у сфері її геополітичного впливу, оскільки це нібито могло порушити баланс інтересів у посткомуністичній регіональній підсистемі міжнародних відносин.

Перманентне збереження дискримінаційного статусу України у світовій торгівлі, припинення кредитування держави з боку МВФ і Групи Світового банку, ускладнення стосунків з Парламентською асамблеєю Ради Європи та Європейською Комісією, зведення до мінімуму контактів на найвищому рівні з лідерами провідних західних держав (на тлі активізації стосунків з Кремлем), послаблення справді стратегічного для європейської та євроатлантичної інтеграції України міждержавного партнерства з Польщею, відчутно жорсткіша позиція Росії в питаннях постачання і транспортування енергоносіїв територією України, – усе це свідчило про вичерпання можливостей здійснення так званої «багатовекторної» політики. Вона почала сприйматися у світі як непередбачуваність, непослідовність і навіть слабкість. Зовнішня політика України демонструвала тенденцію до втрати концептуальної стрункості, ставала дедалі більше ситуативною, спрямованою не стільки на перспективу, скільки на вирішення поточних питань.

Майдан-2004 не лише відновив правову справедливість у встановленні результатів народного волевиявлення, а й, здавалося, зробив серйозну заяву на реабілітацію позитивного міжнародного іміджу та європейської ідентичності України, перед якою відкрилися нові можливості. Після Помаранчевої революції багатом у нашій державі вірилося, що нарешті відбувся «цивільний шлюб» між українським націоналізмом та модерною демократією. Кремль був неготовим до такого розвитку подій, які унеможливили перемогу на чергових президентських виборах В. Януковича, й відверто розгубився. А демократичні держави Заходу вперше всерйоз очікували від незалежної України позитивних змін, однак їх, на жаль, так і не відбулося.

Попри небачену в новітній історії загальнонародну підтримку й навіть прихід до влади на хвилі масових ненасильницьких протестів, українська демократична опозиція не змогла виправдати таких очікувань. Пріоритети лідерів «помаранчевих» сил

(В. Юценка, Ю. Тимошенко, Ю. Костенка, О. Зінченка, В. Балогі та ін.), усупереч напрацьованим планам розв'язання найнагальніших проблем країни й майже абсолютній (первісно) їхній підтримці у Верховній Раді, виявилися викривленими: першочерговим завданням вважалося не здійснення проголошених системних реформ, а перемога над партнером-опонентом. На це були спрямовані енергія й зусилля, що мали би скеровуватися на подолання корупції, обмеження політичного впливу олігархії, впровадження реформ і подолання опору їм.

Зрозуміло, що внутрішні негаразди і чвари в таборі «помаранчевих» також перешкодили нейтралізації зовнішніх загроз («газових» й «торговельних» війн з Росією, модернізації російського Чорноморського флоту на його базі в Севастополі та ін.) завадили успішній євроатлантичній і європейській інтеграції України. Тому виграшний для В. Януковича результат президентських виборів 2010 р. виявився не так перемогою «регіоналів», як поразкою «помаранчевих», які змарнували кредит народної довіри й не спромоглися – із суб'єктивних і частково об'єктивних причин – виконати свої обіцянки і піднятися над політичним та особистісним протистоянням, а також подолати спокуси, котрі створює влада у пострадянській корумпованій державі.

Посилаючись на проголошений у Декларації про державний суверенітет 1990 р. намір України стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів, представники потужного російського лобі у владі актуалізували модель нейтралітету України (вітчизняний еквівалент політики неприєднання). Але в сучасних міжнародно-політичних умовах для України бути нейтральною («позаблоковою») завжди означає утримання від повноцінного вступу в НАТО. Саме задля вилучення курсу на євроатлантичну інтеграцію з внутрішньо- й зовнішньополітичного інструментарію концепт «позаблокового» статусу був внесений до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р.

Таким чином, попри величезну військово-стратегічну перевагу важко прогнозованої путінської Росії, яка має четверті-п'яті у світі за чисельністю діючої армію та флот, а також досягла ракетно-ядерного паритету зі США, керівництво України ризикнуло вдатися до політики неприєднання на підставі гарантій безпеки, наданих державі Сполученими Штатами Америки, Великою

Британією й Росією за Будапештським меморандумом від 5 грудня 1994 р. та низкою інших міжнародно-правових документів, зокрема українсько-російським Договором про дружбу, співробітництво і партнерство 1997 р. та українсько-російським Договором про державний кордон 2003 р.

Офіційно наголошувалося також на тому, що «позаблоковий» статус сприятиме загальнонаціональному консенсусу щодо зовнішньополітичних і безпекових пріоритетів та не завадить Україні реалізовувати стратегію підтримки рівноваги в її міжнародній діяльності. А поєднання фактично нейтральної зовнішньої політики з модернізованою, добре озброєною та навченою армією, просякнутою готовністю стати до бою, здатне було захистити «позаблокову» Україну від військових криз і конфліктів. Водночас нейтральний статус, мовляв, не завадить державі застосовувати збройні сили для нейтралізації традиційних і нових загроз (прикладом, міжнародного тероризму), а також для ефективної участі в гуманітарних інтервенціях та миротворчих операціях під егідою ООН.

Зрештою, відмова України від членства в НАТО, на переконання апологетів «позаблоковості» («червоного директорату», залежного від російського ринку, пенсіонерів, які ностальгують за «світлим» радянським минулим, численного населення східних і південно-східних областей, котре вороже ставиться до Заходу під впливом потужної кремлівської пропаганди, песимістів, які розчарованих відвертим небажанням «Старої Європи» прийняти Україну в ЄС), сприяла би поновленню безконфліктних відносин з Росією, поліпшенню зовнішніх умов для соціально-економічного розвитку держави.

Адже не лише країни Південної Європи, Франція й Туреччина – члени Північноатлантичного альянсу, а й більшість пострадянських держав (за винятком республік Балтії, Грузії та Молдови) висловлювалися на користь зазначеної моделі, що, на їхній погляд, дала б змогу уникнути негативної реакції Росії та викреслила б із порядку денного потребу самовизначатися щодо вступу України в НАТО і ЄС.

Насправді ж модель зовнішньої політики на засадах нейтралітету й неприєднання стала згубною для нашої держави, оскільки, по-перше, «позаблокова» Україна виявилася цілком неготовою до протистояння збройній агресії колишнього «стратегічного партнера», будучи кардинально знесиленою за президентства

В. Януковича у військовому сенсі (порівняно навіть з рівнем конвенційного озброєння на момент проголошення незалежності). Справа дійшла до того, що указом В. Януковича від 14 жовтня 2013 р. був скасований обов'язковий призов громадян України на строкову військову службу у збройні сили та інші військові формування (крім призову до Внутрішніх військ МВС, на які й спирався злочинний режим).

Як переконливо свідчить світова практика, «позаблоковий» міжнародно-політичний статус може ефективно спрацювати лише за умови, що національна безпека держави досягається іншими засобами – нормативно-правовими й організаційними. Такий статус є дієвим лише в конкурентних системах міжнародних відносин, де ймовірність збройної агресії низька.

Нині ж Україна опинилась у полярно протилежній ситуації: частина її території анексована й окупована, а рівень військової агресії з боку набагато потужнішої суміжної держави, котра зруйнувала всі існуючі міжнародно-правові можливості захисту безпеки України, – надзвичайно високий. Причому, на відміну від Югославії часів «холодної війни», в нейтральній Україні немає варіанта стримати агресора погрозами приєднатися до конкуруючого військово-політичного блоку (НАТО). Навіть у випадку обміну «позаблокового» статусу на істотні поступки з боку Кремля (передусім повернення Україні Криму), Росія продовжуватиме створювати довгострокову безпосередню загрозу Україні на шляху її євроінтеграції, активно використовуючи методи «гібридної війни» і вдаючись до державної підтримки тероризму сепаратистів.

Реалізація ж в Україні запропонованої окремими вітчизняними аналітиками «швейцарської» моделі озброєного нейтралітету вимагатиме істотних змін національного законодавства задля, поперше, надання населенню права легального володіння нарізною зброєю, а по-друге, заснування системи державних виплат для компенсації втрати прибутку роботодавцями за дні проходження військової служби працівниками підприємств і компаній. Крім того, кадрово-міліційна армія «швейцарської» моделі вимагатиме від України швидкого переоснащення Збройних Сил сучасними видами озброєнь, що означатиме чималі фінансові витрати, малоймовірні з огляду на стан вітчизняної економіки. Дискусійними є й неминуча серйозна мілітаризація суспільства та зростання ролі й авторитету армії в житті держави в разі впровадження «швейцарської» моделі гарантування національної безпеки.

Ескалація військової агресії Росії після фактично безкровної анексії нею Криму актуалізувала серед широкого загалу ідею так званої «фінляндизації» зовнішньої та безпекової політики України, тобто продовження курсу євроінтеграції без навіть гіпотетичного членства в НАТО¹. Щоправда, позірна аналогія з Фінляндією тут є недоречною, оскільки офіційний Гельсінкі ніколи не відмовлявся від вступу в Альянс, а наразі всерйоз розглядає такий варіант унаслідок агресивної поведінки Росії. Проте прихильники моделі «фінляндизації», зокрема ділові кола й політики, що усвідомлюють потребу глибоких внутрішніх реформ відповідно до західних норм і стандартів, указують на доволі невизначені перспективи вступу України в НАТО, а повноцінне членство в Альянсі видається їм недостатнім для розв'язання безпекових проблем регіону, оскільки готовність Альянсу задіяти стосовно посткомуністичних країн «Молодої Європи» відомі положення статті 5 Вашингтонського договору 1949 р. про колективний опір агресорові – під сумнівом.

Усе ж на користь зазначеної моделі зовнішньої політики України є те, що в разі успішного проведення всеосяжних системних реформ (передусім правової, антикорупційної, податкової, військової, адміністративної та освітньої) євроінтеграційний курс держави отримав би нові імпульси й можливості аж до повноцінного членства в ЄС. Водночас Україна зберегла б конструктивне партнерство з Північноатлантичним альянсом у сферах, які становлять взаємну зацікавленість (включно з миротворчими операціями під егідою НАТО), а також можливість співпраці з Росією на базі спільних економічних інтересів (насамперед щодо безпеки й енергетики), залишаючись на різних позиціях з інших питань. Зрештою, «фінляндизація» зовнішньої та безпекової політики України в середньостроковій перспективі могла б дати вигреш часу для підвищення обороноздатності збройних сил держави.

Звичайно, модель «фінляндизації» передбачає помітно менші обмеження на зовнішню політику України, ніж сумнозвісна «позаблоковість», але такий сценарій напевне залишить нашу державу з мінімальними гарантіями безпеки. Адже, як і згадуваній комуністичній Югославії за правління Й. Тіто, Фінляндії

¹ «Finlandization» in Action: Helsinki's Experience with Moscow // Intelligence Report, August 1972. – http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/14/esau-55.pdf.

вдалося зберегти суверенітет під час «холодної війни» завдяки перманентному протистоянню в Європі НАТО й Організації Варшавського договору. Тоді будь-яка спроба Кремля порушити «правила гри» спричинила б рух уряду Фінляндії в бік Альянсу з розрахунком на готовність блоку протидіяти радянській агресії. На сьогодні ж міжнародно-політична ситуація в Європі якісно інша, тому «фінляндизація» України аж ніяк не надасть достатніх гарантій безпеки в разі збереження військової загрози з боку Росії.

А готовність ЄС до одностайної протидії серйозним збройним конфліктам чи прямій військовій агресії є вкрай низькою, оскільки безпекова політика Євросоюзу базується на застосуванні нормативних інструментів, тобто так званої «м'якої сили». Тому вона ще може бути ефективною для підтримання стабільності, але цілком неприйнятна для нейтралізації жорстких викликів у сфері безпеки. Загалом політика безпеки ЄС є компромісним симбіозом національних інтересів його провідних учасників – ФРН, Франції, Великої Британії й Італії. У кожній з перелічених держав є власний погляд на організацію безпеки в Європі, так само як і кожен актор має власний рівень взаємозалежності з РФ.

Це набуває вирішального значення для України, оскільки в кризових для неї ситуаціях від чільних членів ЄС вимагатимуться швидкі й координовані дії, імовірність яких нині залишається невисокою (це наочно продемонстрували драматичні перипетії ухвалення різного рівня економічних санкцій Євросоюзу проти Росії задля стримування її військової агресії).

Безперечно, перманентна збройна агресія й силовий тиск з боку Росії здатні збільшити в Україні число прибічників «фінляндизації» її зовнішньополітичного курсу за рахунок тих громадян, хто має сумнів щодо військової ефективності Альянсу і прагне уникнути повторення нового жорсткого протистояння з Кремлем. Але зазначена модель не усуне «конфлікт інтересів» в українському суспільстві: з одного боку, «фінляндизацію» відкинуть проросійські партії (колишні комуністи й «регіонали») як прозахідну за сутністю, а з другого – твердо зорієнтована на Захід частина патріотичної громадськості поставиться підозріло чи навіть негативно до «фінляндизації», оскільки шукатиме дієвіших засобів стримування російського експансіонізму.

Адже не існує жодних гарантій, що Кремль припинить силові спроби завадити тіснішому партнерству України з ЄС (а в разі

гіпотетичного членства нашої держави в Євросоюзі вимагатиме від офіційного Києва не брати участі в його Спільній зовнішній політиці та політиці безпеки), як і порушити інші прояви незалежної зовнішньої політики України. Прийняття фінської моделі безпеки також передбачає укладення низки домовленостей з Кремлем, які обов'язково передбачатимуть відмову від захисту окремих національних інтересів України. Ідеться передусім про офіційне визнання Києвом втрати Криму, відмову від євроатлантичної інтеграції та партнерських взаємин зі США та ін.

Активний спротив Росії підписанню Угоди про асоціацію між Україною та ЄС наочно засвідчив те, що сучасну «фінляндизацію» в Кремлі розуміють по-своєму: не лише як відмову України від вступу в Альянс, а і як «право вето» офіційної Москви на будь-які зовнішньополітичні акції Києва. Зрозуміло, що така версія гарантування національної безпеки є цілком неприйнятною для України.

І останнє (за переліком, але не за значенням): попри поділ Фінляндії між Новгородською республікою та Шведським королівством за Орхівським миром 1323 р. й остаточне завоювання країни Російською імперією у війні зі Швецією 1808–1809 рр., у державній міфології Кремля Фінляндія ніколи не виступала й не виступатиме невід'ємною частиною так званого «русского мира». А Україна завжди була й залишиться наріжним каменем російського міфологічного простору, «без якого неможливий розвиток Росії». Це значною мірою зумовлює вкрай жорстку політику Кремля на українському напрямі й готовність В. Путіна задіяти будь-які ресурси для недопущення успішної реалізації «українського проекту», а також утримання України в орбіті свого геополітичного контролю.

Таким чином, за сучасних критичних обставин, спричинених збройною агресією Росії, єдиним реальним шляхом захисту суверенітету й територіальної цілісності України є набуття нею членства в НАТО – найефективнішій організації колективної безпеки, здатній швидко й надійно мінімізувати як «жорсткі», так і «м'які» виклики національній безпеці. Тривала ж реалізація в зовнішній політиці України моделі «позаблоковості» в різних формах, по суті, призвела до цілковитої беззахисності держави (але не її громадян-патріотів) перед російською агресією. А міжнародно-правові гарантії для нашої країни, котра опинилася в «сірій зоні безпеки», виявилися пустою порожніми. Тому вповні

логічною була рекомендація Верховної Ради України виконувач обов'язків голови держави в постанові «Про додаткові заходи для зміцнення обороноздатності України у зв'язку з агресією Російської Федерації» від 17 квітня 2014 р. щодо невідкладного відновлення призову до Збройних Сил. Це було реалізоване в указі О. Турчинова від 1 травня того самого року, а 29 грудня 2014 р. Президент України П. Порошенко підписав закон про скасування позаблокового статусу держави, ухвалений тижнем раніше конституційною більшістю депутатів Верховної Ради.

«Фінляндизація» зовнішньої політики, звичайно, частково долає вади «позаблоковості», але згадувана специфіка сприйняття України в Росії унеможливує реалізацію такої моделі. Ставка ж на субрегіональне оборонне співробітництво вже робилася за президентства Л. Кравчука (концепція балтійсько-чорноморського союзу чи «Міжмор'я»²), проте швидко виявилася беззмістовною з огляду на стратегічний вибір колишніх учасників Варшавського договору на користь вступу в НАТО, з одного боку, і незаперечне силове домінування Росії в регіоні, з другого.

Тому лише отримання повноцінного членства в Альянсі та Євросоюзі (причому саме в такій послідовності, як засвідчує досвід усіх членів ЄС, за винятком Австрії, Фінляндії та Швеції) є найефективнішим шляхом зміцнення й гарантування національної безпеки України. Але основною перешкодою для реалізації такої моделі зовнішньої політики нашої держави є навіть не російська анексія Криму й часткова військова окупація Донецької та Луганської областей (з перспективою переростання ситуації в «заморожений конфлікт»), а потреба часу, якого в Україні, на жаль, немає.

Глибоке реформування політичної та фінансово-економічної системи України може тривати десятиліттями, а силова протидія Росії залишатиметься максимальною, і нейтралізація її (надто враховуючи переважно антиукраїнську позицію окремих чільних членів НАТО і ЄС, особливо Італії та Франції) виявиться надзвичайно складним завданням. Слід пам'ятати й те, що вступ до Альянсу завжди був чутливим чинником для українського загалу, й аж до початку військової агресії Росії більшість українців (абсолютна чи відносна) традиційно виступала проти такої перспективи. Хоча останнім часом прихильників

² *Chodakiewicz M. J. Intermarium: The Land between the Black and Baltic Seas / Marek Jan Chodakiewicz. – New Brunswick, New Jersey : Transaction Publishers, 2012. – P. 237–456.*

євроатлантичної інтеграції стало більше, членство України в НАТО залишилося найгострішим зовнішньополітичним питанням для суспільства.

У такому контексті критичної важливості для гарантування національної безпеки й успіху політичного та економічного реформування України набуває її стратегічне партнерство зі США, що, безсумнівно, корисне й для цілого регіону Центрально-Східної Європи³. Одноставне голосування 11 грудня 2014 р. у Сенаті й Палаті представників Конгресу США за «Акт на підтримку свободи в Україні»⁴, а також подальше просування ідеї надання Україні легальної зброї головою Об'єднаного комітету начальників штабів генералом М. Демпсі, міністром оборони США Е. Б. Картером і директором Національної розвідки США Дж. Клеппером засвідчили реальну можливість набуття нашою державою статусу «головного союзника США поза НАТО» (Major Non-NATO Ally).

Із часу законодавчого оформлення в 1989 р., цей статус був наданий 15-ти державам: від Аргентини й Марокко⁵ до Австралії, Південної Кореї та Японії⁶. Такі двосторонні альянси зазвичай формуються проти певного ворога (чи загрози) і, як правило, працюють не гірше від багатосторонніх. Не випадково й Ізраїль та Єгипет, Пакистан і Таїланд⁷ зробили ставку на США, опинившись перед надто високим ризиком регіональної нестабільності чи зіткнувшись із потужним сусідом-суперником. Тому вже 21 липня 2014 р. Президент України П. Порошенко заявив, що є підстави звернутися до Конгресу США про надання Україні спеціального статусу – головного союзника поза блоком НАТО.

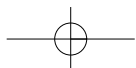
³ S.2277 – Russian Aggression Prevention Act of 2014. – <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/2277/text>.

⁴ H.R.5859 – Ukraine Freedom Support Act of 2014. – <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/5859/>.

⁵ US rewards Morocco for terror aid, 4 June 2004. – <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/3776413.stm>.

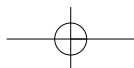
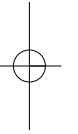
⁶ Farberov S. Hillary Clinton flies into Kabul as U.S. declares Afghanistan major non-NATO ally, 7 July 2012 / Snejana Farberov. – <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2170049/U-S-declares-Afghanistan-major-non-NATO-ally-ensure-nation-gets-defense-aid-2014-troop-withdrawal.html>.

⁷ Despeignes P. U.S. wants APEC agenda to include security issues, 10/20/2003 / Peronet Despeignes. – http://usatoday30.usatoday.com/news/washington/2003-10-19-us-apec_x.htm.

РОЗДІЛ IV

УКРАЇНА У ДВОСТОРОННІХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

§ 1. Україна в системі двосторонніх відносин із провідними європейськими країнами

Відносини України з європейськими країнами у 2014 р. стали не лише ключовим стратегічним напрямом української зовнішньої політики, а й її мейнстрімом. Така концентрація зовнішньополітичних зусиль української влади зумовлювалася не тільки євроінтеграційними прагненнями, а передусім зосередженням на цьому напрямі основних стратегічних інтересів країни, пов'язаних з її виживанням в умовах війни з Росією. Таким чином, можна стверджувати, що українська зовнішня політика з багатовекторної чи, радше, двовекторної політики балансування, що було втіленням так званої стратегії «подвійної асиметричної інтеграції», трансформувалася в одновекторну проєвропейську політику.

Безумовно, одним з ключових інтересів України на європейському напрямі залишалась імплементація Угоди про асоціацію з ЄС, проблема з невіднесенням якої залишилась у спадщину від В. Януковича, і тому новому уряду необхідно було надолужувати цю прогалину. Адже навіть після підписання Угоди залишалася велика робота з країнами – членами ЄС з її ратифікації національними парламентами.

Проте основною сферою відносин з європейськими країнами, передусім із членами ЄС, стала безпекова сфера. При цьому сфера торговельно-економічних відносин відійшла на другий план, поступившись за інтенсивністю навіть гуманітарній сфері. Не випадково товарообіг України з європейськими країнами за 2014 р. впав на 30%. У відносинах з Європою у 2014 р. Україна шукала насамперед солідарності, політичної та фінансової підтримки в боротьбі з російським агресором. Власне, ці політико-дипломатичні та безпекові аспекти стали основним змістом відносин України з такими провідними європейськими країнами, як Німеччина,

Франція та Польща, які були найбільшою мірою задіяні в урегулюванні російсько-українського конфлікту.

Відносини України з Німеччиною

Німеччина як найвпливовіша європейська країна і лідер Європейського Союзу відіграла й відіграє ключову роль в українській зовнішній політиці. Вона була безпосередньо залучена не лише в процес розблокування Угоди про асоціацію України з ЄС, а й у вирішення внутрішньополітичної кризи в Україні та розв'язання російсько-українського конфлікту. Розв'язання цих складних безпекових проблем і склало основний зміст українсько-німецьких відносин 2014 р.

У період Євромайдану та загострення політичної кризи в Україні основні зусилля Німеччини були спрямовані на недопущення застосування насильства в країні. У період кульмінації Революції гідності голова німецького МЗС Франк-Вальтер Штайнмаєр безпосередньо звернувся до президента В. Януковича із заявою, в якій застерігав, що «неприпустимо, аби відповідь керівництва України була насильницькою і при цьому постраждали ще більше людей», оскільки першочерговим обов'язком уряду є захист мирних демонстрантів¹.

Як стримуючий чинник від застосування насильства режимом В. Януковича проти мирних демонстрантів і недопущення переростання внутрішньополітичної кризи в Україні в громадянську війну уряд Німеччини розглядав запровадження санкцій. Так, про можливість введення санкцій стосовно винуватців загибелі демонстрантів у Києві заявив в інтерв'ю німецькій газеті Tagesspiegel європарламентар від ФРН, голова комітету Європарламенту з міжнародних справ Ельмар Брок: «Тих, чию провину буде доведено, очікують такі санкції, як заборона на в'їзд до ЄС та заморожування банківських рахунків у Європі»².

Одночасно питання санкцій щодо України безпосередньо ув'язувалось із пропозиціями її подальшого зближення з ЄС як стимул. Але така пропозиція, на думку німецької сторони, могла

¹ МЗС Німеччини закликає супротивні сторони в Україні утриматися від насильства. – <http://www.dw.com/uk/мзс-німеччини-закликає-супротивні-сторони-в-україні-утриматися-від-насильства/a-17380841>.

² Там само.

мати місце лише тоді, коли уряд України відмовиться від політичної ескалації та відмежується від репресій. Так, висуваючи подібні застереження, депутат Бундестагу від правлячої ХДС Андреас Шокенгофф не надто вірив у дієвість санкцій, будучи переконаним, що санкції самі по собі не матимуть потрібного ефекту: «Санкції самі по собі не допоможуть. Власне, як і пропозиція про зближення не може на довгий час зависати у повітрі». Депутат пояснив, що якщо уряд України тільки риторично бажає співпрацювати з Європою, однак насправді не готовий цього робити, варто запроваджувати санкції щодо тих осіб, які відповідальні за насильство проти демонстрантів у Києві. «При цьому йдеться не тільки про фінансові санкції чи обмеження пересування по ЄС, а й про зупинення тих проектів, які фінансуються Євросоюзом в Україні», – наголосив А. Шокенгофф³.

Втягнувшись у розв'язання української внутрішньополітичної кризи, Німеччина шукала передусім її мирного розв'язання, чудово розуміючи, що пропозиції В. Януковича провести «круглий стіл» є фарсом. Німецька сторона не була в захваті й від української політичної опозиції. Адже лідери опозиції не мали чіткого плану розвитку країни. Їх об'єднувало лише невизнання режиму Януковича. Ураховуючи таку її недолугість, міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмаєр запропонував удатися до конституційних змін в Україні, які обмежили би владу Президента.

За словами міністра, ці зміни повинні відбуватися «у напрямі Конституції, яка діяла до 2004 р.», а «права Президента та Прем'єра мають бути заново збалансовані». На думку Ф.-В. Штайнмаєра, Україна нині постала перед «вирішальним моментом» і потребує «багато підтримки з-за кордону», включно з фінансовою. Коли Україна стане на шлях політичного рішення, «тоді необхідно додатково подбати про те, щоб складний шлях зрештою не закінчився економічною катастрофою»⁴.

З початком воєнної агресії Росії проти України та окупації Криму ФРН намагалася зупинити її шляхом тісного діалогу з Росією, абсолютно виключаючи можливість збройного спротиву

³ Депутат Бундестагу: Україні – санкції разом з європейською перспективою. – <http://www.dw.com/uk/депутат-бундестагу-україні-санкції-разом-з-європейською-перспективою/a-17379795>.

⁴ Франк-Вальтер Штайнмаєр: Україні потрібна підтримка. – <http://www.dw.com/uk/штайнмаєр-україні-потрібна-підтримка/a-17405255>.

російським агресорам. Ф.-В. Штайнмаєр покладався виключно на вмовляння, прохання та запевнення. У разі, якби безпосередній діалог між Москвою та Києвом відновити не вдалося, Ф.-В. Штайнмаєр вважав за можливе створення місії ОБСЄ для моніторингу ситуації у Криму та Східній Україні. Ще однією можливістю для відновлення діалогу може бути створення міжнародної контактної групи, до якої, крім представників країн ЄС та, можливо, ООН, мають увійти представники України та Росії, вважав керівник німецького МЗС. Водночас Ф.-В. Штайнмаєр висловив сумнів у доцільності виключення Росії з «Великої вісімки», про що раніше заявляв держсекретар США Джон Керрі. «Формат “Великої вісімки” – це взагалі-то єдиний формат, у якому ми із Заходу ще безпосередньо говоримо з Росією. Чи повинні ми справді пожертвувати цим єдиним форматом?», – запитав Ф.-В. Штайнмаєр⁵.

На противагу «занадто дипломатичному дипломату» Ф.-В. Штайнмаєру рішучішою стосовно агресивних дій Росії виявилася німецька опозиція. Так, її представниця від «зелених» Клаудія Рот закликала країни Заходу подумати про санкції проти Росії. На її думку, ними можуть бути візові ускладнення або блокування рахунків. Санкції можуть виявлятися також у перегляді «торговельних відносин, пов'язаних з енергетикою», – вважає Рот. «Інтервенція Росії, інтервенція Путіна – це порушення міжнародного права», – заявила віце-спікерка німецького Бундестагу⁶. Вона закликала Захід у відповідь на дії Росії вдатися до «дипломатичного наступу». К. Рот очікує від голів МЗС Німеччини, Франції та Польщі – країн так званого «Веймарського трикутника», – що вони зроблять усе можливе, зокрема чинитимуть тиск та виступатимуть посередниками, аби не допустити, щоб до Європи «повернулися насильство та війна».

І навпаки, на захист своїх інтересів у Росії, став німецький бізнес. У торговельному об'єднанні Німеччини були впевнені, що конфлікт навколо Криму є найгострішою політичною кризою із часів завершення війни на території колишньої Югославії, і загроза його подальшої ескалації не зникає. «Подальше загострення політичного конфлікту зачепить двосторонні економічні відносини між ЄС та Росією», – переконаний один з представників

⁵ Німеччина намагається відновити діалог між Києвом та Москвою. – <http://www.dw.com/uk/німеччина-намагається-відновити-діалог-між-києвом-та-москвою/a-17468521>.

⁶ Там само.

німецького бізнесу Бернер. «Ми, торговці, завжди виступаємо за те, аби постійно тримати відкритим канал для переговорів. Ми намагаємось бути посередниками та вважаємо, що говорити – завжди краще, ніж заганяти когось у глухий кут», – наголосив він і додав, що саме на Німеччину покладається найважливіша роль посередника. Бернер пояснював це тим, що саме ФРН «утратить найбільше» у випадку застосування економічних санкцій проти Росії⁷. 6200 німецьких підприємств мають торговельні та інвестиційні відносини з Росією. «Двосторонній торговельний обіг у 2013 р. становив понад 76 мільярдів євро», – нагадав він.

За словами президента ВГА, санкцій проти Росії можуть мати в цьому сенсі непередбачувані наслідки: «У результаті торговельний конфлікт буде для Німеччини дуже болючим, а от для Росії – екзистенційно загрозливим»⁸. Адже з боку німецької економіки в Росії акумульовано близько 20 млрд євро капіталу, на німецьких підприємствах у цій країні працює від 240 тис. до 300 тис. найманих робітників.

Ураховуючи ці спільні інтереси, А. Меркель у принципі не заперечувала проти підтримання німецьким бізнесом ділових контактів з Росією. Водночас вона додала, що будь-які інвестиції мають «спиратися на надійні умови інвестування та відповідати загальній схемі цінностей»⁹.

На захист Росії виступили також німецькі ліві партії. Так, заступниця фракції лівих у Бундестазі Сара Вагенкнехт звинуватила міністра закордонних справ Ф.-В. Штайнмаєра (члена СДПН) та канцлерку А. Меркель (ХДС) у підтримці «українських неофашистів». «Путчистський уряд, до якого належать неофашисти та антисеміти, приходять до влади з благословення Меркель та Штайнмайєра», – заявила політик лівої орієнтації. У відповідь голова Соціал-демократичної партії Німеччини та віце-канцлер Зігмар Габріель у гострій формі відреагував на критику в бік федерального уряду з приводу хибної політики стосовно України: «Промови пані Вагенкнехт щодо анексії Криму Росією нагадують гарячкові рефлексії комуністичних сект у 70–80-ті роки, коли вони виправдовували будь-яку несправедливість,

⁷ Санкції проти Росії: німецький бізнес зазнає збитків, але впорається із ситуацією. – <http://www.dw.com/uk/санкції-проти-росії-німецький-бізнес-зазнає-збитків-але-впорається-із-ситуацією/a-17492324>.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

вчинену Радянським Союзом»¹⁰. При цьому і З. Габріель не заперечив, що серед демонстрантів у Києві були праворадикали, «які намагалися використати гнів людей з приводу політичного становища у власних інтересах». Однак, за його словами, одним махом зневажливо називати більшість людей путчистами є «невігластvom та величезною несправедливістю». Той, хто користується «такими профанськими аргументами», щоб виправдати порушення міжнародного права та замах на територіальну цілісність країни, є «ретранслятором тупої пропагандистської брехні російського державного телебачення» – зазначив він¹¹.

Коли ж російська воєнна агресія поширилася на Схід України – Донбас, міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмаєр запропонував направити в цей регіон спостережну місію ОБСЄ. Про це він заявив перед засіданням Ради ЄС на рівні міністрів закордонних справ 28 країн-членів, яке мало розглянути адресні санкції проти представників Росії та Криму, причетних до спроб відокремлення півострова від України. «Необхідно нині – причому дуже швидко! – направити спостережні місії ОБСЄ, які будуть працювати в Україні – зокрема в південній та східній Україні, аби уважно подивитися, чи Росія продовжує діяти поза Кримом і дестабілізує Україну», – сказав Ф.-В. Штайнмаєр. «Ми можемо запобігти цьому надсиланням цих місій, але якщо Росія запевняє нас у телефонних розмовах, що не має наміру поширювати свою діяльність на схід та південь України, – отже, вона матиме змогу довести це, усунувши перешкоди для місій ОБСЄ. Така місія має їхати вже зараз, а не наступного тижня чи через тиждень, бо буде пізно», – додав Ф.-В. Штайнмаєр¹².

Водночас міністр закордонних справ Німеччини виступив проти пропозицій, озвучених МЗС Росії, зокрема щодо створення міжнародної контактної групи по Україні. За словами Ф.-В. Штайнмаєра, не може бути створено жодної контактної групи, яка постфактум «мала б на меті легітимізувати референдум у Криму»¹³.

¹⁰ Політики в Німеччині сваряться через Україну. – <http://www.dw.com/uk/політики-в-німеччині-сваряться-через-україну/a-17500226>.

¹¹ Там само.

¹² ОБСЄ має терміново направити місії на схід на південь України – Німеччина. – <http://www.unian.ua/politics/897257-obse-mae-terminovo-paraviti-misiji-na-shid-na-pivden-ukrajini-nimechchina.html>.

¹³ Глава МЗС Німеччини відкинув російські пропозиції щодо України. – <http://www.dw.com/uk/> <http://www.dw.com/uk/>.

Раніше пропозиції Москви однозначно відкинули в МЗС України. «Ця заява МЗС РФ схожа на ультиматум. Позиція, яка там викладена, є абсолютно неприйнятною для української сторони», – повідомив у понеділок 17 березня 2014 р. директор департаменту інформаційної політики МЗС Євген Перебийніс¹⁴. Серед російських пропозицій містилися, зокрема, надання російській мові статусу другої державної, повний політичний та воєнний нейтралітет, а також підготовка нової Конституції з урахуванням анексії Криму.

Попри неоднозначні оцінки ефективності економічних санкцій проти Росії, ФРН загалом виконувала рішення ЄС щодо їх запровадження. Так, у квітні 2014 р. уряд Німеччини заблокував постачання військової продукції до Росії. Зокрема, протягом останніх тижнів квітня уряд відмовив у дозволі на експорт товарів на суму понад 5 млн євро. «Через актуальну політичну ситуацію на даний момент принципово не видаються дозволи на експорт продукції військового призначення до Росії», – заявило Федеральне міністерство економіки та енергетики Німеччини у відповідь на запит опозиційної фракції «зелених» німецького Бундестагу. У березні міністр економіки ФРН З. Габріель призупинив реалізацію угоди між німецьким концерном Rheinmetall та міністерством оборони Росії щодо будівництва центру бойової підготовки для російських солдатів у нижньогородському Муліно, що стало реакцією на кримську кризу. «Федеральний уряд вважав, що в нинішній ситуації виконання угоди з будівництва центру бойової підготовки для російських солдатів неможливе», – повідомило міністерство економіки ФРН¹⁵.

Ураховуючи недовіру дипломатичних зусиль Заходу і подальшу ескалацію бойових дій на Донбасі, пов'язаних тепер уже з наступом українських військ з метою звільнення окупованої Росією та проросійськими сепаратистами території Донбасу, міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмаєр почав наполягати на проведенні другої міжнародної конференції з урегулювання ситуації в Україні. Він запропонував провести зустріч у Женеві, «на якій, нарешті, будуть ухвалені чіткі домовленості, які б

¹⁴ Глава МЗС Німеччини відкинув російські пропозиції щодо України. – <http://www.dw.com/uk/> <http://www.dw.com/uk/>.

¹⁵ Німеччина блокує експорт військової продукції до Росії. – <http://www.5.ua/svit/nimechchyna-blokuie-eksport-viiskovoi-produktsii-do-rosii-16046.html>.

сприяли врегулюванню цього конфлікту. Усе інше було би безвідповідальним», – заявив Ф.-В. Штайнмаєр¹⁶.

Для реалізації своїх пропозицій він представив план з п'яти пунктів для врегулювання кризи в Україні, зокрема шляхом підсилення посередницької ролі ОБСЄ та проведення другої зустрічі «четвірки» (ЄС, США, Росії та України). «На сьогодні, на мій погляд, насамперед є важливими наступні п'ять кроків», – зазначив дипломат. По-перше, провести другий раунд чотиристоронніх переговорів щодо України. «Це було би потужним політичним сигналом того, що всі чотири сторони зустрічі в Женеві визнають домовленості і хочуть втілювати їх у життя».

По-друге, голова німецького МЗС наголосив на важливості проведення намічених на 25 травня президентських виборів в Україні, які «в демократичний спосіб узаконять владу нового українського керівництва і сприятимуть стабілізації політичної та економічної ситуації в країні».

По-третє, на думку Ф.-В. Штайнмаєра, важливим є посилення посередницької ролі ОБСЄ, зокрема шляхом проведення за сприяння організації «круглих столів» і конференцій на національному, регіональному та місцевому рівнях.

По-четверте, наголосив німецький дипломат, потрібно вести дискусію щодо конституційної реформи в Україні через залучення представників усіх регіонів країни та особливо громадськості.

Не в останню чергу, за словами політика, необхідно посилити зусилля, спрямовані на «роззброєння недержавних угруповань та звільнення громадських будівель». Ф.-В. Штайнмаєр також укотре підкреслив, що варіант урегулювання конфлікту в Україні військовими методами не розглядається¹⁷.

Канцлер Німеччини А. Меркель, говорячи про можливість «круглого столу» для залагодження кризи в Україні, назвала передумовою для участі в національному діалозі в Україні відмову від насильства, зокрема поставивши в залежність від такої відмови участь у ньому проросійських сепаратистів. Найвища мета

¹⁶ Глава МЗС Німеччини пропонує провести другу міжнародну конференцію по Україні. – <http://www.dw.com/uk/глава-мзс-німеччини-пропонує-провести-другу-міжнародну-конференцію-по-україні/a-17612322>.

¹⁷ Глава МЗС Німеччини запропонував план врегулювання кризи в Україні. – http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/1658394-glava_mzs_nimechhini_zaproponuvav_plan_vregulyuvannya_krizi_v_ukraїni_1935686.html.

нині – уможливити проведення президентських виборів 25 травня, сказала А. Меркель 13 травня 2014 р. у Берліні. Але в це, за її словами, усі мають зробити свій внесок, у тому числі і Росія. «Ми віримо, що можливість “круглого столу” за керівництва ОБСЄ пропонує хорошу можливість», – сказала канцлерка ФРН¹⁸.

У рамках двостороннього *політичного діалогу* міністр закордонних справ Німеччини Ф.-В. Штайнмаєр відвідав Київ 24 червня 2014 р., щоб оцінити результати мирного плану П. Порошенка й залучити Росію до спостереження за припиненням вогню на Донбасі. Першою зустріччю, яку провів Ф.-В. Штайнмаєр, прибувши до столиці України, стала зустріч із спеціальною посланницею ОБСЄ Гайді Тальявіні, котра щойно повернулася з Донецька після важких переговорів із представниками сепаратистів. Ф.-В. Штайнмаєр зустрівся також із прем'єром України А. Яценюком та Президентом П. Порошенком. Зустріч із головою української держави тривала цілих півтори години замість відведених за протоколом 45 хвилин.

Після спілкування з П. Порошенком перший дипломат Німеччини заявив журналістам, що тривають надзвичайно напружені і, можливо, вирішальні дні для України. Він сказав, що з'явилися можливості для подальшого прогресу мирного плану П. Порошенка. «Не можна переоцінювати ситуацію, але не можна і легковажити жодним шансом для досягнення успіху. Ще кілька днів тому ніхто і подумати не міг, що відбудуться такі переговори між сторонами конфлікту, які мали місце 23 червня 2014 року у Донецьку», – заявив Ф.-В. Штайнмаєр. Німецький міністр назвав ці переговори «позитивним сигналом» і «неабияким кроком вперед»¹⁹. А також з'ясування, за яких умов може настати перемир'я і за яких попередніх умов повстанці могли би скласти зброю і погодилися б на запровадження в краю розширеної спостережної місії ОБСЄ.

Наступного після зустрічі Ф.-В. Штайнмаєра з українським керівництвом дня, 25 червня 2014 р., канцлер Німеччини А. Меркель за підсумками телефонної розмови з президентами України,

¹⁸ Меркель: діалог можливий, якщо проросійські сили відмовляться від насильства. – <http://europe.newsru.ua/article/17633394>.

¹⁹ Штайнмаєр: Україні слід повернути контроль над своїми кордонами. – <http://www.dw.com/uk/штайнмаєр-україні-слід-повернути-контроль-над-своїми-кордонами/a-17733811>.

Франції та Росії озвучила три кроки для врегулювання ситуації в Україні, зокрема вона запропонувала підтримати:

1) забезпечення системи моніторингу з елементами контролю (стосується блокпостів та передачі пунктів пропуску на українсько-російському кордоні) за участі спостерігачів ОБСЄ, включно із представниками Росії на час припинення вогню;

2) продовження переговорів тристоронньої контактної групи 26 червня 2014 р;

3) обмін списками заручників та публічні заяви керівництва РФ щодо звільнення людей до всіх, хто зараз їх утримує.

Крім того, канцлер Німеччини запропонувала, щоб функції посередника для забезпечення роботи тристоронньої контактної групи виконував Віктор Медведчук. П. Порошенко та інші учасники розмови погодилися з пропозицією А. Меркель. Сторони домовилися продовжити розмову в цьому форматі у четвер 26 червня 2014 р.²⁰ При цьому міністр закордонних справ Німеччини Ф.-В. Штайнмаєр узяв на себе роль постійного радника контактної групи.

Він наполегливо радив контактній групі за участю офіційних представників України, Росії та ОБСЄ розпочати переговори із сепаратистами з метою досягнення домовленості про припинення вогню на Сході України. «Порада для всіх сторін – залишатися на шляху реалізації Берлінської декларації, а саме: після відновлення діалогу в рамках контактної групи продовжити її переговори також і з представниками сепаратистів з метою досягнення головної мети – домовитися про припинення вогню на сході України», – сказав дипломат²¹. За його словами, без установлення перемир'я про політичне врегулювання конфлікту в Україні «можна навіть і не думати». З огляду на успіхи АТО на Сході України Ф.-В. Штайнмаєр водночас нагадав, що «виключно військовими методами конфлікт не вирішити».

Як відомо, 23 червня 2014 р. тристороння контактна група з реалізації мирного плану Президента України, про яку так схвально відгукувався міністр закордонних справ Німеччини і до складу якої ввійшли спецпредставник голови ОБСЄ Гайді

²⁰ Меркель запропонувала три кроки для врегулювання ситуації в Україні. – <http://fakty.ictv.ua/ua/index/read-news/id/1519434>.

²¹ Штайнмаєр: Контактна група має зустрітися із сепаратистами. – http://www.ukrinform.ua/rubric-iac/1681761shtaynmaye_r_kontaktna_grupa_mae_zustritisya_iz_separatistami_1952565.html.

Тальявіні, посол РФ Михайло Зурабов та экс-президент України Леонід Кучма, провела друге засідання в Донецьку. Пізніше на сайті «Українського вибору» з'явилося повідомлення, що В. Медведчук і Н. Шуфрич теж відправилися на Донбас нібито для переговорів з урегулювання конфлікту²².

Сфера двосторонніх *гуманітарних відносин* між ФРН та Україною також була підпорядкована розв'язанню російсько-українського конфлікту на Сході України. З метою невідкладної гуманітарної допомоги для нормалізації життя у звільнених від сепаратистів містах Східної України ФРН надала Україні 2,5 млн євро. Німеччина виділила також 3,5 млн євро невідкладної фінансової допомоги для підтримки міст, звільнених українськими силовиками з-під контролю озброєних угруповань проросійських сепаратистів. Допомога була призначена для Слов'янська, Краматорська та інших міст Східної України. Міністр закордонних справ Німеччини Ф.-В. Штайнмаєр заявив, що допомога, зокрема, призначена для підтримки внутрішніх біженців в Україні. «Люди у Східній Україні потребують чітких сигналів того, що вони нам не байдужі»²³.

Контроль за доставкою гуманітарної допомоги для мирних жителів Сходу України, на думку голови німецького МЗС, можуть здійснювати міжнародні організації на кшталт «Червоного хреста». Ф.-В. Штайнмаєр наголосив на важливості того, що «між Росією та Україною, схоже, було досягнуто принципової згоди з питання доставки гуманітарних вантажів, деталі організації якої має узгодити контактна група». Міністр водночас зауважив, що «з великим занепокоєнням спостерігає за тим, як гуманітарна ситуація цивільного населення, передусім у Донецьку та Луганську, надалі погіршується». «Ми дуже серйозно сприймаємо цей розвиток подій і тому вже на початку липня збільшили розмір німецької гуманітарної допомоги до 3,5 мільйонів євро», – нагадав Ф.-В. Штайнмаєр²⁴. Німеччина співпрацює в цьому питанні

²² Штайнмаєр: Контактна група має зустрітися із сепаратистами. – http://www.ukrinform.ua/rubric-iac/1681761shtaynmaye_r_kontaktna_grupa_mae_zustritisya_iz_separatistami_1952565.html.

²³ Німеччина збільшує фінансову допомогу Україні. – <http://fpri.kiev.ua/?p=15474>.

²⁴ Штайнмаєр: Доставку гуманітарної допомоги для України мають контролювати міжнародні організації. – <http://www.pravda.com.ua/news/2014/08/10/7034469/>.

з такими міжнародними організаціями, як «Червоний хрест», Управління верховного комісара ООН у справах біженців та Бюро ООН з координації гуманітарної допомоги.

Спорудження транзитних містечок із будинків модульного типу, наданих урядом Німеччини, здійснювалося у трьох областях України – Запорізькій, Харківській та Дніпропетровській. Станом на 11 листопада 2014 р. було доставлено вже 88 вантажівок гуманітарної допомоги від ФРН, зокрема 45 вантажівок із житловими модулями²⁵.

Українсько-польські відносини

2014 рік став початком важких випробувань для України та Польщі на міцність їхніх союзницьких відносин та відповідність критеріям солідарності, взаємодопомоги та стратегічного партнерства. Маючи традиційно дружні стосунки з офіційною владою України в період Євромайдану та поглиблення політичної кризи в Україні, у цій новій ситуації Польща втратила традиційний рівень комунікації та інтенсивних відносин із чинною владою в Україні. Був утрачений також спільний стратегічний інтерес, який лежав в основі відносин стратегічного партнерства між Україною та Польщею. Україна опинилася поміж загрозливою перспективою встановлення кримінальної диктатури, розколом країни та втрати державного суверенітету.

Відповідно, й Польща змінила свою позицію від промоутера європейської інтеграції України до країни, яка взяла на себе ініціативу недопущення розвитку таких негативних сценаріїв в Україні. Основними зовнішньополітичними завданнями Польщі в цей драматичний для України період стали підтримка демократичних сил, громадянського суспільства та недопущення ескалації насильства в Україні, оскільки в такій ситуації польське керівництво постало би перед викликом власній національній безпеці, починаючи від напливу численних біженців, нестабільності на своїх східних кордонах до перетворення Польщі на передній фронт міжцивілізаційного й воєнно-політичного протистояння з Росією.

²⁵ До України прибуло 40 вантажівок з житловими модулями від Уряду Німеччини. – <http://www.kyiv.mns.gov.ua/news/3994.html?PrintVersion>.

Тож не дивно, що саме Польща взяла на себе ініціативну роль у виробленні спільної позиції ЄС із урегулюванню політичної кризи в Україні. Першочерговим стало питання про необхідність перегляду відносин з українською владою через те, що вона відмовилася підписати Угоду про асоціацію з ЄС 29 листопада 2013 р. у Вільнюсі. На перший план польської зовнішньої політики у відносинах з Україною у 2014 р. вийшли питання національної та регіональної безпеки. Цій проблематиці були присвячені два засідання Ради національної безпеки Республіки Польща. Керівництвом Польщі був сформований чіткий план реагування на розвиток кризової ситуації в Україні.

Президент Польщі Броніслав Коморовський, який до Вільнюського саміту мав дуже тісні стосунки з українським Президентом, заявив, що далі немає сенсу розмовляти з Президентом України В. Януковичем через останні події у Києві. За його словами, дуже добре видно підготовку владою України силового вирішення політичного конфлікту, а це стало би «трагедією з точки зору західного світу»²⁶. Польський сейм також закликав українську владу до припинення насильства з боку влади проти демократії, яке може призвести до громадянської війни.

Надзвичайно великі зусилля в урегулюванні політичної кризи в Україні доклав уряд Польщі. Прем'єр-міністр Польщі Дональд Туск здійснив низку візитів до європейських столиць і домогся узгодженої спільної позиції ЄС стосовно України. Крім того, Дональду Туску вдалось переконати європейських лідерів у недоцільності тристоронніх переговорів з урегулюванню кризи в Україні за участі Росії, яка була безпосередньо суб'єктом цієї кризи. «Усі підтверджують, що Україна є суверенною державою, і такі додаткові формати, в яких Росія де-факто визначатиме майбутнє України, не цікавлять жодну європейську країну», – заявив Д. Туск²⁷.

Міністр закордонних справ Польщі Радослав Сікорський наголосив, що головною причиною протистоянь у Києві є «відмова від європейського шляху та реформ, а також ухвалення репресивних законів». Голова МЗС Польщі розкритикував «клептократію

²⁶ Президент Польщі вважає, що з Януковичем вже немає про що розмовляти. – <http://www.unian.ua/politics/875104-prezident-polschi-nebachit-sensu-dlya-novih-rozmov-z-yanukovichem.html>.

²⁷ Прем'єр-міністр Польщі: ЄС не залучатиме Росію до переговорів про майбутнє України. – <http://tyzhden.ua/News/100999>.

та репресії в Україні»²⁸. Він, зокрема, зауважив, що ситуація в Україні, де триває протистояння влади та опозиції, нагадує те, що відбувалося в Польщі у 80-х роках минулого століття, де сторонам удалося знайти компромісне врегулювання політичного конфлікту. Аналогію з польською ситуацією 80-х років проводять також польські політики. Зокрема, легендарному діячеві польською «Солідарності» Збігнев Буяку, якому Служба безпеки України заборонила в'їзд до України, ситуація в нашій державі нагадала атмосферу перед запровадженням воєнного стану в Польщі. Згадуючи про ті часи, він зазначив: «У нас також були напади антитерористичних відділів на протестувальників, провокації. Можна сказати, що Янукович добрий учень польських комуністичних генералів Ярузельського і Кіщака. Але треба сказати, що ці генерали не були корумпованими людьми, навколо них не було с корумпованих середовищ. Вони були деморалізовані політично, та не фінансово. Натомість Янукович, як і Путін, належить до корумпованих людей»²⁹.

З початком російської воєнної агресії Польща виступила з рішучою підтримкою України. Польський прем'єр Д. Туск закликав поляків та європейських лідерів об'єднати зусилля для збереження миру в Україні. «Світ опинився на межі конфлікту, ймовірні наслідки якого він ще не усвідомлює. Не всі в Європі розуміють, що відбувається», – заявив голова польського уряду під час брифінгу. «Україна – це держава, яка заслуговує на повну міжнародну інтегральність та підтримку. Українці сьогодні мусять дізнатися, що вони мають справжніх друзів». На думку Д. Туска, те, що відбувається в Україні, – це своєрідний іспит, який впливатиме на стосунки між народами й державами впродовж наступних десятиліть. «Стоячи перед загрозою, яка виникає із цієї ситуації, мусимо солідаризуватися з тими, які відчують загрозу та страх. Мусимо тісніше співпрацювати тут, у Польщі. Такі ситуації вимагають особливої солідарності та єдності поляків», – заявив Д. Туск³⁰.

²⁸ Глава МЗС Польщі: Україна віддаляється від Європи. – http://gazeta.ua/articles/politics/_ukrayina-viddalyayetsya-vid-evropi-sikorskiy-/537897.

²⁹ Ситуація в Україні нагадує атмосферу перед введенням воєнного стану в Польщі, – Збігнев Буяк. – <http://intvua.com/news/77862-situacija-v-ukrayin-nagaduye-atmosferu-pered-vvedennyam-voyennogo-stanu-v-polsch-zbnev-buyak.html>.

³⁰ Д. Туск: Світ на межі конфлікту. – <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/3/7017209/>.

У свою чергу, президент Польщі Броніслав Коморовський наголосив: «Ситуація дуже серйозна, щоб не сказати драматична. Йдеться про порушення 4 статті Північноатлантичної хартії», – наголосив польський президент. За його словами, ймовірна поява російської армії на території України спричиняє в поляків відчуття загрози безпеці Польщі. «Польща використовуватиме всі реальні можливості, аби твердо наполягати на незгоді сприймати російський контроль над Кримом як доконаний факт. Будемо твердо стояти на позиції щодо зміцнення міжнародних сигналів стосовно збереження цілісності української держави», – заявив Б. Коморовський. Він підкреслив, що роллю Польщі є акцентування уваги на порушенні Росією норм міжнародного права і зобов'язань у контексті Криму й намагання змусити Захід на рішучі кроки щодо Москви. Б. Коморовський наголосив на необхідності зібрати засідання Північноатлантичної ради на рівні міністрів закордонних справ на підставі 4-ї статті Вашингтонського договору, яка передбачає проведення консультацій союзників у випадку виникнення можливих загроз.

На переконання президента Польщі, необхідною є також рішуча позиція ЄС стосовно запровадження політичних та економічних санкцій щодо Росії. Свої пропозиції із цього приводу Варшава представить під час найближчого засідання Європейської Ради. «Польща хоче спиратися на позицію, запропоновану США, тобто демонстрації можливості реальних санкцій. Якщо погрози не принесуть хороших результатів, то вони мусять бути підтримані готовністю і рішучістю [їх застосування]. Ця погроза має бути реальною», – констатував Коморовський³¹.

У умовах російсько-української війни пріоритет у двосторонніх відносинах України та Польщі був відданий військово-технічній і торговельно-економічній сферам. У сфері *військово-технічного співробітництва* Польща продемонструвала готовність постачати Україні зброю за умови, якщо українська сторона висловить відповідне бажання. Міністр оборони Польщі Томаш Семоняк зазначив: «Ми готові до продажу [зброї], якщо таким буде бажання української сторони. Сподіваюся, НАТО сприяє тому, щоб [її члени] домовлялися з Україною у двосторонньому порядку». Міністр

³¹ Коморовський: Польща не миритиметься із захопленням Росією Криму. – http://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/1626618-komorovskiy_polshcha_ne_miritimetsya_iz_zahoplenniyam_rosie_yu_krimu_1913943.html.

повідомив, що Польща спрямувала до України дві тисячі бронежилетів, і заявив, що польська промисловість готова до подальшої співпраці з Україною³².

Питання *торговельно-економічного співробітництва* активно обговорювались під час зустрічі Президента України Петра Порошенка з прем'єр-міністром Республіки Польща Евою Копач 17 жовтня 2014 р. Президент України привітав польського прем'єра з призначенням на високу посаду і подякував за послідовну підтримку територіальної цілісності та незалежності України. Сторони висловили впевненість, що українсько-польські відносини і надалі розвиватимуться в дусі стратегічного партнерства.

Під час зустрічі були обговорені першочергові завдання порядку денного двосторонніх відносин, зокрема співпраці в галузях енергетики, безпеки та оборони, а також боротьби з корупцією. Прем'єр-міністр Польщі запропонувала надати Україні експертну допомогу стосовно функціонування польського аналога Антикорупційного бюро, а також у сфері децентралізації влади³³. У розвиток досягнутих домовленостей, 17 грудня 2014 р. Україна та Польща підписали Меморандум про співпрацю з підтримки реформи місцевого самоврядування в Україні. Підписання документа відбулося в рамках державного візиту Президента України П. Порошенка до Республіки Польща. Завдячуючи домовленостям, Україна отримала від Польщі підтримку з питань підготовки й упровадження реформи місцевого самоврядування в Україні, розроблення законодавства з урахуванням польського досвіду реформування місцевого самоврядування, подальшого розвитку співробітництва між регіонами обох країн та державами загалом.

Віце-прем'єр-міністр – міністр регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України Геннадій Зубко висловив переконання, що у співпраці з польськими колегами Україна не лише збагатить свій досвід у питаннях системної трансформації та побудови ефективних, правових та наділених

³² Міністр оборони Польщі: «Ми готові продавати» зброю Україні. – http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140909_siemoniak_weapons_sx.

³³ Президент України та Прем'єр-міністр Польщі обговорили розвиток стратегічного партнерства. – <http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/28786-prezident-ukrajini-ta-premjer-ministr-polyshhi-obgovoreni-rozvitok-strategichnogo-partnerstva>.

довірою людей інституцій, зокрема місцевого самоврядування, а й упровадить його в життя.

Підписаний документ визначає, що співробітництво у сфері підтримки реформи місцевого самоврядування в Україні проводитиметься у формі консультативних заходів при підготовці проектів нормативно-правових актів з питань реформування місцевого самоврядування в Україні та здійснення навчальних заходів у сфері впровадження реформи місцевого самоврядування, зокрема проведення навчальних та ознайомчих поїздок, які фінансуватимуться за рахунок коштів державного бюджету Республіки Польща, надання підтримки за посередництва неурядових організацій.

Для реалізації такого співробітництва, як ідеться в тексті документа, при Мінрегіоні України буде створена консультативна група з питань реформування місцевого самоврядування в Україні, до складу якої будуть включені, залежно від потреб, польські та українські експерти в галузі конституційного права й місцевого самоврядування. Очолюватиме групу українська сторона. Меморандум набрав чинності з моменту його підписання³⁴.

Того самого дня в рамках державного візиту Президента України Петра Порошенка, Україна та Польща підписали угоду про розширення системи газопроводів. Угоду ратифікували голова правління Gaz-System S.A. Ян Чадам та президент ПАТ «Укртрансгаз» Ігор Прокопів. Підписаний документ передбачає інтеграцію газотранспортних систем обох держав з метою збільшення обсягів імпорту газу в Україну з Європи через Польщу, а також забезпечення зберігання європейського газу в підземних сховищах газу України та його подачі споживачам в країнах ЄС. Оператори газотранспортних систем обох держав визначили необхідні обсяги інвестицій з боку кожної сторони на території України й на території Польщі відповідно.

На території України основним варіантом розширення визначене будівництво магістрального газопроводу-інтерконектора «Дроздовичі – Більче-Волиця» довжиною 110 км з продуктивністю 8,0 млрд кубометрів на рік у напрямку Польща – Україна та 7,0 млрд кубометрів на рік у напрямку Україна – Польща.

³⁴ Україна та Польща підписали Меморандум про співпрацю з підтримки реформи місцевого самоврядування в Україні. – http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247825209&cat_id=244276429.

Орієнтовна вартість будівництва магістрального газопроводу-інтерконектора на території України становить 245 млн дол. США³⁵.

Очевидно, що Україна повторює історичну долю Польщі, і той досвід, який мають поляки в боротьбі за свою незалежність, свободу, демократію та європейський вибір, актуальний для України як ніколи до цього. У час кризи та громадянського конфлікту в Україні Польща знову виявилася найближчим і найвірнішим стратегічним союзником. Її підтримка української демократії та прагнення українців до свободи та безпеки виявилася найсильнішою серед усіх зовнішніх чинників.

Нова революція в Україні стала каталізатором відродження української нації та зрілого громадянського суспільства. І досвід Польщі та кроки, які вона зробила на шляху до демократії, будуть зроблені і в Україні. За підтримки Польщі Україна пройде друге коло трансформації від авторитаризму до демократії, від постколоніального стану до побудови справжньої української державності та незалежності. Лише переживши ці катаклізми і трансформації, Україна може подолати прокляття «буферної зони» і разом з Польщею постати як міцний форпост безпеки в Європі.

Українсько-британські відносини

Основний зміст українсько-британських відносин у 2014 р. був сфокусований на політико-дипломатичній підтримці України в її боротьбі з російською військовою агресією. Тож пріоритетами Великої Британії у відносинах з Україною в цей період були: надання фінансової допомоги, спрямованої на проведення реформ в Україні; узгодження та консолідація санкційної політики, спрямованої проти Росії в рамках ЄС та інших міжнародних організацій; розслідування катастрофи малайзійського Боїнга збитого над Донецьком.

Так, з початком військової окупації Криму російськими військами як економічну допомогу Україні Велика Британія виділила 10 млн фунтів стерлінгів для надання термінової технічної допомоги для здійснення економічної та політичної реформи. Група британських експертів 3 березня 2014 р. відвідала Київ для того, щоб працювати над цим питанням.

³⁵ Україна та Польща підписали угоду щодо розширення системи газопроводів. – <http://www.pravda.com.ua/news/2014/12/17/7052414/>.

Голова МЗС Великої Британії Вільям Хейг 3 березня 2014 р. також прибув до Києва, де провів зустрічі з Прем'єр-міністром України Арсенієм Яценюком та виконувачем обов'язків Президента України Олександром Турчиновим. Події в Криму В. Хейг вважав «порушенням суверенітету і територіальної цілісності України». Про це він заявив під час зустрічі з О. Турчиновим. «Ми вживатимемо рішучих кроків для того, щоб це припинити. Світ не залишить Україну», – наголосив В. Хейг.

Голова британського МЗС привітав також зміни, котрі відбуваються в Україні, та наголосив, що світ підтримує рух Києва до європейських стандартів і демократії. О. Турчинов, у свою чергу, підкреслив, що Україна змушена «мобілізувати всі наявні ресурси для того, щоб протистояти незаконним діям на нашій території».

Події в Україні, на думку В. Хейга, є «найбільшою кризою у Європі у ХХІ столітті», яка вимагатиме від Великої Британії застосування «всіх дипломатичних зусиль». «Світ не може просто допустити, щоб це сталося. Світ не може сказати, що це нормально – таким чином фактично порушувати суверенітет іншої країни», – наголосив голова МЗС Великої Британії³⁶.

Прем'єр-міністр Великої Британії Девід Кемерон перед початком надзвичайного засідання Європейської ради, скликаної у зв'язку з військовою агресією Росії проти України, закликав Євросоюз надати підтримку Україні та чітко вказати керівництву РФ на серйозні наслідки, якщо не будуть припинені неприпустимі дії. «Ми повинні показати нашу підтримку українському народу. Також, що важливо, ми повинні надіслати дуже чіткий сигнал російському керівництву: те, що відбувається, є неприйнятним і повинно мати наслідки, а здійснення подальших дій буде ще більш неприйнятним та спричинить ще більші наслідки», – сказав британський прем'єр³⁷.

Зі свого боку, британська влада розпочала розслідування за підозрою у відмиванні грошей у зв'язку з корупційними діями в Україні. У межах розслідування заморожені активи на суму 17 млн євро, які походять з України. Замороження активів

³⁶ Хейг: Лондон надає Україні десять мільйонів фунтів економічної допомоги. – <http://www.dw.com/uk/хейг-лондон-надає-україні-десять-мільйонів-фунтів-економічної-допомоги/a-17469400>.

³⁷ Прем'єр Британії: Ми повинні підтримати український народ. – http://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/1628693-preme_r_britanii_mi_povinni_pidtrimati_ukraiinskiy_narod_1915421.html.

28 квітня 2014 р. стало першим заходом у рамках провадження, розпочатого британським Управлінням з розслідування фінансових махінацій (Serious Fraud Office). Про походження та подальшу долю грошей, виведених з України за часів В. Януковича, ішлося також під час дводенного міжнародного форуму The International Ukraine Forum on Asset Recovery (UFAR), який стартував 29 квітня 2014 р. у Лондоні. Серед учасників форуму – міністр внутрішніх справ Великої Британії Тереза Мей, генпрокурор США Ерік Голдер, голова МВС України Арсен Аваков, а також представники міжнародних організацій та фінансисти, котрі спеціалізуються у розслідуванні заплутаних справ з «відмивання коштів»³⁸.

Велика Британія також ініціювала засідання Ради Безпеки ООН щодо збитого над Україною пасажирського авіалайнера та закликала Росію припинити підтримку терористів на Сході України і сприяти відновленню миру в регіоні. Зокрема, її постійний представник при ООН Марк Лайл Грант заявив: «Ми закликаємо Росію подумати над тією ситуацією, яку вона створила. Ми наполегливо закликаємо покласти край політиці підтримки сепаратистських збройних груп і насильницьких дій з дестабілізації ситуації в сусідній країні, що призводить лише до збільшення внутрішньо переміщених осіб, погіршення економічної і соціальної ситуації»³⁹. Цими заходами, власне, підтримка України Великою Британією у 2014 р. і обмежилась, не вирізняючись особливою активністю, дієвістю та солідарністю.

Українсько-французькі відносини

Під час поглиблення внутріполітичної кризи в Україні в лютому 2014 р. Франція закликала владу та опозицію в Україні до переговорів задля вирішення політичної кризи. Про це зазначалося в заяві речника міністерства закордонних справ Франції. Зокрема, там наголошувалося, що Франція «висловлює свою

³⁸ На українських рахунках у Великобританії заморожено 17 мільйонів євро. – <http://www.unn.com.ua/uk/news/1336742-na-ukrayinskikh-rakhunkakh-u-velikobritaniyi-zamorozheno-17-milyoniv-yevro>.

³⁹ Британія закликала Росію подумати над тим, що вона накоїла. – http://www.ukrinform.ua/rubric-iac/1686272-britaniya_zaklikala_rosiyu_podumat_i_nad_tim_shcho_vona_nakoiila_1956294.html.

стурбованість після ухвалення 16 січня 2014 р. парламентом України низки текстів, які звужують умови здійснення прав на вільне висловлення думок та проведення зібрань». Франція висловила жаль з приводу того, що у столиці України мали місце жорстокі зіткнення. Вона закликала розпочати реальний діалог між владою та опозицією з метою віднайти політичне рішення цієї кризи⁴⁰.

З початком російської воєнної агресії проти України Франція заявила, що відстоюватиме суверенітет і територіальну цілісність України. Про це йшлося на зустрічі співголови Комітету парламентського співробітництва Україна – ЄС Петра Порошенка з президентом Франції Франсуа Олландом, яка відбулася 7 березня 2014 р. Головною темою зустрічі стало питання врегулювання ситуації в Автономній Республіці Крим. Сторони дійшли згоди щодо необхідності встановлення діалогу для проведення переговорів, а також щодо виведення іноземних військових сил з півострова та повернення військових Російської Федерації в місця їхньої дислокації.

Президент Ф. Олланд висловив слова твердої підтримки українському народу та запевнив у тому, що Франція відстоюватиме суверенітет і територіальну цілісність України. Під час зустрічі було також заявлено, що кроки, які вживає Російська Федерація з метою організації референдуму в Криму, є незаконними й ніколи не будуть прийняті Францією та іншим цивілізованим світом⁴¹.

У рамках *політичного діалогу* другу зустріч з французьким президентом Ф. Олландом уже в статусі Президента України П. Порошенко провів 6 червня 2014 р. під час святкування ювілею висадки союзників у Нормандії. Значним внеском у врегулювання російсько-українського конфлікту Франція вважає свою участь у «норманському форматі». Так, міністр закордонних справ та міжнародного розвитку Франції Лоран Фабіус вважає ефективним формат «нормандської четвірки» (Франція, Німеччина, Україна, Росія) у переговорному процесі щодо мирного врегулювання в Україні. «Відбувається інтенсивна дипломатична активність, яка проходить в основному у форматі, який я називаю “нормандський формат” або “формат Бенувіль”, тобто за участю Франції,

⁴⁰ Франція закликає до реального діалогу між владою та опозицією в Україні. – <http://tyzhden.ua/News/99438/PrintView>.

⁴¹ Олланд запевнив, що Франція відстоюватиме територіальну цілісність України. – <http://fpri.kiev.ua/?p=13111>.

Німеччини, Росії й України. Ми вважаємо, що цей формат чотирьох є найбільш ефективним у цей період», – зазначив він⁴².

Головною подією 2014 р. у сфері *торговельно-економічного співробітництва* Франції та України стала зустріч виконувача обов'язків голови Антимонопольного комітету України Миколи Бараша із заступником економічного радника Посольства Франції в Україні Фредеріком Фату та головою Представництва АДЕТЕФ в Україні Іриною Озимок, яка відбулася 2 жовтня 2014 р. в Антимонопольному комітеті. Під час зустрічі М. Бараш поінформував про пріоритети Антимонопольного комітету України.

Учасники обговорили стан українсько-французького співробітництва у сфері захисту економічної конкуренції. Антимонопольний комітет України вже багато років плідно співпрацює з конкурентним відомством Франції. Зокрема, протягом 2003–2007 рр. двостороннє міжвідомче співробітництво здійснювалося в рамках Меморандуму про співробітництво в галузі конкурентної політики між Антимонопольним комітетом України та Генеральною дирекцією з питань конкуренції, споживання та боротьби із шахрайством Франції. Крім того, протягом 2007–2009 рр. співробітництво відбувалося в рамках реалізації Проекту Твіннінг «Посилення впровадження конкурентної політики в Україні». У рамках реалізації зазначеного проекту Комітет також співпрацював з АДЕТЕФ – Агентства з міжнародного технічного співробітництва при міністерствах економіки та фінансів Франції, який об'єднує експертів державного сектора у сфері економіки, фінансів та сталого розвитку з метою обміну досвідом і висококваліфікованими професійними навичками з представниками органів державної влади у країнах-партнерах.

Ф. Фату підкреслив, що підписання Угоди про асоціацію України з ЄС ставить перед Антимонопольним комітетом України нові завдання, тому досвід конкурентного відомства Франції може бути корисним для проведення реформ в Україні. Учасники зустрічі обговорили можливості співпраці й технічної допомоги, підкреслили важливість обміну досвідом між країнами, а також запевнили в готовності до розвитку подальшого співробітництва⁴³.

⁴² Франція вважає формат «нормандської четвірки» найкращим для України. – http://www.ukrinform.ua/rubric-iac/1683320-frantsiya_vvagaie_format_normandskoi_chetvirki_naykrashchim_dlya_ukraini_1953938.html.

⁴³ Україна та Франція продовжують співпрацю у сфері захисту економічної конкуренції. – http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=247651901.

§ 2. Україна та країни СНД

Внутрішня та зовнішня політика держави відзначається взаємопов'язаністю та взаємними впливами: з одного боку, події всередині помітних міжнародних гравців здатні суттєво впливати на порядок денний у рамках принаймні регіону, а з другого – регіональні та субрегіональні процеси визначають обрання інструментів та створення механізмів захисту національних інтересів. Відносини України з найближчими сусідами по колишньому СРСР перебували під домінуючим впливом внутрішнього розвитку, викликаного широкими протестами населення та зміною владних еліт, які отримали назву Революція гідності. Водночас події в Україні мали суттєвий вплив на розгортання процесів на теренах колишнього СРСР.

«Революція гідності» та процеси в регіоні нових незалежних держав

У 2014 р. фактично відбулося завершення одного з етапів постімперських трансформацій. Усупереч поширеним поглядам, радянська імперія не розпалася одномоментно в 1991 р. з розпуском Радянського Союзу, а цей процес триває й донині: спочатку від неї відокремилися держави Балтії, згодом і Грузія. Зараз на черзі Молдова й Азербайджан. Проте можна стверджувати, що лише з відходом України остаточно руйнується фундамент імперії, яка фактично припиняє своє існування й набуває нових якісних форм, відмінних від тих, що склалися впродовж двох останніх десятиліть.

З точки зору розвитку міжнародної системи розпад імперій означає суттєву зміну балансу сил, що потребує значних зусиль

з його відновлення (компенсації), передусім на регіональному та субрегіональному рівнях. У цьому контексті суттєвою особливістю розпаду радянської імперії на початку 90-х рр. ХХ ст. стало те, що зміна силового потенціалу колишньої метрополії відбулася різко, одразу ж вплинувши на регіональні баланси. За своїми сукупними економічними та військовими параметрами Російська Федерація становила 50–70% колишнього радянського потенціалу й навіть за наявності процесу активного роззброєння Заходу зберігалось співвідношення 1:4 за чисельністю збройних сил на його користь¹.

По-друге, наступним наслідком української революції стало прискорене руйнування перехідної інституційної бази на теренах СРСР. Вихід України з російської орбіти очевидно поставив крапку на існуванні СНД, яка завжди була переважно інструментом російської неоімперської політики, а не багатостороннім перехідним механізмом до нових форм інтеграції. Можна припустити (і про це свідчать факти), що інтерес російського керівництва змістився до інших структур, передусім до Євразійського Економічного Союзу з його подальшою трансформацією в Євразійський Союз. Росія відмовилася від одночасного встановлення свого політико-економічного контролю над великою групою держав, як це було в СНД, і перейшла до поступового, але гарантованого поглинання насамперед слабких пострадянських країн (*failed-states*) на кшталт Вірменії, Киргизстану і Таджикистану. Основними інструментами такої політики стали Митний союз та Організація Договору про колективну безпеку.

Таким чином, можна констатувати остаточне припинення цілісних широкомасштабних інтеграційних процесів у рамках загального пострадянського простору та перехід до окремих одиничних проектів, які, однак, не змінюють загальної стратегії, тобто відновлення геополітичного контролю колишнього центру (у цьому разі Росії) над максимально великою територією, котра входила до СРСР. При цьому потрібно відрізнити агресивну риторичку російського керівництва як частину інформаційної війни від інколи досить раціональної політики. Москва часом намагається обрахувати зовнішні виклики та загрози.

¹ Федуняк С. Європейські виміри безпеки на пострадянському просторі: Формування інтегрованої системи безпеки Заходу і Нових незалежних держав. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 170.

На перший погляд, вихід України з пострадянських структур полегшує здійснення неоімперської стратегії Росії, оскільки змінюється баланс сил на її користь та зникає бодай номінальна противага Москві. Проте тут проявляється ефект «м'якої сили», оскільки українська революція показує приклад можливого виходу з-під російського впливу та об'єктивно посилює незалежницькі сегменти політичних еліт у пострадянських країнах. Це особливо помітно в Молдові та в Грузії, яка ще раніше стала незалежною й за це піддається шаленому зовнішньому тискові.

У цьому контексті варто зазначити, що ще одним наслідком українського Майдану стало різке скорочення можливості застосування «м'якої сили» з боку Росії. Окупація та анексія Кримського півострова, а ще раніше Абхазії та Південної Осетії фактично звели нанівець багаторічну роботу російських пропагандистських структур і спецслужб зі створення інституційної мережі впливу в сусідніх державах. Зараз, за невеликим винятком, пострадянські еліти більше не хочуть жодного зближення з Російською Федерацією. Навіть найближчі союзники, зокрема, О. Лукашенко та Н. Назарбаєв, виступили за пригальмування інтеграції та детальнішу проробку відповідних кроків у рамках Євразійського економічного союзу². При цьому категорично відкидається створення будь-яких наднаціональних політичних структур. Приклад із Кримом завжди буде нагадуванням та пересторогою для політичних еліт колишнього СРСР і, таким чином, суттєво гальмуватиме здійснення реінтеграційних неоімперських проектів Росії.

Відносини України з новими незалежними державами

У 2014 р. Україна вступила, перебуваючи в ситуації глибокої суспільно-політичної кризи, спричиненої відмовою Президента В. Януковича підписати Угоду про асоціацію з ЄС на саміті «Східного партнерства» у Вільнюсі в листопаді 2013 р. За цих обставин зовнішня політика держави розглядалася політичною елітою, а також суспільною свідомістю лише в площині дихотомії: чи вдасться Україні зберегти елементи європейського вибору або ж вона буде втягнута в орбіту Євразійського Союзу. У цьому контексті важливим напрямом залишалися відносини з новими незалежними державами колишнього Радянського Союзу в рамках

² *Рукомеда Р.* Конец євразійських ілюзій. – Уніан. – 14 марта 2014.

Співдружності Незалежних Держав. Власне, рівень і динаміка розвитку цих відносин виступали досить показовими індикаторами перебігу процесу інтеграції України. На стосунки з країнами пострадянського простору впливав також специфічний статус України в цій організації, який полягав у тому, що вона де-юре не була її членом. Це давало можливість маневру і переключення на двосторонні відносини у випадку реальних і потенційних втрат, чим Україна регулярно користувалася, відмовляючись приєднуватися до колективних рішень.

Загалом треба говорити про два відрізки зовнішньополітичної діяльності Української держави: до 21 лютого 2014 р., поки В. Янукович залишався при владі, і після цієї дати, коли він утік з країни та почалася легітимна зміна влади. Для першого відтинку притаманне збереження основних параметрів попереднього року. Офіційна влада не відмовилася від проєвропейської риторики, проте в практичній площині зростала переорієнтація на інтеграційні утворення, які перебували під впливом Російської Федерації. Із 1 січня Україна готувалася головувати в СНД. 9 січня 2014 р. Кабінет Міністрів затвердив відповідний план заходів. Зміст документа свідчив передусім про економічні пріоритети України. Зокрема, це стосувалося реалізації положень Договору про зону вільної торгівлі від 18 жовтня 2011 р., укладення Угод про транзит трубопровідним транспортом та вільну торгівлю послугами, проектів програм промислової кооперації в провідних галузях у рамках СНД «з метою застосування конкурентних переваг» тощо³. Питання політичного характеру не знайшли відображення в документі, їх вирішення традиційно передбачалося в рамках дво- та багатосторонніх домовленостей на найвищому рівні.

Загалом події листопада 2013 р. – лютого 2014 р. не знаходили відображення як у двосторонніх відносинах з країнами СНД, так і в діяльності міжнародних організацій регіону. З одного боку, уряд В. Януковича намагався применшувати значення Революції гідності, яка розгорталася на київському Майдані та в регіонах, і подавав її як дії деструктивних сил, котрі не впливають на роботу органів влади і не змінюють пріоритетів їхньої діяльності. Офіційна позиція полягала в тому, що основний вектор

³ Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 9 січня 2014 р. № 8-р «Про забезпечення головування України у Співдружності Незалежних Держав в 2014 році».

на європейську інтеграцію зберігався, проте потребував «коригування» конкретних кроків. Керівництво держави вважало за доцільне повернутися до деяких аспектів укладеної Угоди з урахуванням обставин, пов'язаних зі взаємодією України з державами СНД і характером інтеграційних процесів на пострадянському просторі⁴.

Основними формальними аргументами, які примусили українське керівництво перенести підписання Угоди на невизначений термін, стала слабкість української економіки в умовах кризи, що заважатиме їй не лише повноцінно просуватися на європейські ринки, а й призведе до серйозних втрат у процесі конкуренції з європейськими виробниками⁵. Для цього українська сторона запропонувала створити тристоронню комісію у складі Євросоюзу, України і Російської Федерації⁶. У деяких заявах офіційних осіб навіть висловлювалася вимога, щоб Європейський Союз компенсував Україні втрати ринків країн СНД і Митного союзу⁷. Відповідна інформація йшла каналами контрольованих владою ЗМІ та органів центральної виконавчої влади, зокрема Міністерства закордонних справ⁸. З іншого боку, структури СНД традиційно пасивно реагували на події кризового характеру, які мали місце в конкретній країні.

⁴ Уряд прийняв розпорядження про призупинення процесу підготовки до укладання Угоди про асоціацію з ЄС // Урядовий портал. – 2013. – 21 листопада. – http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246864953&cat_id=244276429.

⁵ Азаров про угоду з ЄС: поспішати треба не поспішаючи // Українська правда. – 2013. – 1 грудня. – <http://www.epravda.com.ua/news/2013/12/1/406211/>; Азаров не виключає банкрутство України, якби вона підписала Угоду з ЄС // УНІАН. – 2013. – 20 грудня. – <http://www.unian.ua/politics/866105-azarov-ne-viklyuchae-bankrutstvo-ukrajini-yakbi-vona-pidpisala-ugodu-z-es.html>.

⁶ Уряд прийняв розпорядження про призупинення процесу підготовки до укладання Угоди про асоціацію з ЄС // Урядовий портал. – 2013. – 21 листопада. – http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246864953&cat_id=244276429.

⁷ Азаров не виключає банкрутство України, якби вона підписала Угоду з ЄС // УНІАН. – 2013. – 20 грудня. – <http://www.unian.ua/politics/866105-azarov-ne-viklyuchae-bankrutstvo-ukrajini-yakbi-vona-pidpisala-ugodu-z-es.html>.

⁸ Заява МЗС України. 25 листопада 2013 року. – <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/468-zajava-mzs-ukrajini>.

Після 21 лютого ситуація кардинально змінилася. Втеча В. Януковича поставила питання про легітимність нового керівництва в очах партнерів, а особливо – про його здатність контролювати ситуацію в країні, коли виникла реальна загроза суверенітетові й територіальній цілісності України.

Агресивні дії Росії з анексії Криму та дестабілізації ситуації на Донбасі наприкінці лютого – на початку березня поставили перед новопризначеним міністром закордонних справ А. Децицею такі цілі й завдання:

1. Створення «коаліції друзів України» зі складу провідних держав Заходу, країн Центрально-Східної Європи та інших регіонів. Основні надії покладалися на США, Канаду та держави – члени Євросоюзу. В умовах глибокої політичної кризи та зростання соціально-економічних проблем ситуація вимагала створення фінансової «подушки» для амортизації впливу кризових процесів на населення. Для цього необхідна була конкретна підтримка впливових держав при проведенні переговорів українського керівництва з міжнародними фінансовими інституціями та окремими кредиторами. Україна потребувала також термінової політичної та військової підтримки з боку союзних держав і міжнародних безпекових організацій, зокрема, ОБСЄ і НАТО.

2. Унеможливлення формування антиукраїнських коаліцій з боку Російської Федерації зі складу країн СНД та інших. Зважаючи на існування помітних важелів впливу російського керівництва на правлячі еліти пострадянських та європейських держав, існувала реальна загроза створення слабо інституційованих, проте ефективних коаліційних утворень з підтримки дій Росії, яка намагалася якщо не отримати помітну підтримку, то принаймні мінімізувати критику на свою адресу та нейтралізувати протидію. Підстави для таких планів створював помітний вплив праворадикальних сил у парламентах країн Європи, а також окремих проросійських політичних партій у державах – членах ЄС.

3. Нейтралізація планів РФ з легітимізації анексії Криму та підтримка позиції України щодо Донбасу. Українська дипломатія шляхом активних зусиль на двосторонньому та багатосторонньому рівнях повинна була не допустити визнання де-юре й де-факто відторгнення частини своєї території. Із цією метою вона потребувала активної підтримки дружніх держав у рамках міжнародних організацій, зокрема ООН.

4. Збереження політичних та економічних зв'язків з країнами пострадянського простору, виходячи із їх географічної та історичної близькості та економіко-соціальної вигоди. За обставин, що склалися, будь-яке зниження уваги до цього регіону неминуче означало ослаблення українських позицій, насамперед в економічній сфері, і, відповідно, зростання впливу Росії.

Таким чином, перед Україною постали серйозні зовнішні виклики, які потребували залучення вагомих ресурсів та використання відносно нових інструментів і механізмів. Це особливо наочно проявилось в її ставленні до продовження участі в СНД. Від самого початку «кримської кризи» ця організація самоусунулася не лише від конкретних дій, визначених її статутом, а навіть від оцінок анексії Криму з боку Росії. Керівники деяких держав, зокрема Білорусі, Вірменії та Казахстану, фактично підтримали позицію РФ, при цьому закликали поважати норми міжнародного права та розв'язувати проблеми мирними засобами⁹. Проте офіційно оприлюднені заяви мали більш стриманий вигляд. Показовою можна назвати позицію міністерства закордонних справ Республіки Казахстан. Офіційний спікер відомства Ж. Усенов закликав «усі залучені сторони відмовитися від силових варіантів вирішення ситуації та докласти максимальні політичні зусилля з метою розв'язання проблеми, що склалася, переговорним шляхом... на фундаментальних принципах міжнародного права». Казахський дипломат закликав утриматися від дій, які могли б загострити «українську кризу». Звертаючись до внутрішньополітичної ситуації в Україні, Ж. Усенов висловив надію на швидку нормалізацію ситуації, мирний діалог усіх політичних сил та відновлення правопорядку¹⁰.

Аналіз позиції Казахстану показує особливості сприйняття ситуації в Україні та навколо неї на початку березня державами СНД. Було би спрощенням сприймати висловлене ними ставлення до подій довкола України винятково крізь призму тиску з боку Москви. Після кровопролиття в Києві та регіонах і втечі

⁹ Див.: Деякі партнери по СНД підтримали Путіна в телефонному режимі // Укрінформ. – 2014. – 20 березня. – http://www.ukrinform.ua/ukr/news/deyaki_partneri_po_snd_pidtrimali_putina_v_telefonnomu_rezimi_1920003.

¹⁰ Реакция мировых лидеров на ситуацию в Крыму // Дело. – 6 березня 2014. – <http://delo.ua/ukraine/reakcijami-mirovyh-liderov-na-situaciju-v-krymu-228753/>.

В. Януковича наприкінці лютого 2014 р. виникли сумніви стосовно легітимності нової влади та її здатності підтримувати контроль у державі. Лідери країн СНД не були впевненими в довготривалості та надійності політичних сил Майдану, а відносно легка анексія Криму Росією надавала їм вагомі приводи для таких припущень. На межі лютого – березня 2014 р. керівники країн-партнерів по СНД відверто не знали, хто є реальною владою в Україні, чим пояснюються загальні заклики й часом суперечливі заяви з їхнього боку.

Уперше українська позиція щодо можливого виходу із СНД була оприлюднена в заяві МЗС щодо формату співпраці із цією організацією. Це сталося через два дні після проведення так званого кримського «референдуму». У документі сказано, що Україна, підписавши Біловезьку угоду, сподівалася на дотримання країнами-партнерами засадничих норм міжнародного права, проте всі базові принципи співпраці, закладені в угодах про СНД, були порушені. Зазначається, що Україна неодноразово ініціювала скликання засідання Ради міністрів закордонних справ СНД у Києві з метою розгляду протиправних агресивних дій РФ, котрі полягали в порушенні територіальної цілісності України, використанні на території АРК військового контингенту збройних сил РФ, ініціюванні нелегітимного референдуму щодо незалежності Криму. Передбачалося ухвалення відповідної заяви Ради міністрів закордонних справ щодо ситуації в Україні загалом та її окремих регіонах зокрема. Проте під тиском Росії засідання скликане не було. Українську сторону обурило також, що агресивну політику Росії підтримали й деякі інші держави. Тому українське керівництво відмовилося від головування в СНД і почало розглядати питання про доцільність участі у цій організації¹¹.

Аналіз документа свідчить, що нове керівництво вирішило задіяти механізми Співдружності з метою легітимізації зміни влади в рамках цієї міжнародної організації. Заява МЗС стала першим документом, у якому були в розгорнутому вигляді подані позиція та аргументи України стосовно можливого виходу із СНД, проте її формулювання залишали поле для маневру. З аналогічною заявою виступив на брифінгу секретар Ради національної

¹¹ Заява Міністерства закордонних справ України щодо формату співпраці України в рамках СНД. – 19 березня. – 2014. – <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/20106-zajava-ministerstva-zakordonnih-sprav-ukrajini-shhodo-formatu-spivpraci-ukrajini-v-ramkah-snd>.

безпеки і оборони України А. Парубій, озвучуючи рішення цього органу. Він заявив, що «було прийнято рішення не тільки припинити головування в СНД, а почати процес виходу із СНД». 20 березня депутат від правлячої коаліції В. Кириленко вніс на розгляд Комітету в закордонних справах законопроект про денонсацію угоди про створення СНД¹².

Проте офіційно озвучена позиція могла розглядатися радше як демарш із метою визначення позицій провідних держав-членів СНД, ніж початок реального процесу розриву з організацією. Крім того, сама процедура виходу зайняла би близько року. Це засвідчили слова заступника міністра закордонних справ Д. Лубківського 27 травня, котрий підтвердив оголошений намір залишити «безпорадну» СНД, водночас наголосивши, що «цей процес тривалий. Ми розглядаємо його так, що в загальному контексті необхідно застосувати конкретні дії і кроки»¹³.

У зв'язку з тим, що Україна офіційно відмовилася від головування в СНД, цю функцію взяла на себе Білорусь. 30 травня в Мінську відбулося засідання голів урядів країн – членів СНД, на якому Україну представляв надзвичайний і повноважний посол у Республіці Білорусь М. Єжель. Зниження представництва свідчило про перегляд Україною своєї участі в СНД. На зустрічі з учасниками засідання президент РБ О. Лукашенко, звертаючись до України, закликав не поспішати «полишати цю нормальну площадку для взаємодії» та використовувати органи Співдружності для розв'язання виниклих проблем. Генеральний секретар СНД С. Лебедев підкреслив, що участь у Співдружності аж ніяк не означає відмову від співпраці з іншими державами та міжнародними інтеграційними утвореннями¹⁴.

Ці слова були розраховані на учасників дискусії, серед частини з яких спостерігалися сумніви щодо цієї інституції в контексті подій, які розгорталися довкола України. У березні – травні, після анексії Криму Росією, зросли серйозні побоювання, зокрема в Казахстані та Молдові, стосовно використання подібних

¹² Проект Закону про денонсацію угоди про створення співдружності Незалежних Держав. Офіційний портал Верховної Ради. – http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=50331

¹³ Цит. за: Українська правда.

¹⁴ Об итогах заседания Совета глав правительств Содружества Независимых Государств (г. Минск, 30 мая 2014 года). Информационно-аналитическая записка. <http://e-cis.info/page.php?id=24212>.

сценаріїв на їхній території, де проживала значна кількість нетитульного населення.

19 червня Верховна Рада призначила посла у ФРН П. Клімкіна новим міністром закордонних справ. Він завжди відзначався обережністю і зваженістю щодо важливих рішень. Стосовно участі України в діяльності СНД міністр не підтримував радикальних рішень і залишався прихильником вибіркової співпраці при поступовому згортанні діяльності в органах Співдружності. Загалом із цього питання міністр чітко дотримувався позиції Президента П. Порошенка.

Напередодні нової сесії до Верховної Ради надійшла низка законопроектів щодо згортання відносин України з державами СНД як на багато-, так і на двосторонній основах. Серед них – Закон про припинення участі України в єдиному економічному просторі, Закон про денонсацію угоди з РФ про співробітництво в галузі воєнної розвідки, а також кілька інших законодавчих актів. Ці документи проходили парламентську процедуру, проте так і не були внесені до сесійного залу. Загалом улітку й восени процес виходу із СНД було фактично заморожено.

Упродовж зазначеного періоду відбувалося досить серйозне і швидке зближення України зі Сполученими Штатами Америки, Європейським Союзом і НАТО й одночасно поступово, але невпинно знижувався рівень політичної взаємодії та економічних відносин з країнами СНД. За інформацією міністра аграрної політики і продовольства О. Павленка, сільськогосподарський експорт до країн СНД скоротився на 31%¹⁵. Загалом, за даними Держкоммитниці, минулого року торгівля з країнами СНД зменшувалася найбільш швидкими темпами (–39%), з СНД без РФ (–17%)¹⁶.

Загальні цифри підтверджуються динамікою падіння вартості експорту до країн Співдружності.

Загальний торговельний баланс України відображено в *таблиці 4.2.2*.

Фактична відмова українського керівництва від реального розгортання процесу виходу із СНД була наслідком не лише

¹⁵ Гузенко О. Експорт України до СНД знизився на 31%. – 17 березня 2015 р. – <http://uapress.info/uk/news/show/67298>.

¹⁶ Найбільшим торговим партнером України в 2014 році виявився Євросоюз // Лівий берег. – 16 січня 2015 р. – http://ukr.lb.ua/news/2015/01/16/292355_naybilshim_torgovim_partnerom.html.

Назва

275

Таблиця 4.2.1

**Український експорт до країн СНД,
млрд дол. США**

Товарна група	2013	Товарна група	2014
Чорні метали	2,90	Реактори ядерні, котли, машини	2,08
Реактори ядерні, котли, машини	2,73	Чорні метали	2,00
Залізничні локомотиви	2,30	Вироби із чорних металів	1,08
Вироби із чорних металів	1,89	Електричні машини	0,85
Електричні машини	1,35	Папір і картон	0,78
Продукти неорганічної хімії	1,00	Продукти неорганічної хімії	0,77
Папір і картон	0,98	Залізничні локомотиви	0,72
Палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки	0,59	Сіль, сірка, землі та каміння	0,42
Сіль, сірка, землі та каміння	0,54	Палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки	0,40
Пластмаси, полімерні матеріали	0,51	Пластмаси, полімерні матеріали	0,37
Інше	7,29	Інше	5,42
Усього	22,08	Усього	14,89

Джерело: Вишинський А. Зовнішня торгівля: СНД втратили, ЄС ще не отримали // Українська правда. – 29 квітня 2015 р. <http://www.epravda.com.ua/columns/2015/04/29/540589/>.

бізнес-інтересів конкретних осіб, а й пануючими стереотипами, на що звертали увагу українські експерти. Зокрема звучала думка, що вихід зі Співдружності зруйнує договірно-правову базу відносин з окремими державами. Проте Україна вже має загалом достатню нормативну правову базу двосторонніх відносин з найважливішими партнерами (при тому, що не всі члени СНД рівноцінно важливі і потрібні). Склалася також практика вибіркового виконання укладених угод. Крім того, Україна може залишатися в статусі держави-спостерігача для участі в багатосторонній транскордонній співпраці. Сумнівною є також теза про необхідність збереження майданчика для багатосторонніх переговорів

Таблиця 4.2.2

Зовнішньоторговельний баланс України*,
млн дол. США

	Експорт		Імпорт		Сальдо	
	2013	2014	2013	2014	2013	2014
Усього (товари і послуги)	74832,3	63890,5	83346,6	60006,8	8514,3	3883,7
Країни СНД	27362,2	18870,8	29207,3	18398,6	1845,1	472,2
Інші країни світу	47470,1	45019,7	54139,3	41608,2	6669,2	3411,5
<i>у тому числі країни ЄС (28)</i>	20159,0	20302,1	30969,6	23995,3	10810,6	3693,2
Товари	62305,9	53913,5	75834,6	54381,8	13528,7	468,3
Країни СНД	21672,1	14887,3	27741,5	17249,4	6069,4	2362,1
Інші країни світу	40633,8	39026,2	48093,1	37132,4	7459,3	1893,8
<i>у тому числі країни ЄС (28)</i>	16573,5	17004,7	26766,9	21059,8	10193,4	4055,1
Послуги	14233,2	11273,3	7523,0	5676,1	6710,2	5597,2
Країни СНД	5814,9	4008,9	1466,5	1188,8	4348,4	2820,1
Інші країни світу	8418,3	7264,4	6056,5	4487,3	2361,8	2777,1
<i>у тому числі країни ЄС (28)</i>	4195,7	3889,0	4212,0	2945,8	-16,3	943,2

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Джерело: Державна служба статистики України. Експрес випуск Зовнішньоторговельний баланс України. 2014. – www.ukrstat.gov.ua.

на найвищому рівні¹⁷. Формат СНД завжди використовувався Росією як інструмент тиску на нові незалежні держави, що з функціонального погляду призводить до його майже повного нівелювання не лише в ролі ефективного багатостороннього інтеграційного механізму, а й для розв'язання поточних проблем. Галузеві органи СНД за рік жодного разу не обговорили проблеми, які виникли внаслідок російської агресії проти України, зокрема щодо передачі ділянок кордону на Донбасі під український контроль, скасування «гуманітарних конвоїв», екстрадиції попереднього керівництва тощо.

¹⁷ Борщевський С., Данильченко О. Україна і СНД // День. – 2015 – 16 березня.

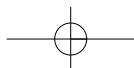
10 жовтня в Мінську відбувався саміт СНД, де Україну представляв посол М. Єжель. Відсутність Президента засвідчили відмову від участі в багатосторонніх заходах, які не мають практичної користі з погляду захисту національних інтересів країни, а також демарш проти проросійської позиції керівних органів СНД. Ця подія знову активізувала дискусії щодо участі в СНД. У жовтні 2014 р. Верховна Рада знову зареєструвала закон про вихід України із СНД, поданий депутатами від «Свободи» О. Кайдою та О. Мирним¹⁸. Проте українське керівництво не форсувало розгляд цього та подібних законопроектів. Окрім згаданих причин, існували також цілком обґрунтовані аргументи на користь швидкого невиходу України зі структур СНД. Зокрема, впродовж тривалого час діяли багатосторонні угоди про взаємне визнання документів та пенсійні стандарти¹⁹. Таким чином, у другій половині 2014 р. українське керівництво обрало політику поступового припинення взаємодії з органами Співдружності.

Висновки

Зовнішня політика України у 2014 р. мала кілька цілей. Стосовно відносин з країнами СНД можна виокремити таке. Україні вдалося уникнути формування антиукраїнських коаліцій з боку Російської Федерації зі складу країн СНД та інших. Керівництво країн Співдружності зайняло подвійну позицію, неофіційно підтримавши Москву й водночас фактично відмовившись від антиукраїнських економічних санкцій та політичної ізоляції України. Навіть попри лояльність підконтрольних союзників, Росії не вдалося легітимізувати анексію Криму та агресію на Донбасі через структури Співдружності. В економічній сфері відносин Україна серйозно змінила свої пріоритети, проте в зовнішньоекономічних відносинах частка країн СНД продовжувала посідати вагоме місце. Найімовірніше, ця частка продовжуватиме зменшуватися з реформуванням України та зумовленим цим процесом її виходом на нові ринки.

¹⁸ У Раді зареєстровано проект закону про вихід з СНД // Українська правда. – 2014. – 13 жовтня. – <http://www.pravda.com.ua/news/2014/10/13/7040585/>.

¹⁹ У МЗС розповіли, чому Україна досі співпрацює з СНД. – 20 січня 2015. – http://news.liga.net/ua/news/politics/4823967-u_mzs_rozпов_li_chomu_ukra_na_dos_sp_vpratsyu_z_snd.htm#.

§ 3. Відносини України з країнами Азії

Докорінна зміна українських зовнішньополітичних векторів у 2014 р. була спричинена насамперед російською воєнною агресією проти України та переорієнтацією зовнішньої політики держави переважно на європейський вектор, обумовленою імплементацією Угоди про асоціацію з ЄС. З іншого боку, відбулася різка поляризація глобального та регіонального геополітичного простору, що значно звузило поле для розвитку зовнішньополітичних відносин України та можливості економічної кооперації з багатьма країнами. Передусім це стосується пострадянського простору.

Крім іншого, така тенденція, спровокована російською агресивною зовнішньою політикою, призвела до зростання попиту на ринку озброєнь, що відкрило нові можливості для українського військово-промислового комплексу та зумовило появу точок дотику в стратегічних інтересах із країнами, які відчували подібну загрозу. Відповідно до цих тенденцій, ключовими азійськими країнами у 2014 р. для України виявилися Казахстан і Туреччина.

Україна – Казахстан

З Казахстаном Україна намагалася вибудувати відносини переважно в економічній площині, враховуючи російськоцентричний характер зовнішньої політики президента Нурсултана Назарбаєва. Проте приєднання Казахстану до Митного союзу з Росією та Білоруссю, а згодом до Євразійського союзу вкрай звузило такі можливості. Більше того, Казахстан використовується Москвою як російський сателіт з метою тиску на Україну та втягнення її в орбіту російських геополітичних інтересів. Так,

Казахстан підтримав анексію Криму Росією. Міністерство закордонних справ Казахстану заявило, що з розумінням ставиться до рішення Росії про приєднання Криму. «У Казахстані сприйняли референдум, який пройшов у Криму, як вільне волевиявлення населення цієї Автономної Республіки і з розумінням ставляться до рішення Російської Федерації в умовах, що склалися». «Ми виступаємо за мирні форми виходу України з кризи і її подолання шляхом переговорного процесу під егідою ООН та інших авторитетних міжнародних організацій», – резюмувалося в заяві МЗС Казахстану¹.

Казахстан приєднався також до торговельної війни, яку Росія вкотре розв'язала проти України. Так, у Казахстані заборонили ввезення сирів п'яти українських підприємств. Відповідну постанову підписав 9 квітня 2014 р. головний державний санітарний лікар Казахстану Жандарбек Бекшин. Зокрема, Казахстан обмежив імпорт сирів українських виробників «Рось» філії «Охтирський сиркомбінат», «Пирятинський сиркомбінат», «Гадячсир», «Золотоніський маслоробний комбінат» і «Техмолпром». Причиною стала нібито невідповідність їхньої продукції за масовою часткою білка, жиру та вологи, що є порушенням вимог законодавства у сфері захисту прав споживачів. Але справжньою причиною виявилась заборона 7 квітня «Росспоживнаглядом» ввезення на територію РФ молочної продукції перелічених українських підприємств².

В. Путін також вів телефонні переговори з білоруським лідером Олександром Лукашенком і головою Казахстану Нурсултаном Назарбаєвим про санкції, вжиті Росією, та про можливе прийняття «спільних кроків з проведення прямих переговорів з президентом України в різних форматах, у тому числі в рамках зустрічі із членами Митного союзу і України або позачергового засідання Ради голів держав СНД»³.

¹ Казахстан підтримав Путіна з окупацією Криму. – <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/18/7019464/>.

² Казахстан, як і Росія, заборонив ввезення українських сирів. – <http://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/1646379-kazahstan-povtoriv-diii-rosiii-i-takog-zaboroniv-sir-z-ukraini-1927792.html>.

³ Путін, Назарбаєв і Лукашенко розглядають можливість прямих переговорів із Порошенком. – http://dt.ua/POLITICS/putin-nazarbayev-i-lukashenko-rozglyadayut-mozhlyvist-pryamih-peregovoriv-iz-poroshenkom-148308_.html.

Разом з тим, у Казахстані, побоюються, що кримський сценарій може повторитися й там. Ці побоювання підігруються постійними висловлюваннями російських політиків, зокрема лідера ЛДПР Володимира Жириновського, який, розмірковуючи про майбутнє регіону, як один із варіантів запропонував створити центральноазійський округ у складі Росії. Однак і в цьому випадку офіційно країна не висловила свого невдоволення.

Водночас такі зазіхання змушують Казахстан озброюватися, що сприяє укладанню відповідних контрактів з Україною. Так, на початку лютого 2014 р. Держпідприємство «ДержККБ «Луч»», яке входить до складу ДК «Укроборонпром», відвантажило для ВМС Казахстану новітні корабельну зенітно-ракетну систему малої дальності «Арбалет-К» і комплекс морського ракетного керованого озброєння «Бар'єр-ВК». Перша партія, відвантажена раніше, вже прийнята на озброєння ВМС Казахстану та успішно використовується в інтересах національної безпеки цієї країни.

Система «Арбалет-К» призначена для ураження реактивних, турбогвинтових і гвинтомоторних літаків, а також вертольотів в умовах візуальної видимості цілі. У ній використовуються зенітні керовані ракети типу «Ігла». Дальність ураження цілі – до 5000 м, мінімальна висота ураження – 10 м, дальність виявлення цілі – 12 км у денний час і 7 – у нічний. Комплекс «Бар'єр-ВК» розрахований на знищення кораблів, берегових рухомих і нерухомих броньованих цілей, а також вертольотів і вогневих укріплених точок з використанням ракет РК-2В. Максимальна дальність стрільби – 7500 м, час польоту на максимальну дальність – 30 секунд⁴.

Україна – Туреччина

Після встановлення відносин стратегічного партнерства між Україною й Туреччиною офіційний Київ у 2013 р. намагався наповнити цей високий рівень відповідним змістом. 10 листопада 2014 р. в Україні з робочим візитом побував міністр закордонних справ Турецької Республіки Мевлют Чавушоглу. Основною метою візиту було проведення третього засідання спільної групи стратегічного планування – двостороннього органу в рамках

⁴ Укроборонпром поставив ВМС Казахстану новітні ракетні системи. – http://www.ukrinform.ua/rubric-economics/1619342-ukroboronprom_postaviv_vms_kazahstanu_novitni_raketni_sistemi_1909272.html.

механізму стратегічного партнерства між двома державами. Це засідання стало підготовчим етапом до четвертого засідання українсько-турецької стратегічної ради високого рівня під співголюванням президентів.

Під час переговорів міністри предметно обговорили широкий спектр питань практичного співробітництва України й Туреччини, а також регіональної та міжнародної проблематики. Особливу увагу голови зовнішньополітичних відомств приділили питанням реалізації конкретних проектів, які існують на двосторонньому порядку денному, домовилися надати поштовх розвитку українсько-турецького співробітництва в аерокосмічній, енергетичній та військово-технічній сферах.

Детально була обговорена ситуація на Сході України та в Автономній Республіці Крим. У цьому контексті міністр закордонних справ Туреччини наголосив на безперечній підтримці України, її територіальної цілісності, недоторканності міжнародно визнаних кордонів та єдності нашої держави. Окремий наголос був зроблений на консолідації зусиль з метою захисту прав кримських татар, які потерпають під тиском окупаційної влади в Криму⁵.

МЗС Туреччини наголосило на необхідності знайти вирішення української кризи в рамках територіальної цілісності та конституційного ладу. «Ми очікуємо, що всі сторони в Автономній Республіці Крим, у якій живуть наші етнічні родичі кримські татари, будуть діяти у рамках помірності та здорового глузду», – ідеться в заяві турецького МЗС⁶.

Міністерство закордонних справ Туреччини засудило також проведення референдуму в Криму, вважаючи його небезпечним і помилковим кроком. На цьому наголошується в заяві МЗС Туреччини щодо призначення Верховною Радою АРК референдуму в Автономній Республіці Крим на 16 березня 2014 р. «Ми розцінюємо це рішення як небезпечний та помилковий крок, що може

⁵ Відбулося Третє засідання Українсько-турецької групи стратегічного планування під співголюванням міністрів закордонних справ України і Туреччини. – <http://korea.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/29570-vidbulosya-trete-zasidannya-ukrajinsyko-turecykoji-grupi-strategichnogo-planuvannya-pid-spivgolovuvannyam-ministriv-zakordonnih-sprav-ukrajini-i-turechhini>.

⁶ Туреччина заступилася за татар на Кримському півострові. – http://ipress.ua/news/turechchyna_zastupylasya_za_tatar_na_krymskomu_pivostrovi_50832.html.

призвести до серйозних суперечностей між різними групами в Криму, а також спричинити негативні наслідки в регіоні та за його межами». МЗС Туреччини висловило переконання, що політичну кризу в Україні слід урегулювати на основі політичної єдності й територіальної цілісності країни, в межах демократичних принципів та відповідно до міжнародного права й договорів. «Крім того, з метою зниження напруги в Криму ми закликали всі причетні сторони до стриманості та розсудливості, підкресливши, що ситуація в Автономній Республіці Крим, де мешкають етнічно близькі до нас кримські татари, є для нас особливо чутливим питанням», – ідеться у заяві⁷.

Попри однастайну підтримку кримських татар і солідарність з Україною, значною проблемою українсько-турецьких відносин у 2014 р. стали несанкціоновані заходи турецьких суден у порти Криму в порушення режиму окупованої зони. Та незважаючи на подібні інциденти, посол Туреччини в Україні Йонет Джан Тезель заявив: «Туреччина діятиме в рамках міжнародних законів і не підтримає жодних дій, порушуючи територіальну цілісність України»⁸.

У сфері *українсько-турецького гуманітарного співробітництва* значною подією 2014 р. стала домовленість Мінсоцполітики України та Координаційного офісу Турецького агентства зі співробітництва та координації (ТІКА) в Україні про співпрацю в рамках реалізації «Проекту надання підтримки у сфері охорони здоров'я та соціальних послуг». Зокрема, така співпраця охоплюватиме заходи щодо навчальних програм для спеціалістів, проведення ремонту й оснащення соціальних установ, у тому числі й дитячих будинків, будинків для людей похилого віку, інтернатів для дітей з різними вадами тощо. Про це йшлося під час зустрічі заступника міністра соціальної політики Наталії Федорович з координатором програм ТІКА Хаджи Байрам Болат, яка відбулася в Міністерстві з ініціативи турецької сторони.

«Для нас важлива кожна нагода допомогти нашим громадянам, надати їм послуги, відреагувати на їхні запити. Тому ми щиро вдячні вам за намір підтримати нас у цьому. Ваша організація

⁷ МЗС Туреччини засуджує проведення кримського референдуму. – http://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/1629655-mzs_turechchini_zasudgue_provedennya_krimskogo_referendumu_1916111.html.

⁸ Турецькі судна в Крим не заходять – посол. – <http://www.unian.ua/politics/998384-turetski-sudna-v-krim-ne-zahodyat-posol.html>.

вже зробила чимало добрих справ в Україні, зокрема, й для кримськотатарського населення в Криму. Сподіваємося, що й наше співробітництво в подальшому буде таким же ефективним», – сказала Наталія Федорович. Зі свого боку, Хаджи Байрам Болат поінформував, що у зв'язку з окупацією Криму програми підтримки кримськотатарського народу там вимушено призупинені. Однак загалом по Україні вже реалізовані або продовжують реалізовуватися понад 40 проектів у різних регіонах і в різних галузях життєдіяльності.

Водночас, як підкреслив координатор програм ТІКА, Туреччина має чималий досвід в організації роботи з біженцями, і його організація готова поділитися цим досвідом з Україною.

«Україна є нашим важливим партнером. Вона переживає деякі складнощі на Донбасі і в Криму. Але ми сподіваємося, що вони будуть переборені, і Україна стане достойним членом європейського суспільства. Ми хочемо реалізувати з Мінсоцполітики проекти, які б сприяли миру, ми хочемо допомогти Україні», – наголосив Хаджи Байрам Болат⁹.

⁹ Мінсоцполітики та Турецьке агентство зі співробітництва та координації починають в Україні спільний соціальний проект. – http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=247670801.

§ 4. Українсько-канадські відносини

Після кількох років стагнації українсько-канадські відносини у 2014 р. зазнали значного сплеску. Основною причиною такого поживлення стала російська воєнна агресія проти України. Канада надала найбільшу підтримку Україні. У цьому сенсі Канада виявилася зразком у відстоюванні непорушності міжнародного права, Статуту ООН, територіальної цілісності й непорушності державного суверенітету України. Канада першою долучилася до міжнародних санкцій проти Росії та протягом усього часу демонструвала приклад їх неухильного виконання та посилення.

Її санкційна політика складала цілий комплекс заходів, запроваджених проти російської агресії. На початку російського вторгнення в Крим Канада миттєво відреагувала вимогою протягом 24 годин забрати російських військових зі своєї території. Як відомо, в Канаді шість російських військовослужбовців вивчали англійську і французьку мову в Сен-Жан у провінції Квебек. Ще двоє брали участь у навчальній програмі на базі CFB Galetown. Один військовослужбовець навчав канадських солдатів російській мові в Гатіно у Квебеку¹.

Канада також першою з іноземних держав заявила, що не визнає референдум у Криму – регіоні України, який перебуває під військовою окупацією, першою заморозила активи 18 колишніх представників української влади та ввела санкції щодо нафтогазової компанії «Чорноморнафтогаз» і двох кримських чиновників (голови виборчої комісії Севастополя та члена виборчої комісії Криму). Голова МЗС країни Джон Берд заявив: «Канада та її

¹ Канада дала російським військовим добу, щоб покинути країну. – http://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/1629251-kanada_dala_rossiyskim_viyskovim_dobu_shchob_pokinuti_kraiinu_1915816.html.

союзники готові вжити додаткових заходів для економічної та політичної ізоляції Росії»². 21 березня Канада запровадила економічні санкції проти 14 російських чиновників і банку «Росія». До російських чиновників також вжито візові заборони.

Наприкінці квітня 2014 р. Канада ввела нові санкції проти дев'ятох громадян Росії, які входять в оточення президента В. Путіна, і двох російських банків. Прем'єр-міністр Канади Стівен Гарпер у своїй заяві наголосив: «Наш Уряд чітко дав зрозуміти, що подальше залякування та дії з метою дестабілізації в Україні матимуть наслідки. Окупація України триває, а військова агресія Росії дедалі очевидніша. Поки Росія не продемонструє повагу до суверенітету і територіальної цілісності України, Канада зі своїми союзниками й солідарними країнами продовжить чинити тиск, який призведе до економічної та політичної ізоляції Росії»³.

4 травня 2014 р. прем'єр-міністр Канади С. Гарпер оголосив про додаткові санкції проти Москви через «нелегальну окупацію» Росією української території. «Російська незаконна окупація території України і провокаційна військова активність залишаються предметом серйозної стурбованості міжнародної спільноти», – ідеться в заяві канадського прем'єра⁴. За його словами, санкції продовжать економічний тиск на Росію і на тих, хто несе відповідальність за кризу в Україні. С. Гарпер зазначив, що санкції вводяться проти 16 російських компаній, зокрема таких: «Акваніка», група «Волга», банк «ІнвестКапіталБанк», банк «Собінбанк», компанія «Стройтрансгаз холдинг» та інших підприємств.

У середині травня 2014 р. Канада запровадила нові санкції через ситуацію в Україні. Ці економічні санкції стосувалися шести українських та шести російських офіційних осіб, їм також заборонили в'їзд до країни, оскільки вони «несуть політичну відповідальність за цю кризу». До нового переліку санкцій Канади ввійшли начальник російського Генштабу Валерій Герасимов, заступники голови Держдуми «єдинороси» Сергій Неверов

² Канада готова вжити заходів для ізоляції Росії. – <http://fpri.kiev.ua/?p=14031>.

³ Канада запровадила нові санкції проти Росії. – http://zaxid.net/news/showNews.do?kanada_gotova_na_novi_sanktsiyi_proti_rosiyi&objectId=1354104.

⁴ Канада розширила санкції проти Росії. – <http://ukurier.gov.ua/uk/news/kanada-rozshirila-sankciyi-proti-rosiyi/>.

і Людмила Швецова, самопроголошений «народний губернатор» Луганської області Герман Прокопів, лідери самопроголошеної «Донецької народної республіки» Андрій Пургін і Денис Пушилін, один з лідерів «народного ополчення Донбасу» Сергій Циплаков, один з лідерів сепаратистів на сході України Ігор Стрелков та ін.⁵

За місяць, 21 червня 2014 р., уряд Канади запровадив додаткові санкції проти одинадцяти росіян та українців, а також проти однієї кримської установи. Серед осіб, котрі потрапили під санкції Канади: командувач Повітрянодесантними військами Росії Володимир Шаманов, «в. о. голови Федеральної міграційної служби» Криму Петро Ярош, «в. о. голови Федеральної міграційної служби» Севастополя Олег Козюра, самопроголошений «мер» Слов'янська В'ячеслав Пономарьов, один з лідерів сепаратистів Горлівки Ігор Безлер, один з лідерів бойовиків «ДНР» Ігор Какідзянов, депутат Верховної Ради України Олег Царьов, голова «ЦВК» «ДНР» Роман Лягін, голова «ЦВК» «ЛНР» Олександр Малихін, «прокурор» Криму Наталія Поклонська, «в. о. прокурора» Севастополя Ігор Шевченко. Крім того, під санкції потрапило Феодосійське підприємство із забезпечення нафтопродуктами. «Незаконна окупація Росією Кримського півострова в Україні та провокаційні військові дії залишаються приводом для серйозного занепокоєння міжнародної спільноти», – ідеться в заяві канадського уряду⁶.

В Оттаві наголосили, що і надалі готові посилювати економічний тиск на відповідальних за кризову ситуацію в Україні й тих, хто сприяв порушенню суверенітету та територіальної цілісності української держави. Уже 24 липня 2014 р. Канада запровадила нові санкції проти російських підприємств військово-промислового комплексу, а також фінансового та енергетичного секторів Росії. Під нові канадські санкції потрапили, зокрема, другий за величиною виробник газу в Росії ВАТ «Новатек», а також «Внешконобанк» та «Газпромбанк» – третій банк у Росії за обсягом активів. Крім того, були накладені обмеження на відомого виробника стрілецької зброї концерн «Калашников». Канада запровадила

⁵ Канада також запровадила нові санкції через ситуацію в Україні. – http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2014/05/140513_rl_canada_sanction.

⁶ Уряд Канади запровадив додаткові санкції проти 11 росіян та українців. – <http://www.dw.com/uk/уряд-канади-запровадив-додаткові-санкції-проти-11-росіян-та-українців/a-17727722>.

також санкції щодо «озброєних сепаратистських груп, відомих як “Донецька народна республіка” та “Луганська народна республіка”», ідеться у заяві С. Гарпера, опублікованій на офіційному інтернет-сайті канадського прем'єра.

Проте Канада знову не обмежилася запровадженими санкціями, продемонструвавши готовність до їх подальшого посилення. Як зазначається в заяві С. Гарпера, падіння малайзійського авіалайнера наочно демонструє, що відмова президента Росії Володимира Путіна припинити підтримку «озброєних сепаратистських груп створює реальну загрозу для міжнародного миру та безпеки». «Наша недвозначна ціль – ще більше посилити економічний та політичний тиск на режим Путіна»⁷. Він підкреслив, що Оттава готова вжити подальших заходів, «якщо військова агресія путінського режиму продовжуватиметься».

Чергова хвиля санкцій була запроваджена Канадою у зв'язку з відкритим вторгненням російських військ на Донбасі восени 2014 р. і завданням поразки українським силам у боях під Іловайськом. Про це повідомив міністр закордонних справ Джон Берд: «Незважаючи на зусилля президента Порошенка покласти край насильству у Східній Україні, режим Путіна продовжує воєнну агресію. Наприклад, сьогодні ми бачимо повідомлення, що президент Путін наказав збільшити кількість військ у Криму»⁸. У цій хвилі під санкції потрапив «Сбербанк России» – відтепер він не зможе отримувати кредити, термін дії яких більше 30 днів. Обмеження застосовані також щодо п'яти оборонних підприємств: ВАТ «Долгопруднинське науково-виробниче підприємство», ВАТ «Калінінський машинобудівний завод», ВАТ «Митицинський машинобудівний завод», Науково-дослідний технологічний інститут приладобудування ім. Тихомирова, Морський науково-дослідний інститут радіоелектроніки «Альтаір». Крім того, уряд Канади заборонив в'їзд на територію країни та заморозив активи чотирьох генералів збройних сил Росії: генерала армії Дмитра Булгакова, генерал-лейтенанта Юрія Садовенка, генерал-полковника Миколи Богдановського та генерал-полковника Олега Салюкова.

⁷ Канада оголосила про нові санкції проти російських компаній. – <http://www.dw.com/uk/канада-оголосила-про-нові-санкції-проти-російських-компаній/a-17808111>.

⁸ Канада ввела додаткові санкції проти Росії. – <http://www.dw.com/uk/канада-ввела-додаткові-санкції-проти-росії/a-17927041>.

Політичний діалог між Україною та Канадою у 2014 р. також був підпорядкований питанням захисту України від російської воєнної агресії. 22 березня 2014 р., у перший же місяць російської воєнної інтервенції, прем'єр-міністр Канади С. Гарпер прибув в Україну з візитом на чолі представницької делегації, до складу якої, зокрема, ввійшли міністр закордонних справ Джон Бейрд, міністр юстиції та генеральний прокурор Пітер МакКей, президент Конгресу українців Канади Павло Грод та інші канадські високопосадовці. С. Гарпер був прийнятий виконувачем обов'язків Президента України, Головою Верховною Радою України Олександром Турчиновим, відбулися його переговори з Прем'єр-міністром України Арсенієм Яценюком.

Під час візиту було обговорене широке коло питань двосторонньої взаємодії, при цьому особлива увага приділялася питанням, пов'язаним з подоланням наслідків російської агресії проти України. Керівництво України висловило вдячність канадській стороні за чітку й послідовну підтримку незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України. Важливим результатом зустрічей стала домовленість про відновлення призупинених у 2013 р. переговорів між Україною та Канадою щодо укладення угоди про вільну торгівлю. Голова українського Уряду подякував канадській стороні за прийняте рішення про виділення 200 млн. дол. США фінансової допомоги, яка буде надана в контексті відновлення програми співпраці нашої держави з Міжнародним валютним фондом.

С. Гарпер заявив, що Україна може розраховувати на абсолютну підтримку Канади в ООН, «Великій сімці» та в інших міжнародних організаціях та інституціях⁹. Візит підтвердив готовність офіційної Оттави розвивати відносини з новим Урядом України з метою стабілізації внутрішньополітичної, економічної та безпечної ситуації в нашій державі.

28 квітня 2014 р. відбулася зустріч віце-прем'єр-міністра України Олександра Сича з послом Канади в Україні Тройєм Лудлашником, під час якої мова йшла про різні можливості надання допомоги Україні в умовах протистояння агресії з боку Росії. «Ми чітко висловили своє засудження російським діям, ми розуміємо, що російська агресія є проблемою, яку нам усім слід долати спільно. Наразі Канада розглядає різні можливості надання Україні

⁹ Україна – Канада (Брифінг МЗС). – <http://fpri.kiev.ua/?p=13523>.

економічної, політичної, технічної допомоги», – наголосив дипломат.

У свою чергу, віце-прем'єр-міністр України подякував Канаді за дієву підтримку Української держави та суспільства. «У нинішній складний час ми особливо високо цінуємо допомогу Канади, підтримку України на світовій арені, ті теплі й плідні взаємини, які склалися не лише між державами, а й на міжособистісному рівні. Канада завжди була прихильна для українців, для яких вона стала рідною домівкою, і до всієї Української держави», – зазначив О. Сич.

Співрозмовники обговорили також співпрацю у здійсненні перспективних структурних реформ та розбудові демократії. Особливу увагу було приділено питанням інформаційної безпеки, етнопонаціональної політики та розвитку освіти. Зокрема, О. Сич поінформував канадського дипломата про ухвалення Верховною Радою України в другому читанні закону «Про вищу освіту», який зараз доопрацьовується. «Новий закон надає вищим навчальним закладам максимальну автономію в питаннях адміністрування, фінансування, вироблення навчальних планів, студентського та академічного самоврядування. Гадаємо, досвід канадських освітніх експертів стане нам у пригоді під час подальшого реформування системи освіти»¹⁰, – зауважив віце-прем'єр-міністр.

Посол Канади високо оцінив кроки уряду в етнопонаціональній та освітній політиці й запропонував поглиблювати співпрацю в гуманітарній сфері. «Ми готові всіляко підтримувати Україну на шляху до стабільного розвитку та процвітання», – наголосив Лулашник¹¹.

У рамках міністерських заходів НАТО 25 червня 2014 р. міністр закордонних справ України Павло Клімкін зустрівся з міністром закордонних справ Канади Джоном Бердом.

На доручення Президента України П. Порошенка канадській стороні було представлено Мирний план з урегулювання ситуації у східних областях нашої держави. Голова МЗС Канади рішуче підтримав цю ініціативу українського Президента. Крім того, під час зустрічі відбувся обмін думками з актуальних питань двосторонніх відносин та взаємодії в рамках НАТО та інших міжнародних організацій. П. Клімкін подякував канадській

¹⁰ Канада вивчає, як допомогти Україні у протистоянні російській агресії. – <http://fpri.kiev.ua/?p=14339>.

¹¹ Там само.

стороні за постійну підтримку, яка надавалась Урядом Канади нашій державі протягом тривалого періоду, зокрема, під час важких для України подій, зумовлених агресією з боку РФ¹².

17 вересня 2014 р. П. Порошенко здійснив свій перший візит до Оттави в статусі Президента України, під час якого обговорив з прем'єр-міністром Канади С. Гарпером питання про спрощення візового режиму для українських громадян. Пізніше П. Порошенко виступив перед канадським парламентом, де його зустріли тривалими оплесками, нагадав, що 16 вересня 2014 р. Верховна Рада ратифікувала Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. «Коли вчора я був в українському Парламенті і надавав цю Угоду, ... це було останнє “до побачення” від України Радянському Союзу. Ми сказали: прощай, Радянський Союз», – наголосив Президент у своїй промові. Він також подякував канадцям за підтримку. «Жоден інший лідер або нація, ніхто, я серйозно кажу, за винятком, можливо, Польщі, не був таким щирим та прямим у надсиланні сигналу росіянам і решті світу, що боротьба з нацією, яка намагається прокладати свій власний шлях, є концептуально неправильною», – сказав, зокрема, Президент¹³. За його словами, на саміті НАТО в Уельсі, який відбувся на початку вересня, Канада зобов'язалася надати у спеціальний фонд 1 млн дол. США, призначених на посилення захисту.

Оттава також запевнила Президента П. Порошенка, що безкоштовно надасть Києву нелетальне військове спорядження на суму 5 млн дол. США, у тому числі тактичні системи зв'язку та зимовий одяг для солдатів. Про це заявив міністр національної оборони Канади Роберт Ніколсон. «Наш уряд прагне підтримувати український народ, який бореться за демократію і суверенітет своєї країни перед лицем військової агресії режиму Путіна», – наголосив Р. Ніколсон¹⁴.

¹² Міністр закордонних справ України Павло Клімкін подякував Міністру закордонних справ Канади Джону Берду за постійну підтримку України. – <http://council.mfa.gov.ua/ua/press-center/mfa-news/24694-ministr-zakordonnih-sprav-ukrajini-pavlo-klimkin-podyakuvav-ministru-zakordonnih-sprav-kanadi-dzhonu-berdu-za-postijnu-pidtrimku-ukrajini>.

¹³ Україна і Канада відновлять діалог про вільну торгівлю – АП. – <http://povin.com.ua/ukra%D1%97na-kanada-vidnovlyat-dialog-pro-vilnu-torgivlyu-ap-101544/>.

¹⁴ Канада допоможе Україні військовим спорядженням на 11 мільйонів доларів. – <http://fpri.kiev.ua/?p=18012>.

І справді, канадський міністр оборони свого слова дотримав. Наприкінці листопада до України надійшло не лише військове спорядження, а й військове обмундирування, так необхідне на фронті в зимовий період, зокрема по 30 тисяч пар штанів та курток, 70 тисяч пар взуття та 4500 рукавиць. Загальна сума допомоги склала 11 млн дол. США.

Перебуваючи в Оттаві, Президент України П. Порошенко провів зустріч із генерал-губернатором Канади Девідом Джонстоном. Голова держави відзначив особливу історичну роль Канади у становленні України як незалежної демократичної держави, а також традиційно дружні міждержавні відносини, які мають характер справжнього особливого партнерства. П. Порошенко подякував за політичну підтримку та економічну допомогу Україні, яка продовж багатьох років надається канадською стороною, та відзначив тісні міжособистісні контакти, котрі пов'язують дві країни. Девід Джонстон побажав Україні швидше досягти миру і заявив, що Канада готова долучитися до післявоєнної відбудови Донецької та Луганської областей. Генерал-губернатор Канади також запропонував розвивати двостороннє співробітництво в галузі високих технологій, енергетики, науки¹⁵.

Головними питанням *торговельно-економічних відносин* України та Канади у 2014 р. було досягнення угоди про зону вільної торгівлі та диверсифікація постачання ядерного палива на заміну російському. «Ми звернулися до наших канадських друзів з проханням поновити переговори щодо створення зони вільної торгівлі між Україною й Канадою, які були зупинені два роки тому», – сказав А. Яценюк на спільній прес-конференції з прем'єр-міністром Канади С. Гарпером у Києві¹⁶. А. Яценюк також повідомив, що Канада надасть Україні пакет технічної допомоги для реформ, зокрема подолання корупції та створення незалежної судової системи.

Спільну роботу у сфері виробництва ядерного палива та цирконієвого виробництва між НАЕК «Енергоатом» та корпорацією атомної енергії Канади (AECL) у Києві обговорили голова

¹⁵ Президент України зустрівся з Генерал-губернатором Канади. – http://24tv.ua/ukrayina/poroshenko_zustrivsvya_z_generalgubernatorom_kanadi/n486429.

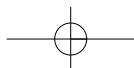
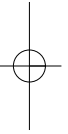
¹⁶ Україна просить Канаду поновити переговори про зону вільної торгівлі. – <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3323208-ukraina-khohche-vidnovyty-perehovory-pro-zonu-vilnoi-torhivli-z-kanadou-i-yatsenuik>.

Назва

293

Міненерговугілля Юрій Продан і міністр міжнародної торгівлі Канади Ед Фаст. Раніше Україна розглядала можливість використовувати вдосконалені канадські реактори CANDU 6 (Ес6). За підсумками оцінювання експерти «Енергоатому» зробили висновок, що технологія CANDU прийнятна для України, і компанія АЕСЛ може взяти участь у тендері з вибору серійного блоку¹⁷.

¹⁷ Україна і Канада відновлюють співпрацю в ядерній галузі. – <http://xn--e1a7a.xn--j1amh/index.php?newid=76717702>.

§ 5. Відносини України з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону

Азійсько-тихоокеанський регіон міг би бути для України другим за важливістю стратегічним вектором її зовнішньої політики. Проте Україна так і не стала помітним фактором в економіці регіону, так само, як і регіон, не є вагомим фактором в економіці нашої держави. Сьогодні практично відсутня виробнича кооперація, у початковому стані перебуває інвестиційна співпраця України з азійсько-тихоокеанськими партнерами. Попри це пріоритетними країнами для України, як і у 2013 р., залишалися Китай, Японія та меншою мірою Індія.

Україна – КНР

Попри великий пакет домовленостей у торговельно-економічній та інвестиційній сферах, досягнутих під час візитів Президента В. Януковича до Китаю у 2013 р., їх так і не вдалось реалізувати. Повалення режиму В. Януковича та Євромайдан значно ускладнили відносини нового уряду України з Китаєм у 2014 р., перевівши їх у виключно політичну площину. Уже в перші дні його існування 26 лютого 2014 р. заступник міністра закордонних справ України Віктор Майко прийняв посла Китайської Народної Республіки в Україні Чжан Сіюня. Під час зустрічі співрозмовники обговорили сучасний стан українсько-китайських відносин стратегічного партнерства, торговельно-економічного співробітництва, а також перебіг реалізації домовленостей у галузях енергетики, сільського господарства, розвитку інфраструктури тощо.

Посол КНР заявив, що нині між Україною й Китаєм відсутні проблеми, які могли б негативно вплинути на подальший розвиток взаємин між державами. При цьому китайський дипломат

зробив особливий наголос на налаштованості офіційного Пекіна й надалі розбудовувати відносини стратегічного партнерства з Україною, підкресливши готовність продовжити виконання взаємовигідних двосторонніх проектів у сільському господарстві, енергетиці та інших сферах.

Посол Китаю наголосив на відсутності з боку офіційного Пекіна претензій щодо повернення Україною кредиту в 3 млрд дол. США та виконання контракту на поставки сільськогосподарської продукції, а також налаштованості китайської сторони на його подальшу реалізацію. Із цього приводу Чжан Сіюнь повідомив про запланований візит до Києва президента компанії ССЕС для проведення чергового раунду переговорів з Державною продовольчо-зерною корпорацією України щодо стану виконання вказаного контракту¹.

Проте російська окупація Криму поставила Китай у скрутне становище, що посилює напруженість в українсько-китайських відносинах. Адже Китай утримується під час голосування в Раді Безпеки ООН щодо резолюції, яка визнавала кримський референдум незаконним. Свою відмову підтримати цю резолюцію китайська сторона пояснювала тим, що вона дотримується принципу невтручання у внутрішні справи, поваги до міжнародного права й усталених норм міжнародних відносин, водночас враховує «історичні хитросплетіння і складність українського питання у сучасному вимірі»².

Референдум справді поставив Китай у незручне становище: з одного боку, китайські лідери постійно наголошують на повазі до суверенітету всіх країн, а з другого – Пекін також перебуває під значним тиском Москви. Заступник міністра закордонних справ Китаю Лі Баодун у своїй заяві наголосив на тому, що політичне врегулювання є єдиним способом розв'язати кризу в Україні³, адже Китай негативно ставиться до проявів сепаратизму, оскільки сам має низку регіонів, мешканці яких вимагають розширення своїх прав аж до автономії.

¹ Китай зацікавлений і надалі розвивати стратегічне партнерство з Україною. – <http://fpri.kiev.ua/?cat=52&paged=2>.

² В МЗС Китаю знову розповіли про «складнощі українського питання». – <http://lenta.newspaper.net/ua/region/5/theme/6?date=2014-03-4>.

³ Китай закликає до спокою та стриманості після референдуму в Криму. – <http://tyzhden.ua/News/105067>.

Китай також не підтримав запровадження міжнародним співтовариством санкцій проти Росії у зв'язку з розв'язанням нею воєнної агресії проти України і закликав сторони конфлікту вирішити ситуацію шляхом діалогу й переговорів. Санкції «Великої сімки» проти Росії навряд чи вирішать українське питання і можуть сприяти зростанню напруженості, йдеться в повідомленні офіційного представника міністерства закордонних справ КНР Цинь Гана. «З початку кризи в Україні ми ведемо активний діалог з державами “Великої сімки” і позначили свою позицію в цьому питанні. Китай виступає проти погроз і санкцій. Ми вважаємо, що санкції навряд чи вирішать питання і можуть сприяти зростанню напруженості», – повідомив китайський дипломат. На його думку, єдиним виходом із ситуації є переговори: «Ми закликаємо сторони шляхом діалогу і переговорів вирішити розбіжності та врегулювати українську кризу політичними методами. Санкції не принесуть вигоди жодній зі сторін», – підкреслив Цинь Ган⁴.

Україна – Японія

Після довгих років стагнації українсько-японські відносини у 2014 р. зазнали значної позитивної динаміки. Зумовлено це передусім політичними чинниками. Серед них чільне місце займає Євромайдан, до якого Японія як демократична країна поставилася досить позитивно, на відміну від Китаю. Другим важливим чинником стала окупація та анексія Росією Криму, що викликало в японців обурення й відчуття солідарності з Україною. Адже Японія сама потерпає від окупації Росією Курильських островів.

Так, екс-міністр оборони Японії Юріко Коїке розцінила дії Москви у Криму як «бандитські» і припустила, що Росія повертається до «безрозсудних імперських амбіцій». Тепер Токіо слід вважати «брехливими» обіцянки президента РФ Володимира Путіна з приводу переговорів щодо Курил, вважає вона.

Більшість японців вважає, що дії Росії стосовно України визначаються «експансіоністським геном», який міститься

⁴ МЗС КНР вважає, що санкції проти Росії не вирішать українське питання. – http://dt.ua/POLITICS/mzs-knr-vvazhaye-scho-sankciyi-proti-rosiyi-ne-virishat-ukrayinske-pitannya-142370_.html.

в «політичній ДНК» Росії, а не особистою позицією В. Путіна і характером української кризи. Японію ця ситуація турбує як єдину у «Великій сімці» країну, котра має територіальну суперечку з Росією.

Острови Ітуруп, Кунашир, Шикотан і Хабомаї опинилися під контролем СРСР після Другої світової війни, нагадує вона. «І, як скрізь у Росії, їхні жителі були бідняками, що страждали від некомпетентного і корумпованого уряду, чи то комуністів чи сьогоднішніх капіталістів», – стверджує экс-міністр.

Коїке називає «дивною історичною іронією» той факт, що на суперечних територіях живе багато етнічних українців. «Якби референдум про незалежність відбувся на острові Ітуруп, де близько 60% жителів мають коріння в Україні, Путін визнав би результат так само легко, як у Криму?» – запитує політик⁵.

Юріко Коїке нагадала, що після приходу до влади у 2012 р. прем'єра Сіндзо Абе уряд Японії намагався налагодити відносини з В. Путіним у надії на серйозні переговори щодо північних територій. «Але тепер, коли Путін зробив свої плани імперської реставрації чіткими й прозорими, ці надії стали мертвонародженими», – вважає экс-міністр оборони.

Наслідки переходу Криму під російську юрисдикцію мають важливі нюанси для відносин між азійськими державами. Особливо показовою, на думку Коїке, є реакція Китаю. «Кожна країна в Азії повинна зробити тільки один висновок з мовчазного схвалення Китаєм захоплення Путіним кримської землі: Китай теж вважає, що сильний завжди правий, і може так само діяти на суперечних територіях, будь то у Південно-Китайському морі або індійських Гімалаях», – ідеться у статті⁶.

Японія, за словами экс-міністра оборони, має намір працювати з партнерами у «Великій сімці», щоб «нерозумні амбіції Путіна не поставили під загрозу інші частини України». Поки, нагадує вона, у Токіо прийняте рішення надати Києву 1,5 млрд дол. США економічної допомоги.

Тим часом, зазначає экс-міністр, Росія повертається до «стагнації пізньої радянської епохи», а Путін бере на озброєння девіз Леоніда Брежнєва «триматися за те, що маємо». Це, на думку

⁵ Японія натякнула на референдум на Курилах і нагадала про українців Далекого Сходу. – http://dt.ua/WORLD/yaponiya-natyaknula-na-referendum-na-kurilah-i-nagadala-pro-ukrayinciv-dalekogo-shodu-140984_.html.

⁶ Там само.

Коїке, означає, що слова Путіна про угоду з Японією стосовно Курильських островів так само брехливі, як і його запевнення, що росіяни в Криму перебували в небезпеці і потребували захисту російських військ.

З метою підтримки України, після Євросоюзу та США до санкцій проти Росії долучилася і Японія. Штрафні заходи передбачають скасування перемовин про лібералізацію візового режиму та не підписання нових угод про співпрацю. Як повідомило 18 березня 2014 р. міністерство закордонних справ Японії, країна скасувала перемовини про лібералізацію візового режиму для громадян Росії. Крім того, японці призупиняють заплановані переговори про підписання угод про інвестиції та співпрацю в галузі астронавтики між Росією та Японією⁷.

28 квітня 2014 р. Японія ввела додаткові візові санкції проти 23 росіян, заборонивши їм в'їзд до країни. Японський уряд заявив, що заборонить в'їзд 23 громадянам Росії, у тому числі держпосадовцям, у рамках введення додаткових санкцій проти Москви за недостатність видимих дій для зменшення напруженості в Україні. У зв'язку з уведенням додаткових санкцій міністр закордонних справ Японії Хуміо Кішіда заявив: «Ми маємо закликати Росію стримувати себе та поводитися відповідально»⁸.

5 серпня 2014 р. уряд Японії у зв'язку із ситуацією в Україні запровадив додаткові санкції проти Росії. У списку загалом 40 осіб (екс-президент України Віктор Янукович, тимчасовий «виконувач обов'язків глави Криму» Сергій Аксьонов, радник «голови кримської Ради міністрів» Рустам Теміргалієв, «прокурор Криму» Наталія Поклонська, «міністр оборони» самопроголошеної «Донецької Народної Республіки» (ДНР) Ігор Стрелков, «прем'єр-міністр ДНР» Олександр Бородай та ін.), які, на думку Токіо, «безпосередньо пов'язані з анексією Криму і дестабілізацією ситуації в Україні». Туди потрапили також дві кримські компанії – «Чорноморнафтогаз» і «Феодосія». Санкції передбачають блокування банківських рахунків фізичних і юридичних осіб⁹.

⁷ Японія запровадила санкції проти Росії. – <http://www.dw.com/uk/японія-запровадила-санкції-проти-росії/a-17502950>.

⁸ Японія вдарила санкціями по двох десятках росіян. – http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/1655353-японія-вдарила-санкціями-по-двох-десятках-росіян_1933743.html.

⁹ Японія запровадила додаткові санкції щодо Росії. – <http://www.dw.com/uk/японія-запровадила-додаткові-санкції-щодо-росії/a-17831871>.

Третя хвиля санкцій припала на кінець вересня 2014 р. – період відкритого вторгнення російських військ на Донбас. Санкції передбачатимуть фінансові обмеження для п'яти російських банків, а також суворіші обмеження на експорт озброєнь. Мова йде про «Сбербанк», «Внешторгбанк», «Внешэкономбанк», «Газпромбанк» та «Россельхозбанк». Російське МЗС, у свою чергу, заявило, що розчарований таким рішенням Японії. «Розглядаємо цей недружній крок як чергове свідчення нездатності японської сторони самостійно вибудовувати зовнішньополітичну лінію», – говориться в заяві міністерства¹⁰.

Остання хвиля японських санкцій стосувалася лідерів самопроголошених «ЛНР» і «ДНР». Перелік, до якого ввійшли 26 осіб і 14 організацій, був затверджений на засіданні кабінету міністрів Японії. Майно зазначених у ньому осіб та організацій буде заморожено в разі виявлення його на території країни. Фігурантам списку буде також відмовлено у в'їзних візах до Японії. «Наша країна прийняла рішення заморозити майно осіб, які, як було вирішено, мають безпосереднє відношення до приєднання Криму і Севастополя до Росії, а також до дестабілізації сходу України», – ідеться в повідомленні МЗС Японії¹¹. Цей крок, наголошується в документі, відповідає заходам, уже прийнятим іншими країнами.

Уряд Японії також виділив фінансову допомогу Україні обсягом 800 тис. євро (1,1 млн дол. США) для відновлення стабільності в регіоні. 500 тис. євро із цієї суми призначаються на підтримку спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні. Крім того, 300 тис. євро направлені в Раду Європи з метою забезпечення контролю за прозорістю і чесністю виборів Президента України, призначених на 25 травня. Як повідомлялося, Японія мала намір надати Україні кредит обсягом 1,5 млрд дол. США на низку програм, з яких 1,1 млрд дол. США планується виділити на модернізацію Бортницької станції аерації у Києві¹².

Розвиток *політичного діалогу* з Японією у 2014 р. здійснювався переважно родиною Президента. Так під час свого візиту

¹⁰ Японія розширила санкції проти Росії. – <http://ua.korrespondent.net/world/3423049-yaponiia-rozshyryla-sanktsii-proty-rosii-zmi>.

¹¹ Японія ввела нові санкції через ситуацію в Україні. – http://espresso.tv/news/2014/12/09/yaponiya_vvela_novi_sankciyi_cherez_sytuaciyu_v_u_krayini.

¹² Японія надасть Україні \$1,1 млн на прозорі вибори і відновлення стабільності. – <http://tyzhden.ua/News/108440>.

в Мілан Президент України Петро Порошенко 16 жовтня 2014 р. провів зустріч з прем'єр-міністром Японії Сіндзо Абе. Президент України охарактеризував зустріч як «дуже продуктивну». «Ми погодили наші подальші кроки в цьому році та на наступний рік», – повідомив голова держави. У свою чергу, прем'єр-міністр Японії запевнив Президента України в повазі до його лідерства в дуже важкій ситуації, в якій опинилася Україна.

П. Порошенко повідомив, що Японія запевнила Україну в подальшій підтримці її зусиль з відновлення миру. Сіндзо Абе наголосив на повазі Японії до територіальної цілісності й суверенітету України. Він підкреслив, що це важливе питання для всієї міжнародної спільноти, включаючи Захід та Азію. Голова японського Уряду підкреслив, що Японія послідовно підтримуватиме Україну через скоординовані зусилля в рамках «Великої сімки». За словами Президента України, досягнуто домовленість підготувати двосторонню угоду щодо залучення та захисту інвестицій. Сіндзо Абе наголосив, що Японія вже надає Україні допомогу обсягом 1,5 млрд дол. США. У зв'язку з руйнацією інфраструктури і втратою індустріального виробництва, Японія готова надати Україні 6 млн дол. США на відновлення інфраструктури та 1 млн дол. США на медичну допомогу для постраждалих мешканців українського Донбасу.

Співрозмовники погодилися розвивати співпрацю в галузі безпеки ядерних об'єктів, відзначивши, що обидві країни мають гіркий досвід Чорнобиля та Фукусіми. Японія також готова розвивати енергетичне та інвестиційне співробітництво з Україною. Співрозмовники обговорили можливість лібералізації візового режиму між двома країнами. Прем'єр-міністр запевнив, що його країна готова підтримати заявку України на членство в АSEM. П. Порошенко зазначив, що запросив прем'єр-міністра Японії відвідати Україну у зручний для нього час¹³.

8 жовтня 2014 р. з послом Японії в Україні Тоїчі Сакатою зустрілася дружина Президента України Марина Порошенко. Під час зустрічі посол розповів про проект людської безпеки програми «Кусаноне», який реалізується в Україні за підтримки Уряду Японії. Посол Японії повідомив, що за дванадцять років

¹³ Президент України провів зустріч з Прем'єр-міністром Японії. – apan.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/28787-president-ukrajini-proviv-zustrich-z-premjer-ministrom-japoniji.

діяльності було реалізовано більше 80 проектів на суму понад 6 млн дол. США. У рамках цієї програми понад 70 медичних та освітніх закладів України отримали допомогу у вигляді обладнання для діагностики та лікування, ремонту приміщень, устаткування сучасних систем для очищення води, утеплення фасадів та заміни вікон. Нині в роботі перебувають дев'ять проектів. М. Порошенко подякувала послу, який завершує свою дипломатичну місію в Україні, за його роботу у напрямі культурного, медичного та соціально-економічного співробітництва між Україною та Японією. «Я особливо хочу відзначити програму “Кусаноне”, її надзвичайно благородну місію. Ми маємо спільні цілі і завдання – допомогти дітям України мати якісні умови для навчання, отримання сучасної медичної допомоги та культурного розвитку. Ми надзвичайно вдячні народу Японії за цю підтримку», – зазначила дружина Президента¹⁴. Сторони обговорили подальші напрями співпраці за цією програмою, зокрема поліпшення стану медичних та освітніх закладів, розташованих у східних регіонах України.

Україна – Індія

Українсько-індійські відносини у 2014 р., як і в минулі роки, не відзначались особливою інтенсивністю. Помітними в цих відносинах протягом року були дві події. У сфері зовнішньополітичних відносин такою подією стало спрощення візового режиму для України. Після прибуття в Індію українські туристи повинні будуть пройти лише біометричну ідентифікацію, щоб отримати візу, яка дійсна протягом 30 днів і не підлягає подовженню. Уряд Індії спростив візовий режим для туристів зі 180 країн, дозволивши їм отримувати візи по прильоту до країни. При цьому туристи із цих країн повинні будуть подати заяву он-лайн для отримання електронного дозволу на подорож до Індії мінімум за три дні до поїздки. Отримати індійську візу по прибуттю в країну можна буде у 26 аеропортах по всій країні¹⁵.

¹⁴ Дружина Президента обговорила з Послом Японії допомогу медичним та освітнім закладам України. – http://hypsophyllary.rssing.com/channel-2548054/all_p314.html.

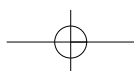
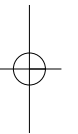
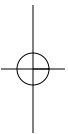
¹⁵ Індія спростила візовий режим для України і ще 179 країн. – http://dt.ua/WORLD/indiya-sprostila-vizoviy-rezhim-dlya-ukrayini-i-sche-179-krayin-136947_.html.

Іншою подією в уже традиційній для українсько-індійських відносин сфері військово-промислового співробітництва стало підписання контракту між представниками державного госпрозрахункового зовнішньоторговельного підприємства «Спецтехноекспорт» і державної корпорації Larsen & Toubro ltd. (Індія) на розробку зенітно-ракетного артилерійського комплексу в рамках тендеру на постачання 138 зенітно-ракетних комплексів для міністерства оборони цієї країни. Українські виробники поставлять одну бойову та одну командну машини. Командну машину виготовить Харківський автомобільний завод, бойову – ДП «ДержККБ “Луч”», гармату – ДП «КБ “Артозброєння”», які входять до складу концерну. У разі успішних випробувань індійські збройні сили візьмуть на озброєння цю техніку¹⁶.

Державний концерн «Укроборонпром» також продемонстрував свою готовність до тісної інтеграції з індійськими партнерами в авіабудуванні та виготовленні високоточних озброєнь з метою створення на території цієї країни нових виробництв. Обсяги торгівлі з Індією за 2012 рік у сфері ВТС становили майже 120 млн дол. США. У 2013-му ці показники зросли більш як утричі – до 397,4 млн доларів США. Українці успішно виконали контракт на поставку ракет Р-27 виробництва ДАХК «Артем». У стадії підписання перебуває низка опціонів. Успішно розвивається співпраця у сфері постачання силових газотурбінних установок для кораблів. «Укроборонпром» представив пропозиції для участі в офсетних тендерах міністерства оборони Індії, у яких обов'язковою умовою є залучення індійських партнерів¹⁷.

¹⁶ Україна розробить ЗРК для Міноборони Індії. – http://www.ukrinform.ua/rubric-economics/1616857-ukraina_rozrobit_zrk_dlya_minoboroni_indiii_1907547.html.

¹⁷ «Укроборонпром» готовий до тіснішої співпраці з Індією. – <http://fpri.kiev.ua/?p=12486>.

Післямова

Видання «Зовнішня політика України – 2014: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети» є результатом роботи Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України, в якому представлений комплексний аналіз підсумків зовнішньополітичної діяльності країни за річний термін. Форма такого наукового аналізу у вигляді Щорічника властива багатьом країнам світу. Прогностична цінність такого видання полягає насамперед у тому, що на підставі комплексної оцінки вчорашнього дня воно дає можливість зазирнути в майбутнє, побачити наслідки прийнятих зовнішньополітичних рішень, передбачити майбутні виклики й виробити пропозиції для своєчасних випереджувальних заходів. Щорічник поєднує в собі науково-аналітичну частину, викладену у висновках та оцінках провідних експертів-міжнародників, та інформативні матеріалами.

Проведений авторським колективом експертів-міжнародників аналіз зовнішньої політики України дає підстави дійти таких висновків.

2014 рік став надзвичайно драматичним не лише для України, а й епохальним у розвитку людства. Однополярна система, яка утворилася по факту розпаду СРСР, виявилася нетривкою і тимчасовою. Сполучені Штати Америки стали неспроможними самотужки підтримувати світовий порядок. Млява реакція США на нові виклики XXI ст., агресію Росії проти Грузії та України виявила очевидну слабкість американської могутності. Це, у свою чергу, призвело до зростання амбіцій слабших геополітичних гравців, які поспішили зайняти чи розділити місце США в ієрархії міжнародних відносин. Першою про такі претензії заявила Росія, яка зображала із себе незаслужено обділену світову державу. Тому саме Росія стала першим і основним руйнівником біполярного

світового порядку, розв'язавши війну проти України. Ця війна означає, що світова система остаточно вийшла зі стану рівноваги і перейшла в еру багатополярності.

Глобальний баланс сили виявився порушеним, що поставило на порядок денний початок ескалації протистояння за новий переділ сфер впливу у світі. Російсько-українська війна стала тим спусковим гачком, який започаткував цей процес. Процес, який уже ніхто не зможе зупинити, оскільки старі структури безпеки виявилися безпорадними, а США – достатньо ослабленими, щоб протидіяти такій зухвалій агресивності Росії й зупинити цунамі глобальної та регіональної нестабільності.

Порушення Росією норм і правил поведінки, встановлених існуючим світовим порядком на міжнародній арені, створив прецедент, дивлячись на який країни – претенденти на статуси світових і регіональних держав більше не зважатимуть на ці норми, покладаючись лише на силу в досягненні своїх амбітних цілей. Безумовно, світова спільнота, передусім США та Європа, не хочуть вірити в таку перспективу й намагаються зберегти постбіполярний світовий порядок, примушуючи й переконуючи Росію повернутися до стратегічного партнерства із Заходом, що ще більше переконує Кремль у «слабкості» останнього і ще більше розпалює бажання Росії змінити баланс сили на свою користь чи принаймні нівелювати перевагу Заходу, потіснивши його сферу

Під впливом та в результаті Євромайдану в Україні були генеровані потужні як внутрішньополітичні, так і зовнішньополітичні процеси. З одного боку, революційні зміни в українському суспільстві призвели до демократизації, десовєтизації та консолідації нації. З другого – реакцією на цей революційний процес стала контрреволюція, що розгорнулася на Сході України. Її рушійною силою виявилось, з одного боку, маргіналізоване населення, яке намагалось зберегти радянські традиції та радянсько-російську ментальність, з другого, – донецький олігархічний клан, який втратив владу в Україні й тому намагався зберегти її на рівні Луганської та Донецької областей. Ці чинники породили потужну хвилю проросійського сепаратизму на Донбасі.

У зовнішньополітичному вимірі внутрішні трансформації призвели до повернення євроінтеграційного курсу країни та унеможливили мирний шлях приєднання України до Росії. Підтвердженням незворотності такої тенденції є суспільний запит на нову зовнішню політику України, який склався в результаті Євромайдану.

Євромайдан унеможливив подальшу реалізацію будь-якого реінтеграційного сценарію. Для Кремля Євромайдан став загрозою повної втрати України, а відтак примарних мрій та надзусиль у побудові нової конструкції російської імперії як світової держави-цивілізації. Для Росії Майдан зруйнував можливість переглянути результати «холодної війни», переформатувати світовий порядок під російські інтереси та відновити геополітичне домінування в Європі. Для В. Путіна особисто Євромайдан став страшною загрозою його власному авторитарному режиму та подібним йому режимів на всьому пострадянському просторі. Відтак, Євромайдан розглядався Кремлем як виклик усій політичній системі великого євразійського простору, який може обвалити всю ту геополітичну конструкцію, котра старанно вибудовувалася Росією протягом двадцяти років після розпаду СРСР.

Для В. Путіна, як і для російського суспільства, цей виклик фактично означав кінець його «історичної» місії та крах мрії росіян про відновлення «Великої Росії» як світової держави-цивілізації. Очевидно, зупинити цей історичний крах вони вирішили, розв'язавши війну проти України. Проте для досягнення такого багаторівневого комплексу цілей війни В. Путіну було конче важливо збалансувати ці цілі з ресурсами, засобами та формами ведення війни. Безумовно, що в умовах різкого дисбалансу в потенціалах між Заходом і Росією В. Путін не міг наважитися на розв'язання не те що глобального, а навіть регіонального симетричного конфлікту із Заходом. Тією самою логікою він керувався, приймаючи рішення про розв'язання війни проти України. Для повалення державного суверенітету України та знищення її як держави в цій війні необхідно повністю знищити її збройні сили, придушити будь-який збройний опір та окупувати всю або переважну більшість її території. Для вирішення таких воєнополітичних завдань необхідно задіяти як мінімум 500-тисячне військо, підтримане угрупованнями чисельністю 400–500 бойових літаків, 600–800 танків, багатьма артилерійськими з'єднаннями та відповідним тилowym забезпеченням фронтового рівня. Для ведення такого регіонального конфлікту середнього рівня інтенсивності необхідно було відкривати декілька фронтів на різних напрямках, що потребувало проведення загальної мобілізації та введення воєнного стану на всій території Росії або на її європейській частині. Проведення воєнної компанії в масштабах такого рівня конфлікту могло тривати від одного до кількох років.

Звичайно, що на такі витрати і ризики В. Путін наважитися не міг, тому він удався до асиметричного локального конфлікту низького рівня інтенсивності у формі так званої гібридної війни. Такі гібридні війни спрямовані на створення хаосу на території супротивника, суспільного збурення серед його населення, управлінського розладу в системі державного й військового управління. У цій ситуації застосування воєнної сили зводиться до необхідного мінімуму, оскільки дає агресору змогу використовувати цивільне населення та збройні сили країни-жертви на шкоду її власного уряду. За регулярними військами залишається тільки завдання захоплення території, встановлення окупаційної влади та придушення локального спротиву. Ведення таких гібридних війн планується починати й завершувати на території супротивника серед його населення.

Таким чином, обравши гібридну війну як політику відновлення статусу світової держави та скориставшись зазначеними тенденціями в системі міжнародних відносин, Росія розгорнула новий геополітичний наступ на Європу з метою закріпити за собою частину простору Східної Європи, не охоплену членством ЄС і НАТО.

Отже, суспільний запит та реальні внутрішньополітичні та зовнішньополітичні виклики незалежності, державному суверенітету й територіальній цілісності країни поставили перед тимчасовим урядом України досить складні зовнішньополітичні завдання. У 2014 р. вони полягали в зупиненні російської військової агресії, поверненні анексованого Росією Криму, нейтралізації підтримки Кремлем сепаратизму на Донбасі та врегулювання кризової ситуації, що склалося в цьому регіоні. На превеликий жаль, ці зовнішньополітичні завдання тимчасовий уряд за період його існування не зміг виконати.

До причин такої неефективних зовнішньополітичної діяльності варто віднести, по-перше, неадекватне сприйняття реального стану війни з Росією. Уряд продовжував діяти дипломатичними інструментами, властивими для мирного часу, у відповідь на відкриту воєнну агресією Росії. МЗС України обмежувалося заявами, нотами та зверненнями до російського керівництва про пояснення причин його агресивних дій. По-друге, тимчасовий уряд України покладався виключно на реакцію міжнародної спільноти з метою засудження агресора та звернення в такі міжнародні організації, як ООН, НАТО та ОБСЄ, на гарантії Будапештського меморандуму, надані Україні в обмін на її ядерне

роззброєння, які насправді такими гарантіями не були. По-третє, хибність подібної зовнішньої політики була закладена у Воєнній доктрині України та інших нормативно-правових документах, згідно з якими пріоритет в обороні країни від зовнішньої воєнної агресії віддавався політико-дипломатичним засобом, тоді як збройним силам відводилася другорядна роль. Унаслідок цього, попри моральну перевагу, зовнішньополітична позиція Україна видавалася занадто слабкою й не мала жодного впливу на агресора, оскільки не була підкріплена реальною воєнною силою та конкретними кроками з організації оборони країни. По-четверте, уряд України не мав ані конкретного плану, ані стратегії реалізації поставлених зовнішньополітичних завдань. Його дії виявилися низькопродуктивними, некомпетентними, нерішучими, запізнілими і неефективними, а часом і контрпродуктивними та злочинними.

Російська воєнна агресія докорінним чином змінила як внутрішню ситуацію в країні, так і зовнішнє міжнародне середовище, в якому реалізується зовнішня політика України. Як відомо, зовнішня політика є продовженням політики внутрішньої, віддзеркаленням тих внутрішніх процесів, які відбуваються в країні, економічної та політичної системи, суспільних відносин, характерних для того чи іншого історичного періоду.

Змінились і концептуальні підвалини зовнішньої політики України, насамперед її принципи. В українську зовнішню політику знову повернулась ідеологія, якою стала європеїзація. Водночас під впливом російської воєнної агресії змінилися й завдання української зовнішньої політики, основним серед них стали припинення російської війни та досягнення миру, міжнародна легітимізація демократичного політичного режиму в Україні, модернізація країни на базі європейської моделі розвитку, входження України в європейський цивілізаційний простір.

Разом з тим, російська воєнна агресія спричинила значні негативні наслідки, які віддзеркалюються в зовнішній політиці України. До них належить передусім втрата територіальної цілісності України, відновити яку в середньотерміновій перспективі буде неможливо. Крим, де вже встановлена авторитарна російська влада, на довгі роки, а можливо, на десятиліття залишиться окупованим російськими військами. Геноцид, який запроваджується місцевою російською владою в Криму стосовно українців та кримських татар, зробить мешканців півострова російським

гомогенно-національним населенням, що включно з примусовим отриманням російського громадянства, унеможливить повернення Криму мирним політико-дипломатичним шляхом.

На території Донбасу, не підконтрольній українській владі, утвориться анклав з домінуючою радикальною російською ідентичністю та сприйняттям України як ворожої сторони, що провокуватиме стійкі сепаратистські та іредентистські настрої, спрямовані на приєднання цих територій до Росії або формування на терені цих анклавів «Другої Росії» чи «Новоросії», що саме по собі становитиме постійну й реальну загрозу національній безпеці України. У результаті запровадження методів гібридної війни частина Донбасу на довгі роки залишиться криміналізованим регіоном зі стійкими антиукраїнськими настроями, зруйнованою соціальною та економічною інфраструктурою та схибленою суспільною свідомістю його маргіналізованого населення.

Росія ще довгі роки становитиме головну воєнну загрозу для України, що змусить нашу державу значно збільшити витрати на оборонні потреби та милітаризувати національну економіку, в тому числі й за рахунок обмеження програм соціального розвитку. Досить важко буде надолужити втрату великої частини працездатного населення, мобілізаційних ресурсів, економічного потенціалу країни, падіння виробництва та ВВП.

ДОДАТКИ

МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ, ПІДПИСАНІ УКРАЇНОЮ У 2014 РОЦІ

*Додаток 1***Перелік багатосторонніх міжнародних договорів України,
укладених у 2014 р.**

№	Назва	Дата підписання	Дата набрання чинності
1.	Протокол про внесення змін до Угоди між Урядом України та Європейським космічним агентством щодо співробітництва у використанні космічного простору в мирних цілях	14.02.2014	14.02.2014
2.	Рішення про головування в СНД в 2014 р.	30.05.2014	30.05.2014
3.	Технічна угода між Міністерством оборони Угорщини, Міністерством національної оборони Румунії, Міністерством оборони Словацької Республіки та Міністерством оборони України про спільне проведення багатонаціонального навчання «Світла лавина – 2014»	02.09.2014	02.09.2014
4.	Угода між Урядом Литовської Республіки, Урядом Республіки Польща та Кабінетом Міністрів України стосовно створення спільної військової частини	19.09.2014	
5.	Протокол про сталий транспорт до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат	26.09.2014	
6.	Зобов'язуючий Протокол щодо умов постачання газу за Російської Федерації в Україну на період з листопада 2014 р. по 31 березня 2015 р.	30.10.2014	30.10.2014

Назва

313

Додаток 2

**Перелік двосторонніх міжнародних договорів України,
укладених у 2013 р.**

№	Назва	Дата підписання	Дата набрання чинності
1	Угода (у формі обміну листами) між Урядом України та Урядом Китайської Народної Республіки про надання Міністерству освіти і науки України лінгвістичного обладнання для оснащення Київської гімназії східних мов № 1	11.01.2014	11.01.2014
2	Угода про співробітництво в галузі фізичної культури та спорту між Міністерством молоді та спорту України і Міністерством спорту Російської Федерації	08.02.2014	08.02.2014
3	Протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про внесення змін до Протоколу до Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про виробничу і науково-технічну кооперацію від 16 червня 2003 р.	17.02.2014	17.02.2014
4	Протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про внесення змін до Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про співробітництво в галузі урядового зв'язку, підписаної в м. Мінськ 6 лютого 1998 року	12.02.2014	29.07.2014
5	Меморандум про взаєморозуміння між Державною службою фінансового моніторингу України та Підрозділом фінансової розвідки Республіки Індія щодо співробітництва в сфері обміну інформацією, пов'язаною з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму	18.02.2014	18.02.2014
6	Меморандум про взаєморозуміння між Державною службою фінансового моніторингу України та Центром фінансової розвідки Південно-Африканської Республіки щодо співробітництва в сфері обміну інформацією, пов'язаною з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму	18.02.2014	18.02.2014

Продовження додатку 2

№	Назва	Дата підписання	Дата набрання чинності
7	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про заходи зміцнення довіри і безпеки	10.03.2014	27.05.2015
8	Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони	21.03.2014	
9	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про академічне взаємне визнання і еквівалентність документів про освіту, виданих в Україні та Словацькій Республіці	08.04.2014	
10	Угода про гарантії запозичення між Україною та Сполученими Штатами Америки та Декларація про наміри	14.04.2014	13.05.2014
11	Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Організацією з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) про розміщення спеціальної моніторингової місії ОБСЄ	14.04.2014	13.06.2014
12	Рамкова Угода між Державним космічним агентством України та Національним інститутом аерокосмічних технологій Іспанії щодо співробітництва у сфері космічної діяльності	25.04.2014	25.04.2014
13	Гарантійна угода (Проект «Бескидський залізничний тунель» (Будівництво Бескидського тунелю) між Україною та Європейським інвестиційним банком	07.05.2014	02.09.2014
14	Угода про фінансування (Контракт для України з розбудови держави)	12.05.2014	12.05.2014
15	Протокол № 12 до Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо допомоги з правоохоронних питань від 9 грудня 2002 року	13.05.2014	13.05.2014
16	Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором щодо отримання Україною макрофінансової допомоги Європейського Союзу у сумі до 1 мільярда євро	13.05.2014	22.05.2014

Назва

315

Продовження додатку 2

№	Назва	Дата підписання	Дата набрання чинності
17	Кредитна угода між Україною як Позичальником, Національним банком України як Агентом Позичальника та Європейським Союзом як Кредитором щодо отримання Україною макрофінансової допомоги Європейського Союзу у сумі до 1 мільярда євро	13.05.2014	23.05.2014
18	Угода про фінансування (Контракт для України з розбудови держави)	13.05.2014	13.05.2014
19	Угода про позику між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку «Другий проект розвитку міської інфраструктури (Проект розвитку міської інфраструктури – 2)» №8391-UA	26.05.2014	21.11.2014
20	Угода про позику Фонду чистих технологій між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку «Другий проект розвитку міської інфраструктури (Проект розвитку міської інфраструктури – 2)» № TF017112	26.05.2014	21.11.2014
21	Угода про позику між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку за проектом «Підвищення енергоефективності в секторі централізованого теплопостачання України» №8387-UA	26.05.2014	21.11.2014
22	Угода про позику Фонду чистих технологій між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку за проектом «Підвищення енергоефективності в секторі централізованого теплопостачання України» № TF016327	26.05.2014	21.11.2014
23	Меморандум про взаєморозуміння між Державною службою фінансового моніторингу України та Службою фінансової розвідки Герніс щодо співробітництва в сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму	04.06.2014	04.06.2014

Продовження додатку 2

№	Назва	Дата підписання	Дата набрання чинності
24	Меморандум про взаєморозуміння між Державною службою фінансового моніторингу України та Спеціальною слідчою комісією по боротьбі з відмиванням коштів Ліванської Республіки щодо співробітництва в сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму	04.06.2014	04.06.2014
25	Протокол між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки про внесення змін до Технічної угоди між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки стосовно направлення миротворчого персоналу України для виконання завдань у складі литовського контингенту, що діє в рамках Міжнародних сил сприяння безпеці в Ісламській Республіці Афганістан	13.06.2014	13.06.2014
26	Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй щодо надання ресурсів до складу Операції ООН в Кот-Д'Івуарі (UNOCI)	03.07.2014	01.07.2013
27	Додаткова угода №2 (у формі обміну листами) між Урядом України та Європейським Союзом, представленим Європейською Комісією, до Угоди про фінансування проекту «Twinning та технічна допомога в реалізації Європейської політики сусідства» від 21 грудня 2009 року	04.07.2014	04.07.2014
28	Лист про внесення змін до Фінансової угоди (Проект будівництва високовольтної повітряної лінії 750 кВ Рівненська АЕС – Київська) між Україною та Європейським інвестиційним банком	09.07.2014	
29	Угода про позику (Проект «Модернізація системи соціальної підтримки населення України») між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку №8404-UA	09.07.2014	02.10.2014

Назва

317

Продовження додатку 2

№	Назва	Дата підписання	Дата набрання чинності
30	Угода (у формі обміну нотами) між Урядом України та Урядом Японії про надання Уряду України гранту непроєктного типу на закупівлю спеціального обладнання для медичних закладів та дослідницьких установ	10.07.2014	10.07.2014
31	Угода (у формі обміну нотами) між Урядом України та Урядом Японії щодо Кредитної угоди про Позику на політику розвитку на здійснення економічних реформ між Кабінетом Міністрів України та Японським агентством міжнародного співробітництва	17.07.2014	
32	Протокол №11 до Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо допомоги з правоохоронних питань від 9 грудня 2002 року	23.07.2014	23.07.2014
33	Меморандум про взаєморозуміння між Міністром закордонних справ України та Міністром закордонних справ Королівства Нідерланди стосовно проведення розслідування падіння літака «Malaysian Airlines» рейсу MH17, що сталося 17 липня 2014 року	24.07.2014	24.07.2014
34	Угода між Україною та Австралією про направлення Австралійського персоналу до України у зв'язку з падінням літака «Malaysian Airlines» рейсу MH17	24.07.2014	11.08.2014
35	Угода між Україною та Королівством Нідерланди про Міжнародну місію захисту розслідування	28.07.2014	01.08.2014
36	Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Білорусь про затвердження Положення про демаркацію державного кордону між Україною і Республікою Білорусь	30.07.2014	25.11.2014
37	Протокол між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Республіки Хорватія про співробітництво протягом туристичного сезону	30.07.2014	30.07.2014
38	Угода між Урядом України та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини про розміщення короткотермінової моніторингової місії ООН з прав людини в Україні	31.07.2014	31.07.2014

Продовження додатку 2

№	Назва	Дата підписання	Дата набрання чинності
39	Угода між Україною та Малайзією про направлення Малайзійського персоналу до України у зв'язку з падінням літака «Malaysian Airlines» рейсу MH17	01.08.2014	19.08.2014
40	Угода про фінансування Рамкової програми на підтримку угод між Україною та Європейським Союзом	15.08.2014	15.08.2014
41	Додаткова угода № 1 (у формі обміну листами) між Урядом України та Європейським Союзом, представленим Європейською Комісією, до Угоди про фінансування проекту «Надання допомоги у питаннях, пов'язаних з реадмісією, та супутні заходи у рамках EUBAM» від 25 серпня 2008 року	18.08.2014	18.08.2014
42	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Китайської Народної Республіки про співробітництво в галузі здоров'я та карантину тварин	01.09.2014	
43	Додаткова угода № 2 (у формі обміну листами) між Урядом України та Європейським Союзом, представленим Європейською Комісією, до Угоди про фінансування програми «Сприяння взаємній торгівлі шляхом усунення технічних бар'єрів у торгівлі між Україною та Європейським Союзом» від 21 грудня 2009 року	11.09.2014	06.10.2014
44	Угода про фінансування Програми «Підтримка громадянського суспільства в Україні»	13.09.2014	13.09.2014
45	Меморандум про співробітництво у сфері регулювання галузі зв'язку між Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (Україна), та Комісією регулювання зв'язку Республіки Болгарія	15.09.2014	15.09.2014
46	Угода про виконання завдання у сфері розвитку між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки для сприяння більш прозорим та підзвітним процесам врядування за широкої участі громадян	17.09.2014	17.12.2014

Назва

319

Продовження додатку 2

№	Назва	Дата підписання	Дата набрання чинності
47	Угода про виконання завдання у сфері розвитку між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки для сприяння стійкому економічному розвитку на широкій суспільній основі як засобу забезпечення сталої демократії в Україні	17.09.2014	17.12.2014
48	Меморандум про взаєморозуміння між Державною службою інтелектуальної власності України та Національним центром інтелектуальної власності Грузії САКПАТЕНТИ	23.09.2014	23.09.2014
49	Протокол між Адміністрацією Державної прикордонної служби України та Головним Комендантом Прикордонної варті Республіки Польща про внесення змін до Протоколу між Адміністрацією Державної прикордонної служби України та Головним Комендантом Прикордонної варті Республіки Польща про спільне патрулювання	25.09.2014	08.10.2014
50	Протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про внесення змін до Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про співробітництво в галузі технічного захисту інформації, підписаної в м. Мінську 22 січня 2003 року	29.09.2014	25.05.2015
51	Програма співробітництва між Державною службою інтелектуальної власності України (ДСІВУ) та Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (ВОІВ) на 2014–2016 роки	30.09.2014	30.09.2014
52	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про місцевий прикордонний рух	02.10.2014	14.05.2015
53	Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України і Організацією економічного співробітництва та розвитку щодо поглиблення співробітництва	07.10.2014	07.10.2014

Продовження додатку 2

№	Назва	Дата підписання	Дата набрання чинності
54	Додаткова угода № 1 (у формі обміну листами) між Урядом України та Європейським Союзом, представленим Європейською Комісією, до Угоди про фінансування програми «Підтримка секторальної політики управління кордоном в Україні» (ENPI/2010/022-369) – Використання додаткового компонента підтримки (6 мільйонів євро)	13.10.2014	13.10.2014
55	Угода (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України і Урядом Румунії про прокладення волоконно-оптичного кабелю через українсько-румунський державний кордон у районі між населеними пунктами Орлівка (Україна) та Ісакча (Румунія)	14.10.2014	29.04.2015
56	Поправка до Угоди про позику (Проект модернізації державних фінансів) між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку від 25.03.2008 (Позика № 4882-UA)	31.10.2014	31.10.2014
57	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Королівства Данія про внесення змін до Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Королівства Данія про спрощення оформлення віз	10.11.2014	
58	Угода між Україною та Європейським Союзом щодо статусу Консультативної місії Європейського Союзу з реформування сектору цивільної безпеки України (КМЕС в Україні)	17.11.2014	13.03.2015
59	Угода між Урядом України та Урядом Королівства Норвегія про підтримку Державного бюджету України	18.11.2014	18.11.2014
60	Угода між Урядом України та Урядом Королівства Норвегія про створення міжурядової комісії з питань співробітництва у галузі торгівлі, підприємництва та економіки	18.11.2014	18.11.2014
61	Угода між Державною інспекцією ядерного регулювання України та Норвезьким агентством радіаційного захисту про співробітництво в сфері ядерної та радіаційної безпеки	18.11.2014	18.11.2014

Назва

321

Продовження додатку 2

№	Назва	Дата підписання	Дата набрання чинності
62	Протокол між Адміністрацією Державної прикордонної служби України і Департаментом Прикордонної поліції Міністерства внутрішніх справ Республіки Молдова про обмін статистичною та аналітичною інформацією	20.11.2014	20.11.2014
63	Угода між Урядом України та Урядом Туніської Республіки про взаємне скасування візового режиму для пред'явників дипломатичних, службових та спеціальних паспортів	29.11.2014	
64	Фінансова угода (Газопровід Уренгой – Помари – Ужгород (Проект «Реконструкція, капітальний ремонт та технічне переоснащення магістрального газопроводу Уренгой – Помари – Ужгород») між Україною та Європейським інвестиційним банком	01.12.2014	16.08.2015
65	Технічна угода між Міністерством оборони України та Оперативним повітряним командуванням Збройних Сил Королівства Данія стосовно проведення операції «Північний сокіл – 2015»	02.12.2014	02.12.2014
66	Угода (у формі обміну листами) між Урядом України та Урядом Китайської Народної Республіки про надання комп'ютерного обладнання Секретаріату Кабінету Міністрів України	05.12.2014	05.12.2014
67	Угода (у формі обміну листами) між Урядом України та Урядом Китайської Народної Республіки про надання Міністерству освіти і науки України комп'ютерного обладнання для загальноосвітніх навчальних закладів України	05.12.2014	05.12.2014
68	Угода (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про відкриття на українсько-польському державному кордоні міжнародного пункту пропуску для автомобільного сполучення «Грушів – Будомеж»	12.12.2014	17.12.2014
69	Кредитна угода (Проект «Реконструкція, капітальний ремонт і технічне переоснащення магістрального газопроводу «Уренгой – Помари – Ужгород») між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку	15.12.2014	

Продовження додатку 2

№	Назва	Дата підписання	Дата набрання чинності
70	Протокол про внесення змін до Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Польща про навчання громадян України в Європейському колегіумі в Натоліні від 25 листопада 2009 року	17.12.2014	17.12.2014
71	Другий Протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про внесення змін до Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про правила місцевого прикордонного руху, підписаної 28 березня 2008 року в м. Києві	17.12.2014	
72	Протокол про співробітництво у сфері освіти та науки між Міністерством освіти і науки України та Міністерством людських ресурсів Угорщини на 2015–2017 роки	19.12.2014	19.12.2014
73	Угода між Міністерством енергетики та вугільної промисловості України та Міністерством закордонних справ Королівства Данія про співробітництво у сфері розвитку та діяльності Українсько-данського енергетичного центру	22.12.2014	22.12.2014
74	Фінансова угода між Україною та Європейським інвестиційним банком (Проект «Надзвичайна кредитна програма для відновлення України»)	22.12.2014	13.05.2015
75	Фінансова угода (проект «Основний кредит для малих та середніх підприємств та компаній з середнім рівнем капіталізації») між Україною та Європейським інвестиційним банком	24.12.2014	16.08.2015

Про авторів

Головченко Володимир Іванович – доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Василенко Володимир Андрійович – професор кафедри міжнародного права Києво-Могилянської академії, Надзвичайний Повноважний Посол, доктор юридичних наук.

Врадій Олексій Сергійович – кандидат науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», кандидат політичних наук.

Дубовик Володимир Алімович – доцент кафедри міжнародних відносин, директор Центру міжнародних досліджень Одеського національного університету імені Мечникова, кандидат політичних наук, дослідник Інституту Кеннана Центру імені Вудро Вілсона (м. Вашингтон, США).

Мовчан Вероніка Миколаївна – директор з наукової роботи Інституту економічних досліджень та політичних консультацій.

Перепелиця Григорій Миколайович – професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, директор Інституту зовнішньої політики, доктор політичних наук.

Потехін Олександр Володимирович – головний науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», доктор історичних наук, дослідник Інституту Кеннана Центру імені Вудро Вілсона (м. Вашингтон, США).

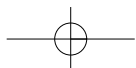
Тодоров Ігор Ярославович – професор Ужгородського національного університету, доктор історичних наук, професор.

Хилько Максим Миколайович – науковий співробітник Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України, кандидат філософських наук.

Федуняк Сергій Георгійович – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, дослідник Інституту Кеннана Центру імені Вудро Вілсона (м. Вашингтон, США).

Назва

325

Наукове видання

**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА
УКРАЇНИ – 2014:
СТРАТЕГІЧНІ ОЦІНКИ,
ПРОГНОЗИ ТА ПРІОРИТЕТИ**

Щорічник

За ред. Г. М. Перепелиці,
О. В. Потехіна

Редактор О. Бондаренко
Технічний редактор І. Риндюк
Художній редактор І. Пилипенко

Підп. до друку __. __. 2015 р. Формат 70x100/16.
Папір офс. Друк офс. Гарнітура SchoolBookC.
Ум. друк. арк. 26,7. Об.-вид. арк. 24,1.
Замовл. № ____-15.

ТОВ Видавничий дім «Стилос»
04080, Київ–80, вул. Набережно-Лугова, 5, к. 30. Тел.: (044) 428-72-50, 417-42-39.